1909

T. 88

Т. LXXXVIII. Р. 1909, кн. II. Рік XVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B LXXXVIII. 1909, II B. XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Закінчено 28/IV с. с.

Зміст LXXXVIII тому.

Inhalt des LXXXVIII Bandes.

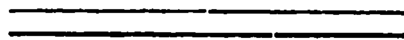

Студиї з історії церковної унії.

Написав Богдан Бучинський.

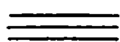

II. Митр. Григорій.

Ісидор остав ся вірним собі і в останнім періоді свого житя: і в папського пенсіонїста тліло те саме горде пересьвідчене про церковну й культурну зависимість Руси від Візантії, що являлось в колишнім еромонаху та митрополиті всеї Руси. Занятий подіями царгородськими за Івана й Константина Палеольоґів не вспів вибратись на Русь і консеквенції із занедбаної справи унії на Білій Руси й Україні дали йому почути себе ще в 1447, рішучо в 1451 р. Але іще й тоді ми бачили, як Олесніцкий зовсім серіозно числив ся з плянами Ісидора відзискати признане своеї юрисдикції в в. кн. Литовськім. В 1452 р. він унеможливлює пробу московського правительства здобути для Іони санкцію в Царгороді. Вернувши 1453 до Італії він дожив важкого захитаня в папській політиці круціяти, але й дожив блискучого відновленя політичних консеквенцій фльорентийської унії папою Калїкстом III.

Він дожив оголошеня нової круціяти на Турків (15 мая 1455), висланя леґатів папських до Угорщини, Німеччини, Польщі, діждав ся нового курсу в царгородській політиці з 1456 р. і урядового відновленя унії при нагоді проклямації в червни 1456 року рішеня собору фльорентийського, відїзду папської фльоти на Схід і боїв під Білгородом, повстаня Скандербеґа в горах Альбанських і широчезної дипльоматичної акції при кінци року [1]).

[1]) 1456 р. удав ся Ісидор, щоб пособити венецьким Грекам до Венеції.

А коли в маю—червни 1457 папська політика обхопила Боснїю, а в серпни 1457 почала фльота папська боротись з Турками під Мітіленою, в серпни 1457 вчинив він крок, котрий вже й давнїйше міг в него повстати: зрік ся митрополії київської і всеї Руси до рук папи [1]).

Сей голосний факт дасть ся коментувати двома рядами подій: ситуацією на теренї війни і ситуацією на Руси. Так само факт, досї нечуваний в руській церковній історії, як і його безпосередна консеквенція: вислане на Русь нового митрополита, ставали самі собою й своїми консеквенціями важними атутами в широких плянах і розмахах папської полїтики. З другого боку вчинок Ісидора може бути в звязи з тим, що хоч Іона таки не мав царгородської санкції і що на тій точцї була проти нему опозиція, то одначе Іона встиг обсадити катедри своїми людьми і з часом Русь була-б зовсїм страчена для грецьких впливів; а для грецького еміґранта, що думав про відвойоване Царгорода від Турків, втрата грецьких церковних впливів на Русь мала зовсїм реальну вартість.

Якіб не були мотиви Ісидора і курія і царгородська еміґрація одобрили його вповнї й пішли йому на зустріч. Папа дав йому на зречене митрополії підставу правну в апостольській диспензї, а царгородський патріярх і його товариші вибрали в падолистї 1457 і висьвятили в грудни—січни 1457—1458 Григорія ігумена св. Дмитра в Царгородї, по всякій правдоподібности по думцї Ісидора.

Потім курія повела справу. Папа розділив київську митрополію, іменував галицького владику і звернув ся до короля Казимира. Ті факти — переведені в дїло курією, значить — треба толкувати їх в першій лїнії її полїтикою, в другій — ситуацією на Руси.

Ісидор був сам оден із кардиналів; віддане перших двох квестій на рішене в першій лїнії св. колеґії було в значній мірі його справою. Але справа діставала підпори в полїтицї Риму звісній із своеї консеквенції й сталости.

Ставляючи всї три факти в розпорядимости папи, eo ipso він робив три важні прецеденти, три підвалини, з котрих справу унії не так легко було латинським чи православним противникам викоріпити. Але віддаючи дальшу справу в руки курії, Ісидор не тратив із очий ситуації в білоруських й українських

[1]) Ісидор брав дїяльну участь в акції римського престола.

землях. Поставлене галицького владики, зворот до Казимира, се консеквенції іменованя уніята митрополита галицького в 1450 році, консеквенції значного уділу політики короля в обсадженю митрополії, можливо і ціль — дати митрополитови уніятови відразу трох епископів галицького, холмського, перемиського. Для папського престола було немаловажним питанем в виду його політичної акції антитурецької і його становища супроти польського правительства в справі бенефіцій мати вплив на обсаджене київського митрополіта і його епископів.

Далї папському престолови при нагоді скарг Ісидора на стан галицького епископства звісний був значний вплив короля на справи церковні, та невиеднане Іоною санкції з Царгорода.

Ісидорові обчисленя не хибили: зелізна консеквенція Риму найгарнїйше обявилась при нагоді зміни на папськім престолї перед офіціяльним візванем кор. Казимира. В серпнї умер п. Калїкст, а в вересні звернув ся з тим до короля Пій II. Король дав згоду. В грудни звернув ся до короля Ісидор патр. Григорій і сам Григорій митрополит.

Король дав свою згоду і в сїчнї Григорій рушив на Русь, зразу коронну, котру без всякої опозиції приняв весною 1459[1]). Між тим у вел. кн. Литовськім відносини між Іоною і владиками знов уложились. Мабуть Іона зробив деякі уступки. В серпни 1457 він при нагоді обсадженя полоцької епархії поспішив з дуже прихильними заявами про участь суспільности в обсаді єрархічних степенів. Але правдоподібно при нагоді поставленя полоцького епископа на Москві, в зносинах, котрі при тій нагоді мусїв мати Іона з православними вел. кн. Литовського, до него долетїли перші звістки про нову ситуацію. Одначе його інформатори, правдоподібно з місцевих людий, самі докладно не знали що є: вони тільки звернули увагу Іони на те, що ситуація стає для його юрисдикції якось неясною, що треба конче заапелювати до православної суспільности вел. князївства, скоро війти з виднїйшими людьми з поміж неї і сферами в контакт.

1) Признане Григорія в галицьких епархіях за першим його приходом виводжу з того, що не маємо найменьших слїдів акції против відданя йому галицьких епархій з боку Іони. Правда, вони не підлягали йому, але істноване митрополита в Галичинї, признаного вірними й правительством, ставало зовсїм реальною погрозою для юрисдикції Іони. І коли-б був бодай слїд опозиції проти Григорія в галицьких епархіях, Іона, чи його прихильники у вел. кн. Лит. старали би ся її використати.

Іона звернув ся з обіжником до гуртка визначних людий з поміж панів-шляхти, що пособляли при його винесеню на престол 1451 р., а крім того вислав двох послів з деякими інструкціями до епископату, до цілої суспільности, як і до ріжних верств з поміж неї і визначнійших осіб.

Думка оперти ся в справі обсадженя митрополії на суспільности у всякім разї рішучо не могла походити від Іони, або його окруженя, що ту суспільність все нехтували; по всякій імовірности вона вийшла з сьвітських сфер руської суспільности в вел. кн. Литовськім. Не вийшла з поміж обсадженого своїми людьми Іоною епископату; можливо що якісь спори за санкцію царгородську були тому причиною [1]).

Посли Іони зібрали у вел. кн. потрібні інформації. Між православними вел. кн. вже ходили звістки про особу будучого київського митрополита, про участь Ісидора в його поставленю, про рішучий крок папи і про візванє папою кор. Казимира в вересни 1458, щоб він „сьвітським раменем“ попирав Григорія. Посли на разї не могли прислати Іонї нічого конкретного про сьвіцьку суспільність українських і білоруських земель; виринала хиба думка, що потрібний приїзд самого Іони і про те, що він повинен знестись з суспільністю вел. князївства [2]).

Іона, послухав в части своїх сторонників, звернув ся до руської суспільности вел. кн. Лит. з візванем до пасивного опору; на свій жаль він не міг похвалити їх, о скільки можна сконстатувати, вповні вижидаюче становище. Одначе він велїв вчинити й другий крок: довідавши ся, що король у вел. князївстві, московське правительство вислало до нього послів. Ту моральну депресію, в котру попав Іона в грудни 1458 р., вказують найлучше ті натяки на тяжкі кари, які в нього викликала звістка про бреве папи, та той наглий переворот в його стано-

[1]) Думаю, що при нагоді побуту короля у вел. князївстві до весни 1458 р. пани-рада легко могли довідатись про листи патріярха Григорія і папи з кінця 1457 і початку 1458; по крайній мірі досить правдоподібне, що ще перед смертю Калїкста III довідались вони, а від них Іона про те.

[2]) Отсї дані до нарису церковної ситуації в вел. князївстві при кінцї 1458 року вняті мною з переповідання Іоною в його обох листах своїх інформацій про ситуацію. З усїх них вважаю найважнійшою мовчанку Іони про опозицію православних вел. кн. супроти Григорія; коли-б вона була в реляціях його послів і сторонників, він би її не затаїв. А його сторонники й посли не вкривали-б перед ним корисного для него факту, коли-б він дїйсно мав місце.

вищи супроти київської традиції, що виявляєть ся в становищу московського посольства в сїй справі.

Тим часом король Казимир явив ся у вел. кн. Литовськім і лїтом 1459 приїхали на Москву посли з вел. князївства, оба православні, один з Білої Руси, другий з Київщини. Вони приїхали до вел. кн. Московського з пляном: аби правительство признало Григорія митрополитом всеї Руси. Про сферу, в котрій повстала ся думка, і її правдоподібні мотиви стають можливими такі здогади:

Основним мотивом сього пляну могла бути охота мати й далї супокій від Москви (так по крайній мірі оцінював його митрополит Іона), а рівночасно признати правительству вел. князївства ті самі впливи на обсадженє престола митрополії.

Чи було воно за згодою Григорія? Він тим переступив чейже рішенє св. Колеґії. Так, се правда, але знов зискував для папських плянів Москву і Схід. Далї в рр. 1462, 1468, 1471 він стараєть ся відібрати Москві деякі з їх епархій, аби стати в повнім значіню того слова митрополитом всеї Руси; таке становище, коли приняти його згоду на становище вел. княжого правительства в р. 1459, стає таки просто консеквенцією першого.

Таке розумінє справи тим більше правдоподібне, що аж до повороту посольства з Москви ми не маємо нїяких слїдів про признанє Григорія митрополитом в. княжим правительством, єрархією й суспільністю; для становища Григорія було безпечнійше в виду того виступити претендентом до цїлої митрополії, чим помиритись з вижидаючим становищем міродайних сфер і зістати ся на становищу подїлу митрополії.

Загальний образ церковної ситуації лїтом 1459, котрий можемо собі виробити на основі відгуків з заяв посольства литовського на Москві, представляв ся так: суспільність православна і єрархи заняли вижидаюче становище і віддали акцію в руки правительства московського, яке 1451 могло впливати на обсадженє київської митрополії [1]).

Рівночасно не можна не завважити гармонії між отсею думкою і декларацією Олелька, переказаною весною 1460 в листї митрополита Іони [2]). Вкінцї воно йшло під формальний лад

[1]) Значить ся: се мотиви заграничної полїтики вел. князївства, мотиви що 1451 спонукали кор. Казимира признати Іону.

[2]) Значить, можемо приняти деяку участь династичну полїтики Олельковичів; вона мусїла відіграти не маловажну ролю супроти того, що в недовзї Семен О. виступає претендентом до трону вел. князївства.

папі, а фактично руській єрархії, та домаганям руської суспільности що до modus vivendi з патріярхатом: Григорій Мамма був всеж таки правним патріярхом. Натурально таке поставлене квестії робило з унії щось тільки формальне, щось що було лиш причіпкою признаня юрисдикційних прав Григорія, але-ж се в значній мірі було вже і в папських грамотах.

Що єрархам, хоч і ставленим від Іони, всеж таки з єрархічної точки був близший чоловік, що мав дійсну санкцію від патріярха; що з культурного боку звязь з Візантією, хоч підяремною під Турком, хоч еміґраційною в Італії була близшою, чим з Московщиною, і була більше симпатичною — се легко зрозуміти. Що вони рівночасно годились на те, щоби не зривати з Московщиною, сему причина не лиш в тім, що їх поставлено на Москві, але і в охоті супроти переваги католицького елементу у вел. князївстві мати якусь точку, щоб на ній опертись [1]).

І се основна риса для характеристики руської суспільности вел. князївства від 1440 р. Проводирі її князї удільні поволи уступали зі сцени. Автономія земель і їх полїтична спадкоємниця, тільки вітворювалась на руїнах князївств. Суспільна ферментація не була скінченою і не було різких перегородок між станами, та заразом виявилось, що станових орґанізацій не було. Проводирі обсервували ситуацію у вел. князївстві: Олельковичеви усьміхав ся великокняжий стіл.

Але плян помиреня розбив ся: послів відправлено з нічим, Григорія собор московських владиків викляв, а Іона візвав в серпни 1459 владиків до пасивного опору Григорієви.

Одначе відповідь, котру Іона дістав на свій рішучий крок, була дуже двозначна: Іона дістав письменні заяви від епископів, котрі були того рода, що він їх зовсїм безпечно післав в Новгород, дістав копії з листів, котрі розсилав Григорій і — тільки всього.

Епископи одначе стали зовсїм серіозно думати про уладжене відносин: собор московський в грудни 1459, припускаючи можливість компроміса між ними а Григорієм, дав до пізнаня литовським єрархам, що в такім разї вони тратять свої степенї церковні й попадають в схизму. Заразом собор в справі царгородської санкції заявив, стаючи на остентаційно-москов-

[1]) Гіпотеза, о стільки правдоподібна, о скільки в висказї королївського листа з січня 1459 криєть ся факт, а не пуста фраза і о скільки сей факт не відносить ся до молдавських плянів короля Казимира.

ськім становищу й зірваню з київською традицією: тепер церква царгородська похитнулась, покинула православє, погани панують над нею!

Отже на московськім боцї настало загостренє: Москва без обиняків заквестіонувала правовірність Греків, і тим самим відривала від себе всїх тих, що дорожили звязями з Візантією. Рівночасно папа в вересни 1459 кріпко натиснув на короля листом і інструкцією спеціяльного аґента. Король зволїкав, бо був в Коронї; в величавій мові польського посла в падолистї 1459 нема анї одного хочби й блїдого натяку на справу київської церкви. Аж в сїчни 1460 відповів король папі: їде на Русь і Волощину в справах, що доторкають ся віри й держави і по короткім побутї в Галичинї виступив в цьвітни 1460 на соймі в Берестю. Сойм випав, о скільки судити з ляконїчного вислову Длуґоша, по думцї короля; запал воєнний Литви проти Польщі успокоїв ся і мабуть тодї-ж остаточно Григорій зістав правительством офіціяльно признаний митрополитом [1]).

В тім самім напрямі пішла й суспільність і єрархія; та остання що правда поватом. До Іони прийшли звістки, що декотрі з поміж епископів признають Григорія, але в тій хвилї, коли він писав візванє до дальшого опору пасивного і до непризнавяня тих, що признали Григорія, він ще не мав звістки про його офіціяльне зложенє з престолу. Одначе звістки про те і про відлученє загалу князїв прийшла на Москву в вересни 1460. Повертали посли з вел. князївства: їх дальший побут ставав неможливий, від коли офіціяльно признано Григорія. Вони привезли тільки устну деклярацію від Олельковичів, марну і слабу потїху для Іони. За ним стояли, а радше ще не вповнї рішились стати по сторонї Григорія, два епископи пограничні, смоленський і брянський; Іона не думав вже серіозно про задержанє їх епархій і його інтересували вже тільки їх особи. Він запропонував їм приїзд на Москву.

Останнї спори успокоїлись в 1461 р. Епископ смоленський признав Григорія, а чернигівський звернув ся до його наступника з заявою, що супроти загального признаня Григорія, він думає перенестись в Московщину, що він в недовзї в 1461—1465 рр. й зробив.

І так признанє Григорія стало фактом доконаним: коштом

[1]) Гіпотеза, о стільки правдоподібна, о скільки в висказї королївського листа з сїчня криє ся факт, а не пуста фраза і о скільки сей факт не відносить ся до молдавських плянів короля Казимира.

Іони і коштом противників унії. В очах суспільности і єрархії вел. кн. ціла борба між Григорієм і Іоною була тільки борбою між двома юрисдикціями: патріяршою і самозванчою [1]). Таке поставлене питаня повстало безперечно під впливом обставин переведеня признаня Григорія; але воно зовсім легко могло вийти з становища, яке 1458 р. заняв Рим. В цілій колєкції буль і бреве папських нема мови про унію, а є радше мова про обидві юрисдикції. Але думаю, що коли-б відносини були поліпшені самі собою, то Григорій, невідступний товариш Ісидора, всиів би бодай спробувати повернути справу на иншу дорогу. Так не було; 1450 р. осенею вибух спір церковно-державний в Польщі і звязи між Григорієм й Ісидором та папою Пієм II аж до смерти останних (1453—1454) мусїли замовкнути перед силою фактів.

Нове папське правительство носилось і далї з пляном борби з Турками і в його інтересах воно в р. 1469—1471 стреміло використати нове обсаджене київської митрополії. Рівночасно воно й далї попирало акцію розпочату ще з початком 1450 р. в справі місийної пропаґанди на Руси.

Капістран, взиваний 1451 р. йти навертати Русинів на латинство, станув в столиці Польщі в лїтї 1453 і оставав ся до лїта 1454; на Русь, занятий справою круціяти на Турків і борбою з гуситством, не пішов [2]). Одначе покидаючи Краків, полишив в нїм монастир бернардинів і горяче бажане в душах нових братчиків до навертаня Русинів. Пізнїйша традиция бернардинська у Яна з Торговища приписує Іванови з Капістрано заложене поруч монастиря краківського ще й иньших мона-

[1]) Тут мушу піднести докази на те, що на Руси признавали Григорія Мамму патріярхом. Признавали його за його побуту на престолї: доказом грамота Олелька й посиланє Данила епископа володимирського. Признаванє Григорія й пізнїйше: Данило володимирський сповняв функції епископські 1452 р. по втечі Григорія Мамми в Рим і тілько рішуче домаганє Іони та дозвіл Казимира привели його в послух. Григорій Мамма війшов в поминанє при Службі Божій (Сборник XVI в., що репродукує текст з XV в.—Опис. рукоп. Син. библ.) Його противник Іона називає його „передше бувшим царгородським патріярхом“ і уживає того титулу в пристосованю до православних патріярхів царгородських (621 і 622). Против юрисдикції Григорія Мамми піддає Іона два закиди: річевий — єреси і чисто формальний: стилїзацію його посланія.

[2]) До побуту Капістрана в Кракові: Длуґош V 148, сучасні записки монаха св. Хреста М. Р. III, 413, львівські записки з часів 1454—1492 М. Р. III, 251, Ян з Торговища III 238, Катальоґ біскупів краківських III 375, Ян з Коморова М. Р. V.

стирів [1]). За згубленою перспективою криє ся реальний факт: звязь повстаня монастирів бернардинських в короні з краківським монастирем. Одначе поруч польських бернардинів працювали угорські, а мабуть й боснійські, та бернардини львівські, тільки що лиш до діяльности польських бернардинів маємо звістки зібрані разом у їх хроніста Яна з Коморова [2]).

І так хроніст ордена нотує основане в р. 1460 монастира у Львові і Люблині, по 1465 р. в Переворську. З року 1468 чуємо про петицію короля Казимира до папи Павла II, щоб папа позволив засновати два бернардинські монастирі в Короні, два у вел. князівстві, два в землях руських, і папа дає позволенє дня 23 липня 1468. Хроніст ордена нотує повстанє монастирів в Вильні й Ковні—1468 р. [3]).

Підставою для орґанізації нового ордена послужила буля папи Пія II з 16 червня 1469, котрою папа установив провінції бернардинів в Австрії, Польщі й Чехах й надав їм привілеї [4]). Папа Пій II відновив булю папи Евгенія IV з 23 мая 1446, котра запоруку давала значній автономії ордена Бернардинів [5]). Нові осади викликали заінтересованє між головною управою ордена: 1465 пішов на Русь вікарій ордена Яков з Ґлоґова і при помочи Мельштинського уфундував монастир в Переворську [6]).

Папа Павло II дефінітивно відділив від себе провінції Австрії, Чех й Польщі і сам поділ переведено на ґенеральній капітулі в Мантуї 24 мая 1467 року [7]). В Кракові 11 жовтня 1467 відбулась перша капітула польських бернардинів і вікарієм польської провінції став Маріян з Єзьорка [8]).

---

[1]) Іван з Капістрана „fundavit loca ordinis sui primum in Cracovia, tandem in aliis locis, a quo postea crevit ille ordo et auctus est in regno Polonie". M. P. H. III 235 (писано в рр. 1481—1491).

[2]) Перший ґвардіян краківський був Людовик з Угорщини, ученик Капістрана в рр. 1453—1456; в недовзї вибрали ся вони через Беч і Львів в краї уральські, але вел. кн. московський присилував їх вертати й вони вернулись до Капістрана.

[3]) Monumenta Poloniae hist. V ст. 189, 192, 200, текст петиції короля Казимира легко сформулувати з папської булї у Тайнера, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, II N. CXCI c. 159.

[4]) Буля в реґесті копії у Ґолембйовского Dzieje Polski za Jagielonów III c. 317; також в теках Нарушевича. Wadding XIII p. 414 (1461) і XIII 549 (1464).

[5]) Mon. Pol. V 178. [6]) ibid. ст. 192.

[7]) Wadling Annales Minorum XIII p. 414 — M. P. V ст. 195.

[8]) M. P. V 196.

Папська буля 1468 затвердила ті відносини на Руси; руські монастирі бернардинські належали до польської провінції і дійсно після неї король Казимир віддав монастирі в Ковні й Вильні вікарієви польської провінції.

Рівночасно папа Павло II, як я казав висше, використував ситуацію церковну на Руси в напрямі плянів протитурецьких. Наші певні дані, котрі можемо до тої справи притягнути, належать до рр. 1469—1471 — хоч гіпотетично, зі значною правдоподібністю можемо приняти, що й в рр. 1464—1469 папська курія вважала Григорія своїм чоловіком. Бо коли польські сфери затикали уха на натяки польського правительства в 1468 і 1471 р. заявляючи, що „Русь прийняла митрополита з Риму", не згадуючи ні слівцем про відступлене Григорія від Риму, то ще лекше було йому стояти на сім становищи в попередніх роках.

Вповні гіпотетичне, але всеж таки в дечому імовірне притягнене в сферу зносин Руси з Римом ще сього факту:

Зимою 1465—1466 р. удав ся патріярх Аквілеї Людовик Баварський до хана кримського Хаджі герая, щоб його підіймати на Турків. Се без помочи воєводи браславського та князя київського, по погрозах панів литовських в р. 1463 було прямо неможливе. Супроти тої переміни в настрою сих православних князів під впливом гасла війни з Турками стає імовірним, що тут інтервенював митрополит Григорій. Воно імовірне ще й тому: папська курія глуха на натяки, котрі діставала з боку польського правительства, вважала Григорія ще 1471 уніятом, а в останне висланець Рима ставав на руських землях перед 1473 р., в 1465—1466 р. Папський престол не хотів провірювати натяків, що їх вже 1468 став дієтавати з Польщі, з усею імовірністю з огляду на свої пляни турецької війни та на прецеденс правний з іменованем Григорія в Римі[1]). І одно і друге мало свою ціну в очах папського правительства ще 1476, так по крайній мірі думали автори посланія Мисаїла.

А тимчасом польські натяки опирались на чимраз більше реальнім підкладі. Ми бачили, що вже в грудни 1459 р. московський собор припускав можливість компроміса між Григорієм і єрархами вел. князівства. „Ви би, братя наші, того відступника, Григорія, ученика Ісидорового, не приймайте; хочби

[1]) І одно і друге мало свою ціну в очах папського правительства ще в 1476 р.: так по крайній мірі думали автори посланія Мисаїла.

і яку запоруку почав давати, ви би йому не вірили". Ся запорука, судячи по справі, що повалила Іону, се була запорука санкції у правного патріярха; Григорій Мамма був ним. Але вже його наслідник Ісидор дістав патріярхат з рук папи і правні підстави юрисдикції Григорія були дуже непевні, тим більше, що борба за патронат краківського епископату мусїла переривати його зносини з Ісидором, а вона не улягла аж до смерти Ісидора. Але коли останний умер в цьвітни 1466 р., патріярхат дістав знов від папи Вісаріон — між Римом а Григорієм проривалась сама собою звязь. І тут як на перекір бачимо, що 1464 р. кидає вел. князївство останний з поміж партизанів Іони, а 1464 р. митрополит московський зовсїм серіозно числить ся з плянами Григорія узяти під свою митрополичу юрисдикцію новгородську епархію! Ся справа видно починала виходити зі сфери проєкту в сферу чину.

Дальший хід справи закритий перед нами, але в роцї 1468 поворот Григорія почав ставати так замітний, що польське правительство вважало можливим натякнути не ситуацію перед папою: в першій половинї того року король Казимир мотитував свою петицію в справі бернардинського ордена тим, що мовляв бернардинів треба, щоб відвели єретиків і схизматиків, що живуть в Польщі, Литві й Руси від їх блудів, щоб вони виреклись своїх блудів і навернулись до пізнаня Господа нашого Ісуса Христа єдиного Бога [1]).

Ми вже бачили що в рр. 1459 і 1460 за пекучою справою обсадженя митрополії своїм митрополитом оставалась справа унії в тїни. Праве поставленє питаня було безперечно в інтересах церковної єрархії вел. князївства. Але рівночасно і суспільність українських й білоруських земель протягом 50 й 60-тих років зрослась з думкою, що центром грецької жизни остаєть ся й далї Царгород хоч під турецьким ярмом. В нашому письменстві XV і XVI в. не зустрічаємо ся з характеристичними відзивами про занепад християнства в візантийських землях ту-

---

[1]) Висказ королївської петиції тим вартнїйший, що вона повстала у вел. кн. Литовськім, де король перебував від грудня 1467 до цьвітня 1468. Король міг бути добре поінформований про становище Григорія, бо маємо зовсїм певну звістку, що він (ількома нагодами мабуть за своїх побутів в вел. кн. Литовськім, отже в зимі 1464—1465, в зимі 1465—1466, в зимі 1466—1468) вів переговори з московським правительством Івана III Василевича в справі признаня митрополита Григорія в Москві.

рецької імперії, котрими до ґрунту перейшло князївство московське сих часів. Друга половина XV і весь XVI вік проходять у нас в живих церковних зносинах з Царгородом, зносинах, що далеко не всї були випливом церковної потреби. А тимчасом в Царгородї наступив рішучий поворот до православія, хоч нїде правди дїти — поруч нього йшов глубокий занепад візантийської культури взагалї, в першій лїнії книжности й письменности. Від половини XV в. письменство українських і білоруських земель не збогачує ся більше продуктами царгородської книжности; найбільше характеристичним з усього се недостача в нашій перекладній письменности богатої полєміки за і против фльорентийської унїї, котра появлялась від 1440 р. на грецькій мові [1]). Але повільний зріст культурної супремації Польщі міг звертати увагу сьвідомійших одиниць на потребу піддержуваня звязий з грецьким Сходом [2]). Отже загальна диспозиція єрархії в імя церковної традиції та передових людий з поміж сьвітської суспільности була настроєна проти унїї; а не забуваймо безустанних задирок з боку латинської єрархії, що в суспільности другої половини XV в. знаходять далеко більш важкий відгомін, нїж в порівнаню важкі репресії Ягайла в суспільности кінця XIV і поч. XV в. Не забуваймо, що при нагодї найблизших проб унїї в 1470 р. ті зачіпки з боку латинського духовенства були витягнені на стіл!

Тому і в половинї XV в. справа унїї оставалась в тїни за першою справою: церковної юрисдикції.

І так в рр. 1461—1464 епископ брянсько-чернигівський звертаючись до московського митрополита з просьбою за помічю, в своїй грамотї говорив про діяльність Григорія стереотипними висловами, що криють в собі тільки правну і юрисдикційну, а не доґматично-обрядову сторону справи Григорія [3]).

В відповіди на його прошенє московський митрополит в тім часї також говорить від себе про ситуацію на Руси в вел. кн. Литовськім; мова про оборону прав церкви православної і про нїщо більше.

[1]) Прим. окружна грамота грецьких патріярхатів 1443 р., переложена того самого року на Молдавії, дійшла до нас тільки в рукописях молдавського письма.

[2]) Лїтописець в супрасльській рукописи з кінця XV в., лист Іосифа Болгариновича, відзиви авторів листа Мисаїла.

[3]) Зміст грамоти можна сконструувати з переказаних її слів в відповіди московського митрополита.

Знов в р. 1464 писав той сам митрополит до епископа новгородського Іони, щоб не прийняв юрисдикції Григорія: змісту його грамоти на тій точці не можна реставрувати, але з відповіди новгородського архиепископа виходить, що він, сусід епархій смоленської й полоцької і митрополичої, бере цілу справу, як питанє правне, а не обрядове.

З р. 1467 маємо характерний висдів грамоти кор. Казимира, що дає презенту на перемиське владицтво заслуженому для себе чоловікови: tanquam illum, qui est de ritu Grecorum — значить признає перемиське владицтво як таке, що тільки православний може його обняти, а тим самим припускає що і київський митрополит є чоловіком православної віри[1].

Але з другого боку таке поставленє справи було в інтересї руської єрархії й суспільности; в цілім комплексї грамот Іони унія фіґурує, не яко річ реальна, при нагоді справи Григорія, а як епізод до побуту Ісидора на Руси. Тільки одинокий раз в листї до православних епископів вел. князівства говорить Іона про унію яко консеквенцію признаня Григорія. Тих, що признали Григорія, зустріне відлученє. Бо що доброго може бути там, де папське імя поминаєть ся по церквах? Чи не служить патріярх на солодкім хлїбі по єреси Евтихія? І чи не признає в символї віри Духа сьвятого невольником Отца і Сина, по Македонію? І як раз в слїдуючих листах до епископів смоленського і чернигівського Іона тої квестії не доторкнув ся. Видко, як в його очах вона щезала за злобою дня: спором про правність митрополичої юрисдикції Іони.

А коли завважити, з якою пильністю Іона витягав все й всюди уніятські гріхи Ісидора, то ся абстиненція його на точції завдаваня унії Григорієви і його партизанам, мусить мати реальну підставу в тім, що справа унії в українських й білоруських землях в рр. 1459 і 1460 оставала в повнї в тїни, поза справами юрисдикції церковної.

Дальший хід переєправ між Григорієм і єрархами й суспільністю від 1459 по рік 1467 закритий; як ми бачили в р. 1464 є можливість припускати перші його кроки в напрямі положеня своїх зносин з Царгородом, коли він втративши своїх покровителів в Римі, стремить підбити собі новгородську епархію.

В р. 1467 справа була о стільки дозріла, що польське

---

[1]) Ориґінальний текст в архіві пер. капітули; про термін: da Ritu Grecorum в актах Альберта з Жаґліна гл. ~~акт з 1469.~~

правительство, як ми бачили, вважало можливим в урядовім акті висказати між стрічками признанє, що київський митрополит є чоловіком православної віри!

Папське окруженє не висновувало консеквенцій з отсього натяку королівського листа в тім напрямі, щоб сконстатувати поворот в поглядах митрополита Григорія; воно за те ревно поперло місіонарську діяльність бернардинського ордена під протекторатом короля Казимира.

Тимчасом Григорій, котрому папські сфери оставляли вповні свобідні руки, рішив ся на рішучий крок: одержанє санкції з Царгорода. Ми бачили, що ціла боротьба між ним і Іоною про виконуванє митрополітальної юрисдикції звелась не на догматичнім, а на правнім поли. Іона програв переважно ізза того, що не мав признаня з Царгорода. Одначе він і його перші наступники безустанно стреміли поладнати свої зносини з Царгородом, а як не з ним, то з иншими вселенськими патріярхами. Іона втратив юрисдикцію ще й ізза того, що король Казимир віддав юрисдикцію Григорію. Але Григорій мусів знати причини, зза котрих Іона дістав митрополію в 1451 р. від Казимира; причини чисто державної природи. І як раз в рр. 1467-их виринула знов справа новгородська. В Новгороді обявилась тенденція повернути в бік вел. князівства Литовського. На зустріч її йшла руська суспільність вел. князівства з Олельковичами в першому ряді. А при великім політичнім значіню новгородського владики, виринало питанє, яке становище займе останній і його духовенство в важкій політичній грі. А поворот Вел. Новгорода в сферу аліянтів вел. кн. Литовського вів за собою чейже в 1430 рр. підданє київській митрополітальній юрисдикції. А се підданє було без поладженя відносин між Григорієм і царгородським патріярхатом неможливе.

В сих двох чинниках ривалїзації з московськими митрополитами та політичній ситуації кінця 70-их рр. бачу головні причини повороту Григорія.

Але завважу, що й висша єрархія й низше духовенство, виховані в старинній традиції єрархічних звязий з Царгородом, поволи, але успішно загрожені латинською пропаґандою бернардинів, що розбивала дуже успішно карність церковного суда, — не могли мати замкнених очий на повільний та успішний перестрій порядків вел. кн. Литовського на лад польський; а в останньому вони йшли рука об руку з суспільністю.

Проба ввести Вел. Новгород в політичний курс вел. кн.

Литовського і конспірація 1481 р. лежать близько коло себе в часї; але як далеко в способах! Тут проба притягненєм свіжих руських сил поставити заборолo полїтицї кор. Казимира, там проба зробити те саме при помочи московській. Але оба змаганя були випливом одної й тої самої полїтичної думки: шукати полїтичної точки тяжкости, шукати противваги проти деструкційному для руського елементу походови полїтики короля. Завважу до річи, що не лиш в часї змаганя Григорія стрічають ся зі змаганями Олельковичів, але й місцем та обставинами; не лиш Київ своїми звязями торговельними з Грецією був нераз в нагодї до навязаня зносин, але й чоловік, що повів ті переговори був заступником митрополита в Київі.

І так в паралельно зі стремлїнєм руської суспільности вел. князївства найти полїтичну точку опору, зустрічаємось зі стремлїнєм голови руської церкви найти релїґійно-культурну точку опору; перші знаходили її в В. Новгородї, другий в Царгородї. Як раз не внутрішні, а зовнїшні обставини руської церкви виступають перед очима історика мотивами діяльности людей; з того становища оцїнюють й останну фазу. Григорій в 1470 р. мав коло 70 лїт: 30 лїт провів в таборі унїятів і вже з того боку приймати внутрішні мотиви важко. Григорій знав культурний Захід і знав Візантію в її занепадї; приймати, щоб він признавав висшість культурну чи моральну останної над першою, ризиковно [1]).

Грамота патріярша — редаґована по всякій правдоподібности вельми обережно й здержливо з огляду на минувшість Григорія — ставала знов на чисто правнім юрисдикційнім становищу. Завважую, що таке й було становище самого Григорія й руської єрархії та суспільности вел. князївства; сей послух в патріярхатї для руських донесень робить правдоподібним висказ про грошеву інтервенцію [2]). З другого боку се змагало довести до признаня Григорія на Москві; воно порушує давнїйший плян литовської суспільности і рівночасно лежить в сфері інтересів царгородського патріярхата.

---

[1]) Рим пап Евгенія, Миколи і Килїкста се не Рим Борджіїв, а й відносини в останньому не такі дуже страшні, як їх порівнати з відносинами в царгородськім патріярхатї другої пол. XV в.

[2]) Грамоту патріярха уважав можливим передати в переказї книжник унїятський поч. XVII в. Лев Кревза: зовсїм оправданою стає думка, що він би її промовчав, коли-б в нїй були виразні заяви на тему відреченя від унїї з боку митрополита Григорія.

Одержанє санкції в Царгороді було чимсь зовсім не трудним. Патріярший престол був в такій безустанній грошевій біді, що коли дійсно прийняти звістку з царгородського джерела про грошевий подвиг київського посольства — звістку, як ми бачимо, імовірну в виду того послуху для бажань руських кругів в Царгороді, дальше переведенє плянів пішло легонько. Посол Григорія Мануіл Грек, намісник митрополита в Київі, по короткій перерві, спричиненій зміною в обсаді патріярхата, одержав від патріярха Дионизія і його собора акт і посольство на Русь.

Грамота патріярша адресована до вел. князя Івана Василєвича й до міста Новгорода оголошувала Григорія митрополитом всеї Руси, а містила виразне непризнаванє Іони й його наступників. Інструкція посла, о скілько судити про неї з скупого переказу в царгородській реляції, була анальоґічна[1]).

І так рішенє й інтервенція патріярха Діонїзія ставала поєднанєм інтересів руської єрархії й руської суспільности вел. кн. Литовського й царгородського патріярхату. Та точка виходу та становище яке супроти того заняли всї заінтересовані чинники зробили з того важну поворотну точку в історії руської церкви. Оцінене їх з того боку належить до дальшої части моєї праці — тут оцїню її з огляду на попередні фази трийцятилїтних переговорів між українськими й білоруськими землями між Царгородом, Москвою і Римом.

Три ланцюхи фактів перехрещують ся на засадничих точках тих переправ: справа церковної унії, правне становище руської церкви в короні й вел. князівстві та єрархічні відносини сих часів.

Ті ланцюхи фактів перехрещують ся на двох вузлах коло 1440 і в 1460 р. Інтензивність отсих трох засадничих складників в історичному процесі руської церкви в 1440—1470 р. неоднакова; а і на обох перехресних точках оден і той сам ланцюх фактів виступає не однаково. Справа єрархічних відносин, дуже загострена при кінці 50 рр., майже безслїдна з початком 40-вих. Справа поліпшеня правного становища руської церкви в польсько-литовській державі за те росте в другій частині нашої епохи і про жизненність її найлучше сьвідчить факт, що 1469 р. добиває ся по крайній мірі одна руська

[1]) Текст грамоти і інструкції реконструовані при помочи вислїдженя царгородського джерела в грамоті в Р. И. Б. VI № 100 і переказу у Кревзи XVII в.

епархія, з признанєм, що вона православна, бодай в букві права заспокоєня своїх прав. За те як раз справа унії, доволї живуча 1440 р., виступає мляво і гине безслїдно в 1460 рр. Такий білянс її поруч білянсу попереднього ряду фактів вказує на можливе її повстанє і змаганя перевести її дїло. Се змаганє забезпечити правно руську церков в 1470 рр. стало в букві закона можливим і для православної церкви і тим самим втратила свою цїну справа унії. Впливи ж грецьких сфер мусїли замовкнути з занепадом Царгорода. Коли перший з мотивів перейшов на службу православя, а другий завмер — то і консеквенція їх — унія церковна з Римом мусїла притихнути.

Поруч трьох засадничих ланцюхів фактів мусимо звернути очи на культурну й полїтичну сферу, посеред якої вона перехрещувалась протягом 30 лїт. Се роки остаточного перелому в реципованих впливах на Русь; 1470 р. король Казимир каже руським малярам малювати свою каплицю на Вавелю, трийцять лїт пізнїйше перші подуви ренесансу в штуцї загостили в Кракові, чверть віка пізнїйше доторкнулись Вильна й Київа. Перекладне письменство в першій половинї XV в. втягає в себе останнї переклади візантийські, в другій половинї являють ся перші твори перекладані з мов західнїх. В 1451 р. король Казимир вернувши з вел. кн. й сидячи на Галицькій Руси розводить ся про научуванє Руси; при кінцї столїтя являють ся перші руські студенти на краківськім унїверситетї, перші словянські друки, перші руські любителї вибирають ся на Захід, як кн. Михайло Львович Глинський, висланий батьками на Захід з Полтавщини, або як волинський маґнат Олександр Солтан. І не можна замикати очий перед тим, що сей приплив західної культурної течії в українські землї при кінцї XV в. не ніс в собі поважних внутрішних мотивів до церковної унії. До нас долетїли виводи папських грамот про зміну віри в 60 і 70 рр. Івана й Олександра Солтанів, з початком 90 р. Івана Сапіги. До нас дійшла сумовита сповідь на Москві старого кн. Михайла Глиньского, зроблена в 1530 рр., одначе факт, про котрий мова, відносить ся до кінця XV в. І як раз, як ми будемо бачити, проби унії вривають ся з 1504 р., щоб вийти в 1590 р. Сей факт, котрого вияснене стане підставним завданєм дальшої статї моєї працї, стає осторогою, щоб необережно не шукати за внутрішними мотивами там, де зовнїшнї вповнї вистарчують. А тим менше можна прийняти внутрішнї мотиви, значить признанє Русинами висшости католицизма й західної

цівілїзації над православєм й Візантією; тим більше, що як раз доводило ся нам бачити, що єрархія й суспільність вповнї цінили церковні й культурні звязи з Царгородом. Внутрішні моменти тим більше відходять, коли памятати, що на очах нашої суспільности розігравалась драма боротьби між собором і папою; що Гуситство ширилось в Молдавії, а його проводирі зносились в 40 рр. з Царгородом; що в нашій суспільности були півраціоналїстичні течії, а вчинки Ягайла глибоко сидїли в памяти руського населеня. Рівночасно цїлий XV в. носились по білоруських й українських землях відгуки, хоч і слабі в чинї, але сильні в памяти поколїнь, відгуки боїв 1430—1440 рр. Жива память про них, хвилеве полїпшенє державного становища Олельковичів в 1440—1470 рр., пляни на Новгород викликували піднесенє національного почутя і важку вразливість на репресії з боку латинської церкви. Ті тенденції були в конфлїктї з полїтикою кор. Казимира, поки не скінчились крівавими епізодами 1480 і 1500 р.

І так обі середнї четвертини XV в. лишили важке наслїдство останнїй четвертинї XV віка, важке для руської суспільности і її культури, але, як потім показало ся, не легке й для вел. князївства Литовського.

Виговщина і Гадяцький трактат.

Написав ***Василь Герасимчук.***

III.

Бунт Пушкара.

В чім отже лежала причина сього звороту і неудачі всіх змагань і зусиль державних мужів, то вся траґічність нещастя?

Одною, і безперечно дуже важною причиною, як се загально в історичній літературі повторюєть ся, було надто самолюбне полагоджуване пануючою клясою, себто проводирями сьогож народа соціяльного питаня. І власне через ніщо инше, як через вироблене наслідком сього недовіря покривджених мас, розбивались нераз і найгарнійші пляни козацьких політиків, ударемнювані за одним ударом їх противниками — народніми проводирями-демаґоґами, які вміли зручнійше піддобрювати ся народови в його задушевній, хоч не далеко ідучій меті. Без порівнаня легше було козаччині стрясти з себе польське ярмо, як позбути ся набутих в польській школї привичок і клясово-економічних вигід. Переведене сього завданя було для наших державних мужів завсїгди тим Сизифовим каменем, який все точили, а нїколи не викотили до кульмінацій гори.

Чейже ніхто не буде перечити, що порядок заведений Богданом Хмельницьким містив в собі кардинальну зміну соціяльного питаня в користь народа, а не був дальшим продовженнєм попереднього порядку? Кождий безсторонний обсерватор тих часів знає добре, що новий військово-адміністративний ре-

жім полковників та сотників з балястом дуків був вірною копією давнїйшого польсько-шляхотського панованя. Таж та сама схема обовязків і тягарів, яка була перше, лишила ся і дальше, була вона що правда значно легша, але за се кривди були тим більше болючі, що походили від своїх рідних гнобителїв.

Що наша революція в пол. XVII в. мала дуже скомплїковану форму, бо, як знаємо, стреміла вона не тільки до усунення чужої неволї, але ще хотїла перевести в своїм нутрі соціяльну революцію, вже тим самим мала слабші вигляди на успіх, і через се не можна повести паралєлї з подібними сучасними революціями в західній Европі, анї навіть з великою француською революцією з 1789 р. Хиба висуненнє на перший плян релїґійного питаня дає можність порівнати ролю православних зі становищем протестантів в Німеччинї, головних авторів 30-лїтньої війни, а пізнїйшу боротьбу народа з старшиною можна звести до паралєлї спірних питань француської революції за Людвика XVI. Хмельниччина зачеркненого проблєму зовсїм не розвязала, вона завдала йно рішучий удар польській кольонїзації тай спинила церковну унію. Українському народови припала тільки часть тих користий, але він був більше визисканий проводирями до инших цїлий, які виповняли тільки першу частину його постулятів. Що йно славна Чорна рада під Ніжином і прийнятий нею вибір на гетьмана слуги Хмельницького — Івана Брюховецького, винесли нарід і Запороже до побіди, але се ще не було доказом, що через се направлено лихо. Демаґоґ Брюховецький був надто наївний і спідлений, а нарід засильно був скований і опанований Москвою в своїх рухах, щоби міг осягнути бажаний ідеал.

Певно, якби так було удало ся Виговському устроїти Україну яко державу, то без сумнїву переведено б се при сильній імітації польського первовзору, хоч не можна виключити змін на лїпше, які могли б відбути ся в дорозї і границях тихої внутрішньої еволюції без потрясаючих катаклїзмів, через повільну працю репрезентантів, старшини і народа, які по раз перший згромадили ся в двох осібних палатах в Корсунї.

Одначе нї сяк, нї так, до результату не доведено. Якось тяжко було для народа, розкиненого на так широких ґеоґрафічних територіях, роздїлених Днїпром, під неоднаковим впливом двох культур, серед відмінного морально-умислового рівня, та серед руйнуючого впливу Криму, виробити своєрідню форму для суспільно-національного устрою.

І так приміром на правобережу, положенім уже ґеоґрафічно близше до Польщі, защеплювали ся скорійш понятя аристократичної шляхетчини, а на Лівобережу домінували погляди репрезентовані демократичним Запорожем; там переважав консерватизм, а ту переважала психольоґія і сила простого народа. В порівнанню до Правобережа було за часів Польщі на Задніпровю далеко менше панів, і неволя була там легша, а нарід заживаючи більше свободи, був безперечно сильнїйшої індивідуальности і мав достойнїйше почутє своєї гідности, якого одначе не вмів нїколи підвести під висше понятє ідеального добра спільної свобідної вітчини. І матеріяльно стояла ся країна висше: коли попередня довга революція, ведена переважно на правім берегу Днїпра, підкопала сильно матеріяльний добробит сеї країни, то майже зовсїм не рушила його на Заднїпрянщинї, а навіть піднесла. Через більшу безпечність перед польсько-українською суперечкою пішли туди великі маси людий, скольонїзували недавно ще доволї пусті области і вчинили їх богатшими та роскішнїйшими.

За тим пішли і наслїдки. Ґеоґрафічне положенє і відмінне економічне житє вироблювали мимохіть і инші полїтичні ідеали, які в дечім справдї чимало мали спільности з російськими. І так приміром, против полїтичного ідеалу Правобережа, якого кінцевим виразом мало бути велике руське князівство зі всіма його землями під авторитетом персональної унії з Польщею і Литвою, виступає у полїтиків Лївобережа ідеал автономії України під протекторатом Москви. А речниками сього напрямку ставали не тільки полковники, але і духовні: біле і чорне духовенство ведене деякими вихованками могилянської колеґії — як Ґізелем, Барановичом, Ґалятовським і ин.

Вже за Виговського можемо бачити, як кристалїзувала ся відмінна суспільно-полїтична проґрама лївобережної України, хоч ще з початку, при досить зглядній однодушности старшини, український гетьман мав на всїх полях своєї власти вигляд самостійного зверхника, зверхника цїлком незалежного від Росії, що не хотїв нї в чім зі своїх прав їй уступати. І в церковній области не позволив Виговський російському патріярхови накидувати ся на голову і загортати під свій вплив українське духовенство; ще в останнє вспів видвигнути на митрополичий столець на місце умершого з початком 1657 р. Сильвестра Косова, зовсїм прихильного і відданого своїм полїтичним змаганям Діонїзія Балабана. А була се дуже важна річ — мати на услугах держави церкву,

яка своїм впливом усвячувала і надавала божу апробату земським порядкам, які з волї народа і запорожського війська укладав гетьман. Тільки незнати, чи переведенєм на митрополита Діонізія Балабана гетьман направив свій блуд, чи небіщика Хмельницького? Бо з відомостей козацьких послів, посиланих Хмельницьким до Москви, виходить, що гетьман перед смертю посилаючи послів у Москву зі звісткою про його намір передати гетьманство свому синови, просив дуже вислати на Україну московського патріярха Нікона, щоб поблагословив його сина Юрія на гетьмана і щоби висвятив якогось кандидата на митрополита.

Властиво доносив гетьман в самій інструкції про свою охоту передати гетьманство свому синови і смерть Сильвестра Коссова, але на чиє порученнє просив устно посол Коробка в посольськім приказї, щоб приїхав патріярха на Україну і перейняв на себе зверхність київської митрополії — се піддає історикам церкви много здогадів. Ту як раз всім стоїть перед очима се знане і не укриване гетьманське невдоволенє, обуренє на Москву з приводу її асиміляційних заходів супротив України, а тут гетьманський посол виявляє, „що гетьман і все військо, всї від малого до великого бажають собі, щоб государ Нікон, патріярх московський і всеї Руси (великої, малої і білої) зволив приїхати в Київ і там поблагословити митрополита на митрополію, а сина гетьманського на гетьманство“. Дехто думає, що се була підмова Виговського, і тим він запобігав протекції патріярха по смерти Хмельницького [1]), — та таки правдоподібнїйше буде, як підозрівати о авторство Хмельницького, дразливого на пункті династичних претенсій.

І не треба було довго ждати на наслідки, — зараз показала ся консеквенція сього кроку: київському воєводі Бутурлїну був даний близший приказ в сїй справі, і він робив дальше — переконував та уговорював тимчасового митрополичого заступника Лазаря Барановича, Інокентія Ґізеля і инших ігуменів, щоби вони „поискали милости великого государя і прямую правду къ нему показали“. Просив отже, щоби згодили ся бути під послухом і благословеннєм великого государя, святїйшого Нікона і щоби без указу великого царя не посилали в Польщу по епископів і не вибирали митрополита, доки вперід не позволять і не поблагословлять сього дїла цар та Нікон. І справдї по довгих переговорах

---

[1]) Виталій Ейнгорнъ: Очерки изъ исторіи Малороссіи въ XVII в., ст. 99—100.

київське духовенство і Інокентій Ґізель рішились зречи ся давних своїх вольностий, а Бутурлїн жадав навіть від Виговського наказу, аби сей зі своєї сторони попер сї заходи.

Гетьман, доки не утвердив ся і не забезпечив ся у власти, бояв ся отверто відкинути московські бажаня, тай не давав на разї воєводам рішучої відповіди і аж доперва по доконанім виборі взяв се діло в свої руки. Тодї не позволив післанцям їхати до Нікона, а противно наказав Барановичу визначити відповідний час на вибір і поручив йому перевести свобідний вибір. Перші вибори д. 18. X. при участи Виговського і епископів — галицького, волинського і всїх инших з України випали нерішучо і через се їх відложено на пізнїйше — голоси роздїлили ся між ріжними кандидатами, а власне між виленським архимандритом Тукальським, луцьким епископом Балабаном, і львівським епископом Арсенієм Желиборським. Київський воєвода, не вважаючи на просьби духовенства, без позволеня царського не важив ся бути присутним на виборах. Сим нїби виявляло росийське правительство своє невдоволенє.

Так отже гетьманови і висшому духовенству, яке зі свойого упривілеованого становища цінило свободу під властю царгородського патріярха, тим разом поступило по давним традиціям і дня 6 грудня вибрали при других виборах митрополитом Діонїзія Балабана. Не послухали і останнього жаданя російського правительства, висказаного устами путивельського воєводи, щоби ново вибраний не принимав принаймнї свяченя від царгородського патріярха так довго, доки гетьман не поїде до Москви, як се передше обіцяв був.

Як думає історик церкви Айнгорн, з вибором Виговського змінила ся і полїтика. Виговський будучи шляхтичом, дїлав проте в справі вибору митрополита відповідно до поглядів аристократичного клера (тай відповідно до заґварантованих переяславських конституцій) і длятого московське правительство опираючись дальше о нового гетьмана не могло на будуче надіяти ся узяти київського митрополита під московський патріярхат [1]). Під впливом гетьмана по довшім побутї в Чигиринї навіть митрополичий заступник Лазар Баранович з Чернигова відмінив свої симпатії до Москви і забув попередні обіцянки. Так само не пішло

[1]) Доволї широко про сей вибір митрополита і заходи московського правительства позискати руських владик до своїх цїлий і їх ізолювати від владик жиючих в Польщі — оповідає Айнгорн Виталїй в своїм дїлї: Очерки изъ исторіи Малороссіи въ XVII в., ст. 100—107.

на стрічу бажанням правительства і висше духовенство з Інок. Ґізелем, коло якого так дуже заходив ся передше київський воєвода Бутурлін.

Так само як на полї церковнім, старало ся московське правительство використати Україну і на полї адмінїстрациї, де від часів Хмельницького панували для простого народа доволї прикрі непорядки, які гетьман толєрував з огляду на особисті користи. Було воно проте дуже небезпечно лишати се дальше, і новий гетьман повинен був забратись до усунення сього, против чого весь нарід негодував, сподїючись спасеня від Москви. Мусїло бути в адмінїстрациї досить зла, коли навіть зять Богд. Хмельницького, Павло Тетеря, післаний до Москви ще за житя старого гетьмана, в приказї скаржив ся на безлад і домагав ся в тім напрямі інґеренциї московських воєвод: жадав він, щоби до міст були післані царські урядники і воєводи і щоби вони збирали всякі доходи і з тих поборів давали платню тільки управляючим урядникам і козакам, яких повинно бути 60.000. По його словам, з тих поборів до тепер нїхто нїчого не взяв, бо доходи побирав сам гетьман, а козакам не давав. Через се всюди було невдоволеннє на гетьмана і нераз полковники і козаки бунтували ся, і військо в війнї задля того служило лїниво — тай, як казав, годї було його без платнї силувати до пильної служби. Я сам — говорив дальше Тетера — зібрав з Київського воєводства 20.000 рублїв, а можна б зібрати і 50.000 золотих червоних, якби безпосередно збирати; в инших повітах збирають полковники з двора по два і по три золотих, говорять, що збирають на гетьмана, а гетьманови ледви чи що дадуть, користають самі, і з того походить невдоволеннє народа і бунти. Найлїпше було б, якби для унормовання порядків з Москви прийшов катеґоричний наказ усунути сї хиби; сей наказ повинен би бути вичитаний на радї, і хоч се гетьманови буде нелюбо, але буде мило війську — а нам з гетьманом спорити дуже неприємно". На се сказали в приказї Тетері, що була і є царська воля, аби гетьман підчас походу давав козакам платню, а коли гетьман дїлав инакше, то се було против царської волї, бо на се були визначені податки з міст. Для успокоєня обіцювали в Москві се все полагодити через своїх воєвод, особливо через Трубецького [1]).

---

[1]) Акты Юго-Запад. Россіи т. IV, ст. 21; Соловьевъ: Исторія Россіи т. XI, ст. 2—5.

Як бачимо, ніхто инший як самі Українці звертали увагу моск. правительства на дразливі і болючі рани домового устрою, вони самі придобрюючись улекшували інвазію небезпечному сусідови. Безперечно був се сумний обяв і може хиба свідчити про малу політичну виробленість і слабе почуте патріотизму і як би так не спільність релігійна і певна традиція спільної приналежности, можна б такий поступок називати нікчемностю. Бо поступоване таке, зваживши запопадливі царські аспірації, було дуже небезпечне і крило богато злого. До тепер на разї розбивались атаки московського правительства о солідарність козацької старшини, і так як неудалось йому перше переперти на гетьманство нездарного Юр. Хмельницького, рівнож не удалось переперти ще горячійші—постуляти в справі обмеженя автономії України і спроваджения воєвод. Що більше, українська старшина позволила собі посміятись з тих постулятів і зобовязань Хмельницького даних в переяславській угодї не думала брати серіозно. В Москві, попікшись на новім гетьмані, задумали тепер осягнути своє викликанєм домової революції, через видвигненне нового гетьмана, а тоді в борбі і ревалізації сподівали ся затвердити такого, котрий згодить ся на все.

В тій ціли постановило московське правительство використати в першій лінії невдоволенє народа і Запорожа; власне се славне колись демократичне Запороже, та на жаль тепер гнїздо всякої шумовини і невдоволених, піднесено до ролї опозиції против свого власного гетьмана; отже тота сама Січ, огнище козаччини-волї, заборола руськости і православної віри, стає тепер перешкодою для зреалїзованя української держави, стає ся причиною, що впхнула гарний початок до гробу. Поки була на Україні Польща, то роля Січи яко военного заборола перед татарськими нападами і реального протесту против ненависних нам польських порядків, мала велике посланицьке значіннє і свою задачу сповнила, помагаючи народови повалити Польщу. Одначе потім ту саму долю зготовила Січ і Україні, і то саме в тій хвилї, коли на ній стало будувати ся житє на державних прінціпах і коли точка тяжкости перейшла від неї глибше. Січ від тодї стає для мудрих гетьманів балястом; яко чинник критикуючий їх діяльність і ними репрезентований лад, Січ сходить вповнї на неґативний фактор, який все руйновав через се, що сам був політично не вироблений і ніколи не потрафив нічого збудувати. Се були, як влучно їх схарактеризував добрий їх знавець, цинік і демаґоґ, Мартин Бруховецький „люди худоумні і непостійні

і один який плевосіятель заворушував многими тисячами; хоч вони самі згинуть, а до лиха допровадять, а успокоїти їх трудно [1]). Вже за Хмельницького відважували ся оголошувати против нього контр-кандидатів і старий гетьман брав ся сю інституцію знищити — яко таку, що ролю свою скінчила.

Від того часу, як вся Україна взяла участь в революції, творить Січ тіло з відрубною полїтикою і відмінним горизонтом інтересів. Без городових козаків сама Січ, яко зорґанізоване тіло, не представляло ніякої полїтичної партії, а тільки мілїтарну орґанізацію з сильною тенденцією здобути рішаючий голос і в полїтиці. А можемо сподївати ся, як страшною може бути військова анархія, не сконсолїдована і не втягнена в службу якимсь зручним проводиром.

Вторувало Запорожу і улекшувало йому задачу з інтелєктуально-морального погляду непросвічене біле духовенство, злучене з простим народом огнивом моральної і економічної лучности. Висше ж духовенство світське і добре випосажене чорне симпатизувало радше з інтересами козацької старшини і не пішло так скоро на стрічу бажанням московського правительства. Через ніщо инше, як через се біле духовенство, заходила ся Росія впливати на широкі верстви народа і московський уряд зі зручнїйшими з поміж нього заводить безпосередні зносини — попирає їх в карієрі і чинить їх своїми доносчиками і наглядачами. Полїтична діяльність сього білого духовенства була для історії возсоєдинення Росії дуже важним фактором. Як-раз сї сільські і міські священики переводять се зближенє Великої Руси з Малою Русию, вони то беруть на себе посередництво межи правительством і козацькою старшиною, наглядають за виповненнєм припоручень моск. правительства, за діяльністю висшого клєру і козаків, вони то дають Москві вірні реляції про положенє внутрішнїх справ на Україні, настрій народа і його задушевні бажаня і дають цїнні вказівки, як правительство має поступати в тім або в сїм випадку. Коли приміром гетьмани думали зрадити і заводили якісь зміни, священики подавали воєводам велику поміч, вони перестерігали нарід про їх пляни та радили козакам не слухати їх [2]). Таким робом вони за дешеву цїну релїґійної єдности вислугували ся Москві вже від смерти Хмельницького.

З самого початку, себто при кінци 1657 р. кермував бунтом

[1]) Акты Юго-Запад. Россіи т. VI, № 41, ст. 103.

[2]) Ейнгорнъ, ст. 232—233.

Запорожа атаман Яков Барабаш, мабуть син того Барабаша, котрому так зручно скрутив голову Б. Хмельницький на початку своєї історичної карієри, сподіваючи ся найти в нім перешкоду в своїм великім підприємстві. Передусім почалось діло від іґнорованя власти гетьмана не узнаної Запорожем, а дальше пішло широке грабованнє нових українських дуків по містах і селах. Сам атаман вправді оправдував сю акцію і складав все на своєвільників, але заповідженних на позір погроз не виконав, і не тільки що не видав тих бунтівників, але на то все дивив ся через пальці. Доперва енерґічне зарядженє гетьманом бльокади Запорожа і заборона довозу припасів, пороху і иншого, вплинула поважно на січове товариство: аж тоді Барабаш іменем Запорожа вислав послів з перепросинами і оправданєм, що він християнства не відрікаєть ся і анї бунтів, анї проливу крови не вчинює. Що тичить ся нього, то він давно часть тих, що пішли на бунти, казав перевязати — а над рештою не має ніякої власти, бо се люди з Миргородського полку, в яких анї самопала, анї борошна, анї одежі нема, — а ми правдиві козаки зимовчаки, які маємо жени, діти і маєтки по містах, не думаємо про ніяку своєволю. Ми межи своїм народом християнським крови не проливали і на городи не ходили“ [1]).

Але бунтівників таки дальше не видавали, анї не видали Барабаша, якого гетьман допрошував ся [2]); хоч усмирені і здискредитовані удали ся до гетьмана з перепросинами і дали йому закладників, але з другої сторони післали [3]) з доносами і клеветами до московських бояр, де думали виграти при їх помочи. Там в Москві таких послів витано радо, від них довідували ся про настрій мас против знатнійшої козаччини, довідувались про бажанє народа мати московських воєвод, що взяли би оборону черні перед старшиною і її адміністрацією. Найважнійше бажанє укривалось в домаганю визначити новий вибір гетьмана десь на Лївобережу під Лубнами на урочищу Соляниці, нїби то в центрі України, куди певно Виговський не мав би смілости прибути [4]).

Що на таке поступованє обуренє гетьмана було оправдане — се природна річ, і не потребує поясненя. Через своїх від-

---

1) Акты Юго Зап. Россіи т. IV, Ч. 41, ст. 60.

2) Ibidem. Се знаємо з відповіди Барабаша з д. 14. XI.

3) Сього ж посла Барабашового Дмитра Січену-Щоку Виговський арештував А. IV., ст. 67.

4) Акты Юго-Зап. Россіи т. VII, Ч. 70, ст. 192.

поручників до Москви напирав він на правительство, щоб покарати непокірних доносчиків, бо і вони своєвільці, про нічого иншого не думають, як тілько про рабунок, і їм цілком не в голові ні оборона віри, ні служба для царського величества, вони не мають ні дітий, ні пожитку, ні ніякої иншої добичі, йно дибають на чуже добро, щоби мали за що пити, в карти грати, а для Бога і людий придумують мерзкі вчинки; вони хочуть старшину вибити і її ограбити [1]). Його посли домагали ся проте караня і прислання виновників до нього, а сам він зі своєї сторони на північнім пограничу України розставив варти, щоби увязнили непокорних послів, які ідуть або повертають з Москви [2]).

Але в Москві правительство собі з того нічого не робило: гетьманські постуляти дальше легковажено, а потайно розкидувано зерно незгоди. Доносчики і посли від Запорожців таки приходили, і полтавський полковник Мартин Пушкар перепускав їх через свої території [3]), а думний дяк Алмазов укривав їх побут і як прим. посол Виговського Миневський випитував ся про Запорожців — заперечив їх побут, хоч вони там були рівночасно з ним [4]).

Мабуть аж зима, що спиняла Запорожцям свободу рухів і поворот многих до їх домів, здержали задуманий бунт і атаман Барабаш знаним нам покірним листом з д. 14. XI. на разї урвав свою акцію [5]).

Одначе, щоби в недовзї не діждати ся ще більшого упадку духа, щоби не стратити поважання серед ширших мас на Заднїпровю, і щоби решта мас не впоїла ся одуряючим духом бунту, треба було гетьманови спішити ся, та своїм незахитаним впливом ратувати ситуацію. Вже й так людність була занепокоєна і пи-

---

[1]) Акты Юго-Зап. Россіи т. IV, ст. 51. Виговський просив моск. правительство через боярина Морозова, а коли се не мало результату, так просив через царського післанця Раґозіна. Се було в половині місяця падолиста 21. XI.

[2]) Ibidem ст. 67—8, 70, 80, 88. [3]) Ibidem.

[4]) Акты Юго Зап. Россіи т. IV. Юр. Миневський і товариші мали повідомити моск. правительство про вибір Виговського в Корсуні; вони бавлять в Москві від 8. XI.; потім д. 16. XI. прибуває від Виговського якийсь Почаповський з дружиною зі скаргою на Запорожців. Акты т. IV, ст. 51, 56, 57. Зі сторони Запорожців прибуло знов в посольстві 27 люда під проводом атамана Михайла Івановича Стринжі.

[5]) Акты Юго-Зап. Россіи т. IV.

тала ся, чому то Запороже підняло ся против гетьмана, за якого імя вони по церквах молили ся?

Властиво Запороже не було страшне і гетьман з ним легко б упорав ся, але треба було більше бояти ся Москви, що скрито всім кермувала і вплив її треба було конче ослабити. І певно, не без порученя Виговського став на Задніпровю виробляти настрій против Москви миргородський полковник, Григорій Лісницький, бувший суперник Виговського до гетьманства, а тепер ревний його поплечник і дипльомат. Ще 4. X. порозсилав він по сотнях свого полку універсали з повідомленєм про нові тягарі з приводу походу на Україну Трубецького і Ромодановського і повідомляв, що цар хоче лишити в реєстрі 10.000 козаків і то на Запорожу удержуваних, і що всї податки, які перше йшли на короля так з людий як і з товару, будуть тепер іти на царя; всї козаки крім 10.000 мають бути повернені в салдати і драґуни, а хто не схоче, буде мусів перейти в хлопи або в міщани[1]). Посилали універсали на Лївобереже, дразливе на точцї загрожених свобід, і полковники з правого берега. „Ми козаки заднїпрянські не звикли до неволї — писали вони — і нам її не треба. А коли ви піддали ся цареви, то ми з Татарами на вас підемо. Великий цар думає умови не додержати; гетьман Виговський і ми, старшина, царському величеству не поступимо ся своєю волею; не хочемо царських воєвод; обстане за нами хан кримський, ми йому податків не будемо платити, тільки будемо називати ся його підданими". Лякали дальше аґітатори застрашену фантазію народа і відобранєм йому инших свобід, а навіть знищенєм народнїх звичаїв; казали, що царські воєводи позаводять державні кабаки, понасилають своїх панів і митрополита в Київі поставлять свого, а нашого з народом поженуть в Москву, лишить ся на вільній Україні тільки 10.000 війська, а решта служити-ме по містах московським капітанам[2]). Дуже

[1]) Акты т. IV, Ч. 25, ст. 33. Щоби злагодити занепокоєнне, Лісницький наказував другими універзалами не лякати ся предчасно, бо старшина буде робити у царя против сього заходи і пішле повновласних заступників.

[2]) Акты т. IV, № 25, ст. 33; Ibidem, № 44, ст. 63—70. Особливо основну реляцію про невдоволене мас народнїх із старшини і про всю дїяльність Лїсницького дав в своїй реляції стряпчий Дмитро Іванов Раґозїн, посиланий до гетьмана в царською грамотою і звістками про народжене царівни Софії, а ще більше для розвідування положення на Україні. Сей власне аґент дуже докладно доніс в своїм справозданю до Москви про все, що чув і від кого чув за весь час побуту на Україні в днях 18. X.

богато правди крилось в тих верзіях, видно походили з поважного жерела!

Одначе Лісницькому не удалось зовсім зібрати овочів сеї аґітації, а Виговському тільки в части. Коли на скликаній раді в Миргороді він вичитав і „пункти прислані з Москви“, козаки не дуже сьому повірили, а противно уважали їх за фальсифікат; не помагала і наказана Лісницьким пропаґанда сотників по сотницьких округах. Вони зовсім не мали охоти ломати присяги цареви і не думали піддавати ся кому иншому[1]). Проте проба відорвати нарід від Москви і захитати у нього її повагу, не удала ся, Лісницький тільки, скомпромітувавшись, стратив популярність і на одній раді зложив свій уряд. Простий нарід кляв його і старшину і всї були б раді, як би знищено козацтво[2]). Духовенство, а передовсім ніжинський протопіп, Максим Филимоненко успокоювали нарід і зі своєї сторони вироблювали симпатію до північного царя: „І я, прихильник царський, щирим серцем бажаю, щоб ми праведного государя мали за дійсного царя і мали його власть над собою: не хочуть сього тільки гетьман та полковники зі старшиною; а все через свою ненаситність: вони б раді самі панувати і втішати ся своїм самовладством“. Кажуть, що є військовий скарб, а військо про нього нїчо не знає, тільки знають про нього оден чи двох зі старшини, а війську з нього заплати нема. „Чули ми, що прибуде Трубецький. Ох, коли б швидше вже нашим панам старшинї урвало ся — всї ми того ждемо. Я бажаю, щоб одного небесного Христа царя і одного царя православного мати; дайже нам Христе царю того діждати! Ради того всего — пише Максим Филимонович до воєводи Зюзина — зволь твоя милість заступити ся перед його царським величеством, аби цар безпроволочно прислав воєвод і взяв для себе городи, а в Українї нїхто тому не спротивить ся, все буде добре, а ми вже приведемо людий до послуху“ [3]). Був се не дуже відрадний обяв, як нарід

до 30. XI. 1658 р. Решту доповнили Запорожцї в своїх посольствах і ніжинський протопіп Максим Филимонович, що став явним приклонником Москви і донощиком; крім того в меншій мірі і инші, що хотіли прислужитись воєводам та иншим висше поставленим особам. Дивно, що в Москві ті всї аґітації Лїсницького уважали за його інтриґу против гетьмана і думали, що він се робить, щоби підкопати авторитет Виговського.

[1]) Акты т. IV, № 43, ст. 63—70.

[2]) Акты т. IV, ст. 73.

[3]) Акты т. IV, № 22 і 23, ст. 30—33.

з поминенем свого голови зітхав до иншого постороннього володаря!

А Виговський, щоби наглядати над неприхильною собі старшиною і щоб не допускати до аґітацій між народом, обсаджував місця полковничі і сотників своїми сторонниками та остро переслїдував всякий ворожий обяв. В полтавськім полку іменував гетьман намісником своїх численних дібр Тому Гадецького, а на кривди і драчі його і його піднамісників заношено раз-у-раз жалї і нарікання — не знати чи оправдані. А вже ж найбільшого невдоволеня і шуму наробили великі наданя земель, приятелеви і авторови договору зі Шведами, „лютрови і Поляковиви Юрієви Немиричови". З сим гетьманським наданем прийшла в його посїдане велика часть дібр прогнаних з України польських маґнатів, а особливо значна часть маєтку Яреми Вишневецкого і Калиновского на дорічю Псьола і Ворскли, і вони творили такий значний комплекс, що не оден дивив ся на се заздрісним оком.

В значній мірі витворило ся обуреннє мабуть з вини самого Немирича, що став на власну руку вкорочувати козацькі свободи: він замість виборних козацьких старшин наставляв своїх і накладав на нарід свобідний в тих околицях нові дотепер їм незнані тягарі. Се ображало Пушкаря, що Немирич на його території господарив неначе у себе в дома. Неменше гнївало людність те, що Немирич взявши ті землї в посїданнє, порозсилав листи і називав там осїлу людність підданими. Через се і на гетьмана була велика ненависть, і Виговський щоб себе закрити, мусїв сьому заперечувати і говорити, що Немирич се зробив зі своєї волї, бо він, гетьман, дав йому позволеннє тільки на вибираннє живности, а не на володїннє, і брав ся нїби його покарати.

Перші бунтовничі прояви Січи поза несубординацію не посунулись до революції в цїлім значінню того слова; се був незначний прольоґ до другої далеко поважнїйшої траґедії — бунту піднесеного справдї до значіня грізної революції, що обняла майже цїле Заднїпровє. А зорґанізував і повів її енерґічно і зухвало полтавський полковник Мартин Пушкар, чи як його деякі сучасники називали Вдовиченко [1]). Запорожцї хоч і тепер

[1]) Основнїйше подає про бунт Пушкаря Денис Коренець в своїй розправі п. т. Повстанє Мартина Пушкаря. Ш. автор датує його розлад з гетьманом від падолиста, а в самого початку він мав бути його приклонником і належав до тих, що попирали кандидатуру Виговського.

не сходять на другий плян, одначе не виступають під своєю власною фірмою, а ховають ся за плечі полтавського полковника.

Пушкар, старший полковник полтавського полку, знаний нам як один з найстарших подвижників Б. Хмельницького. Яко такий мав за собою минувшість — і безперечно мусіли в нього бути якісь визначнійші прикмети, коли Хмельницький уживав його до важнійших послуг, і коли він успів виробити у народа любов та повагу. Вже з самого початку полтавський полковник належав до опозиції против Виговського і хоч в Корсуні присягнув йому на вірність — але мабуть зробив се не инакше як під умовою, що гетьман не залишить політичного напрямку зачеркненого Б. Хмельницьким, хоч як знаємо, пристав вкінці і на новий курс — в тім писав до Виговського листи і дав своє позволеннє на згоду з Татарами [1]).

Як перше, так само тепер почалась вперід боротьба словесна — обі сторони стали себе обвинувачувати. Запороже підтягало до аґітаційних кличів все, що було противне їх власним вигодам — для них був вибір Виговського нелеґальний, бо доконаний без участи і проти волї черни; на їх погляд він зраджує царя і лучить ся для нищення українських городів з ордою і Польщею, а Тимош Гадецький зі своїми піднамісниками гнобить нарід; за його то дозволом повідбирала старшина Запорожцям і простим людям ріки, стави і обмежила свобідний промисл. Сам гетьман себе окружив чужинцями, головно Сербами, дає їм плату і городи, а козацькі благочестиві городи понадавав лютрови Немиричеви, який зносить козацький лад і заводить свою управу. Як болючо було для Запорожа, що гетьман навязавши згоду та приязні відносини з Кримом, заказав Запорожцям ходити на море і через те дуже уменшив їх доходи, так рівнож було болюче для Пушкара видїти на своїх територіях розміщені гетьманом залоги з инших полків [2]). Противники закидували гетьманови на підставі побуту ріжних

Царський післанець Раґозїн, а дальше Барабаш і полковник Сербин в своїх зізнаннях в моск. приказї за причину їх суперечки уважають союз Виговського з Татарами і заборону ходити Запорожцям і Полтавцям на Татар, бо вони як сусїди тягнули з сього промислу значні доходи. Ibidem, ст. 10.

[1]) Акты т. IV, ст. 119. Пушкар попирав в початку кандидатуру Виговського. Акты т. VII, ст. 187.

[2]) Лѣтопись Самовидца, ст. 28—29. Се після лїтописця була і головна причина антаґонїзму.

посольств зраду цареви, а власне брали за зле його зносини зі Шведами, Ракочим, Поляками і з Кримом. Навіть говорили, що Виговський хоче здобути від Москалів Київ та посадити семигородського князя. Та сама доля не минула і инших приклонників Виговського. Другий по Пушкарі проводир, лубенський полковник Довгаль, виступивши против Гр. Лісницького, закидував йому зраду і аґітації в користь татарського хана. Яко ціль і підставу супокою ставляють перед московським правительством постулят: усунути Ів. Виговського і усіх полковників, а вибрати нових. На їх думку повинен би приїхати до Київа сам цар і зі старшиною поладнати діло народа [1]).

Розлом прибирав з початком 1658 р. чим раз могутнїйші форми. Обі партії, обі половини України, ставали супроти себе в грізній поставі, як ще нїколи. Як зазначено, зарисували ся дві ґрупи, а то: свіжо повстала і свідома старшина з правобережа і — Запороже, що стояло на становищі матеріальної оборони власних інтересів і черни, без огляду на полїтичну долю в будуччинї. Провід другої сторони взяв позисканий Запорожем полтавський полковник; розкидувані ним всюди універсали були іскрою киненою в порох, а їх демаґоґічні думки стягали до кадрів полтавського полку великі маси шумовин, які витворила попередня Хмельниччина. Як гарно характеризує лїтописець [2]) — збіглась до сього полку найріжнороднїйша голота — всякі нещасні сироти породжені і кинені в бурливім часї на гру слїпого щастя, всякі броварники, пастухи, наймити, винникарі і ин.— всї без талану, без гроша за душою, а до того голодні, босі та неодїті, узброєні тим, хто що мав — рогатини, коси, цїпи, коли і серце готове до рабунку і розбою. Більша частина, крім злоби до світа і ненависти до обезпечених — нїчого не мала. Одним словом полк сей зложений з дейнеків — на погляд сучасників — не мав нїчого спільного анї з христіянським сумлїннєм анї з військом, здатним до війни.

Готовив ся і Виговський: універсалами успокоював і закликав нарід до покори і непослуху перед баламутами, а заразом кінчив розпочатий договір з Кримом. З початком 1658 р. відпоручник і свояк хана, мурза Карач-бей, в товаристві 600 Татар

[1]) Се такий зміст численних скарг, засиланих всїлякими послами до Москви. Цїлий ряд оголошених зізнань і листів містить ся в IV і XV тт. Актів Юго-Зап. Россіи. Передовсїм добрі інформації дають листи самого Пушкаря, Довгаля. Акты т. XV, ст. 79—96.

[2]) С. Величко, т. I, ст. 332.

прибувши до Чигирина зложив договір і обі сторони скріпили його присягою [1]). Писав про се гетьман до заднїпрянських полковників і просив, щоб і вони зїхали ся. Але полтавський полковник сього гетьманського листа не послухав, не поїхав на раду, а тільки післав на Запороже своїх поплечників, щоби вони вчинили бунт і скинули з гетьманства Івана Виговського [2]). Тимчасом затягав гетьман над Дунаєм Волохів і Сербів, а кілька тисяч Татар завсїгди мав зі собою. Супротив Москви поступав собі гетьман по її приміру — так само дволично: на внї заховував всї позори леґальности, манїфестував ся де міг доказами вірности і з надмірної обережности успокоював чуйність Москви. В своїх реляціях і посольствах зовсїм не укривав побуту ріжних чужосторонних посольств, а противно представляв всю свою роботу яко працю для слави і користий для Росії.

Богато залежало від Москви. Але московське правительство супротив сеї обопільної горячки заховувало ся на позір нїби безсторонно: воно холодно приглядало ся вислухуючи обі сторони, але нїде не анґажувало ся за далеко і рішучо на жадну сторону не перехиляло ся. В дійсности і дальше ладу не робило з Пушкарем і нїчого не зробило для успокоєння своєволї; вислухувано дальше жалї на Виговського, а воєводи давали доносщикам підводи і листи певности перед вартами Виговського. Післано вправдї до Пушкара грамоти і в них біблїйним стилем взивано до згоди, але се була форма. Ромодановський певно не без поручення правительства стояв в звязи з Запорожем і навіть підпирав бунт. Український гетьман, якого прецїнь не можна посудити, щоби не знав докладно причин домової ворохобнї, уважав за першого ініціятора бунту Москву; весь сей рух на його думку вона викликала своїми грішми і моральною підпомогою [3]). Запороже і Пушкар були доволї несвідомим прирядом ужитим до спровоковання гетьмана.

Доперва серед огню домової суперечки і революції порішила Москва використати ситуацію на свою користь; і не скорше аж тепер правительство поважило ся вмішати ся активно в спір обох сторін і використати його для підкопаня власти гетьмана і для бажаного обмеженя свобід України; мабуть по волї Запорожа, вислано в січнї 1658 р. до полагодженя українського спору ґенерала артилєрії, боярина Матвія Хитрова і йому пору-

[1]) Барсуковъ Ал.: Родъ Шереметевихъ, т. V, ст. 6.
[2]) Акты т. IV, ст. 67; Акты т. XV, ст. 5.
[3]) Архив, т. VI. Гляди: Виговського унїверсал, як вище.

чено скликати на лївім березї Днїпра нову раду і там вибрати гетьманом того, за ким буде більшість. Ясна річ, що українські автономісти взяли сей новий самовільний вибір супротив загально узнаного гетьманства Виговського за замах на їх права, а ще більше всїх заболїло, що боярин поважив ся без повідомлення гетьмана порозсилати листи до полковників з наказом зїхати ся до Переяслава на день 25 січня 1658 р. на вибори[1]) Се-ж було очевидне ломанне поваги гетьмана запорожського війська. Цїла та пригода заскочила дуже несподївано гетьмана, що перебував тодї з Лїсницьким в Миргородї, і нїчо дивного, що гетьман не маючи на кого оперти ся, опинив ся в незвичайно прикрім положеню. Що ту було робити? Найважнїйший союзник, кримський хан, на котрого можна було певнїйше числити, тепер був деінде занятий; він обіцяв прислати свої війська доперва на весну, а тут Пушкар стояв з 10.000 і з Запорожцями, а недалеко него Ромодановський з другим військом — а Хитрово збирає раду[2]).

Коли цїль сеї переяславської ради нам ясна, то доволї дивний її перебіг. В сути річи скликує її моск. правительство для заспокоєння Запорожа і опозиції — а сеї опозиції крім партії Виговського зовсїм не допущено. Перше — не скликано нарад до Лубен, як хотїли Запорожцї. Як Хитрово підчас походу стрітив ся з Запорожцями, що йшли на раду, їх не пустив, а завернув[3]), а Лїсницький позамикав всї дороги, спинив їх рухи і переловлював кореспонденції. В сам день переяславської ради, 25 січня Іван Богун, бувший брацлавський полковник і Іван Сербин з 2 чи $1\frac{1}{2}$ тис. чужосторонних затяжців післаний з Миргорода, захотїли несподїваним нападом ударити на Полтаву, щоби звідти вихопити Пушкара[4]). Инша річ, що заблудили в лїсах і спізнили о 2 днї свій прихід, а через се повідомлений Пушкар вислав Барабаша, котрий по нещасливій стрічі під урочищем Жуковий Байрак змусив їх завернути ся назад до Миргорода[5]).

---

[1]) Архивъ Юго-Зап. Россіи т. VI. Комунїкат Виговського висланий до володарів — Акты т. IV, ст. 101.

[2]) Акти Юго-Зап. Росії т. IV, ст. 91.

[3]) Акты т. XV, ст. 86.

[4]) Акты т. IV, ст. 89. Акты т. XV, ст. 5, 25, 82. Лѣт. Самовидця ст. 52.

[5]) Акты т. IV, ст. 55, 91; Акты т. XV, ст. 6. Величко, т. I, ст. 325.

Здає ся не підлягає сумнїву, що Хитрову був даний правдоподібно приказ, поперти навіть справу Виговського, коли б сей згодив ся на царські жадання, і коли б присягнув на нові статї, які були дані царському воєводі для доручення гетьманови. Здаєть ся, моск. правительство не осмілялось Виговського рішучо силоміць усунути з полїтичної арени. В такім разї ся нова визначена рада мала б задачу зміцнити становище гетьмана і тим самим привести опозицію до супокою. І Виговський уляг всім жаданням Москви — не було иншої ради. Знав добре про те, що Ромодановський майже два тижнї стояв близько Пушкаря і з ним умовляв ся що до його згуби [1]). То значить, якби укр. гетьман дуже дорожив ся своїми правами і твердо обставав при вигодах України, переперли би воєводи кандидатуру Пушкаря, а він сам міг би опинити ся в руках свого ворога. Певно оба воєводи дістали в тій справі найдокладнїйші поручення і по мисли їх поступали: Хитрово умовляв ся і торгував ся з Виговським, а Ромодановський з Пушкарем, і про результати оба себе повідомляли. Розумієть ся, Виговському при його сильнїйшій підставі давано першенство.

Тимчасом в Переяславі збирала ся рада; прибув на неї вибраний Виговським київський митрополит Діонїзій Балабан з висшим духовенством, і явила ся цїла партія гетьмана в комплетї. Сам Виговський з початку здержав ся від участи, виславши тільки свого приклонника монаха Петронїя Ласка для вироблення і провірення настрою зібраних. Певно не без поручення гетьмана представив він загрожений стан України перед замахом моск. правительства і зголосив його резиґнацію [2]). І сей сповнив свою ролю знаменито. Як виходить зі слів польського історика, бесїда сього монаха і несподївана заява резиґнації, викликала між зібраними прямо панїку: резиґнації не принято, а противно всї однодушно обіцяли і тепер постояти за гетьмана і за свободу. Що сей поступок мав свій вплив на піднесенне солїдарности в очах Москви, се не підлягає сумнївови, але ледви чи зміст його бесїди, наскрізь ворожо настроєної до Москви, Виговський посьмів опісля взяти на себе.

По раз третий Виговського одноголосно вибрано. Рада протягала ся, гетьман хотїв погодити ся з Пушкаром, всї ждали Пушкаря, який стояв на воєнній стопі і збирав війська — 8 днів

[1]) Архивъ Юго-Зап. Россіи т. VI. Комунїкат Виговського.
[2]) Historya panowania Jana Kazimierza, т. I, ст. 321.

ждали. Посилано до нього Д. Балабана і делеґатів від всїх полків. Всї просили, щоби покинув свій замір і за закладнями прибув на нараду і тут на радї висловив свої жалї. Та Пушкар відказував ся, відповідав, що без війська не може прийти, а вислав тілько кількох сотників до Хитрова, яких сей величаво приняв і обдарованих відправив. Сеж однак не перешкаджало Хитрово обіцяти Виговському під присягою, що піде до Пушкаря і там, коли його не переконає, так силою приведе до послуху — але за се зобовязував гетьмана заприсягнути на євангелиє вірність цареви, протягом 8 днів з кількома найвизначнїйшими полковниками поїхати до царя і там з ним умовити ся устно що до непевних квестій[1]).

Далеко поступив ся гетьман і великий контраст становили до його попереднього патріотичного настрою теперішні уступки, що так дуже понижали свободу козацьку і заперечували ідеали, на яких будував гетьман. Глубокий біль гоїла хиба потїха, що прецїнь може інакше стане ся. Чи ж справдї серіозно могли брати патріоти ті приречення, і чи ж могли зірвати зносини зі шведським королем тай післати до нього наказ, аби залишив війну з царем і арештував отця Данила та прислав до Москви? Инші не менше гіркі умови обявлялись в тім, що мали розіслати універзали до полків і візвати їх на воєнне поготовє, а як зайде потреба — виступити против Татар; на дорозї до Криму мали поставити твердиню і удержувати в нїй платних козаків; також назначено платню для решти старшини і козаків. Передовсїм болючий був наказ влучити до Московської держави области Бихова і Чаусів, належних колись до Оршанського і Могилевського повіту, а тепер з тих пограничних повітів мало бути виведене все козацтво і заказувано принимати моск. збігцїв, а противно мали їх видавати. Одначе призволенє на прихід воєвод до Переяслава, Нїжина і Чернигова і відданє їм адміністрациї[2]) було так болюче, що гетьман таки не міг сказати „так“. Обіцяв таки поїхати до Москви і там „як буде оглядати очи вашого царського величества, доложить просьбу, в котрих містах Єго царського величества мають бути воєводи“.

І сього позавидувала опозиція, а з нею симпатизуючий і висказуючий її мисль лїтописець Самовидець був переконаний, що сю раду устроїв Виговський, а Хитрово заспокоєний підлес-

---

[1]) Про сї закулїсові пертрактациї гетьмана з воєводами і Пушкарем довідуємо ся з висше наведеного комунїкату.

[2]) Акти т. IV, № 58, ст. 96—99.

ними словами і подарунками потвердив йому в Переяславю гетьманство, хоч сього військо не позволяло. Може була рація, але наведені мотиви грали дуже підрядну ролю. На інтервенцію Хитрова розпустив Виговський чотири полки призначені на Пушкара і сам подав ся до Чигирина, а воєвода пішов з військом до Лубен, щоб по умові зробити на останок лад з Пушкарем — та тільки не такий як хотів гетьман. Показалось зараз, яка то була нещира обіцянка: місто дістати бунтівника в свої руки, або йому остро загрозити, московський боярин відобрав лише присягу вірности і наділив амнестиєю. Обі сторони добре обдаровано привезеними грішми і соболями; обі позірно погоджено і обом казано розпустити війська [1]). Таким отже здобутком скінчилась акція моск. воєвод.

Поблажливість у всім була очевидна і через се місто заспокоїти, ще більше деморалїзувала опозицію і давала їй до рук оружє непослуху. На посилані царські грамоти нїхто не дивив ся і вони правду сказавши своєю обережною і нерішучою стилїзацією радше потакували бунтарям, як їх приводили до послуху, зрештою в Москві добре знали, що властиво що инше удержує гетьмана в послуху. І скоро тільки боярин, окольничий Хитрово опустив Лубни, відновило ся все на ново і то навіть в більших розмірах; бунт обняв і миргородський полк, бо давний полковник Лїсницький пішов до канцелярії Виговського, а Миргородцї вибрали собі полковником його ворога Довгаля [2]). Лохвиця стала центром революції, що огортала майже цїле Заднїпровє, а старші Запорожцї Барабаш, Донець, Іскра, Стринджа, Безпалий ставши на чолї Запорожцїв і всїлякої зібраної голоти, розпустили їх в перших весняних місяцях по правобережних полках і чинили в великих розмірах руїну і убійства сторонників Виговського, чого жертвою впав між иншими шваґер самого гетьмана з всею родиною [3]). Навіть не пожалували там маєтку Юр. Хмельницького — все пішло з димом, а Донець забігав під сам Чигирин і загрожував гетьманови. „Сваволя дійшла до сього степеня, що добрі люди по домах не можуть сидїти, говорили

---

[1]) Акты Юго-Зап. Россіи т. IV, ст. 99; Акты т. IV, ст. 101 містить дуже довгий і докладний реєстр осіб обдарованих соболями і грішми.

[2]) Лѣтопись Самовидця, ст. 53, вид. 1878 р. Акты т. IV, ст. 102; XV, ст. 41.

[3]) Акты т. VII, ст. 206—207; Акты т. IV, ст. 107. Архив т. VI, комунїкат.

в маю делеґати Виговського в Москві — Лісницький, Богун, Бережецький: всюди убійства і розбої множать ся, так що від такого замішаня нічого хиба не вичікувати, як цілковитого упадку рідної землї, руїни церков божих і знищеня віри православної, що й без сумнїву буде [1]. „Чую [2], що Пушкар не тілько там коло себе своїми письмами людий на бунт навів, але і до Карпова і Королевця за 15 верстов до Путивля своїх вислав, казав Глухів добувати а бідних людий невинно грабити і маєток їх велїв відійняти і вже много невинних християн нестерпимі муки перетерпіли від тих „голиків“, що не боять ся Бога: як вода кров християнська розливаєть ся від „разоренія междоусобного“: сподїваю ся упадку росийського народа; городи пустїють і тож само чинять з божими церквами. А Пушкар, все то руйнуючи, ще сміє перед престолом вашого царського величества брехнию обмовляти гетьмана і доносить, нїби то він зрадив вашому царському величеству та до орди передав ся. Коли б так в той час, не дай Боже, не було при гетьманї для зберіганя здоровля і слави трохи Татар, то він би його своєю своєволею давно убив“.

Як се все було для гетьмана небезпечно, видко з сього, що гетьман, аби заткати рот донощикам і спинити немилий рух та щоб виправдати своє спізнене до Москви, висилає до царя десь при кінци марта, або в перших днях цвітня в імени своїм трьох найповажнїйших полковників і вони оправдуючи гетьмана годять ся з його припоручення на всї статї, поставлені на переяславській радї: годили ся на списаний комісарами реєстр війська в числї 60.000; годили ся на відданнє доходів і взагалї адмінїстрації воєводам, а крім попередних городів віддавали для воєвод Білу Церкву, Полтаву і Миргород, а навіть Корсунь під боком гетьмана. А що вже тодї знали в Москві з доносів про побут Тетері в Корцї і в Острозї і про його якісь таємничі зносини з Поляками [3], то при тій нагодї заспокоїли посли правительство

[1]) Акты т. VII, ст. 206—220. Зізнаня Лїсницького в Москві 23. IV.

[2]) Акты т. IV, Ч. 68, ст. 121. Так передав Лїсницький свої враженя в письмі до царя, коли вже вертав з посольства на Україну.

[3]) Акты т. IV, ст. 105, 106. Інформація київського воєводи Бутурліна говорить, що Тетеря справдї був післаний до веденя переговорів; одначе гетьман наказав йому бути дуже обережним, бо і його листи відповідно стилїзовані давав до читання воєводам. Під позором, що готовило ся польсько-шведське порозумінне і нїби заходила небезпека від Татар, порозсилав гетьман по полках унїверсали і казав готовити ся до походу.

і представили Тетерю посередником в переговорах Польщі і України. Навіть оправдували Пушкаря: як говорили, Пушкар усмирив ся і живе дома, і війська в нього нема, тільки чинить бунти Довгаль і гультаї, а він сам тому нерад, та баламутять його своєвільники [1]).

Так, коли в Чигирині не думали серіозно виповнити, можна було як найбільше обіцяти і жадати. За те жадало усильно посольство, щоб задержати і укарати злого духа Пушкаря, Іскру, перебуваючого також в посольстві в Москві, і послів Довгаля, що мали авдієнцію 27 цвітня, себто 3 дни перед авдієнцією його послів. Але сього не осягнули.

Тим часом домова траґедія зближала ся до фіналу. В другій половині цвітня (д. 23) в часї побуту козацьких послів на Кремлю прибуло до Чигирина 40.000 давно очікуваної орди під проводом султанів Карач-бея і Нуреддіна тай кілька козацьких полків завізваних універзалами — полк переяславський, черкаський, канївський, уманський, іркліївський, ніжинський, прилуцький, що все гетьманови давало до 60.000. Не гаючи часу, дня 4 мая вирушив Виговський за Днїпро. Довга таємна розмова Виговського з турецькою і татарською старшиною на берегах Ірклїя і обопільна присяга зложена проводирями обох народів доповнили ляку. Говорили, що вже Татари прийшли до гетьмана, незабаром прийдуть Ляхи і так пічнуть ті вороги руйнувати православні церкви, а людий будуть в полон забирати. Сей новий союз з невірними овіював всїх якоюсь зловіщою таємницею. Не вірили гетьманови навіть найблизші з його окруження. А оден з найзначнїйших, вихрест татарський, полковник Джеджалїй, той сам, котрому козаки під Берестечком дали по Хмельницькім провід над армією, задумав убійством Виговського урятувати Україну від усобиці. Розуміючи по татарськи і знаючи зміст розмов Виговського з Татарами, він в ночи підчас походу хотїв списом убити гетьмана. Атентат його не удав ся йно завдяки незвичайній обережности гетьмана, що положив ся деінде спати як звичайно. За се незручний полковник наложив власною головою [2]).

Доперва тепер в таборі Пушкаря і Барабаша повстала метушня і обережнїйші стали кидати свого дотеперішнього ідола. Се чинили також і деякі з табору Виговського, а инші, щоби

[1]) Акты т. IV, ст. 109. Реляція Лїсницького.
[2]) Historya panowania Jana Kazimierza, т. I, ст. 322.

забезпечити собі на будуче прихильність Пушкара, завели з ним кореспонденцію і запевняли його в своїй симпатії. По обох сторонах ситуація була напружена, многі пішли в похід під примусом, і гетьман набрав переконання, що коли б не був пішов походом і не виступав против Пушкара, то революційна течія була б потягнула і все Правобереже і були б до нього навіть його власні сторонники попереходили [1]).

Проводирі Лївобережа стали кликати до участи Ромодановського, писали і благали київського воєводу Бутурліна, аби йшов їм помагати, переконуючи його, що Виговський поконавши їх піде також за московські границї. Навіть пускали унїверсали і листи з царськими печатками [2]). Та воєводи не дали себе потягнути до непевної гри—треба було оперти ся на власних силах. Довгаль брав ся вправдї перешкодити козацьким полкам в переправі через Днїпро, але опісля мусїв зрікти ся сього пляну і акцію обмежив на заднїпрянську територію. Йому не йшло: миргородський полк став під впливом гетьманської переваги розпрягати ся і не дійшовши до Днїпра вернув ся весь домів; козаки скинули Довгаля, а вибрали полковником прихильника Виговського Козла, щоби в разї неудачі мати якесь оправданне.

Два унїверсали вислані до полтавського полку викликали ще більшу панїку і відорвали більше льояльних. Багато послухало сього, до чого їх гетьман взивав — покорили ся і не послухали несовістних баламутів, що манили нарід московською помочю і так визискували його наївність [3]).

Так само і Пушкареви стали тепер рвати ся кінцї. Він сам зі своїми силами, що досягали 40.000, раз-у-раз ретирував ся перед аванґардами лївобережних полків і перед татарською кіннотою, аж доки не замкнув ся в сильно укріпленій Полтаві. Але таки не здавав ся. Глухим відгуком відбивали ся кілько разові посольства, що взивали до згоди: обіцяно загальну амнестію, аби тільки не деморалїзувати народу кроволитем — та дармо. Полтавський полковник навіть поважив ся потоптати і святе право нетикальности посольства, бо останнїх поважних послів, як полковника Зеленського і судію Самійла Богдановича казав арештувати і кинути до вязницї [4]).

---

[1]) Акты т. IV, ст. 123, 127.

[2]) Про сї цїкаві моменти подає гетьман в своїм нераз вже згадуванім комунїкатї.

[3]) Акты т. IV, ст. 119—120.

[4]) Архивъ Юго-Зап. Россіи т. VI. Комунїкат.

Полтава сильно обороняла ся. Два тижні припускали штурми до міста з кождо-разовими неудачами, аж доперва день 30 мая закінчив усобицю: Голота „на одіж і розум", як каже Величко, яка не хотіла сидіти в замкненій твердині, а рвала ся покінчити в отвертім полї, виманена геть попередними удачами, була розбита, а 15 тисяч засїяного трупа на побоєвищу запечатали погром. Щасливому побідникови яко трофей дістала ся голова Пушкара, яку приніс Татарин на списї і кинув перед гетьманом [1]). Прибитий горем гетьман, щоби відстрашити на будуче нарід від таких очайдушних кроків, на докінченне домової траґедії позволив Татарам знищити непокірну Полтаву і на її території кілька днїв збирати ясир. Кажуть сучасники, що при повороті Татар з українським живим товаром, наказав гетьман деяким полковникам (нїби без його відомости) відбити його: видко жаль було йому невинного народа тай може не хотів стягати на себе ненависти. Полковником в Полтаві визначив гетьман свого сторонника Филона Гаркушу.

Тепер гетьман не вдавав ся в переговори з московськими воєводами; не вдалось воєводї Ромодановському, стоячи коло Прилук з своїм військом і з недобитками Пушкарівців [2]), звабити гетьмана до себе на переговори. Мусїв побідник гетьман бояти ся дуже, коли підозрівав Ромодановського [3]), що хоче його зловити.

Так закінчив ся перший прольоґ домових усобиць, так нещасливий для тих, що його розпочали, а ще більше погубний для побідника. Цїлу ту війну уважав український гетьман за овоч злочинної полїтики Москви; вона коштувала Україну 50.000 жертв [4]), не рахуючи сю безконечну деморалїзацію народу.

Решту непокірних міст підбив Гуляницький, а вкінци просили у Виговського помилуваня Лубни і Гадяч. Не минула шибениця і головного автора сеї революції Барабаша. Зловив його коло Гоголева в маєтности гетьманського батька Ян Виговський Кривий напавши на ескорту, коли він ішов від Ромодanов-

[1]) Акты т. IV, ст. 122, 127; Акты т. XV, ст. 176, 225, 272.

[2]) Власне Барабаш привів їх, коло 500, і Ромодановський приймив їх у своє військо. Вчинив се воєвода з призволу царя. Акты т. XV, ст. 182. Ще звідти посилає Барабаш між нарід грамоти і унїверсали против Виговського і себе називає гетьманом, а свого противника називає князем. Акты т. IV, ст. 155. [3]) Комунїкат.

[4]) Архивъ Юго-Зап. Россіи т. VI, Комунїкат Виговського.

ського до ново присланого київського воєводи Василя Борисовича Шереметєва [1]).

Кровава пімста, переведена на виновниках і своїх непевних дволичних приклонниках, свідчить, як сильним і певним почував себе тепер гетьман: багато полковників і старшин наложили тоді головою. Хто тілько був в яких небудь зносинах з Пушкарем [2]), мусів відпокутувати. З наказу гетьмана страчено з кінцем червня 1658 р. переяславського полковника Колюбаку, корсунського Аникієнка та 12 сотників; з Джеджалієм і Довгалем вже передше обрахував ся. Так само багато Запорожців пішло тою самою дорогою, що їх проводирі Барабаш і ин.

По погромі гетьман розпустив свої війська і часть орди, а сам поїхав до Чигирина на скликану нараду, і там побув до 11. VIII. Взяв ся кінчити дальше діло з Москвою. Упляновано так: брат Данило мав облягати і здобути Київ, а собі самому з рештою війська гетьман клав за обовязок прогнати инших воєвод, що перебували на Україні, і решту Пушкарівців, а потім в спілці з Польщею, з якою вели ся переговори, задумував згнобити Москву. Треба б хиба дивувати ся, чому сього не зроблено зараз по полтавській катастрофі? Мабуть через діверсію частини Запорожців на Крим був даний Татарам наказ вертати до Криму, а гетьман чув себе до такої борби занадто слабим, не маючи за собою Польщі, яка могла б дуже легко попсувати діло так непопулярної війни.

Такий рішучий крок, себто союз України з Кримом, і не бажаний погром опозиції, який був переведений без відомости царя, зробили сильне враженє на Москві, де такого зовсім не сподївали ся. Ромодановський з військами і недобитками завернув ся до Білгорода і так само завернули ся й инші воєводи,

---

[1]) Цілий той епізод подорожи Барабаша до Шереметєва досить неясний. Властиво річ булатак. По своїй побіді Виговський доніс московському правительству про заспокоєнє України і цар мав наказати завернути ся Ромодановському до Білгорода і навіть мав ніби наказати арештувати бунтівників, які покажуть ся на московських землях. І власне на підставі царського наказу мав воєвода післати Барабаша Шереметєву, щоб сей його віддав в руки гетьмана для кари. Акты т. IV, ст. 153; XV, 177, 114, 116. Одначе, коли гетьман піймавши його питав, пощо він ішов до Київа, сей признав ся, що його тому веліли везти геть, щоб туди ввабити Виговського і його зловити. Акты т. IV, ст. 141, 155—158.

[2]) За що їх покарано, не знати. Мабуть за кореспонденцію і зносини з Пушкарем. Так принаймі виходить зі слів післанця Шереметєва. Акты т. IV, 147, 159; V, 315; XV, 216, 277, 313.

післані до обсадженя міст на Україні. Оден тілько боярин Василь Борисович Шереметев прибув в се поломя дня 17. VII. з ґенеральним штабом і великим двором до Київа і д. 6. VIII. переняв управу [1]).

Так отже фатальний крок, зроблений Богданом Хмельницьким і самим Виговським, був направлений, і узли, які лучили його з Москвою, перетяв гетьман ще в цвітні, як тільки прибула орда. З московськими політичними аґентами, висиланими підчас походу для шпіонованя і відтягненя його від пляну, поступав від тоді без ніяких церемоній і навіть арештував їх [2]). Іно до приходу орди показував льояльність з потреби, щоб не впасти в борбі з противниками. Коли не було щире поступоване Москви, міг таким самим відплачувати ся і він. Всї ті його виголошені жалї і обвинувачування Москви кидають гарне світло на національну і особисту свідомість Виговського, яко репрезентанта свобідної держави, і добре поясняють, як гарно він розумів змаганнє росийської полїтики. А вже ж найширший і найвищий вислів своїм поглядам на злочинну і деморалїзаторську полїтику Москви дав гетьман в своїм унїверсалї.

Попри початковий розмах шефа України в його заграничній полїтиці, зміст сього голосного комунїкату, наповненого розпучливим жалем, дає нам вражіннє безконечно болючого заводу в змаганнях до ідеалу, перепинених злобною інґеренцією Москви. В так короткім часї свого бурливого полїтичного житя починає свідома Україна співати свою лебедину пісню, пісню з змісту якої віє розпука і жаль за змарнованими мріями. Безмірно глубоко відчувано небезпеченство, яке насувалось з півночи на Україну. Цікавий своїм щирим змістом сей комунїкат!

По довгій титулятурі до европейських володарів і всїх інтересованих ось як сповідаєть ся гетьман: „Ми, цїле військо запорожське, заявляємо і свідчимо перед Богом і цїлим сьвітом сею нашою невинною і чистою манїфестацією, що великі війни ведені з Польщею не мали ніякої иншої цїли, як оборону святої східної церкви і прадідівської свободи, якої любовю ми держимо ся; їх провадив вічної памяти наш гетьман Богдан Хмельницький і канцлер наш Іван Виговський. Приватні наші

[1]) Барсуковъ: Родъ Шереметевихъ, т. V, ст. 17.

[2]) Як гетьман з ними поводив ся і що закидав перед ними московському правительству, широко оповідає на підставі їх реляцій Костомарів в своїй працї про Виговського. Диви: Акты т. IV, ст. 130—134; Акты т. XV, ст. 96—101.

справи в порівнаню до публичних і божих держалисьмо завсїди далеко!... І длятого союзи уложені з Татарами, з королевою шведською, а потім з наясн. Каролем Ґуставом ми завсїди держали, заховували ненарушеними і додержували їм завсїгди вірности. Навіть Польщі не дали ми нїколи причини нарушити пакти, і всім дотримали ми свято вірности, умов і союзів. І не з инших причин прийняли ми протекторат великого князя московського, як щоби за божою помочю проливом крови нашу свободу набуту і освячену могли заховати, а по смерти передати для наших потомків“.

Як виходить з дальших слів сього комунїкату, віщували собі козаки з того союза найбільшої гармонії і згоди, а тим часом великий князь московський, сей найпобожнїйший і найрелїґійнїйший і найприхильнїйший зараз таки став стреміти до підбитя і уярмленя козацьких свобід. І так цар завоювавши козацькими силами Литву, не сповнив обіцянок даних за поміч, а що більше в трактатах розпочатих з Польщею для осягненя польської корони, годив ся на поневоленє козаків, і оба союзники мали се зробити, намовивши вперед козаків до зірваня союзу зі Шведами і по виповідженю війни Шведам. Але анї Хмельницький, анї Виговський не дали себе до сього намовити, а противно жадали від Москви через Василя Петровича Кікіна, щоб не провадити війни зі Шведами в Лївонії. А вжеж найбільше обурило козаків виповідженнє війни їх союзникови і приятелеви королеви шведському і то під сим претекстом, що король з гетьманом прийшли до згоди; і першим документом сього злочину було, що король шведський через діверзію не міг козакам дати помочи для зреалїзованя їх плянів.

Наслїдком того послів козацьких не пускано до Швеції. Данила Виговського змушувано йти з військом аж до Люблина; в Київі, митрополії України — чого навіть за Польщі не було — виставлено твердиню для кількатисячного ґарнїзону, щоби подібно як своїх підданих так само і козаків держати в неволї.

І почала Москва свою господарку від Білої Руси: 200 шляхотських фамілїй, хоч приязних Москві силою і підступом переведено в Московщину, до 12 тис. свобідних людий з Могилївського повіту і зі всеї Білої Руси вислано в глубину московських пустирів, а на їх місце спроваджувано кольонїстів московських. Бихів і инші місцевости над Днїпром хоч трактатами обіцяно віддати Україні, не сповнено сего, а по смерти незабутнього Богдана Хмельницького думано Білу Русь і Малу Русь разом з військом запорож-

ським зовсім знищити. Коли до полагодженя тих справ посилано послів, то їх держано в Москві довше і трактовано їх по грубіянськи і давано холодні відповіди. А вкінці прийшов з військом Ромодановський ніби то щоб дати поміч і дійшов до Переяслава, а слухати гетьмана не хотів.

Коли ж по смерти Богдана Хмельницького вибрано гетьманом Ів. Виговського, він прийняв сей уряд; Ромодановський не признавав йому сього титулу і так само чинив цар, а потім кидано незгоду між військом обносячи, що гетьман Поляк і більше сприяє Полякам як запорожському війську. Москва підтримувала свідомо Барабаша і заохочувала його до опозиції. Дальше наступають знані інкрімінації за Пушкареве повстанє, і жалї на російського канцлера Алмазова за укриванє запорожських посольств і здаванє фальшивих рапортів цареви, на поступованє Хитрова, а передовсім обвинувачує гетьман Ромодановського за його тайні зносини з Запорожем і за обдарованє бунтівника Барабаша два рази титулом гетьманським і гетьманськими інсиґніями присланими від вел. князя. Сей ненависний воєвода против права поважив ся скинути з полковництва прилуцького полковника і поставити нового, рівнож посилав унїверсали Барабаша для викликання нової революції і нищив міста, які були гетьманови прихильні.

От такий то підступ зрадливої Москви — читаємо під кінець комунїкату — ві всім слїдний: вона то готовить нам ярмо — насамперед домовою горожанською війною, себто нашим власним оружєм, а потім і отверто підносячи своє оружє без ніякої нашої вини. Все те ми виявили для нашої невинности а тепер ми змушені підняти законну оборону тай удати ся до сусїдів з просьбою о поміч для своєї свободи. Не в нас лежить причина сеї війни, що розгоріла ся. Великому князеви як булисьмо вірні, так і дальше хочемо бути, а тільки змушені вхопилисьмо за зброю.

Як бачимо, не так то легко ішло осягненє зачеркнених на корсуньских нарадах сміливих плянів. Дійсність показувала, що вперед треба відпокутовати похибки вчинені недосвідченими полїтиками і зробити лад у себе в дома.

(Далї буде).

Українські драматичні вистави в Галичині
в першій половині XIX століття[1]).
(Замітки й матеріяли).

Подав **Михайло Возняк.**

IV.

З репертуару аматорських вистав кінця 40 рр. подобали ся найбільше публиці драматичні твори Котляревського в перерібці о. Івана Озаркевича. Особливо перерібку „Наталки Полтавки“ грали кілька разів у Коломиї а богацько разів у Львові і Перемишлі[1]), а пізнійше театральна трупа Лобойка. Водевіль Котляревського представлювано у всіх тих трьох містах. Перерібки творів Котляревського „взяты зъ житя народного възволновали своими мелянхолѣйнимы мелодіями, своими рускому народови свойственнимы пословицями и приповѣдками чувство народное зрѣтелôвъ ажь до восторгненія“[2]). У перекладі на звичайну мову значать повищі слова, що перерібки Котляревського творів подобали ся задля їх глибокої національности, простоти та сильної етнографічної закраски.

Першу перерібку опублікував Озаркевич друком у Чернівцях латинською азбукою п. з. „Komedyo-opera Diwka na widdaniu, abo: Na myłowanie nema syłowanie (38 ст. + 1 нен. мал. 8⁰, на бібулястім папері). На другім боці першої картки подані osoby: Annyczka, diwka na widdaniu; Horpyna Terpełycha, jey Maty; Petro, kochanok Annyczky; Nykoła, dałekiy krewnyi Annyczki; Teterwakowski, woznyi, żenych Annyczki; Makohonеńko, silskyi Desietnyk.

---

1) Пчола, 1849, ст. 39.
2) Новины, 1849, ст. 10.

Як „українську дівчину Наталку“ перехрестив Озаркевич на „дївку на відданю Анничку“, так і цїлий твір Котляревського зльокалїзував, переніс його акцію на рідне йому Покуте, ввів до перерібки покутський діялект, замісць українських пісень повставляв льокально-галицькі — одним словом старав ся надати її льокальний коломийський кольорит. Аби мати зразок мови Озаркевича, наведу його „Віють вітри“.

Wijut witry wijut buyni az derewa hnutsi,
Oy jak bołyt moje serce, słozy-z oczyi l'lutsi.
Traczu lita w samotnosty, myłoho nebaczu,
Chiba tohdy połekszytmy jak sobi popłaczu.
Chotmy słozy nep(o)możut, serciu łeksze bude,
Chto szczasływyi w swoim żytiju po smerty nebude.
Znaju ludyi, kotri mojey zawydujut doły,
Czyż szczasływa ta byłynka, kotra zroste w poły?
Szczo na poły i na piskach, bez rosy bez soncie,
Tiazko żyty bez myłoho mojey hołowonci.
Dety! miłyi czornobrywyi dety! obizwysi,
Jak ja bidna w switi tużu, pryidy podywysi!
Łetiłabym ja do tebe, ta krylow nemaju,
Szczobyś baczyw jak bez tebe z żalu wysychaju,
Dokohoż ja prywernusi, chto mia pryhołubyt,
Koły nema myłenkoho, kotryi szczyre lubyt.

Пісня возного: „От юних лїт не знал я любови“ заступлена таким куплетом:

Abo pidu utopiusia,
Abo w kamin rozibjusia
Aby toje uweś świt znaw
Że tia woznyi szczyre kóchaw.

Полтавські шляхи замінені на коломийські:

Wydno szlachy kołomyiski, sławnu okołyciu,
Poszinuyte syrotoczku bidnuju diwyciu,
Chot uboha i prostaczka, a czesnoho rodu
Ne wstyd mini szyty, priesty i nosyty wodu.
Wy w żupanach i pysmenni, tak riwni z panamy,
I jak że wam riwnatysi z prostymy diwkamy.

З піснї: „Дід рудий“ є тільки перша строфка, дуже незначно змінено: „Ой під вишнею“, а зівсїм викинено: Всякому

гордду нрав і права. Замісць: „Ой доля людськая — доля есть сліпая!“ співає возний:

Ach ja neszczasływyi, szczo maju dijaty,
Lubiu diwczynu, nemohu i wziaty.
Nemożu i wziaty, bo zaruczenaja.
Och dołeż moja, dołe neszczasnaja.

Мало змінені пісні Наталки: Ой мати, мати! і Терпелихи: Чи я тобі, дочко, добра не желаю (Oj maty maty, serce neuważaje — Czyż ja tobi dońko dobra neszukaju), а випущені: „Ей Наталко, не дрочи ся“ і терцет. Незначні зміни також у пісні: Чогож вода каламутна? Чи не филя збила? (Czohoż woda kałamutna, czy ne chwyli zbyła).

В другій дії збираєть ся Микола пристати до жовнїрів, а не до Чорноморців. Тому й пропущена пісня: Гомін, гомін по діброві. Пісня Петра має такий вид:

Sońce nyzeńko, weczier błyzeńko,
Spiszu do tebe moje sordeńko.
Ty obitcieła mene lubyty
A ni z kym ynszym na wik neżyty.
Serdeńko moje, kołyśmy dwoje
Żyły jak w raju, w własnim kraju
Ałe jak pryidu, tia nezastanu,
Załomiu ruki, duszu wyzianu.

„Вітер віє горою“; „У сусіда хата біла“ мало змінені, а замісць пісні: „Та йшов козак з Дону, та з Дону до дому“ — співає Петро:

Och dołeż moja, dołeż moja złaja,
Czomuż ty ne taka, jak dole czużaja.
Inszym dajesz dobre, a mene mynajesz,
I szczo mini myłe, toto widbyrajesz.

На свій лад змінив Озаркевич: „А я люблю Петруся“, перелицював і співний діяльоґ Петра й Наталки: „Підеш, Петре, до тієї, яку тепер любиш“. На рахунок національної свідомости травестатора промовляло би випущеннє пісні: „Ворскло річка невеличка“, як воно не випливало би з вимог, звязаних з льокалїзованнєм акції. Замісць пісні Наталки: „Ой, я дївчина Полтавка“, що закінчує Котляревського оперетку, співає Анничка:

Chot ja diwka bidneńkaja, koło mene wjutsi,
I bohati i pysmenni czerez mene bjutsi,
Ja jednoho Petra lubiu i szczyre i duże
Nay ich bude razom trysta, to mini bayduże.
Ja na Petra oziedała, a Petro miy luby,
Wybawyw my duszu tiło, wid wicznoi zhuby.

(Wsi razom spiwajut).

Treba si wraz wesełyty,
Slozy naszi osuszyty.
Treba sobi prypimnuty,
Ne do smerty w nuždi buty.
Naysi z nuždy rozpukajut,
Kotri szczo złe zamyszlajut.
A my bidno prożywajmo,
Prykład druhym z sebe daymo.
Chto chocze buty szczziesływyi,
Nayże bude i terpeływyi,
W Bohu ufnost pokładaje,
O bidnych nezabuwaje,
W Bohu ufnost pokładaje
Na bidnychsi ohliedaje.

Менше вдачно випала травестія ролї возного Тетерваковського. Він говорить у „Дївцї на відданю“ як галицький підпанок — Українець справдї по українськи, але з домішкою „мосції добродзею“. Перероблюючи макаронїчну прозу возного, Озаркевич обнижав уровень гумору тай іронії, якими пронизана роля возного.

Перерібка водевілю Котляревського „Жовнїр-чарівник“ лишила ся в рукописи так само, як перерібка Квітчиного „Сватання на Гончарівцї“. Остання, здаєть ся, ідентична з „Сватаннем або женихом навіженим“, відіграним 1850 р. в Коломиї. Зівсїм певно була відограна в Коломиї і друга друкована перерібка Озаркевича, хоч про се нїде нема згадки: Komedyoopera Wesilie abo Nad cyhana Szmahayła nema rozumniszszoho. W troch diystwijach z śpiewamy i tańćiamy narodowymy, napysana w Kołomyi na wzór Stecka izdał Ioann Ozarkiewicz. (W Czernowcach. Napeczatano u Jana Ekhardta i syna 1849). Під „взором Стецка“ треба розуміти оперу Степана Писаревського (Стецька Шерепері) п. з. „Купала на Ивана“. (Харків, 1840), якої зміст такий самий, як і зміст „Wesilia“. Вага оперетки Писаревського в тім, що тут подані українські

обряди Купала та весілля в оригінальнім виді з національними піснями [1]).

Цікаво, що в Івана Озаркевича зайшла в 1850 р. повна переміна поглядів на народню мову. Обєдинителі також його зломили. І Озаркевич, який, як показали виписки, писав чистою народньою мовою, почав переробляти драми, писати вірші і переклав байки Езопа такою мертвою мовою і в такім мертвім дусі, що „Вишенський і Смотрицький супроти нього являють ся геть поступовійшими і під зглядом мови і під зглядом змісту“ [2]). В бібліотеці „Народного Дому“ у Львові находять ся рукописи двох його перерібок. Перша з них се „Dary predkow“ (№ 169), що й вийшла друком кирилицею в Чернівцях 1850 р. Друга се перший „oddił“ Rozwid-и Powist-и Dramatyczesk-oï w V oddiłach na wzor Jaszowskoho izdał Ioann Ozarkiewicz Paroch w Kołomyi Roku 1850. Czernowci (N. 168). Ся перерібка, здаєть ся, не вийшла друком, принайменше доси не знають її бібліографи, тим більше, що перерібчик не мав гроший навіть на виданнє „Даровъ Предковъ“, як показує се замітка на кінці рукописи тоїж перерібки: „Sije diłce uze od roku wyiszło, Bukwamy napeczałanne Hrazdańskimy w Czernowcach, — no isce zberaju po tilko hroszyi abym ho wykupyty mohł“. Як мертва й неприродна тут мова Озаркевича, свідчить отся порада, яка находить ся на оборотах окладинок одної і другої рукописи:

„Ne płacz horko, druze wozlubłennyi,
Pomny szczo Boh nuzdy twoja wydyt
Wrah twoy wskori padet pobizdennyi
Ty szczasływyi — sowist tia ne wynyt.
Ne płacz horko, ne ley słez potoki
Na tiazkij czas duch wasny powije
Wozmy sebi toho do prytoki
Kotryi terpyt, a szcze Rymy sije“.

В „Rozwid-ï“, що написана віршами, як і „Дари предків“, виступають ось які особи з княжої доби: „Ruryk — kniaź Peremyszla, Wsewołod — kniaź Hałycza, Rozwida — doczer

[1]) Близше порівнаннє перерібки Озаркевича з оригіналом неможливе з тої причини, що ні одного примірника опери „Купала на Ивана“ нема в львівських бібліотеках, а мої старання дістати сю книжечку з Росії не осягнули бажаного успіху.

[2]) Іван Франко — Етімологія і фонетика в южноруский літературі, Коломия, 1894, ст. 24.

Ruryka, Wratysław — syn Wsewołoda, Romanow, Walko, Jarosław — Wojewody Ruryka, Zanka — pryjatelka (powirnycia) Rozwidy, Wasyłyj — Wojewoda oddiłu Woyska Ruryka, 1, 2 Woyny Wsewołoda, Fedor, Hryhory — Opryszki, Dworianyn i Zowniery. Дія відбуваєть ся у Перемишлї і його обводї. Можна думати, що Озаркевич сам страшною мовою своїх перерібок, які грали аматори, причиняв ся також до загирення з таким одушевленнєм приймлених аматорських вистав у Коломиї.

Тим самим, чим був Озаркевич для аматорських вистав у Коломиї, був Іван Айталович Витошинський для імпровізованих представлень у Перемишлї. Він був 1849 р. головним співучасником і режісером імпровізованої аматорської трупи в Перемишлї [1]). Одну свою вільну перерібку оголосив друком у Перемишлї 1849 р. Се „Козакъ и Охотникъ радоспѣвъ въ однôмъ дѣйствію довольно лицованый съ нѣмецкого". „Козак і Охотник" не відзначаєть ся нї займавою акцією нї живійшим житєм характерів, а тілько вся його цїнність у гарних українських народнїх піснях, якими перерібчик старав ся обильно надоложити недостачі оригіналу. На підставі українсько-народнїх мельодій доробив до тих пісень М. Вербицький прекрасні арії і саме тими піснями викликувала ся штука і на аматорських виставах кінець 40 рр. і пізнїйше на українській сценї за дирекції Бачинського більше, ніж сподіване вражінє.

Є се перерібка штуки Авґуста фон Коцебу: Der Kosak und der Freywillige. Ein Liederspiel in einem Anfzuge [2]). Для характеристики мови [3]) перекладчика наведу отсю школярську віршу [4]) (ст. 22):

---

[1]) Слово, 1864, ст. 176.

[2]) August von Kotzebue's Werke. Vier und dreyssigster Band. Wien, 1827, ст. 183—214.

[3]) Про сю штуку писав кореспондент „Галичо-руского Вѣстника" за 1849 р. (ст. 254), що „Козак і Охотник" „мае послужити за образецъ чистого выговора руского, не менѣе правилъ граматическихъ и поправности типографической". Се перше, а може й одиноке виданнє, яке ужило замісць твердих лъ, нъ змягчених ль, нь.

[4]) Инший варіянт сеї шутливої школярської вірші подав Микола Закревський: Старосвѣтскій Бандуриста. Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповѣдки, (Москва, 1860), ст. 122. Виривки з неї у Житецького: Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ. (Київ, 1893) ст. 41—42.

Казалъ менѣ Бакалярь: говори Азъ
Якъ-ємь невымовилъ гопъ мене разъ,
Казалъ вôнъ другій разъ: говори буки,
Я ще невымовилъ, ужемъ впалъ въ єго руки.

Сказалъ вôнъ третій разъ: говори вѣди,
Вже єго рука по моѣй чупрынѣ ѣде,
Якъ сказалъ четвертый разъ: говори живѣте,
Теперь вы єго хлопци на лавку кладѣте.

Ой молилъ я ся, ой просилъ я ся,
Анѣ ми ся выпросити,
Анѣ ми ся вымолити.

Прійшолъ-же я до дому тай татови кажу,
Такъ мене учитель збилъ, що я ледва лажу,
Щемъ ся гôршого лиха набавилъ,
Що учитель недобилъ, отецъ доправилъ.

Пôйшолъ-же я до матери, тай до сосѣда,
Куда но ся оберну, всюды менѣ бѣда,
Матерь мене коцюбою, сосѣдъ цибухомъ,
Ажъ ми набѣгла грушка за ухомъ.

Пôйшолъ-же я до коршмы позбути ся туги,
Ликнулъ-ємь горѣлки кубокъ єденъ и другій,
Вôтъ кварты горѣлъки, доброи сивухи,
Станулъ ми свѣтъ якъ банька, а люди якъ мухи.

Не треба додавати, що ся вірша — вставка самого Витошинського та що її нема в оригіналї. Більше похибок проти наголосів і видів в народнїх словах (під впливом польщини) або й зовсїм ненароднїх висловів, нїж у власних додатках перерібчика, помічуеть ся в його переспівуванню нїмецьких віршів оригіналу. На свій лад перелицьовував Витошинський й українські народнї пісні.

Репертуар згаданих аматорських вистав є заразом інтересний з того огляду, що вказує, як тїсно були звязані початки галицько-українського відродження з етноґрафічно-фолькльорним напрямом на російській Україні.

V.

Спорадичні проби театральних вистав в українськім духовнім семінарі у Львові не полишили ся також безслідно в галицько-українськім письменстві. Під впливом театральних представлень у мурах семінара при кінці XVIII ст. почав пробувати пера в літературі Стефан Петрушевич[1]). Се тим більше правдоподібне, що його вступленнє до семінара припадає на час пробування там згаданого вище Сточкевича.

До найперших його творів зачислив його внук Омелян[2]) „поему написану в польській мові о новоналожених податках“, уложену правдоподібно наслідком заведеного катастру, на який покликуєть ся у своїй поемі. До того самого часу відніс згаданий внук родословну карту роду Петрушевичів у польській мові, яка зберігала ся у тогож внука.

Та ся поема є значно пізним продуктом Стефана Петрушевича, бо д-р Франко, що дістав у свої руки його значну літературну спадщину, відносить перші письменські проби Стефана Петрушевича, здаєть ся саме на основі тих рукописий, до 1796 р., але не говорить близше, які се проби[3]). З його пер-

---

[1]) Стефан Петрушевич був одним із визначнійших діячів на народньо-церковнім полї в першій половинї XIX ст. Був сином Григорія Петрушевича, пароха Нагорець великих і декана Куликівського, та Марії Тарнавської з Гребенець. Родив ся 1772 р. По скінченню студій висвятив його 21 грудня ст. ст. 1802 львівський епископ Микола Скородинський, що й звінчав його в дочкою львівського обивателя Марією Кайзер. Інституовав ся 23 лютого, а парохом став 5 марта 1803 р. у Добрянах, на яку то парохію презентував його Іван Станислав з Бездіди Броневський. (Антін Петрушевич — Дополненія ко сводной Галицко-русской лѣтописи, ч. II, Львів 1897, ст. 14—15). В 40 і 50 рр. був деканом і надзирачем народнїх шкіл стрийського округа.

В 1828 р. іменував його тодїшний уряд членом комісії, що укладала ґрунтовий катастер для стрийського округа. З тої нагоди уложив карту стрийського округа, яку переховував у себе його внук парох Буська Омелян Петрушевич, а яка згоріла 1856 р. Як декан брав Стефан Петрушевич діяльну участь в народнім відродженню і полїтичнім житю галицької України в 1848 р., хоч на перший плян не виступав нїколи. Прожив над 80 літ і вмер 1860 р. в Бережницї в свойого зятя о. Івана Покинського.

[2]) В біоґрафії роду Петрушевичів, зладженій для біоґрафа Ів. Ем. Левицького, якому на сім місцї складаю подяку за позволеннє покористувати ся нею.

[3]) Іван Франко — Галицький „Москаль Чарівник“ (Записки Наук. тов. ім. Шев. т. XXVII) ст. 5.

шого твору, надрукованого „Głos ludu Ruskiego w dzień poświęcenia na biskupstwo grecko-katolickie Lwowskie, JW. IMci X. Mikołaia Skorodyńskiego, przez Stefana Pietruszewicza, Alumna grecko-katolickiego generalnego Seminarium (We Lwowie. Drukiem G. W. Wichmana, 1799, 4⁰)“[1]) і з панеґірика Модестови Гриневецькому[2]) можна думати, що се були панеґірики. Одначе зберіг ся також уривок його ідиллї з 1802 р. в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові. Тому можливо також, що він оспівував в перших своїх пробах сїльське житє, яке припало йому дуже до вподоби. В листї „do Przyjaciołki“ нарікає він, що його замкнули в самотї, „gdzie miłość święta nosi cechę zbrodni. — Ach! Wolność! — Miłość! — te naypierwsze żywioły, dla czułey duszy i tak potrzebnemi iak powietrze do oddychania a światło do widzenia“. „Przyznam się, пише дальше Петрушевич, że chociaż w mieście zrosłem iednak że żadnym sposobem nie mogę się do mieyskich stukow i niespokoyności przyzwyczaić — Wieś bardziey mi się podoba z tych względów że

„Na wsi mieszka radość żywa
Tam uprzeyma, tam prawdziwa
Wstyd rumieńcem twarze wdz(i)ęczy
Prawa miłość Cnota więczy“[3]).

Жаль, що згадана ідилля не заховала ся в цїлости, бо вона змальовувала вірно й плястично чарівні сцени обжинок. Вкупі з сїльською природою любив Петрушевич також тихе родинне житє. А що по старому українському звичаєви був дуже гостинний, то й збирало ся у нього на св. Стефана до 100 осіб. Самих дїтий було в нього десятеро, пять синів і пять дочок. Саме з нагоди з'їзду рідні на його іменини написана „Пѣснь Родынная“. Пробував сил і в байцї і одну таку байку „Мурашокъ и муха“, переклад із польського, подаю разом з двома згаданими поезіями в додатках.

Полюбивши сїльську тишу та її щирих, незіпсутих культурою мешканців, він заінтересував ся скоро їх духовими пло-

---

[1]) Іван Ем. Левицький — Галицько-руська біблїоґрафія за роки 1772—1800, Львів, 1902, № 96.

[2]) Ів. Ем. Левицький — Галицко-руска библіографія XIX столѣтія, т. I, № 1269.

[3]) Збірка рукописий по Стефанови Петрушевичеви в біблїотецї „Народного Дому“ у Львові, LXV, ч. 6.

дами та з початком 30 рр. записав споре число приповідок, що дійшли до нас у кількох рукописях [1]). Переважну часть того збірника з пропусками цензури друкував 1887 р. латинкою „Przyjaciel Domowy“ [2]). Фольклюристичному замилованню треба завдячувати також такі речі, як співомовка „Ге!“ та народнї заклинання „Дѣвка парубка проклинае“, які також друкую в додатках. До того самого розряду його творчости треба зачислити й гумористичну леґенду про св. Петра, оброблену в віршовій формі, п. з. „Людзкая повѣстка о св. Петрѣ“ [3]), написану „на язицѣ малорусскомъ“, як писав його внук Омелян, на однім аркуші folio. Рукопись зберігала ся в Омеляна Петрушевича, тепер, здаєть ся, має її у себе д-р Ів. Франко.

Та найбільше любував ся Петрушевич у драматичних штуках. Д-р Ів. Франко вичислив у згаданій статї „Галицький Москаль Чарівник“ цїлий ряд драматичних творів, переписаних рукою Петрушевича. Ось вони: „Intermezzo albo parafianin pierwszy raz w Berlinie, komedya w pięciu aktach“, „Czterdziestoletni kawaler, komedya w jednym akcie“, „Dwoch rywalów albo iaki oyciec, taki syn, komedya w czterech aktach“, „Dziedzictwo, komedya w jednym akcie“, „Niemy, komedya w jednym akcie“, „Umarł i ożenił się, komedya w jednym akcie“, „Powrót z Indyi albo rozumna kobieta, komedya w trzech aktach“. Наводжу навмисно сї заголовки, бо раз — се, можливо, частина репертуару початкових вистав у духовнім семінарі, а потім се частина тої лїтератури, з якої черпав Петрушевич поживу та брав взірцї до своїх творів. Можливо також, що межи ними находять ся і його власні перерібки, бо примірои у згадуванім зборі „Teatr polski“ є також комедія „Umarł i ożenił się“ (VII т.) але в двох актах [4]). В додатках друкую також його діяльоґовану пародію ідиллї „Wasyl, Kiryło i Fedko, Ekloga Moskiewska“, що зберігаєть ся у двох копіях, одній

---

[1]) Одна находить ся у бібліотецї Оссолїнських у Львові, дві в унїверситетській бібліотецї у Львові, а одну закупив варшавський збирач приповідок Бернфельд (Житє і Слово, т. II, Львів, 1894, ст. 440).

[2]) Іван Ем. Левицький, op. cit. N. 1037.

[3]) Іван Заневич — Лїтературні стремліня галицьких Русинів 1772—1876. (Житє і Слово, т. II, ст. 442).

[4]) Що Петрушевич був ваанайомлений з тим збором, доказом того вірші, виписані його рукою, з одної з опер у тім зборі. Се вірші „Każdy, którému się serce pali i Serce im przeszkód ma więcey“, які находять ся на 6 і 54 сторонах опери „Czekina albo cnotliwa panienka, opera z Włoskiego tłómaczona we trzech aktach. (Teatr polski, т. 54).

неповній, другій так само як перша, переписаній його рукою і повній, а яка (вона на мою думку є твором Петрушевича) навіть коли не походила би зпід пера Петрушевича, є інтересна як діяльоґ того роду, які відогравано в семінарі попри тяжші штуки і як парафраза звісної екльоґи Верґілія.

Галицьким „Москалем Чарівником“ назвав д-р Ів. Франко Петрушевичеву „Первописну Оперу Мужъ старій, жôнка молода“. Ся назва говорить заразом про сюжет і зміст Петрушевичевої штуки. Д-р Франко відносить її на основі родинної традиції до 30 рр. На скілько сей здогад вірний, займу ся тим пізнійше при публікованню польського ориґіналу сеї штуки. Ту зазначу тілько, що польська рукопись має дату дуже виразну та певну: 1849 рік.

За те до половини 30 рр. треба віднести його панеґірик „Жа̃ль Рускагѡ Людꙋ за е̃гѡ Ймператорскимъ Величествомъ Францомъ I“, написаний 1835 або зараз наступаючого року. (Його подаю також у додатках тілько з уваги на час його написання). Невірне є твердженнє д-ра Франка, що деякі вірші Петрушевича друкувала „Галицка Зоря“ в 1848 р.[1]).

Зрештою Петрушевич любив списувати всяку всячину латинською і польською мовою: пісні, вірші, лікарські поради, історичні звістки, граматичні замітки і розвідки (здаєть ся до нього належуть розвідочки: O Pisowni polskiey (N. 27) і O Rodzaiach Przypadkowaniu i Czasowaniu polskiem (N. 21), приповідки, байки, анекдоти, повістки — в роді тих, „яки нинѣшни (sic) часописи подаютъ для забави и науки читателей“. Один з таких збірників був в руках Омеляна Петрушевича, се „Radca domowy“, де подані способи лїчення ріжних хороб у людий і домових звірят, господарські приписи, що дотикали садівництва, рільництва, городництва то що. Инші такі збірники находять ся в Антона Петрушевича.

Таксамо різнорідну всячину писав, а мало що друкував другий учасник семінарських вистав — Келестин (Долиняненко) Скоморівський. Писав дуже багато, переважно ориґінальних поезій. Є між тими поезіями багато „думок“, „од“, сонетів, парафраз, псальмів і молитов, далї байок, алеґорій, сатир

---

[1]) Пор. Галицький „Москаль Чарівник“. Між рукописями Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові находять ся іще „Пѣсны въ время с̃. Литꙋргіи (N. 23) і Поꙋченїѧ церковныѧ“. „Слово“ в день св. Онуфрія, Петра та Павла (N. 19).

і шарад. Перекладав на народню мову „Листи апостольські“ і „Діяння апостольські“ та німецький катехизм Леонгарда. Збирав також матеріяли до словаря української мови, який був майже готовий[1]). Та все те лишило ся в рукописях, а надрукованого є дуже небагацько. В 2 части „Вѣнка“ помістив Іван Головацький на ст. 62—64 „Птицѣ-послы“ а про його звязь з польськими конспіраціями свідчить вірш „Na czest' bratej powernuwszych z newoli 2 Bereznia 1848 (Wytajte bratia! Anheły pokoju, Szczo nesły świtu łuczy prawdy wicznoj)[2]). Крім того видав друком переклад траґедії Хомякова „Єрмак“ неримованим пятистопним ямбом з великоруської мови 1849 р.[3]). Перекладав також „Верховинців“ Корженьовського, та сей переклад затратив ся[4]).

Драму „Karpaccy Górale“ Йосифа Корженьовського перекладав на українську мову також Микола Устиянович, без сумніву учасник семінарських вистав і для її популярности і ще більше з уваги на її предмет, який інтересував Устияновича. За переклад приняв ся Устиянович іще 1849 р. і виконував свій переклад так, що ся драма подобала більше на український самостійний твір, ніж на переклад з польського. Очарований красою предмету, який був йому більше відомий, ніж Корженьовському, розширив „Верховинців“ до такого обему, що в оден вечір годї було представити їх на сценї. Тому нового перекладу сеї штуки, призначеної для нашої сцени, підняв ся пізнійше Ксенофонт Климкович[5]). Але ориґінальної штуки драматичної не полишив Устиянович по собі жадної так само, як Антін Могильницький і „руська трійца“: Шашкевич, Головацький і Вагилевич.

З ентузіязму галицьких Українців для новозаснованого театру в 1864 р. скористала вандрівна трупа польська Лобойка, яка крім звісної вже штуки-перерібки „На милованє нема силованя“ давала також нужденні фабрикати иншого учасника семінарських вистав — Софрона де Витвицького, що ціле

---

1) Волод. Підманастирський — Келестинъ Скоморôвскій. Біографична замѣтка. (Зоря, 1886, ч. 20, ст. 339.

2) Іван Ем. Левицький — Библіографія, I, N. 485. Сей вірш передрукував д-р Ів. Франко в Зорі за 1886 р. ст. 339—340.

3) Єрмак, сумогляд в пяти дѣйствах мѣрою сочиненія Хомякова Алексея. Перевôд на язык руській.

4) В. Підманастирський op. cit. ст. 339.

5) Слово, 1864, ч. 29.

жите вмів впрошувати ся і випрошувати ся в ріжні табори. Вкінцї, ставши послом до краєвого сойму, зачав накликувати „Do zgody! Bracia, do zgody! Щоби наглядно показати всїм невіруючим в його вимріяний ідеал, написав дві мельодрами, в яких показав, що може „Myłost' i Zhoda"[1]), а які шкоди приносить „Bratnaja Nezhoda"[2]). В обох них дієві особи або просто говорять, або співають все одно з музикою чи без музики, як сам каже в текстї автор. Мимо запевнення, що мельодрами написані в „czysto ruskim jazyci", в них цїлі леґіони слів церковних, польських і т. д. Яка мова, така й правопись. Ті штуки наробили багацько шуму в сучасній польській пресї, але „Dziennik polski", все таки, „co się tyczy wartości literackiej, rozbierać" їх не думав. Не зробив вражіння на Витвицького й дотепний вислів Остапа Левицького, що з нагоди того, що „Myłost' i Zhoda" посвячена автором „Pro nepreminuju czest': Myłym rodymciam! takoźde pro nezabud' mołodych! mni wże mynuwszych lit i hadok J. W. Bolesławu hrabiomu z Duninów Borkowskomu", братови Лешка Борковського, автора славної „Cymbalady", пригадав йому початок останньої поеми:

„Dziwował się miesiąc patrząc na świat z góry,
Na co Pan Bóg stworzył takie wielkie rury!"[3])

Витвицький друкував далї свої елюкубрацїї і випустив у світ 1863 р. новий куріоз: „Dwa hołuby wodu pyły, A dwa kołotyły. Narodnaja opera z 6 tańciamy w II aktach. Ułożena z 12 żywych pisnej czysto ruskych. Koždyj akt kinczyt sia kozakom sławnoho Padury". А хоч автор, як і в двох попереднїх, заявив тут також на 59 ст., що „za wsi hadky pyśma seho pered c. k. ustawamy prawa prasowoho widpowidaje sam soboju jako poseł krajowyj", все таки скажу кілька слів про сю штуку, щоби на тім прикладї зілюструвати спосіб конструовання мельодрами чи опери в Витвицького.

---

[1]) Повний заголовок: Myłost' i Zhoda, abo Winczanyje Helenny, kniahyni ruskoi, z Kazimirom II. Sprawedływym, korołem polskim. Historyczno-łycarskaja Melodrama w 3. aktach. Лавів, 1862.

[2]) Bratnaja Nezhoda, abo Posmertni Dny Władymira Wełykaho. Historyczno-łycarskaja Tragedja, w 4. aktach z XI. Stolityja. Львів, 1862.

[3]) Mylost' i Zhoda. S. Witwicki. Вечерницѣ, 1802, ч. 15, ст. 119.

Головна вартість сеї опери 12 українських народнїх пісень[1]), до яких дібрав автор кілька осіб, неначе маріонеток, а ті особи, то solo, то в дуетї або й хором співають усї ті піснї одну за другою. Скінчивши одну пісню, дієві особи поговорять трохи зі собою і накручують розмову так, аби можна було заспівати зараз наступаючу з черги пісню і так далї, а, розуміеть ся, часом і потанцюють. Зміст опери побудував автор на отсих особах: закоханій парі, нещасливому суперникови, старому вітчимови, молодій мачосі, гуляючій з хлопцями, та трьох козаках. Молодий козак Гринь Заверуха любить сироту Гальку та має її обопільну любов. Але вітчим Гальки Стефан Хмура та його жінка й мачоха Гальки Ксенька не хочуть нїчого знати про ту любов, бо задумали віддати Гальку за гордого богацького сина Андрія Жука. Се все одначе не перешкаджає в другім актї вітчимови і мачосї віддати Гальцї її майно та позволити на вінчаннє з любленим козаком Гринем. Для товариства Гриня додані три українські козаки. Акція відбуваєть ся у сїльськім гаю на подільсько-українськім пограничу в новійших часах. І не штуки Витвицького, а українські піснї, українські танцї і українські костюми в них стягали українську публику на вистави[2]).

В додатку до „Dwa hołuby“ заявив „Rusin zadumany“, що як позволить йому здоровлє, то видасть з кінцем року „zajmującą nieco rozprawę o Hucułach t. j. o ich możebnem pochodzeniu, o ich mowie, zwyczajach, obyczajach, przesądach, o ich dobrej i złej stronie“. І дїйсно 1863 появив ся „Rys historyczny o Hucułach“[3]). Тут і додав ґеоґрафічну мапу гуцульської полоси. Витвицький був парохом в Жабю і для фольклЬорної працї простирало ся для нього широке поле.

---

[1]) Ось вони: 1) І звідси гора, і звідтам гора, 2) Ой в садї вишня — ой за садом дві, 3) Два голуби воду пили, 4) Перестань тужити, не тра нарікати, 5) Ти, дївчино, із Подоля, 6) І шумить і гудить, 7) Як мя ніч покриє, 8) Закотив ся місяць в хмари, 9) Бодай ся когут знудив, 10) Ой там під вишнею, там під черешнею, 11) Пливе човен води повен і 12) На долинї при Чигринї.

[2]) Слово, 1864, ч. 27.

[3]) Ще в 1852 р. в Зорі Галицькій помістив він: „Статистически-историческое обозрѣніе Гуцуловъ въ Коломыйскомъ округѣ со характеристикою ихъ“, ч. 54—56; пізнїйше по виданню „Rysu historycznego o Hucułach“ помістив ще в „Правдї“ дві статейки з сеї области, а то „Якій крôмъ иншихъ обхôдъ весѣльный у княгинь гуцульскихъ“, ч. 2 за 1868 р. і „Дещо зъ традиціи гуцульскои“, ч. 7 і 8 за 1869 р.

Перші зародки своєї літературної творчости і популярности виніс з семінара й Рудольф Мох[1]), що вже між товаришами відзначав ся дотепом і вславив ся як актор у мужеських ролях в семінарі і пізнійше в аматорських виставах. Перші виступи його на літературнім полї відносять ся до останнього року побуту в семінарі 1840 р., а друком випустив у світ свої панеґірики та збірничок віршів гарною народньою мовою зараз 1841 р.[2]). Але популярність серед галицьких Українців здобули йому не панеґірики, яких не переставав писати ціле своє житє, але згадана збірка поезій (Мотыль) і драматичні твори та проповідница діяльність, передовсїм по місіях.

Його перша комедія „Справа въ селѣ Клекотинѣ" була першою українською оріґінальною комедією в австрійській Україні взагалї. Перед виходом у світ була звісна популярно під назвою „Сварка". В листї з 16. IX 1848 р. просив Мох Якова Головацького не публїкувати тої части „Сварки", яку вже переписав. Мох мав свій уклад, яким надїяв ся „що трохи допомочи нашимъ". А поперед усього перестерігав Головацького, щоби його твір „безъ вѣдомости Старшыхъ" появив ся за границею[3]). З того виходить, що Мох почав писати свою „Справу", коли його звербовано до участи в виданню „Вѣнка" та що Мохова комедія мала вийти в Віднї. Помогти своїм хотів автор тим робом, що його твір мав бути сатирою на панщизняні порядки, як се стверджує також лист Йосафата Кобринського до Моха[4]). Та сатиру на панське знущаннє над хлопом затемнюють карикатура й пянство, що роблять хлопів дурними й ледачими.

„Справа въ селѣ Клекотинѣ" не є правильно збудованою драмою, нема тут подїлу на акти, тілько зазначені відступи I, II, III, але все таки в живім діяльоґу змалював Мох випадки одного дня в галицько-українськім селї за панщини — з його невідмінними додатками: війтом, присяжним, Жидами та вояками. Цїла подія відбуваєть ся у корчмі, та мимо того характери й акція змальовані реально, нераз за грубо. До цїлости достроюєть ся гарна мова, повна народнїх зворотів, і вірш гладкий

[1]) Біоґрафічні дані в „Илюстрован. Календ. общ. им. Мих. Качков. за 1893", ст. 93—99; Справа въ селѣ Клекотинѣ, Львів, 1900.

[2]) Пор. мою замітку „Із кореспонденції Р. Моха" (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шев.", т. LXXXI) ст. 1—4.

[3]) Д-р К. Студинський, op. cit. ст. 204.

[4]) Із кореспонденції Р. Моха, ст. 11—13.

і досить плавний. Здасть ся, що саме перерібку сеї комедії п. з. „Процнха“ грали аматори в Перемишлї, а потім український театр під дирекцією Бачинського.

Сатиричну закраску має й друга комедія Моха, згадана вже повище п. з. „Терпенъ — спасенъ“. В цїлости видала її „Наука“ 1878 р. п. з. „Памятка 3. мая 1848“. Сей напрям слїдний уже в самих назвах осіб, бо арендар названий — Ворон Пявка, возний — Потягайло, атамани — Карбач, Гризун, Лупник, писар — Вовколабський, дяк — Грубогласник, господар — Гложен і т. д. Як обі повищі комедії, так і дальшу уложив віршами. Се — „Опікунство“, знане також з заголовка „Сиротинська опіка“, чотироактова комедія з якою виступив 1864 р. Як у попереднїй комедії, так і ту подія взята з 1848 р. Акція відбуваєть ся в селї Зашарганцях недалеко Львова. Дієвими особами виступають в „Опікунстві“: крім селян і громадської старшини мандатор, арендар, економ, дяк і лїсничий, яким надав автор карикатурні імена. Та на сценї не побавила довго ся комедія задля її скучности, недостачі акції, широко розведеного оповідання, повного в фразові сентенції і мілкий дотеп. Як і попередні штуки — се більше самі діяльоґи, а взагалї комедія не видержує критики [1]). Друком не видана.

Розголос в Галичинї здобув собі передовсім своїми проповідями і як Наумович наслїдком своїх популярних статий, оповідань то що, так Мох через свої проповіди, спеціяльно на місіях, був у своїм часї дуже популярним серед народнїх мас. У галицько-українське письменство не вніс нїчого трівкого, все таки дав першу поважну пробу української комедії в Галичинї, картину народнїх мук за панщини, на свій час гарну й дуже читану. Стати справжнїм драматурґом йому не судило ся. Недоставало йому познайомлення з технїкою драми та вчитання у взірцях лїпших драм. Тому й перемінив Мох драму в проповідь проти пянства, з яким воював у проповідях більшу частину свойого житя.

Лїпшою перерібкою, ніж „Козак і Охотник“ Айталовича, була перерібка Молїєрової комедії „George Dandin“ п. з. „Гриць Мазниця“ иншого учасника семінарського театру, а се Івана Наумовича, що пробував потім сили і в ориґінальних комедіях, прим. „Заручини на помацки“ і т. д., які позістали в рукописах. Перерібку „Гриця Мазницю“ надрукував Гушалевич

[1]) Слово, 1864, ч. 53 і 56; Слово, 1864, ч. 60. Зъ Микулинецъ.

у Пчолї за 1849 р. Вона інтересна тим, що Наумович повкладав поміж поодинокі акти ліричні вставки. Сю перерібку представлено в київськім театрі, де публика приняла її з великим вдоволеннєм [1]).

Залюбованнє до драматичних творів виніс із мурів семінара також Гнат Якимович, що був там 1849 р. як ученик семої кляси. Почав літературну діяльність від казок, брав участь в акції вичищення східнього обряду від латинських примішок, а як одушевлений у свій час аматорськими представленнями питомець, а може й актор повитав радо гадку Лаврівського заснувати у Львові український театр. Коли додати до того ще часті нарікання на вбожество репертуару й пригадати давню думку Трещаківського про вартість оброблення в драматичній формі теми про дівчину з Рогатина, то й мати мемо в головній основі ґенезу його „Роксоляни", напис. 1865 р. Поводженнє „Роксоляни" на сцені зразу, а мабуть і невдоволеннє, що драма не одержала премії, о яку компетував Якимович, заставило його писати другу драму, а радше перекладати чи перероблювати її з якогось чужого ориґіналу. Се був Буонаротті. Між тим прийшли загальні збори „Матиці", на яких вела ся горяча дебата, яку мову ввести в видання, а 1866 р. стали Українцї в одній хвилинї Великоросами... Приклонник мови „Історії" Шараневича потрібував ступити оден крок дальше, щоби опинити ся поруч Качковського та за його намовою і гроші вийшов у світ „Одисей на острові Аета".

Спілка з обєдинителями з одного боку, а ворожі напади на нього передовсїм з українофільського табору з другого, дали йому причину пожалувати ся на „гоненія" перед дирекцією імператорських театрів у Петербурзї і післати туди свою штуку, якою уже більше не хотіла одушевляти ся його вітчина. Та „Роксоляна" принесла йому з Петербурга тільки докір, що він не пише „великоруською мовою, тілько галицько-руським нарічем" і рішаючу для нього опінїю, що в нього нема драматичного хисту, тілько нахил до ліризму. Засоромлений побачив тепер, якою мовою говорили до нього парохіяни, коли приходили за орудкою, він став прислухувати ся, якою гарною мовою співає його нарід пісні, і написав такою мовою вірш „Річка домашня" (1870). Що більше він став навіть оборонцем народньої мови, а проти своїх і чужих критиків відізвав ся

[1]) Галицка Зоря, 1850, ч. 97, ст. 619.

сумним голосом у „Псальмах“ і шукав розради в Божої Матери, складаючи в її честь пісню.

Знаний уже нам учасник семінарського театру й перекладчик „Згубленої дитини“ переклав у Відні 1852 р. на народню мову зі сербської Дюрковича „Пяницю“[1]), видану десять літ пізнійше в Перемишлі. Сю комедію у двох діях грав також театр Лобойка[2]). З инших визначнійших колишніх питомців і акторів згадаю ще двох. Перший з них приляг до народовецького табору — се Василь Ільницький, що на конкурс, розписаний комітетом українського театру 1864 р., написав історичну траґедію в 5 діях „Настася“ (Львів, 1872). Другий автор популярної довгий час пісні „Мир вам, братя!“ — Іван Гушалевич, якого мельодрами тілько ті удержали ся довший час на сцені, що до них доробив музику талановитий композитор Михайло Вербицький, також учасник семінарських вистав. Завдяки музиці Вербицького стягали українську публику: „Сельскіи пленипотенты“ (1870) і „Подгоряне“ (1879). За те не мали поводження: „Обманъ очей“ (1865) і „Знесенье панщины“.

Усе вище сказане кидає з малими виїмками гарне світло на участь українського духовенства в початках галицько-українського відродження. З невеличкими виїмками воно спочивало в їх руках. І не може бути й двох гадок, що доля відродження української нації в Галичині була би посувала ся иншим шляхом, якби таки свої люди з властию в руках, консисторії з митрополитами і епископами на переді, не були ломили житя молодих людий, як се зробили з Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем, Антоном Могильницьким, Миколою Устияновичем, Осипом Лозинським і з цілими десятками инших людий доброї волї, що рвали ся до праці. Не вдоволивши ся тим, подали консисторії руки антинародньому напрямови серед галицьких Українців і спільно з ним працювали над приспаннем відродженої нації. Сї два чинники поклали свою важку руку й на імпровізовані аматорські вистави кінця 40 рр., вони й заснітили на довгий час також постійну українську сцену, засновану при львівській „Руській Бесїдї“ 1864 р.

---

[1]) Рукопись находить ся в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові LV, 1.

[2]) Слово, 1864, ч. 28, ст. 150.

ДОДАТКИ.

I. З паперів Стефана Петрушевича.

1. Uroczystość obżynu albo Zrazek Sielanki 1802.

W Mieście na Lutni grałem Mężów Cnoty, — a.
We wsi do fletu nabrałem ochoty.
I do tąd rymom mało znane dźieło
Zaczynam śpiewać; choć początek wzięło,
Zapewnie razem ze swoim Narodem,
Czego mysl prosta jasnym jest dowodem.
Bo czy się wita, czy żegna z zagonem,
Zawsze Natury odzywa się tonem
Ruska Dźiewoja. Czy gdy dożnie łanu,
Niosąc na głowie wianek swemu Panu:
Zawsze piosneczkę, bez sztucznego składu
Nóći, dźierząc się przyrodzenia sladu.
Obżynek tedy, czyli wianek pieję — b.
I całą sprawę, co się przy tym dzieje.
Nie wiem, dla czego, Moj Poprzednicy, — c.
Spiewając otem co robią Rolnicy.
Te uroczystość całkiem opuśćili?
Czy znać by fletni mey honor zrobili?
Czemuż Ich łatwość dla mnie nie została?
Aby pieśń moja, jch pieśniom zrównała.
Kto wie? ten spadek może mnie spłynął,
Na to umyslnie — bym wieśniakiem słynął?
Zacznę więc nócić, pod słomianym szczytem,
Choć wiem, że trudno zostać Teokrytem. — d.
Muzo! Lecz niety, co opiewasz walkę, — e.
Lecz Ty Wieśniaczko! co uczysz Menalkę — f.
Jak piosnki składać, dla Fillidy krasney,
Udzielmi mowy, szczerey, prostey, jasney!
Niech ja opowiem, jak na końcu żniwa,
Nóci przy wianku, Fesia urodźiwa? — g.
Jak Jwasiowi Cycała Maryna,
Spiewa z Hanuśką, gdy zagon dożyna?
Jak potém Fesi uwieńczywszy skronie,

Jdąc spiewają, w jedném gronie?
Jak Ona pyszna, wszędzie przodek trzyma.
Obok Niey drużki: Tłustotyła Chyma,
Hoża Mełanka, wstydliwa Parasia,
Piękna Ołenia, i rumiana Hasia!
Tuż Paźia z Xenią obie czarno-okie.
Nastia zaś z Tańką obiedwie wysokie.
Reszte zaś mnieyszych idą poza drużki,
Swojej Kniahyni, niby wierne służki. — h.
Jak w drodze Panu, jak Pani spiewają
Jak już przed progiem, gdy wieniec oddają?
Słowem; niech powiem z początku do końca,
Te uroczystość; którey zachod słońca,
Bywa początkiem: a końcem świtanie,
Gdy Dźiedźic hoyny, ma w tym podobanie.
I kontent z tego; że młodźież wesoła
Wybija hopki, wiodąc szum do koła. — i.
Kogoż albowiem widok ten niewzruszy?
Chyba człowieka krzemienistey duszy —
Bo ktoż (далї недостає одної картки).
Już podźielono, czym prędzey zagony
Każdy ciekawie patrzy z ktorey strony —
I kiedy Feśia wkażesię na Niwie?
Aby zaczęła swą ręką szczęsliwie, — q.
Wielekroć zażnie nikt się nie skaliczy.
Raz się trafiło, że w tłoce niebyła,
W ten czas podobno u Popa tłoczyła:
Bo ona często coś tam nadskakuje,
Boday na jesień slubu niestarguje.
Naśtia wysoka zaczynała zniwo,
Sobie i drugim była nieszczęsliwą.
Ledwie co doszli połowę stajania, — r.
Całą zapaskę podarła Parania,
Na drobne szmatki, zawiązując palce,
Wszędzie krew była, własnie jak po walce.
Wreście i ona blizko Połudenka, — s.
Urznęła palec, poniey zaś Ołenka,
Choć, jak mówiła, nigdy nie pamięta,
Ażeby sierpem została zarznięta.
Parobcy nawet byli skaliczeni,
Chociaż i z kosą i z sierpem ćwiczeni,

Nie każda Dźiewka wszędźie jest szczęsliwa,
Jedna do tańcu, a druga do żniwa,
Tak Nastia w karczmie ponieważ wysoką,
Wszystkim P a r o b k o m nayprzod wpada w oko. — t.
Fesia na Niwie nad wszystkie przodkuje:
Że zaś jest małą rzadko więc tancuje.
Biegnie już Fesia aż się zadyszała,
Coż to ci? krzykną, czyś tak długo spała?
Jużeśmy chcieli słać po Ciebie Hankę,
Ot mi wybaczcie, brałam M a l o w a n k ę — u.
Wszak wiecie dobrze: że poniesę wianek,
Darmo poyść brudno przed Pana na ganek.
A jak słyszałam: że procz Jegomośći,
Będźie i Jmość, przytym wiele gośći.
A Nasza Jmość powiada: że ludźie
Mówią, ladacą Dźiewka, która w brudźie,
Bo pilna fartuch co tydzień wypierze,
I choć ubogą, czystą się ubierze.
Wtém zażnie zagon, aż natychmiast właśnie
Jak kiedy Owczarz puhą w wieczor trzaśnie,
Owce na wyskok biegną do koszary,
Tak tu z sierpami, czy młody, czy stary.
Na wyskok poydźie, wszyscy bowiem chcieli,
Aby na wieczor skrzypce w dworze mieli.
Attaman z tyłu tylko pomrukiwał,
Podparłszy brodę na lasce się kiwał
Nie rzekł żadnemu, nie postaway dali!
Bo go snopami w moment obkidali.
Haśka mu nawet ta Dźiewka zuchwała,
Kilka raz piosnkę wszczepliwą zapiała
„Oy wże soneńko na wysokim derewi,
Attamanowy, bolaczka na czerewi“
A on ją przecie i razu niesłyszał,
Drzymał zapewnie, bo się coś kołysał,
    Przyszło południe, każdy do tłómoka,
Wnet Południenek zjedli w mgnieniu oka
Żaden żniec nie lągł do odpoczywania, — w.
Bo jeszcze było żąc do pół stajania:
Procz tego wszyscy zarówno pragnęli,
Aby się z źniwem za wczasu zwinęli.
Iżby czas dłuższy, został do Ochoty,

Całą noc tańczyć grzechem jest z Soboty,
Duchowny w Cerkwi, nieraz to powiada,
Kto leniuch w służbie Bożey, temu Biada!
Zatém w Niedźiele służby słuchać trzeba,
Kto chce dla siebie łaskawe miec Nieba.
Żną więc skwapliwie — aż niedługim czasem,
Dybie Stach z skrzypkiem przynim Maćko z basem:
Z tyłu syn Maćka Bartek liźie mały,
Aż się pochylił dzwigając Cymbały.
Siadłszy na snopach zaczęli grać skocznie,
W tym i Hanuśka swoją piosnkę pocznie
„Oy do końcia zahonońku do końcia,
Nayże my pidem do domońku za sońcia“.
Maruńka równym głosem Jey odpowie,
Swoją piosneczką piejąc Jwasiowi.
„Do końcia do końcia zahonońku płeskaty,
Oy oraw tebe Jwaseńko wusaty,
Do końcia do końcia zahonońku wużeńki,
Oy oraw tebe Jwaseńko myłeńki,
Do końcia do końcia zahonońku korodki, (śic)
Oy oraw tebe Jwaseńko sołodki“.
Jwaś słuchając pomiarkował snadnie
Czemu Maryna śpiewamu tak ładnie
Oto ażeby w niej się rozmiłował,
A procz Niey z żadną szumu nietańcował.
Inne swym równie Mołoycom znak dały,
Aby się w Dworze przy tańcu poznały.
Tak z ochoceni przez grę i spiewania.
Nieznacznie przyszli do końca stajania.
Już słońce siebie i cień powiększało
Czynnemu światu pauzę zwiastowało:
Gdy złożył radę Attaman z Polowym,
I rzekł „kobiety! idźcie ku Domowym,
Wszak macie Dziatki i bydełko w Domu,
Gospodarz w polu niema doyrzeć komu
Drobnieysza czeladź niechay niosą snopy
A wy Parobcy kładcie rzędem kopy
Dziewoy zaś kilka niechay wiernie plotą
Tak się uwiniem prędzey z swą robotą“.
Jeszcze Attaman nieskończył t(e)y mowy
Kazdy rzecz swoją zrobił de połowy

Dobroć ich Pana słodziła (słodziła) robotę
Miłość ku niemu ostryła ochotę.
Bo miłość skora, niewola leniwa
Ta z śmiechem robi, ta złami się z liwa,
I aniey tę prawdę doświadczenie wyzna,
Tedzień (?) ochota, to tydzień pańszczyzna.
Dziewoje (Далї недостае).

Писано на трьох чвертках сїрого аркушевого паперу.

2. Wasyl, Kiryło i Fedko.

Ekloga Moskiewska.

Wasyl.

Sliczna zima nadeszła, swiat okryły s(z)rony
Kiryło tysię kulisz i nos twoy czerwony,
Lecz gdy roskosznie leżąc nad tym zmarzłym brzegiem,
Pasiesz Capy, gryzące mech pod gę(s)tym sniegiem,
Powiedz, jakeś ich dostał, komu je ukradłeś?

Kiryło.

O jaki z ciebie durak! bynajmniy niezgadłeś.
Nie tylko te dwa capy, ale co jedynie
Miłym mi jest na świecie te nadobne świnie.
Nie ukradłem, lecz wierz mi, pomiędzy sąsiady
Wygrałem od Mużykow, spiewając w zakłady.
Ale ty jakieś przyszedł do tego kożucha,
Zapewne od jakiegoś ukradł go pastucha?

Wasyl.

Nie tylko kożuch, ale i pierczatek[1]) para,
Za me pieśni wygrane wczoray od Makara.

Kiryło.

Łzesz Wasylu, wiem dobrze, że spiewać nieumiesz.
Mylisz się bardzo, jesli okpic mię rozumiesz.

Wasyl.

Ja gdy nucę me pieśni zlatują się sowy,
I wzdychają żałośnie rozrzewnione krowy.

Kiryło.

A ja gdy spiewam na tey błotnistey dolinie,
Kozy beczeć przestają, i słuchają świnie.

---

[1]) pierczatki — rękawice.

Wasyl.
Jeżeli prawda żeś taki spiewak zawołany,
Sprobuymysię tu razem piejąc naprzemiany;
Ja stawię wzakład sukę czerwono strokatą,
Ogon ma zakręcony i uszy kosmate,
Dwa razy na rok szczeniąt dwadzieścioro rodzi,
I rownie przednie w sankach i w chomoncie chodzi;
Do niey garnek dodaję i garnek niepusty,
Ale pełny otrębi i kisłey kapusty,
Ty co stawisz Kiryło?

Kiryło.
Rzecz naydroższą w świecie,
Ukochaną mą świnię o wyniosłym grzbiecie;
Nie masz nad nią pięknieyszey, w całey naszey trzodzie,
Siostra moja codziennie doi ją w ogrodzie
A choc część mleka pije, z reszty robi masło,
Przeciez swinia jest zawsze i piękną i spastą;
Do niey przydam koryto obite żelazem,
W nim i pasterz i swinia będą jedli razem.

Wasyl.
Jam już gotow do sporu, ty nadstawiay ucha,

Kiryło.
I ia gotow spiewać, lecz niech nas kto słucha.

Wasyl.
Oto własnie nasz Fedko gnoy wywozi z chlewa;
Niech on słucha, niech powie, kto znas lepiey spiewa.

Fedko.
Spiewaycie, siądzmi razem natym miękkim sniegu.
Teraz słońce ma tylko dwie godziny biegu,
I niewyłazi nigdy z mglistego obłoku
Teraz przyiemna zima, słodka pora roku;
Ach patrzcie, jak wspaniale sniegsię zewsząd sypie,
Z jak łagodnem odgłosem pod nogami skrzypie,
Jak na ziemi panuje lubość jakaś cicha,
Jak wdzięcznym mrozem cała natura oddycha;
Korzystaycie ztych słodkich darow przyrodzenia,
I na przemiany wasze zaczynaycie pienia.

Wasyl.
Mikoła świat ten stworzył, Mikoła nim rządzi;
Mikoła co mię lubi, niech me pieśni sądzi.

Kiryło.
I mnie Mikoła lubi, ja go wiecznie chwalę;
I co dzień dużo łojowych swiczek przed nim palę.
Wasyl.
W innych krajach po wiosnie lato następuje;
U nas roskoszna zima bez przerwy panuje.
Kiryło.
Gdzie indziey czystych zdrojow kwiaty szpecą brzegi;
U nas stokroc piękniejsze i lody i sniegi.
Wasyl.
Luba moja Gawryłka, przecudney urody;
Milszą mi jest nad śniegi i nad same lody.
Kiryło.
Lubię z rana kapustę, kwas gdy wzniydą zorze;
Ale Jewuszkę moje lubię w każdej porze.
Wasyl.
Gdy włapciach i koszuli wyidzie ma kochanka,
Pięknieyszego na świecie nieuyrzysz bałwanka,
Chwyta za serca kształtem swojey szerokośći,
I psy gdy ją postrzegą, szczekają z radośći.
Kiryło.
Luba Jewuszka kiedy prać idzie po wody,
I czerwone jey ręce nabrzmieją jak kłody,
Ochocza, nie ustaje w przyiemnej robocie,
Ale sapie jak świnia, gdy uwięznie wbłocie.
Wasyl.
Gawryłka ma jest rownie grzeczną jak wesołą,
Raz gdym spał, twarz gorącą oblała mi smołą.
Kiryło.
Rowna wesołość moję napada Jewuszkę,
Raz włożyła mi iża pod samę staruszkę.
Wasyl.
Co drogiego Jewuszcze niosę na ofiarę,
Młodych niedzwiadkow wlesie, kiedym znalazł parę;
Dałem jey, ona wziąwszy stworzenia nadobne
Kocham je rzekła, bo są do ciebie podobne.
Kiryło.
Jam gotow mey Jewuszce, dać życia połowę,
Dziś gdym jey przyniosł w sosnie wygnieżdzoną sowę,

Będę ja rzekła, sama karmiła myszami,
Bo ciebie przypomina czuciem i wdziękami.

W a s y l.

Patrz jak moy kiernoz chudy, jak mu widać kośći,
Pasterz i trzoda razem wyszli od miłośći.

K i r y ł o.

Moja suka już więcey trzech dni jak niemoczy:
Urzekły ją podobno Czarownicy oczy.

W a s y l.

Zgadniy a do zakładu coś jeszcze przyłożę,
Wiele tysięcy pałek sołtat (sic) wytrwać może?

K i r y ł o.

Zgadniy, a do zakładu coś jeszcze przyłożę:
Wiele garcy gorzałki Moskal wypić może?

F e d k o.

Przestańcie z rownym smakiem obaście spiewali,
Oba jesteście lepsi, obaście wygrali:
Ty Wasylku z korytem zabierz świnię tłustą,
Ty zas Kiryło sukę i garnek z kapustą.
Ale już nietoperze spiewają łagodnie,
Już noc, czas do jam naszych powracać swobodnie,
Okryci dymem, zjadłszy kapusty zkrupami,
Leżeć będziem na piecu do gory brzuchami.

3. HE!

Rubaw muż drowa pry kuchny,
    Jak sia czasto to traflaje;
Szczo sokierow z hory dmuchny
    To He! zawsze powtoraje.

Żinka pylne-to zwazała
    Czemu, recze, He! wzdychaje?
Żebyś luba, o tim znała,
    He! sył daje, i kłyn pchaje.

Weczer pryiszow, siw na ławi,
    Zaczaw żinku obnymaty:
Żinka mowyt, pry ti sprawi,
    Musysz znow He! powtoraty.

Iakaś Żinko, nawidzena,
Tym He! darmo sył mnożyty:
Boś ty dawno rozkołena,
Łatwo można, kłyn włożyty.

4.' Дѣвка парꙋбка проклинае.

Дѣвка зпарꙋбкомъ трыдни ся любили
Потôмся зсобовъ, чогось посварили
Якъ то звичайне зчелядю бувае,
Єдно дрꙋгого заразъ проклинае
Наша ся дѣвка дꙋже розлостила,
На чѣмъ свѣтъ стоитъ парꙋбка ганьбила,
Бодай холошнѣ, зтебе в таньци зпали
Бодай всѣ люде, тебе висьмѣвали,
Бодаесь любивъ, а небꙋвъ любленїй
Бодаесь бѣгавъ, ꙗкъ бикъ навѣдзженїй
Бодай сѧ оупивъ, на ꙗрмаркꙋ вмѣстѣ,
Бодайти жиди, дали палиць двѣстѣ.
Бодайтѧ звергла, вболото кобила,
Бодайтѧ жадна дѣвка нелюбила,
Бодаесь влѣсѣ, всꙋхїй пень завадъ(ивъ)
Бодаесь дѣда слѣпого провадивъ
Бодасьсѧ женивъ, де кꙋри непѣютъ
Попѣлїй ночи, де вѣтри не в'ѣютъ.
Бодаесь носивъ ремѣнь побѣленїй
Бодась ѩвъ паску, а не пѣдголенїй
Бодайтѧ жôнка лопатою била,
Бодай до тебе, рѣкъ неговорила,
Бодай тѧ кꙋри, насмѣтю запѣли
Б(о)дай тѧ блохи зблꙋщицѧми ѣли
Бодай ти сѣна, на веснꙋ нестало
Бодаѣсь зѣдавъ несолене сало.
Бодаесь блꙋдивъ, збиравши орѣхѣ
Бодай на тебе капало зо стрѣхѣ
(здѣточокъ немалесь потѣхѣ)
Бодяйтѧ фибра, потрѧсла три роки
Бодай на тебе кричали сороки
Бодай безкїѧ злѣй псы тѧ опали
Бодай на тобѣ сорочкꙋ подрали.
(Бодайтѧ злѣпси, безкѣѧ опали
Бодайтѧ пявки, вводѣ покꙋсали)

Бодайтѧ лихѣ ганьбили невѣсти
Бода(й) на хрістинахъ, немавесь де сѣсти
Бодаесь ѣхавъ, ӑ немавъ дороги
Бодаесь пробивъ, на терни(н)ѣ ноги.
Бодайти вхатѣ небѹло спокою,
Бодаесь дармо все махавъ косою,
Бодайти жôнка горшкомъ лобъ розбила,
Бодайти щодень пероги варила.
Бодаесь шѹкавъ, ӑ немôгъ знайти.
Бодаесь нѣгди, немавъ вѣдпочинкѹ
Бодай жидѣвки, шарпали наринкѹ
Бодайтѧ ввечеръ, напала слѣпота,
Бодаесь блѹдивъ, коло свого плота,
Врештѣ незнаю — що маю казати
На що ти було мене покѣдати
Чижъ ѩ тебе вѣрне нелюбила,
Ѩ сѧ без тридни зтобовъ несварила,
А ты менѣ тикавъ, ѩ тобѣ выкала,
Кôлько разъ тебе, до обѣдѹ кликала.
И такъ сѧ зновѹ зсобовъ погодили
Ѩкъ перше бѹло, такъ зновсѧ любили.

Бодайтѧ дѣвка пританьци повер(г)ла,
Бодайти жôнка, послюбѣ ѵ̆мерла,
Бодаесь ходивъ ѩкъ цапъ збородою
Бодась водвѣрокъ вдаривъ головою,
Бодай тѧ пчола в самїй нѣсъ вкѹсила,
Бодай ти ѩзыкъ показала мила
Бодайсѧ женивъ ѩкъ чмѣль покропивѣ.
Бодай на тебе ѹпало три дивѣ.
Бодаесь упавъ вцерквѣ на порозѣ
Бодай комарѣ кѹсали тѧ влозѣ.
Бодаесь перднѹвъ ѩкъ прїйдешъ сватати
Бодай тя мила мѣтловъ гнала зхати.
Бодай на нивѣ десь сѣѧвъ пшеницю
Бодаесь самѹ позбиравъ метлицю.
Бодаесь ѣздивъ, завше по болотѣ,
Бодаесь слѹживъ лихий голотѣ.
Бодассѧ нѣгди, не мôгъ оженити
Бодась до смерти все мѹсѣвъ слѹжити.
Такъ то сѧ завше меже людми дѣе
Хто кого любитъ, томѹ завше (sic) пѣе.

Писано кирилицею.

5. Мȣрашокъ и Мȣха.

Мȣха здибала Мȣрашка въ роботѣ,
Ӣкъ ты працюешъ неборачко впотѣ
Чому ꙗ̃ вôльна роботи незнаю,
Де менѣ любо тамъ собѣ лѣтаю,
В церквѣ, костелѣ, ꙗ всюди бȣваю,
Часомъ цареви на носѣ сѣдаю,
Нѣхто ми нѣчо за тое несмѣе казати
Ӣкȣжъ ты можешъ вполю роскошъ мати?
Твоей роскоши, не заздрощȣ тобѣ,
Ӣ цѣле лѣто ношȣ ѣдло собѣ,
На зимȣ, абымъ спокойне си жила,
Втеплѣ хатинѣ котрȣмъ си зробила,
Ꙗ такъ нехочȣ ти дармо лѣтаешъ
А прїйде зима, та нѣчо немаешъ,
В мене достатокъ естъ рôжного ѣдла,
Бо ꙗ не хочу бȣти ꙗкъ ты пѣдла,
Ꙗкъ позимнѣе ѣсти нѣцъ немаешъ
Самачъ видѣла — на лайнѣ сѣдаешъ
А морозъ стисне, ты далѣ до шпары
Ажъ тѧ слонѣчко, ро(з)паритъ на ꙗры
Отъ нехвалисѧ жесь така лѣнȣсѣ
Такто Мȣрашокъ, мовивъ правдȣ мȣсѣ.
Непотреба сѧ лѣнив(с)твомъ хвалити
Подлȣгъ силъ своихъ найлȣдше робити.

Писано кирилицею.

6. Пѣснь Родыннаѧ.

Попрыйздили, Сынове ӥ Дочки,
Въразъ зъ мален'кими, дѣвчати, ѿтрочки:
Цѣлаѧ моѧ любаѧ родына,
Ахъ ꙗкъ щаслыва длѧ мене година!

Ꙗкъ сѧ маете, що оу̑васъ слыхати,
Чӥ сѧ вамъ добре дѣе коло хати?
Дѣти здорови, ӥ всѧ хȣдобина,
Чӥ здоровен'ка ваша челѧдина?

Єй! хвала Богȣ, всѣсмо здоровен'ки,
Й дѣти нашѣ, бôльшѣ ӥ мален'ки;
Хȣдоба также; челѧдка весола,
Всѣсмо здоровы, ӥ людъ на ѿкола.

Теперъ сѣдайте, рядомъ на ѡколо,
Поговорѣмо, щыре й весело;
Такъ якъ въ родынѣ най милость панꙋе,
Най намъ незгода, єдности непсꙋе.

Рꙋки васъ наши, всѣхъ выколисали,
Ѡ̑чи не єднꙋ ноченькꙋ неспали;
За тое маємъ, тꙋю надгородꙋ,
Жесьмо дождали, розличного родꙋ.

Оуважте собѣ, мой милй дѣти!
Якъ менѣ мило звамы тꙋ сидѣти;
Где меже родомъ згода мѣсце мае,
Тамъ то й щастя завше прибꙋвае.

Шанꙋйте людей, бꙋдете шановнѣ,
Бꙋдете мати, всѣ сꙋдини повнѣ;
Всѣ мы братями, всѣ єдного родꙋ,
Нощожъ прїймати, до себе незгодꙋ?

Єстлися придасть, котромꙋсь згрѣшити,
Томꙋ мꙋдрѣйшїй повиненъ простити;
Восмо всѣ братя, любѣмся взаемне,
Бꙋде намъ жытя, на свѣтѣ прїємне.

Веселѣмося всѣ пры кꙋпѣ нынѣ!
Богъ бꙋде знами, й при всей родынѣ;
Якъ ся бꙋдемо, всѣ разомъ кохати,
Щаслывость знами бꙋде пребꙋвати.

Йсходѣтеся всѣ сосѣды милй,
Бытеся знами разомъ веселили;
Богъ то вже знае, чи бꙋдꙋтъ насъ дѣти,
Дрꙋгой гостини, разомъ тꙋ видѣти.

Черствѣй силы насъ вже покѣдаютъ,
Тѣла ся наши до земли згинаютъ;
Ѡднакъ весело бꙋдемо вмерали,
Бо ся намъ дѣти, добренькѣ оудали.

Сынове мои часъ ся розйхати,
Каждомꙋ зъ Богомъ, до своейй хати:
Годѣ тꙋ, годѣ знами ся пестити,
Йдѣтъ до домꙋ, бо треба робити.

ДѢТИ.

Теперъ ся разомъ въ порядокъ шыкуймо,
Отца й Матѣръ руки поцюлуймо;
Такся всѣмъ треба намъ оупокорыти,
Родычи будутъ насъ благословыти.

Єстъ то йстынна по всѣмъ свѣтѣ знана,
Й въ святыхъ книгахъ стойтъ написана:
„Благодать ѡтцевъ домы оутверждаетъ.
Клятва Матерна, домъ йзкорыняетъ".

Фортуни, щастя, вамъ неможемъ дати,
Ѡ тое треба вамъ Бога благати:
Тилко можемо вамъ того жичити,
Быстe щасливо могли въ свѣтѣ жити.

ВОНУКИ.

Ахъ! нашъ Дѣдуню! мы твой вонуки,
Положи на насъ просимъ свои руки;
Бысмо тя также могли памятати,
Й нашымъ дѣтемъ, тое повѣдати.

ДѢДЪ.

Най вамъ Богъ дае! в наоуцѣ поспѣху,
Быстe Родычемъ, принесли потѣху;
Яку я маю — ѡ то ся старайте,
Бога ся бойте — блыжняго кохайте.

7. ЖАЛЬ

Руского Люду за Єго Й(м)ператорскимъ Величествомъ
ФРАНЦОМЪ І.
Цѣсаромъ Австрїйскимъ, Царомъ Галицкимъ 1835. Року
мца Марта Оусопшымъ.

Сумно бютъ дзвони, снѣжнїй Карпатъ дрож(и)тъ,
Санъ, Бугъ й Днїестеръ смутну вѣсть розносятъ;
Францъ цѣсаръ оумеръ! по церквах голосятъ,
Людъ рускїй плаче — й жалосно тужитъ.

Ахъ! оумеръ-оумеръ! Отецъ всѣмъ любимый,
Плачутъ народи, хотъ в'рожной породѣ,
Бо всѣ щасливо жили в' братнѣй згодѣ,
Жалю, нашъ жалю — в' вѣкъ неоутолимый.

Єорокъ три лѣта, давъ МУ Богъ владѣти,
Въ найбольшой вѣрѣ, витримавъ статєчнє,
Подъ ЄГѠ вєрмомъ (sic), жилисмо безпєчнє;
Онъ намъ бувъ Ѡтєцъ, мы ЄГО дѣти.

Такого Царя, всѣ намъ заздростили,
Й свои ЄГѠ, сыновско кохали,
Всѣ ГѠ Монархы, Ѡ(т)цемъ називали,
Въ цѣлѣ Єѵропѣ, каждому бувъ мили;

Ктожъ незаплачє, по таковѣ стратѣ?
При ЄГѠ тронѣ. Милость, правда стали,
Каждому рѣвно, слушность ѿдавали,
Въ мѣстахъ, селахъ, палацахъ, й хатѣ.

ЄГѠ, к'намъ любовъ, зъ жїтїомъ неустала,
Будучи въ небѣ, межє святыхъ лики
Прирєклъ просити, Благагѡ Владики;
Ябы щасливость, все знамы мєшкала.

Любовъ за любовъ — навзаємъ ѿдаймо —
Покѣ Богъ сєгѡ, позволитъ намъ свѣта,
ФРАНЦЄШКУ, Вѣчна память все спѣвваймо,
Й ФЄРДИНАНДУ, любовъ, Многая лѣта!

Стєф. Пїєтрушєвичъ.

II. Драма Коцебу в перекладі Василя Ковальського.

ЗГУБЛЕНА ДИТИНА

Драма въ I подѣлѣ (актѣ) зъ нѣмецкого.

2 стор. Особы:

Грабя Муве (Староста).
Михайло, єго старый слуга.
Иванъ, хлопъ (Володимиръ).
Олена, єго жôнка.
Дмитрунь, ихъ сынъ, хлопець 6 до 8 лѣтъ мающїи.

3 стор.

Зрѣлище передставляє полонину (вôлне мѣстце) въ лѣсѣ великôмъ, зъ далека чути шумъ великои рѣки — ôденъ берегъ тои рѣки видко.

ПОЯВЪ I.

(Дмитрунь, спитъ при великôмъ камени на березѣ близько воды). Грабя Музе (входитъ сквапливо и обзырає ся съ надзвичайною дикостевъ).

Грабя Музе. Тутки сумно и ôдлюдно, жадного человѣка нога ту ся незблукає — на тимъ мѣсци хочу умерати! ту най дикѣ звѣри тѣло моє мертве розшарпаютъ! (роззирає ся наоколо) -- густїи лѣсъ всюда, жаднои хаты поблисько, лише вуглєрска купа димитъ зъ далека — вѣтеръ гонитъ димомъ къ менѣ. Тимъ лѣпше, то и тамъ ледве учуютъ вистрѣлъ — жадна прихильнôсть людзка годину мои смерти непродовжитъ. Правда! мой слуги! мой вѣрнїи Михаило! они будутъ сквапливо мене шукати! али далеко ôдъ мого палацу загнало мене сумѣнє на неходими дороги! Тутъ хѣба опришки ѵтикаю̂щи ôдъ солньця знаити мене можутъ, а не мôи Михаило, котрїи зъ супокойнимъ побожнимъ лицемъ що днини, такъ якъ въ Неделю̂ до Церкви цѣлыи долгїи вѣкъ свôи провадитъ! (4 стор.) Такъ далеко зъ тобовъ прїйшло маю̂чыи и вôдъ всѣхъ лю̂бленыи Старосто Грабю̂ Музе! Твоє остатне житєньє самохотна смерть, и спочинокъ твого тѣла въ далекѣмъ ôдлюднимъ ломѣ, на ôсиннимъ звелимъ листью̂!... До чого тутъ ще бесѣди! Менѣ вже неба призначили конець (виїмає пѣстолє зъ кешенѣ) Тихо! що тамъ шелеститъ въ лѣсѣ? чы и ту менѣ треба ôдъ прикрихъ свѣдкôвъ втѣкати? Най пôмста пôрве!... тои старїи въ слѣдъ за мновъ иде... Михаиле! ходи но! що ты туть робишъ? чого ту приходишъ?

ПОЯВЪ II.

Михаило и Грабя Музе.

Михаило. Бою̂ ся дуже о мого доброго пана.

Грабя Музе. Иди но небоже! я хочу ту самъ бути — передъ вечеромъ абись чекавъ на мене въ дворѣ... но! а ты не зрозумѣвъ. иди! я тобѣ кажу!

Михаило. Пане! робѣть зъ мновъ що хочете, али нинѣ не вступлю̂ ся ôдъ Васъ.

Гр. Музе. Чись ошалѣвъ? що ты собѣ гадаєшъ?

Михаило. Ои я добре видѣвъ, вчора цѣлыи вечеръ... заразъ якъ поховали Вашого (5 стор.) сина азъ до опѣвночи...

Гр. Музе. Щось таке видѣвъ?

Михаило. Якъ Панъ въ ночи страшливо, смутно разъ вразъ во своихъ покояхъ ходили! на мене якъ-емъ ѣдло принѣсъ крикнули — и ѣдло назадъ взяти казали; по тому кѣлка картѣвъ написали — запечитували... а потому...

Гр. Музе. Та що потому?

Михаило. Потому пѣстольє набивали килею — (кулею).

Гр. Музе. Дурноватїи человѣче! чижъ ты мене першїи разъ въ твоимъ житю видѣвъ листи пишучого, и пѣстольє набиваючого хоцьбы и кулею?

Михаило. Такъ ще нѣколи невидѣв'емъ — наипустша рѣчъ отримує якесь значенье черезъ способъ, якъ мы ю робимо!

Гр. Музе. А тиж можешъ ся дивувати? єсли я звичаѣни (sic) роботи вчера тобѣ дивнимъ способомъ робивъ? Вотець, котрїи вчера свого сина єдинака поховавъ?

Михаило. Сина?... негнѣваите ся на старого слугу, же ôнъ отверто до Васъ говоритъ. Сина! котрїи Вамъ лише журу и гризоту все робивъ.

Гр. Музе. Хоцьбы и такъ! при журахъ (6 стор.) и гризотахъ була и надѣя; Ôнъ бы ся бувъ може поправивъ? Теперъ вже не маю жаднои журы и гризоти, алеж'и жаднои надѣи!!

Михаило. Жаднои надѣи?!

Гр. Музе. Я старець надъ гробомъ, мою єдину дитину оплакувавъемъ — Жаднои!

Михаило. Вашу єдину дитину?

Гр. Музе. Хочешъ менѣ ще випоминати.

Михаило. Ôдъ того я старїи слуга далекїи! Нѣколимъ невспоминавъ того нещасливого, которогосьте ôдъ себе ôдогнали. — Але нинѣ, коли смерть Васъ остатнои помочи въ старости, а Вашому Имю и Вашому маєткови насьлѣдника позбавила — нинѣ хочу, хоць несьмѣливо протѣвъ Вашого неублаганного заказу, першїи разъ вспѣмнути о добримъ Вашомъ (Иванѣ)! (Влодимиръ).

Гр. Музе. (зъ гôркомъ (sic) жаломъ (sic), самъ до себе). Ахъ! мôи добрїи (Иване)! Влодимире! (sic)

Михаило. Призвѣтъ го назадъ до свого серця и свого дому.

Гр. Музе. Якъ ты все збагливо вимисьлюєшъ и пригадуєшъ умисне, абы мене ще гôрше болѣло! Я его друливъ въ нужду... Ахъ ôнъ вже певне давно вмеръ!

Михаило. Нѣ! я не вѣру тому и нехочу (7 стор.) вѣрити, въ тоту поплоньтану вѣдомôсть, щосьте передъ 5 роками о нимъ мали. Я не сьмїю казати, що гадаю!

Гр. Музе. Кажи!... Ты гадаешъ що тая вѣсть була змислена ôдъ его брата, котрїи теперечка умеръ?

Михаило. Такъ Пане! (Иванъ) Влодимиръ цѣлимъ серцемъ полюбилъ уцтиву дѣвчину — Вамъ ся тото не сподобало, бо Вы великимъ Паномъ а она хлопка! Вы хотѣли зъ великого роду мати невѣстку — Вы єму заказували — ôнъ бувъ взаємне ôдъ неи люблечнїи —

Вы єго ôдогнали, а ôнъ прїимивъ ся борше нужди мѣзероти, якъ своє дѣвче покѣнути! Менѣ серце ворожитъ, що ôнъ жїє! певно жїє!

Гр. Музе. Хоцьбы и такъ було, же мои синъ помершїи а єго братъ змисливъ, абы го цѣлкомъ зъ мои души ôддалити, и абы мой маєтокъ собѣ забезпечити — хоцьбы и такъ було, що ôнъ ще тогди живъ. Припустѣмъ тото, що тая цнотлива дѣвчина, для котрои ôнъ моєго маєтку, благословеньства и достоимости зреклъ ся, же тота мовю дѣвчина зôстала черезъ сълюбнїи звязокъ єго жѣнковъ. Возмѣмъ и тоє за правду, же ôнъ довго зъ нею зносивъ мѣзерїю и недостатокъ, али вже 5 рокôвъ тому! Ôнъ любивши ю не (8 стор.) мôгъ витримати видѣти ю въ голодѣ, нуждѣ и нещастю, черезъ цѣлїи тои часъ! тото сторгало єго житє... ахъ! вѣръ менѣ ôнъ вже давно вмеръ.

Михаило. Мôи дорогїи Пане! для чого хочете передъ мною таѣти? Вы сами маєте надѣю, же ôнъ прїиде!

Гр. Музе. Я?

Михаило. Межи тими листами, котрїи Вы вчера въ ночи писали — и котрй мене такъ несупокоять є ôденъ листъ пôдписани до Ивана, сина Вашого черезъ Васъ блукаючого ся.

Гр. Музе. А ты ся уважкивъ пѣти до мого ґабѣнету!

Михаило. Тамъ було все поотвиране, а любовъ зъ боязневъ на много ся ôдважує.

Гр. Музе. Досить! Ты маєшъ добру волю. Пôзнаю я тоє! и ты видишъ тото добре зъ моєи терпеливости, зъ якою я тебе слухаю, тобѣ вѣдповѣдаю на рѣчи, котрїи не кождому вôльно... али теперечка зôставъ мене самого!

Михаило. Нѣ! нѣколи того неучинїу.

Гр. Музе. Я тобѣ розказую!

Михаило. Першїи разъ въ моємъ житю (9 стор.) мушу Вамъ непослушнимъ бути. Высьте набите пѣстоле до кешенѣ сховали! Хочете нинѣ безъ мене бути, то мусити мене забити!

Гр. Музе. Ино набите пѣстольє робитъ тебе такъ неспокоинимъ о мене?

Михаило. На що Вамъ го треба? нема ту жадныхъ розбôйниковъ въ тôмъ лѣсѣ?

Гр. Музе. (по якимись часѣ) То правда! нехочу Тобѣ перечити, гадка абимъ ся застрѣливъ була въ моєи головѣ. Али гадка єно. Чы хочишъ менѣ тото за провину взяти? Заслѣпленныи думовъ Ôтець! котрїи невинного и доброго сина дармо въ свѣтъ друливъ, абы всѣ свой дôстатки другому роспустникови и невдячному дати. Скараныи Ôтець! видѣвши якъ черезъ тоє ставъ ся головнимъ поводомъ до розпусти и смерти другого сина? Кающїи ся Ôтець! котрїи межи гробами своихъ

синôвъ стоитъ, що ихъ може самъ забивъ и поховавъ? Жаломъ роздерти Ôтець! которіи теперечка самъ ôденъ на свѣтѣ въ старости къ своему слозами скропленному гробови ся зближуе, такіи подлый Ôтець! не вартъ жадного помилованя и милосердія! такіи Ôтець лишъ того вартъ, абы заразъ ту трупомъ лежнвъ! Такъ я си гадавъ мои любіи Михаиле, (10 стор.) якъ-емъ нинѣ виїшовъ зъ мого палацу. Али теперъ енакше ся стало! красна днина, вспаняле (sic) соньце, ладно обя(с)нене квѣтками поле, кличутъ мене назадъ до житя. На! маешъ пѣстоле, ôддаю го тобѣ, будь супокойнимъ (дае му пѣстоле).

Михаило. (Вѣдбераючи). Дякую Богу!

Гр. Музе. А теперъ зôставъ мене на часъ самого въ тимъ лѣсѣ — Его понурѣсть е менѣ теперъ потрѣбна. Шумъ тихъ ялиць лоскитъ великои води, най огонь моего болю охолодитъ. Иди! иди! мôй добріи Михаиле! Михаило. (Вомпливости) Може Вы мене старого человѣка хочете ошукати?

Гр. Музе. Я тобѣ ôддавъ пѣстоле въ руки. Видишъ супокой на моемъ лици — щож' хочешъ бôлше? иди!

Михаило. Я слухаю (самъ до себе) али далеко не пѣду!

ПОЯВЪ III.

Грабя и Дмитрунь (спючіи).

Гр. Музе. Нарештѣ пѣшовъ вже! лехковѣрный! то ще едно наше добро що того непотребного дарунку якимъ е наше житє нѣхто неможе ми заборонити позбути ся — една дорога провадитъ насъ на сеи сьвѣтъ, а тисечъ випроваджуе зъ него на тамтои — Иди небоже и сохранно ховай (11 стор.) тото пѣстоле у себе. Я скочу въ глубинь води, и збуду ся того тягару, якимъ е житє мое для мене на завше! борзо — нимъ енша гадка надѣйде (бѣжитъ до води и зобачивъ спечого Дмитруне). Що то е? дитина! спеча дитина? такъ блиско надъ берегомъ води! Ахъ! оно може ся лехко втопити! Щож' то мене обходити мае. Щасливый, кого смерть въ дитинечимъ вѣку обиме аби ся нѣколи до сего нуждного житя непробудивъ (хоче скакати и застанавяеся [ся] надъ дитиновъ) якыи то ладныи хлопчикъ! якъ его лице пріемно къ менѣ обернене — якъ ôнъ ту пріишовъ? що менѣ до того (хочетъ скакати въ воду). Лѣпше нак его въ передъ уратую ôдъ пригоди нимъ ся самъ утоню. Здае ся якъ бы тяжки сни мавъ! може его родичи шукаютъ го? Али що я говору? Чого тутъ стою, дальше въ свою дорогу вѣчности! (хочи іити къ водѣ) тимчасомъ кличе Дмитрунь скрѣзь сонъ) Татуню! Гр.: Що за голосъ учуло мое серце, голосъ Ôтце! чы ся насьмѣвае тои хлопчина зъ мене тимъ иміомъ, котрого вже немаю?

Дмитрунь. (въ присоню виставляе руки) ходѣть д' менѣ!

Гр. Музе. (взрушенныи) хоче ити до дитини а потому раптомъ ôдвертае ся. (12 стор.) Дурныи человѣче! та ôнъ не гадае о тобѣ, не до тебе витягае свои руки. Єншїи образъ передставляе ся въ єго души. Я бимъ го ено настрашивъ — на передъ!... що мене обходитъ дитина?

Дмитрунь (въ просонѭ) не иди!

Гр. Музе. Яке чубо (sic, чудо) нинѣ Панъ Богъ зо мною робитъ? Добре! я єго збуджу, ôнъ боязливо буде ôдъ мене утѣкати, тото мене угнѣвае, и такъ збуду ся голосу мого серця, котрїи помимо моеи волѣ затримуе мене на тимъ мѣсьцѣ (будитъ Дмитруня) вставаи хлопче!

Дмитрунь (отвирае очи, и усьмѣхае ся до Грабїого).

Гр. Музе. Ôнъ ся усьмѣхае!... дивно... вставаи!...

Дмитрунь. (Встае и дивитъ ся здумѣло наоколо).

Гр. Музе. Якъ ты ту прїишовъ?

Дмитрунь. Я незнаѭ! а нѣ... знаѭ. Вивѣрку хотѣв-емъ зловити, а она скакала зъ дерева на дерево, а я бѣгъ за невъ ôдъ дерева до дерева, а потому... а потому... втѣкла бѣда... таи ся змеркло, а я такъ ся змучивъ бувъ!

(13 стор.) Гр. Музе. Тась ту легъ спати?

Дмитрунь. А не я ще багато плакавъ, хотѣв-емъ до дому, до Мами до Тата, али незнаю дороги — такъ-емъ голосно плакавъ, (хотѣв'емъ) кликавемъ Мамо! Тату! али не знаѭ чому они ся невѣдзивали — потому була нѣчъ, а я ся дуже боявъ, дуже, дуже! кликати вжемъ бôльше немôгъ, а якъ зробило ся темно, то я тихо сидѣвъ, бомъ ся боявъ, а потому нарештѣ заснувемъ.

Гр. Музе. А що будешъ теперечки робити?

Дмитрунь. Єи теперъ днина, таи Вы коло мене, я ся вже небоюю!

Гр. Музе. А мене ся небоишъ?

Дмитрунь. Васъ? та чого? Або Вы нелюбите мого Тата? всѣ люди єго любятъ?

Гр. Музе. А ктожъ твôй Тато?

Дмитрунь. Всѣ сосѣди называютъ го добримъ сосѣдомъ, якъ го здибаютъ на улицѣ, або якъ до насъ поприходять, то кажутъ: Слава Йсусу Христу! якъ ся маєте добрїи сосѣдо?

Гр. Музе. Та не мае єншого име?

Дмитрунь. Я не знаю.

Гр. Музе. А якъ ты ся називаешъ?

Дмитрунь. Я Дмитрунѭ...

Гр. Музе. А де мешкае твôй Ôтець?

Дмитрунь. Коло церкви такои заразъ, бо видко церковъ, въ маленкїи хатчинѣ, де телетко (14 стор.) бѣгае, тамъ черешнѣ передъ

вѣкнами. О! въ насъ богато сливокъ, одна яблѣнка черешне... ои я голоденъ, дуже голодныи! даите менѣ ѣсти, прошу Васъ!

Гр. Музе. Я нѣчого немаю.

Дмитрунь. То попровадьте мене швидко до моеи мами!

Гр. Музе. Иди! ты вже знаидешъ дорогу. Я тутки мушу бути.

Дмитрунь (обзирае ся). Якѣжъ ту дерева? а якъ много, самѣ ялицѣ, таи скрухъ — а кудажъ ту дорога? покажѣтъ менѣ прошу Васъ — запровадьте мене до мами, она Вамъ дуже ладно подякуе.

Гр. Музе. А твоя мати также такъ добра якъ твôи отець?

Дмитрунь. О ще лѣпша — Тато часомъ буває смутныи, а тогди мама буває веселїиша ажъ Тато ся засьмїютъ.

Гр. Музе. А чомужъ твôи Тато смутныи?

Дмитрунь. Я не знаю.

Гр. Музе. А вы бѣднѣ?

Дмитрунь. О мы! ми ѣмо молочну кашу — на светїи вечеръ пече мама плацки, а на великоднѣ с'вята велику пасху и поросе — ахъ якїи же я голоденъ! даите менѣ що ѣсти.

Гр. Музе. Я не маю̂ нѣчого.

(15 стор.) Дмитрунь. Ахъ мой Боже! то запровадьте мене до дому. Вы такъ поважнїи старїи Панъ — а мама менѣ казала, абы старихъ людеи шанувати, любити. Видите! Я Васъ ся небою̂, я Васъ любю̂! не ôставлаите мене самого въ тимъ лѣсѣ (цѣлує Грабїого въ руку и солодко притулує ся до него).

Гр. Музе. (розчуленныи) Ктожъ скаже що дѣти не маютъ жаднои оборони? плач(л)ивыи и просячыи голосъ, то є незвитежена оборона! для чогожъ не маю̂ на годину маленьку ôдложити смерть мою̂, абы шчäстьє и утѣху вчинити нещастливимъ родичамъ, котрїи може жаднои бôльше лише тоту ôдну дитину маютъ (до хлопця) а маєшъ ты ще якїи сестри або братя?

Дмитрунь. А не! Я маму просивъ, абы менѣ сестру дарували, а мама мене неслухаютъ.

Гр. Музе. Єно ôдну дитину маютъ! въ якимъ страху твои родичи були цѣлу нôчъ.

Дмитрунь. Або я ту цѣлу нôчъ бувъ?

Гр. Музе. Цѣлу нôчъ! а теперъ вже полудне (sic).

Дмитрунь. Ахъ бôите ся Бога! прошу Васъ ведѣтъ мене швидко до дому — я маю два ладнѣ голубчики и ôдну кѣточку и козетко, я Вамъ тото дарую̂, а Вы можете своимъ дѣтямъ дати.

Гр. Музе. Моимъ дѣтемъ? (помѣрковавши ся) добре Дмитрую̂ я тебе попроваджу, будемъ (16 стор.) шукати твоеи хати, а знаешъ ты зъ котрого ты боку прїишовъ?

Дмитрунь. Вѣдъ тамти! бо на тимъ великимъ деревѣ сидѣла вивѣрка.

Гр. Музе. То ходѣмъ тамтуда — али впередъ — то може далеко, а ты голодинь.

Дмитрунь. Дуже голодинь.

Гр. Музе. То ходѣмъ до той вуглярскои буди, тамъ хлѣба и молока достанемо.

Дмитрунь. Аи такъ! хлѣба и молока, али я не маю за що купити.

Гр. Музе. Ходи я тобѣ куплю̂...

Дмитрунь. (розвеселеныи) Чуєте! яки Вы добріи. Я буду Васъ разъ вразъ любити — и все лѣпше любити... а якъ я вѣросту а̂ Вы будете дуже старіи, такъ що незможете сами ходити, то Васъ всюди буду провадити.

Гр. Музе. (притулує го до себе) Зробивбись такъ?

Дмитрунь. Зроблю̂... певне (sic) зроблю̂.

Гр. Музе. Ходи моя люба дитино ходи! (Провадитъ его — зрѣлище якись часъ зôстане (sic) порожне — музика показує страшливу пришлôсть).

Появъ IV.

(17 стор.) ПОЯВЪ IV.

Олена — Иванъ.

Олєна (sic) (сама — зблѣдомъ лицемъ, розчухранимъ волосомъ на головѣ, слабимъ крокомъ надходитъ зъ противнои сторони лѣса). Неможу дальше ити! немаю голосу кликати!... неможу ся поступити (паде пôдъ дерево) Боже! Боже! слы немаю̂ мои дитини знаити, позволь абимъ на тимъ мѣсци умерла.

Иванъ (въ далекіи ôдлеглости кличе) Дмитрую̂!

Олена. Здає ся менѣ, же ктось кличе —

Иванъ. (по хвилѣ трохи блишше кличе) Дмитрую̂!

Олена. (силує ся на дармо встати) То имя мои дитини!

Иванъ (по хвилѣ ще блишше) Дмитруню!

Олена (паде на задъ) Ахъ! то голосъ моего человѣка, то и ôнъ его не знашовъ? Мôи бôль, мôи смутокъ взмагає ся що хвиля.

ПОЯВЪ V.

Олена — Иванъ.

Иванъ (приходитъ ставши надъ берегомъ води кличе) Дмитрую̂! (зобачивши Олену) Олено! ты туткн?

Олена. Не моглам̂ъ дальше.

(18 стор.) Иванъ. Не знашлась жадного слѣду?

Олена. А булабимъ тутки?

Иванъ. Ахъ! и я надаремне шукавемъ. — Цѣлыи лѣсъ сходив-емъ. — Всѣ зьвѣри моимъ кликáніомъ розполошив-емъ — всѣ лю̂ди звабив-емъ. Нѣхто незнає де ся подѣвъ.

Олена. (въ остатечнимъ болїомъ розпачи) Ôнъ трупомъ лежитъ въ лѣсѣ або въ водѣ.. наветъ поховати незможемо.

Иванъ. Бїи ся Бога Олено! не трать надѣй, ще доби нема якъ ся згубивъ. Я пѣду въ тои бôкъ лѣса; тамъ надъ берегомъ багато слѣмакѣвъ, може тамъ де є, ты будь ту, докѣ ся неверну — бїи ся Бога намятаи абись тутки була.

Олена. Та видишъ що мушу бути, хоцьбимъ нехотѣла.

Иванъ. Побѣжу до води — моли ся тимъ часомъ до Бога.

ПОЯВЪ VI.

Олена сама.

Олена. Молити ся? я єно ще стогнати можу... и якїиже бы бувъ Богъ єслибы незмѣреныи бôль матери менше у него значивъ ôдъ молитви?! Якъ ту всїо наоколо мене нечуле для мене — наветъ мôи добрыи человѣкъ такъ зимныи! Ôнъ може ще чáсъ рахувати?! (19 стор.) и каже, ще доби нема якъ ся згубивъ мôи хлопець!... ахъ! я вѣчнôсть цѣлу переплакаламъ ôдъ того чáсу якъ го невиджу!

ПОЯВЪ VII.

Михайло — Олена.

Михаило. Добра жѣнко невидѣлисьте ту въ тôмъ мѣсци мого старого Пана?

Олена. Нє! а Вы невидѣли малого хлопця?

Михаило. Не! (самъ до себє) (sic) Боже! я єго такъ довго самого зôставивъ — куда ôнъ пѣшовъ?

Олена. Онъ вмеръ!

Михаило. Мôи панъ умеръ?

Олена. Ахъ! Я не знаю вашого Пана! я нещаслива мати згубиламъ дитину мою̂! мого Дмитрунє нема! немаю̂ бôл'ше дѣтїи! єно єдну дитину маламъ! — тота умерла! Єсли трохи милосердїя въ души маєшъ, забїи мене! забїи человѣче!!!

Михаило. Бѣдна жѣнко!... Нове нещастьє куда ся оберну... тамъ безъ надѣй старець... ту въ розпачи зôстаюча мати! Обовязокъ и любовъ ближнїого тегне мя въ ôдъси и затримує мене тутки!

Олена. Иди ôдъ мене! єсли немаєшъ ножи житьє менѣ ôдоймити, то лиши мя саму!...

(20 стор.) ПОЯВЪ VIII.

Грабя Музе. Дмитринь (sic) и передніншіи.

Дмитрунь (зъ далека кричитъ) тамъ! тамъ!

Олена. Га!... що то було?

Дмитрунь (бѣжитъ до матери) Мамо! Мамо!

Олена (сидечи пôдъ деревомъ, обѣимае и тисне го до грудіи, еи утѣха помѣшана въ шаленьствомъ... дивитъ ся дико... и зновъ цѣловъ силовъ тисне го до себе).

Дмитрунь. Мамо! ты мене тиснешъ.

Олена (пустила дитину, потому обѣимила дерево геибы вилѣла... взноситъ руки свой до неба и кричитъ): Боже! Боже! я!... я!... (геиби нежива паде пôдъ дерево).

Дмитрунь. Мамо а Вы хорѣ? а Вамъ жа̂лъ за мною̂?! Мамо негнѣваите ся на мене... я вже коло Васъ, здоровыи...

Михаило. Богу декую ласкавыи Пане що Васъ знаходжу.

Грабія Музе. (дивячи ся на Олену и Дмитрунѣ мовитъ до Михаила) тихо! тихо!

Олена. Мое любко! я тебе зновъ маю̂! наи теперъ моя хата горитъ, наи градъ пустошитъ мое збôже — я недбаю̂, коли Тя маю, мôи Дмитруніо! мое любо! мое житє! мое все!

Дмитрунь. А где тато?

(21 стор.) Грабя Музе. (самъ до себе) Яка приємна добра жѣнка.

Дмитрунь. Тои Мамо добріи старіи панъ давъ менѣ ѣсти и хотѣвъ мене до дому вести.

Олена. (складає руки) Я Вамъ не встанѣ подєкувати! тота втѣха котрусьте менѣ зробили є для Васъ достатечною̂ надгородою̂.

Грабя Музе. Вы незнаєте жѣнко добра кил'ко я тои дитинѣ вининъ? Ôна собѣ заслужила въ мене, абимъ ю̂ лю̂бивъ, дуже лю̂бивъ — Ôна бы могла мене на ново зъ житіомъ моимъ поєднати. Слухаите! я Вамъ скажу ôдну рѣчъ! я маючіи Бояръ, немаю жадних дѣтіи и жадниxъ кревнихъ, даите менѣ того хлопцє, виховаю го и ущасливю̂.

Олена. Я? Вамъ мою̂ дитину дати?

Гр. Музе. Пріиму ю̂ за свою̂ и цѣлыи запишу маєтокъ.

Олена. (обеимила дитину руками, боязливо) Чы є якіи маєтокъ въ свѣтѣ, за котрои правдива мати, може свою̂ дитину дати?

Гр. Музе. Я богатіи человѣкъ, якъ жемъ дуже бѣдніи (о нещасливіи).

Дмитрунь. Тои старіи человѣкъ мôгбы ся до нашого села спровадити.

Гр. Музе. Хотѣвбись того Дмитруню̂?

Дмитрунь. И ще якъ? Вы були такъ добри для мене, я бимъ бувъ на вѣки для Васъ добримъ.

(22 стор.) **Гр. Музе**. Добріи, любіи хлопче! то все ôдно, чы Вы до мене або я до Васъ. Поговорю̂ зъ твоимъ Ôтцемъ. Де Вашъ человѣкъ?

Олена. Ахъ Боже! Дмитруню! твои отець ще тебе тяшко шукає, пѣшовъ туди якъ тотѣ скали (иде до берега) Иване!

Гр. Музе. (самъ до себе) Иване!

Олена. (махає хустковъ) Иване! Иване!

Гр. Музе. (вôстхнувши) такъ ся назививъ вѣгнаныи ôдъ мене синъ мои!

Олена. (дивитъ ся въ тамту сторону) Ôнъ иде, якъ борзо иде!

Дмитрунь. (бѣжитъ напротѣвъ) Тату! тату!

Олена. Вже догонивъ! ахъ яка утѣха!

ПОЯВЪ IX.

Иванъ и передніишіи.

Иванъ (несе Дмитрунѣ на рукахъ) Отъ є! є нашъ хлопчикъ, о Боже! (пѣдоимає го до гори).

Гр. Музе. (зобачивши Ивана кричитъ) мôи синъ!!!

Иванъ. (дивитъ ся на Грабіого довго геиби остовпѣлыи, кинувши дитину матери на руки — Грабіому до нôгъ) мôи Отче!

Олена. Що то є?

Михаило. Богу наи буде хвала.

(23 стор.) **Гр. Музе**. Иване!

Иванъ. Тато! ахъ мои Тато!

Гр. Музе. То твоя жѣнка и твоя дитина?

Иванъ. Моя жѣнка и моя дитина.

Гр. Музе. (розп(р)остирає руки) Мôи сину!

Иванъ. Можу ся до Васъ притулити?

Гр. Музе. До моєго серця (обіимає го) Ты мôи синъ, моя ôдна дитина! Твôи братъ вмеръ! я бувемъ немилосерныи на тебе — немôг-емъ того ôджалувати! ôдъ самобôиства уратовала мене твои дитина — мого сина дитина бувъ мои ангелъ хранитель! (до Олени) не будь такъ боязлива добра жѣнко! може твôи человѣкъ що страшливого Тобѣ о менѣ повѣдавъ? ходѣтъ! ще можу все тото направити.

Олена (дуже боязливо) Грабіо!

Гр. Музе. Кличъ мене ôтцемъ! Тато кажи менѣ! Га! Я зновъ ôтцемъ, даите менѣ дитину на руку, абимъ го поблагословивъ.

Иванъ. Тату! слôвъ ту бракує.

Дмитрунь. Мамо! а тои старіи добрыи панъ мôи дѣдуню? но видѣте якъ то добре (sic) же я за вивѣрковъ побѣгъ, та знаишовъ емъ дѣдунѣ, я знаишовъ его.

(24 стор.) Гр. Музе. (въ серединѣ дѣтей) Зъ розпачи шукавъ-емъ смерти, а л'убовъ дитя позволила знаити менѣ жите (обïимає и дите) Боже! ктож' тебе ту не пôзнає!?

Конецъ.

Прем.: Аби тôи штуцѣ лѣпше рускихъ характерôвъ надати, требаби ведл'а того зданя Грабïого на газду богатого, або на бояра перемѣнити.

В. Ковальскій.

Прем. Той драматъ ôдограли Питомци Семі. руск. по первыи разъ на дни 13/25-го Лютого 1849 въ Сем. руск. и закôнчили живообразцемъ (табльо), представляючимъ освободженьє Руси — смотри Зори ч. 17 стор. 100.

Бібліотека Нар. Дому у Львові N. LV 2.

Причинки до історії 1848 р.

Подав ***Др. Іван Франко.***

I. Мартові днї 19—25.

Подані дальше причинки оперті на виписках із родинного архіва Федоровичів у Вікнї, скалатського пов., головно на виписках із дневників Івана Федоровича, тодї посесора Грималова, що був власністю Антима Ніковорвича, який проживав у ту пору у Львові, і з листів до тогож Івана Федоровича, писаних ріжними людьми, а головно його шкільним товаришем і приятелем, а пізнїйше його офіціялїстом, Олександром Гіцкевичем. Ті листи і виписки із дневника Федоровича в звязку з деякими иншими, писаними і друкованими документами, які тут будуть наведені, дають інтересний і немаловажний причинок до історії того бурливого року і до псіхольоґії тої переломової епохи. Спеціяльно для Івана Федоровича рік 1848-ий був епохальною добою в його житю. Ще перед кількома роками вбогий властитель маленьких подільських сїл, Білїтівки і Лежанівки, він після 1846 р. обнявши аренду Грималова, наслїдком щасливої констеляції доробив ся значного капіталу і був вибраний послом до першої австрійської Державної Ради, у якій серед многочисленної і ріжномастної галицько-буковинської делеґації відіграв визначну ролю і одною своєю промовою причинив ся до рішеня одної спеціяльної справи із безлічи справ, злучених із знесенем панщини, рішеня на око зовсїм справедливого, яке одначе пізнїйше для відносин Галичини мало мати дуже фатальне зна-

чінє. Маю тут на думці його промову із д. 18 жовтня в справі галицької пропінації.

Листи до Федоровича писані по части німецькою, а переважно польською мовою; для єдности викладу подаємо їх у руськім мові, доповняючи прогалини між поодинокими листами записками з дневника або увагами з инших жерел. Дневник писаний по части по німецьки, по части по польськи.

Під днем 1 марта 1848 р. Іван Федорович вписує в своїм дневнику ось які інтересні слова, які цитуємо в німецькій мові:

„Ich war den Tag sehr bange, sehr unruhig wegen der Tarnopoler dummen Geschichte. Es ist mein Temperament derart, dass sich Niedergeschlagenheit meiner ganzen Natur bemächtigt, wenn ich mir bewusst bin, gefehlt zu haben. Aber ich ermahnte mich, weil ich im Grunde nichts übel getan hatte. Dann las ich am Abend den Vicar of Wackefield, — es ist das erhabenste, das schönste, was ich las, es führte mich zu Gott zurück, von dem ich längere Zeit etwas ferner blieb. Ich betete weniger, war zuviel mit Arbeit beschäftigt und vernachlässigte das, was allein die Quelle wahren Glückes ist. Ich bin ruhig“.

Яка була та тернопільська „dumme Geschichte“, для нас байдуже, але сама записка дуже характерно вводить нас у ту атмосферу нервового розхвильованя і напруженя, що характеризує перші дні марта 1848 р. По хвилевім знесиленю, зазначенім у дневнику, він віднаходить спокій у релїґійнім почутю, розбудженім лектурою модної тоді повісти Ґольдсміта, яка, кажучи мимоходом, у 1852 р. була перероблена на нашу мову і наші обичаї Богданом Дідицьким і друкована зразу в Зорі Галицькій, а потім окремою книжкою п. з. Отець Ігнатій.

Дня 4 марта пише до Федоровича Олександер Гіцкевич зі Львова першу відомість про парижські події з кінця лютого:

„В Парижі по донесеням ґазет вибухла революція. Король абдікував і схоронив ся в сімею до Анґлії. Ґізо мав згинути і оголошено републїку. Коли б тілько ті події не навели нових нещасть на нашу так многими вже ударами пригноблену країну“.

Вість того листу про смерть Ґізо була неправдива. Яке вражінє зробили вісти про париські події на Федоровича в першій хвилї, не знаємо. Дня 8 марта писав до нього із Кошиць у північній Угорщині знайомий Желєский, що служив там при війську:

„З огляду на великоісторичні і страшні події, що властиве стали ся

в Парижі, було би занадто претенсіонально говорити про себе і свої дрібні пригоди. У горах така нужда, що навіть не можна було дістати хліба. Ми здибали там скрізь крайну бідність, на пів опущені і вимерлі села, тай тепер іще тиф порикає тут і де инде богато, богато жертв. Прийдуть тепер і для нас дуже поважні випадки. На мій особистий погляд panowanie пера на тепер скінчене, а починає ся апеляція до меча. Як жовняр я бажаю війни з цілої душі, але бажав би виступити проти зовнішнього ворога. Тілько не дай Боже ніякої внутрішньої війни".

Під впливом таких листів Федорович 11 марта записує в своїм дневнику ось що:

„Події в Парижі отуманили мене з разу, але по дозрілій розвазі уважаю їх дуже природними і спокійно дожидаю всего. Хто розуміє історію, знає, що вона мусить сповняти свою течію. Але скілько жертв упаде там! Переходячи до мене самого, знаходжу щось чудесне, порівнюючи дати дневника, особливо дату з жовтня 1847 р. і 1 січня 1848 р. Чи була се якась Pythia prophetica? і чи Бог учинив усе, щоб мені ще дати час борбою і терпінєм спокутувати свої хиби і піднести ся? Wunderbar!"

Мої виписки з Федоровичевого дневника не дають мені можности сконтролювати ті дати і доконані в них події, правдоподібно з обсягу його родинного житя, та про те виписка характеризує вдачу автора, склонну до аналізи власної душі з виразним відтінком містицизму.

Від дня 19 марта іде ряд просторих листів Гіцкевича про події у Львові. В листї з 19 марта читаємо:

„Випадки наступають по собі мов буря. Мусите вже певно знати про революцію у Відні, про обіцяну конституцію, свободу печати, уоружене міщан і студентів як народньої ґвардії і розброєня війська. Сьогодні у нас в редакції „Dziennika Mód" у Кульчицкого підписують усї без ріжниці станів, князї, ґрафи, шляхта, міщани, академіки, Жиди і що жиє адрес до уряду про заведенє польського язика в школах і урядах, зовсїм окремої адміністрації для Галичини, знесеня панщини, якої шляхта зрікаєть ся добровільно з умовою, аби тягарі, що випливають із панщизняних відносин, були також знесені, зрівнаня всїх верстов суспільности супроти закона, явности судівництва і судів присяжних, репрезентації всїх станів, ревізії конституції провінціяльної і безпроволочного скликаня станового сойму, повної амнестії для політичних вязнів і уоруженя всїх міст для обезпеки краю. Богато людий всякого рода облягає каменицю Кульчицкого і тисне ся до підпису. Адрес читають голосно на улиці для здвигу народа. О шестій годині занесе його депутація на чолї

зібраного народа до ґубернатора. Вечером буде місто ілюміноване, може перший раз із власного наклону.

„В тій хвилї довідуємо ся, що амнестія вже оголошена буде вязням, і що зі Шпільберґа вже вертають. Вертаючи з обіду до дому, бачу кількатисячну юрбу народа перед каменицею Кульчицкого. Ян Добжаньский, редактор „Dziennika Mód“, відчитує з балькону на весь голос адрес до уряду, поясняє кождий уступ, і за кождою точкою юрба кличе: Браво! Аґітація, рух безмірний, по вулицях рої людий, поліція анї не показує ся, нечувані доси річи. Все доси спокійне, але за найменшим попихом може вибухнути буря. Бою ся, щоб вечером при ілюмінації не прийшло до чого. До підпису під адресом усе тисне ся раз-у-раз. Вілюсь Марбурґ писав із Відня, що вже уоружений і робить службу. Галичани мали найбільше причинити ся до викликаня революції в Віднї — видно в тім палець божий. Метернїх утїк віддалений від уряду, його палата має бути знищена, в цїсарськім бурґу всї вікна повибивані, Шенбрун спалений, кілька Галичан мало згинути. Говорять тут також про революцію в самій Москві і навіть про заведенє там републїканського уряду. В чеській Празї мали також повстати розрухи, а так само і в Кракові“.

Слїдуючого дня той сам Олександер Гіцкевич пише далї:

„La revolution fera la tour du monde“, виречене якимось Французом, починає справджувати ся. Так і у нас перша стадія революції минула вчора, слава Богу, без кровавого хресту і досить спокійно. Адрес, про який писав я вчора, обіймає кільканацять тисяч (мовлять, що 23.000) підписів людий ріжних кляс, пола і віку — підписували навіть жінки і дїти. Коло пятої години по полудни вибухла пожежа десь на Жовківськім, припадком чи навмисно підпалена для зроблення діверсії і відверненя уваги юрби, але се не богато зменшило зібрану юрбу, що чекала на похід депутації з адресом до ґубернатора. Коло 6-ої години безмірна маса людий усякого пола і кляс залягла поблизькі шкарпи коло помешканя ґубернатора, чекаючи на депутацію. Ся депутація, зложена з 20—30 осіб ріжних суспільних верстов, а власне шляхти, міщан, професорів академії і молодїжи, між иншими: Сапєга, Василєвский, Строньский, кравець Кульчицкий і Ґромадзіньский, лїтерати Добжаньский і Дзєржковский, адвокат Романович Петро, а мабуть також молодий Кароль Нікорович і богато инших, декотрі в чамарках, инші в фраках, а инші просто в сурдутах, навіть один Жид, ледво здужала продерти ся крізь натовп згромадженого народа, що витав її окриками радости і обсипав цвітами. В брамі ґубернаторського дому стояло кілька ґренадирів з карабінами і не хотїли пропустити депутації; було би може прийшло до якої авантури, але сам Стадіон зійшов у низ, велїв сторожі пропустити депутацію і приняв її дуже чемно. По хвили виступило кілька

з депутації на балькон ґубернаторського помешканя, взиваючи народ, аби заховав ся тихо і спокійно, бо тепер будуть читати ґубернаторови адресу. По якімось часї виступив ґубернатор з цїлою депутацією на балькон; по голоснім привитаню настала тиша і потім промовив Стадіон:

„Ich habe die mir durch die Deputation vorgetragenen Wünsche des Volkes angenommen, und werde sie Se. Majestät vorlegen. Was die politischen Gefangenen anbelangt, so werden sie baldigst gegen Bürgschaft von zwei Stadtbürgern für einen jeden in Freiheit gesetzt. Was aber die Einführung der Nationalgarde anbelangt, so wird sogleich eine Kommission eingesetzt, um die Art der Einführung derselben zu beraten“.

Потім радісні окрики всеї маси: „Нехай жиє, vivat Стадіон!“

Потім промовляло ще кілька з депутації, поручаючи порядок і спокій, і щоб розійти ся спокійно, а вечером підчас ілюмінації не робити ніяких вибриків. Смерком у всїх домах вікна освітлено, хоч не було на се ніякого наказу з поліції анї з маґістрату. Жиди випереджували в тім християн і безмірно тим урадувані. Навіть публичні будинки, ґубернаторська палата, ґубернія, апеляція, форум (будинок суду) і т. и., а навіть поліція і кримінал були освітлені. Чи всім однаково ішла з серця та радість, особливо урядникам von draussen, можна було легко доровуміти ся. В адресї була також точка, аби тілько краєвих горожан допускано до урядів. Якийсь час військо зібране задля алярму, вдареного на пожежу, стояло зібране на своїх становищах під оружем і гармати виточені з запаленими льонтами, але анї з одного анї з другого боку не було ніякої зачіпки.

Овшім, перед гузарами, що їхали кінно, і перед піхотою здіймано шапки і витано їх віватами, а вони натомісь салютували. Вечером постягано військо зі становищ. Рої гамірливого і веселого народа переходили вулицями придивляючи ся ілюмінації. Можна було часом бачити ґрупи академіків, що вели ся попід боки з кількома молодими кадетами з війська. Все відбуло ся спокійно, без вибриків, хоч поліції нїгде не було видно. Лише кілька вікон неосвітлених, між иншими одному катедральному канонїкови, повибивали хлопята.

Василевский зараз вечером поїхав до всїх вязниць і ознаймив вязням, що завтра будуть свобідні. Сьогодня рано комісія з депутації під проводом Сапіги, зложена в інституті Осолїньского, приймала тих горожан, що зголошували ся з порукою і видавала цертифікати для увязнених, а з ними горожани йшли до вязниць і брали вязнїв із собою. Незлічені маси народа обляґали вязниці, радісними окриками витали кождого вязня при його виході, а деяких навіть ношено на руках. Радісну співучасть у всїх верствах народа, навіть між Жидами, годї описати. На

бальконах і в вікнах сусідніх камениць жінки з білими хустками в руках оплесками витали кождого вязня; дуже богато видно було таких, що плакали з радісного зворушеня, тай мені самому нераз сльози закрутили ся в очах. Вязнів майже видирали один одному, щоб узяти їх до свойого дому. Потім рої народа веселого, балакучого, з розясненими обличчами снують ся раз-у-раз по улицях і по ринку.

Депутація вібрала ся знов у ґубернатора, щоб нарадити ся про формоване народньої ґвардії. Дозволено на узброєнє академіків під проводом Строньского. Шляхта має вписувати ся до ґвардії у Сапєги, укінчені правники і адвокати у Петра Романовича, але против сего повстає опозиція і не хочуть його проводу, тому порішено вписувати ся у адвоката Сенковского, міщани у Кульчицкого, а урядники мабуть у Сахера. Чути, що академіків мають уоружити насамперед. Оттим то і я мушу також ставити ся до ряду з карабіном. Конституція надана для всеї монархії, але яка — ще невідомо. Мальбурґова одержала знов від Вілюся лист із Відня: там уже панує спокій, але академіки і міщани ще уоружені і держать усю сторожу. Акциза знесена. Тілько пролетарії допускають ся ріжних вибриків і рабунків, а в околиці Відня спалено кілька фабрик. Згибло лише трицять і кілька осіб із народа, а кількадесять було ранених. З Поляків не згинув ніхто".

Дальший лист того самого кореспондента із 22 марта оповідає так само живо і докладно події дальших днів:

„По двох днях радости, про яку не можу Вам дати докладного висловленя, настала хвиля великого побоюваня і неспокою. В понеділок 20 с. м., коли випущено вязнів, була загальна, неописана радість. Вечером знов по цілім Львові всї доми, навіть урядові, були освітлені безніякого попереднього наказу. Юрби щасливого люду з розрадуваними обличчами видно було по всїх улицях. У вівторок відправлено в Домініканськім костелї поминальне богослужене з музикою і з виставленим катафальком за погибших у повстаню Віденьців. Костел не міг помістити нагромадженого народа. Цілий здвиг стояв перед костелом. Відділ війська з віденського полку „Deutschmeister", який без оружа був на тім богослуженю з офіцерами, витано грімкими віватами і обсипувано цвітами. Велика сила народу залягала ринок і головнїйші вулиці. Кілька брик оружя привезено до університету для уоруженя академіків. Прибув сюди також ґубернатор, велїв відчитати, чи може сам відчитав академікам роту присяги, що оружя не ужиють, лише на візване командантів для оборони порядку, а також будуть вірні цїсарю австрійському, конституційному королеви галицькому. Молодіж жадала, щоб замісь „галицькому" сказав „польському", на що Стадіон згодив ся і вимовив „polskiemu". На се повстав радісний окрик із тисячі уст: „Niech żyje!",

який переходячи зараз до маси народа, що залягала всю краківську вулицю і ринок, був з найбільшим захватом повторений тисячами уст. Добжанський, несений молодїжю на плечах, в екзальтації зближеній до божевілля кликав: „Polska cała w dawnych granicach zostanie przywróconą!“, а народ в найбільшій екстазї кричав: „Vivat!“ Була хвиля неможлива до опису. Я бачив людий, не молодих і не запальних, що видавали ся менї немов у станї божевілля. Зараз потім Добжанський зомлїв і його занесено до одного дому. По хвилї показав ся знов на вулицї і промовляв до народа, щоб не розходив ся, поки не одержить оружя, якого ґубернатор не хотїв позволити давати нікому крім унїверситетської молодїжи.

В тім самім часї утворив ся комітет, зложений із сорок осіб ріжних станів, і розпочав наради в ратушевій салї. Вислав депутацію до Стадіона з повідомленем про своє уконстітуоване і мету, для якої завязав ся, а власне, аби бути посередником між урядом і народом і впливати на його заспокоєнє серед теперішнїх обставин. Ґубернатор не признав сего комітету, завязаного без попереднього дозволу, уважаючи його за нельояльний і неконституційний, і просив, аби розвязав ся і не розпочинав свойого дїланя. Вислано другу депутацію з лона комітету в представленем, що обставини неминуче домагають ся існованя такого комітету, бо народ насильно домагає ся узброєня, і загрожує небезпека, що в разї недозволу з боку уряду на те жаданє може прийти до розливу крови і розрухів, за що ґубернатор напевно не схоче приняти на себе одвічальности. Ся друга депутація вернула з тою самою відповідю як і перша з тим додатком, що ґубернатор прийде сам до комітету. І справдї прийшов незабаром і повторив те саме, що сказав депутації, взиваючи, щоб комітет розвязав ся, що й учинено. Рівночасно ґубернатор обіцяв, що сам заведе такий комітет, коли признає його потребу.

Тимчасом маса народа на ринку і вулицях не уступала, дожидаючи оружя. Обуренє дійшло до найвисшого степеня. Якийсь очайдух — дехто мовив, що сам Добжанський — візвав жовнїрів на головнім одваху, аби зложили оруже. Так само мав він говорити і ґубернаторови, аби велїв розброїти військo, бо инакше прийде до розливу крови. Говорять, що Добжанський справдї був учора божевільний, і се дуже подібне до правди, бо сей чоловік від трьох день майже не відпочив у своїм аґітаційнім дїланю, так, що його фізичні і духові сили мусїли дійти до найвисшого напруженя. Сьогоднї говорять, що лежить небезпечно хорий. Майже в такій самій екстазї бачив я також маршалка Василевского.

Се грізне заворушенє народа було причиною, що все військо о 2-ій годинї пополудни виступило під оружєм на означених становищах. Виточено гармати і набивано на очах народа оруже острими ладунками. Зро-

бив ся страшенний переполох у місті, склепи позамикано, але народ не дуже розходив ся. Юрби по ринку і головних вулицях валили сюди й туди, ніхто не розгоняв їх, тілько академіки просьбою і намовами уговорювали людий, щоб розходили ся. Найбільше бояли ся того, аби де не прийшло до бійки, бо се напевно дало би було привід до борби і розливу крови.

Вечером усе місто мало военний вигляд. Скрізь військо, на ринку піхота і кінниця, дві гармати виточені і вимірені до вулиць Галицької і Краківської. Довкола властивого міста скрізь військо з гарматами, коло арсеналу численний відділ, густі ведети і форпости, та про те нігде анї словом анї вчинком не задержувано прохожих. Численні патролї академіків з карабінами переходили в ріжних напрямах, упоминали людий, аби розходили ся, а за ними знов у деякім віддаленю військові патролї, очевидно для контролї. Скрізь ходили трівожні вісти, буцїм то ремесницча молодїж хоче напасти на академіків і відібрати їм оруже; із деяких ґруп чути було навіть погрози. Академіки були в великім остраху і заклопотаню, як собі поступити на випадок, коли б їх напала челядь. Та, Богу дякувати, до того не прийшло і ніч минула спокійно.

День 22 сего місяця минув спокійно без особливих випадків. Рух на вулицях був менший задля дождживої пори. Появили ся оповіщеня ґубернатора і поліції, якими заборонено носити оруже тим, що не належали до зорґанізованої ґвардії, бо в вівторок видно було дуже богато людий при шаблях. Заборонено було також збирати ся купами і промовляти до народа, а тим, що були незамешкані у Львові, наказано повиїзджати до 24 годин. Ґубернатор завязав комітет для формованя народньої ґвардії, але на основі посїданя і інтеліґенції. Сей комітет складаєть ся з полковника Бордольо, надворного радника Етмаєра, ґуберніяльного радника Ґолуховского, іменованого рівночасно президентом маґістрату на місце усуненого в сих днях Фестенберґа, далї з Адамского, купця Мізеса і князя Сапіги. Обік сего завязаний ґубернатором инший комітет для посередництва між урядом і публікою із 12-и членів (лякерник Бочковский, Казимир Дідушицкий, адюнкт фільософії Строньский, книгар Міліковский, купець Мізес, Смолька, Шайноха, Сапєга, Людвік Скшиньский, Фльоріян Зінґер і адвокат Вільчиньский). Сей комітет одначе не має назви комітету і не має публичного характеру, а тілько повинен на письмі предкладати ґубернаторови бажаня публики і свої проєкти.

Богато із обивателїв (поміщиків), що пробувають у Львові, веліли вже оголошувати своїм підданим дароване панщини і фактично вже від тепер не домагати ся від підданих анї панщини анї нїяких инших повинностий. Переважна опінїя промовляє за тим, аби се оголошене виконати як найспішнїйше. Запитував я в тій справі пана Антима (Нікоровича,

властителя Гринялова), чи не велить Тобі переслати яку інструкцію в сїй справі. Сказав менї написати Тобі, щоб ти вчинив так, як признаєш відповідним для теперішнїх тамошнїх відносин. Швидко має Тобі сам написати про той предмет. Що до прінціпу, не суперечає ся і признає його неминуче. В Тарнові на відомість про львівські події повстало також заворушенє. Вся людність облягла циркул, домагаючи ся оголошеня конституції. Богато речників промовляло до народа, пригадуючи різню 1846 р. і толкуючи, через кого і в якій цїли була викликана. Староста велїв скликати війтів з поблизьких сїл і казав їм присягти на вірність; війти не хотїли мовлячи, що в 1846 р. їх ошукано і вони не вірять нїяким обіцянкам. Тодї, кажуть, князь Санґушко виступив і оголосив, що дарує панщину всїм своїм підданим. Се зробило величезне вражінє на людий; падали до ніг і перепрошували за давнї проступки. Подібнї рухи мали стати ся в Перемишлї і инших місцях. Про виступи хлопів проти шляхти нїгде доси не чути.

В Берлїнї мала випасти величезна боротьба народа з військом; дуже богато з обох боків полягло, нарештї військо перейшло на сторону народа, король утїк. Подібні вісти кружать про Варшаву та Росію, але певности про се нема, та в теперішнїм часї се зовсїм можливе, бож ми бачили вже стілько випадків, які день перед тим видавали ся зовсїм неподібними до правди. Маємо також вісти, що в Познанї вибухло повстанє. У нас тут сьогодня, 23 с. м. спокійно, але Бог знає, чи на тім скінчить ся. З боку уряду видно найбільшу обережність, усе держить ся на поготові. Вчора арештовано кілька осіб, між иншими Дзержковского, що в неприсутности Добжаньского проводив розвязаному комітетови, і Землковского, члена тогож комітету; наслїдком представлень учинених ґубернаторови, що се може викликати якусь бурю, їх по кількох годинах випущено. Орґанїзація ґвардії народньої поступає, але дуже помалу, як сего й можна надїяти ся по членах, що входять у склад орґанїзаційного комітету. Се викликає живе незадоволенє“.

Сей нарис подій остатнїх днів марта 1848 р. закінчимо виписков із дневника Івана Федоровича під д. 25 марта, отже правдоподібно по прочитаню висше наведених листів. Подаємо сю виписку в мові оріґіналу:

„Das Stadium, in welchem wir leben, ist schrecklich. Ein ewiges Schwanken zwischen Sein und Vernichtung, zwischen Aufklärung und Vandalismus. Vielleicht lässt die Natur einen solchen Zustand eintreten, um die Seele auch in diesem Stadium abzuhärten, alle die Tausend Foltern der Lage fest tragen zu lernen? Wer alles verlieren kann, kann nichts lieben“.

Півтора місяця пізнїйше сей зрезиґнований настрій змінив ся значно. Дн. 4 мая Федорович пише в своїм дневнику:

„Gott hält Gericht mit Europa. Die Zeiten sind voll Ernst, ich als kleines Atom des Ganzen muss wohl das Loss des Ganzen teilen, aber mein Geist ist sich seiner bewusst. Ich werde die Gesetze meines Seins, die ewigen Gesetze der Natur studiren, und gibt mir Gott die Gnade eines Berufes würdig zu sein, wählt Er mich zu seinem Werkzeug, dann, aber erst dann werde ich handeln".

Випадки слїдуючих місяців винесли Івана Федоровича на широке поле публичної дїяльности. Він був вибраний послом до першої, конституційної Державної Ради, і здужав визначити ся в бурливих дискусіях тої Ради не одним смілим, удатним виступом. Автор памфлета „Reichstags-Gallerie. Geschriebene Porträts der hervorragendsten Deputirten des ersten oesterreichischen Reichstages. Wien 1849" не поминув і Федоровича. Читаємо там ось що:

„Fedorowicz, Deputirter für Tarnopol, Linke. Elementar-Feuergeist — eine ursprüngliche Natur — voll gesunden, natürlichen und richtigen Instinktes. Fedorowicz denkt nicht viel, erwägt nicht viel und nicht lange, er ist schnell, kurz, bündig, aber meistens auch treffend. Er hält keine Reden, sondern macht nur Bemerkungen, aber diese Bemerkungen sind oft kostbare Randglossen, die in einigen Worten einen Schatz von Urteil und Scharfsinn bergen. Wer erinnert sich nicht auf ihn aus den Oktobertagen? Seine Ansichten wurden meistens mit Zuruf aufgenommen, weil sie meistens einen Lichtgedanken, eine Lösung in den verwirrten Knäuel warfen. Das Parlament könnte wahrlich mehrere solche Karaktere — nicht Talente, Karaktere sagen wir — wie Fedorowicz trefflich benötigen. Er ist eine glückliche Mischung von Scharfsinn, Gemüt und Energie, der nur der entsprechende Grad von Angeeignetem mangelt. Die Originalität ist zu vorherrschend bei ihm und ist der Grund, warum sein Wirken weniger organisierend ist".

В бурливих днях жовтня 1848 р., із яких не маємо детальних записок дневника Федоровича, а тілько масу дрібних і для нас нїчого не значучих, очевидно для пізнїйшої памяти писаних нотаток, урываних фраз, назв людий і місцевостий, у тих страшних днях, коли підчас облоги і бомбардованя Відня, весь час, день і ніч відбували ся засїданя Ради Державної, були моменти, коли Федоровичови могло здавати ся, що до нього прийде покликанє на якесь високе, може рішаюче становище.

не написав про се пізнійше нічого докладнійше. Було щось у його натурі, що заставило його прогавити рішучий момент. Покликанє не прийшло. З упадком Відня Раду Державну відрочено і перенесено до Кромерижа. Федорович не поїхав уже туди, хоч мандату не зложив. Друга двацятилітня половина його житя була присвячена сільському господарству, обивательському житю і його обовязкам і праці над більшим, оріґінальним твором фільософічно-етичного змісту, з якого лишило ся богато копій у ріжних перерібках, але якого не довів до ніякої цілости. Сильним умом він збагнув основну ідею новочасної науки, ідею розвою природи, але ступінь освіти, який дала йому школа й ідеалїстична геґеліянська фільософія школи Ґолуховского, заставили його витрачувати силу на більше менше дотепні і гладко шліфовані афоризми і сільоґізми; справді новочасний, науковий дослід на підставі збираня, ґруповання і аналїзованя фактів лишив ся йому недоступний. Доробив ся значного маєтку, взірцево веденого і необдовженого; до Білїтівки і Лежанівки докупив Вікно і Клебанівку для свого брата Аріяна. Умер 1870 р. нагло на польованю, напивши ся зимної води і тілько завдяки нерадивости грималівського крайсфізика, що заздалегідь не пустив йому крови.

II. Події з цвітня і мая.

Для дальших подій 1848 р. кореспонденція Івана Федоровича дає значно скупійший матеріял. І тут листи Олександра Гіцкевича дають найбільше деталів, та обік нього виступають инші кореспонденти, із яких листів подаємо у відповідних місцях ширші або менші виписки. Просторійше представленє тих подій, особливо з цвітня 1848 р. диви в праці Івана Заневича (Остапа Терлецького) п. з. „Літературні стремлїня галицьких Русинів від 1772—1872 р.“, Житє і Слово т. III, ст. 106—110, 274—285 і 430—461.

В горячу атмосферу оживлених спорів серед польської інтеліґенції, особливо у Львові, в справі знесеня, а зглядно дарованя панщини, що заповняє останнї днї марта і весь цвітень аж до несподівано оголошеного д. 3 мая цісарського патенту Фердинанда з д. 21 цвітня, вводить нас лист Тадея Василевского, тодішнього маршалка Станового Сойму, до Івана Федоровича, датований д. 3 цвітня.

„Головна наша задача в теперішню хвилю — погодити ся з народом. Стоять тому на заваді дві перешкоди: з одного боку чути, що деякі циркулові уряди і поодинокі урядники не перестають баламутити хлопів і сіяти недовіре проти панів, а з другого боку бувають і між нами такі, що раді б заховати і увіковічнити і панщину і низкі поклони хлопів і буки. Збирасть ся тут у Львові котерія, яку „Dziennik Mód“ із 1 с. м. дотепно назвав „Торговицькою конфедерацією“; навіть імена фіґурують ті самі: Ржевуский, Потоцкий жонатий з Браніцкою. Не Тобі, дорогий Іване, треба вказувати, як маєш поступати; та коли такому, що пробуває в центральній точці краю, годить ся повідомити Тебе, чого домагасть ся теперішня хвиля, то смію просити Тебе: а) щоб Ти працював над околичною шляхтою і старав ся наклонити її до поступуваня згідного з духом часу і потребою народа; б) коли циркуловий уряд перешкоджує нашому поєднаню з людом, присилай мені як найшвидше копії розпоряджень виданих після 19 марта і при тім докладні і безсумнівні факти, які науки людям дають розсилані урядники. Присилай їх в такій формі, щоб я Твій лист як автентик міг показати висшим властям; в) доповнивши чинности ad а) і забезпечивши ся так, аби по Твоїм відїздї ніхто не міг її зіпсувати, приїзджай сюди (до Львова), щоб сполученими силами працювати проти „Торговицької конфедерації“.

Загальнійше розюме подій із цвітня подає лист Гіцкевича із д. 21 цвітня.

„Наше політичне жите розвивае ся щораз більше: маємо вже комітет під назвою Rada Narodowa з публичними нарадами в салї редутовій театрального будинку Скарбка, на якої утворене Стадіон дозволив нарешті по довгих налєганях. Обсяг її діланя, що правда, кермувати і концентрувати публичну опінію і бути посередницею між урядом і народом. Але з часом вона розширить свою власть і вже тепер стає іноді в опозиції до уряду. І так пр. видала ся Рада, так само, як і наша депутація у Відні відозву, аби розписаний і скликаний урядом на 26 сего місяця сойм зовсїм не згромадив ся з огляду на те, що через доконані події він уже de facto розвязаний, і задля того стояв би в суперечности з петицією із д. 19 марта і з другою петицією, поданою від депутації у Відні. Що правда, се не наказ, а тілько порада, подана соймовим членам, але думаю, що вони послухають її швидше як урядового наказу. Подібну відозву видала Rada Narodowa, аби в кождім окрузї конституували ся філїяльні Ради окружні, які би зносили ся з Radą Narodową і висилали із свойого лона по одному члєнови на засїданя Rady Narodowej. Доси складає ся ся R. N. з двацяти кількох членів, але майже день у день зміцняє ся новоприбраними членами. Сьогодні ухвалено, аби всїх членів віденської депутації, скоро вернуть

із Відня, приняти до Rady. На петицію, подану депутацією до цісаря, нема ще відповіди, бо мінїстер внутрішнїх справ зажадав насамперед від Стадіона пояснень, яких сей іще не надіслав. В тій цїли, аби приспішити у Стадіона ті поясненя, приїхали сьогодня три члени депутації з Відня, а решта лишить ся аж до виданя резолюції; але для удержуваня пенастанної комунїкації з Віднём лишить ся там кілька членів на далї. Ся сама депутація вислала кількох членів до Пешту, щоб навязати зносини з Мадярами, а також до Праги. Також задумують відси вислати з Ради Народової депутацію кількох членів до Франкфурта, аби при загально-нїмецькім Соймі попирати інтерес приверненя Польщі. Та сама R. N. видає під редакцією Добжаньского дневник[1]), який містить відомости про діяльність Ради і инші полїтичні вісти. Про дозвіл формованя ґвардій народових по містах, місточках і селах, а також про видану в тій справі урядову інструкцію знаєш уже напевно. Склад комісії орґанїзаційної, приписаний ґуберніяльним обіжником, не задовольняє, бо полишає великий вплив на орґанїзоване ґвардій окружним урядникам. R. N. домагала ся у Стадіона зміни того обіжника як незгідного з мінїстеріяльною інструкцією, виданою в тій справі. Стадіон не дав доси рішучої відповіди, але напевно прихилить ся, бо беруть ся до нього остро і грозять заскарженем до Відня. Обіцяв також ґубернатор, що усуне урядників, які бунтують і баламутять народ, скоро тілько буде доказано фактом, що котрийсь із них поступає нелеґально. Всяка урядова діяльність висланих на села урядників має відбувати ся в присутности властителя села або його заступника. Жандармів обіцяв знести в як найкоротшім часї. Еміґрація з Франції прибуває сюди цїлими гуртами; є вже богато еміґрантів у Львові, а сподївають ся їх іще більше; роблять для них ріжні складки і жертви і збирають оферти приниманя їх до домів“.

Отся революційна ідїлля була досить неприємно перервана неприємним інцідентом. Д. 22 цвітня пише Олександер Гіцкевич до Івана Федоровича:

„Зрада, ганебна зрада! Уряд видав патент, в якім оголошує зі свого боку знесенє панщини від д. 15 мая з винагородою властителїв через уряд. Сей ганебний підступ конституційного уряду викликав тут у всіх найбільше обуренє. В—ний Антим велить написати Тобі, щоб Ти як найспішнїйше оголосив його іменем дарованє панщини без проволоки, щоб упередити урядове оголошенє. До сеї думки старай ся прихилити всіх сусїдів. Сьогодня пополудни довідали ся ми про сей ганебний під-

[1]) Сей дневник зразу мав титул Rada Narodowa. Перше число вийшло 19 марта, а до кінця мая вийшло всіх 30 чисел. Від 1 червня почала та сама часопись виходити під титулом „Gazeta Narodowa“ починаючи числом 31.

ступ — патенти вже надруковані. Сьогодня о 5-ій іде численна депутація до Стадіона, аби вдержав публікацію того патенту, а незабаром певно і до Відня з протестом против сього зрадливого й найнелеґальнійшого поступка. Обрій чим раз більше захмарюєть ся. Бог знає, що буде з нами наслідком того зрадливого поступуваня. В усякім разї вина не буде тяжити на нас".

Сей лист характеризує горячий настрій львівських революційних ідеалїстів, які добровільним дарованєм панщини думали від разу позискати народню масу для оружного виступленя до відбудованя Польщі, а рівночасно просьбами і погрозами обезоружити уряд. Іван Федорович не поділяв того саніґвінічного настрою і не оголосив дарованя панщини анї в своїх маєтках, анї іменем Антима Нїкоровича в Грималові, хоча без сумнїву сприяв думцї увільненя селян від панщизняного ярма. Инші поміщики, особливо подільські, дивили ся на справу далеко скептичнїйше. Як зразок такого скептика маємо лист А. Розвадовского із Турівки, скалатського повіту, до Івана Федоровича, писаний дня 27 цвітня:

„Чимось иншим заняті були мої думки, коли Ти в Тернополї при нашім розїздї говорив менї про свій проєкт що до панщини. Ся матерія так менї обридла, що менї не хотїло ся розмовляти про неї. Оттим то тепер поспішаю виявити Тобі взаїмно свою думку в сїй справі. Ти сказав, що зносячи панщину уложиш ся так, аби тобі сю саму скількість днїв відробляли за гроші. На мій погляд се буде все таки примусова робота, яка по знесеню панщини не повинна мати місця. Тому я не піду за Твоїм прикладом і держачи ся свойого переконаня буду старати ся, аби громада сама прийшла до мене з просьбою, а инакше панщини не знесу, хоч би зробили се всї инші. Се занадто велика жертва, щоб мали приймати її з погордою, а коли раз відступлю панщину, то зроблю се безумовно, застерігаючи собі тілько сьогорічне жниво".

Не так поступив найблизший сусїд Федоровича, барон Пельтенберґ, властитель кількох сїл, положених в околицї Грималова, який справдї велїв свойому пленїпотентови Водєірі оголосити підданим дарованє панщини. Про сей акт маємо звістку в листї Красняньского, завідателя дібр Пельтенберґа до Івана Федоровича із 24 цвітня:

„Відповідно до порученя доношу: Громадам з Кута, Перекалця, Вікна, Красного, Ставок і Саджавок оголошено сьогоднї о 3 пополудни безумовну даровизну панщини як добровільне зреченє з боку властителя Пельтенберґа. Сей акт виконав повновласник д. Водієра з повною оглядністю і розсудком, так що упередивши громади про визначену пору

і місце оголошеня через окружних комісарів і виставивши його як потверджене даровизни панів, запобіг, надію ся, злим наслідкам, які би з сього могли виникнути для нас. Селяни приняли той дар дуже добре з подякою і безсумнівним задоволенем, лише просили писаного документа, який обіцяно їм видати в найкоротшім часї. В Новосїлцї також даровано панщину; над усяке сподїване люд приняв її добре, навіть із радісним запалом. В Раштівцях часть виявила недовіре, але більша часть була задоволена. Про совісність мойого донесеня може ш. Пан бути переконаний, бо нїщо не обурює мене так, як укриване річий, некорисних для нас, подіктоване охотою бачити польські справи в рожевім світлї, або перекручуване фактів, подіктоване злобною нехітю до справи".

Кореспонденція з мая досить убога. В цвітнї Федорович якийсь час пробув у Львові; можливо, що був там і в маю. Се було мабуть причиною, що від Гіцкевича в тім місяцї не було анї одного листа. Нотуємо тілько із листа згаданого вже А. Розвадовского із 2 мая інтересну звістку:

„Творить ся нова еміґрація. Молодїж із Росії переходить через границї думаючи, що тут війна. Се менї не подобає ся".

У зовсім нову сферу ґімназіяльної молодїжи і її тогочасного настрою вводить нас лист Кароля Нїкоровича, сина Антима Нїкоровича, із д. 8 мая, писаний, як сам зазначує, на годинї релїґії:

„Як то важко тепер висидїти в школї ті години, які вперед в нашім одностайнім житю не богато ріжнили ся від инших. Але тепер, коли що хвиля нові випадки, коли що година на иншім кінцї світа паде трон, народи підносять ся, тисячні жертви за свободу світа падуть під ударами доведених до розпуки прислужників тиранії, тепер година релїґії або фільольоґії, — се забійство часу, се терпінє. Ріжні новини доходять до нас. Італїя освободила ся, і єсть надїя, що Австріяки вже нїколи не надолужать своїх страт. Угорські емісарії заборонили угорським полкам воювати; ґраф Зічі віддав Венецію без опору; військо крім полку Кінского (Словаки) лишило ся в службі венецької республїки. В Медіолянї полк угорської кавалерії, італїйська піхота і полеві ґренадіери перейшли на італїйський бік, і так завзято били ся з тамошніми австрійськими полками, що більша часть офіцерів з обох боків полягла. Для нас се добрі надії. Вся Німеччина підносить один окрик: „Зробити Польщу, бо вона одна охоронить Німців від російської переваги". Пруський король заявив се явно, Познанщина дістає народні інституції. Полки з пруського війська і леґія польська з еміґрації мають піти на пруську службу. Той стан після „Nürnberger Korrespondenz" має тревати аж до сполученя з Галичиною. У нас дожидають тої хвилї з великим спо-

коєм, а тим часом резонують і дерезонують так, що я певний, що тілько війна може нам привернути здоровий розум, і думаю, що будемо її мати, і навіть порядну з Москалями, про яких говорять, що вже стоять у Яссах. Орґанізуємо ся тут досить помалу, та все таки се піде вже тепер, Богу дякувати, скорійше. Признаю ся, що не розумію, як могли такі люди, як Фредро, Красїцкий, Сапєга і стільки инших цїлі два тижнї дебатувати в такім часї про шапку червону або синю, про ладівницю з переду або з заду. Комендантом усеї ґвардії буде ґенерал Залуский, який єсть уже тут; обняв коменду над тутешньою ґвардією вчора і одержав від нас у петиції ось які точки: 1) Уоружене всего краю, т. є. обивателїв і місточок, 2) Народові знаки, т. є. білий орел на шапцї, бо на хоруговцї вже нам дозволено, 3) Інструкторів з польського війська і військове уряджене, 4) Уоружене челядників з запорукою їх майстрів. Дасть Бог, що незабаром будемо в порядку".

Кінчимо сей роздїл випискою з листа Хенцїньского з Раштовець із д. 25 мая, який характеризує загальний настрій на галицькім Подїлю при кінцї того місяця.

„Вчорашнього дня говорив я з одним таким, що не любить бавити ся пустими новинками і має зносини з офіцерами і бюрократією. Оповідав менї, що боять ся розрухів не лише в Тернополї, але також у Львові. Був я й сам у Тернополї, але не чув нїчого подібного, а так само вчорашнї листи зі Львова запевняють про цїлковитий супокій. Та про те рухи військ не перестають, чортківські гузари вертають до Тернополя, виразно задля того, що боять ся заворушень, які хиба самі бажають викликати, що не підлягає нїякому сумнївови. Наше умірковане доводить їх до розпуки, — нехай те саме умірковане доведе їх до згуби! Коли їдеш або посилаєш до Тернополя, маючи такий переважний голос у Радї, змилуй ся, упереди всїх, аби були як найповільнїйші, щоб не допустили до тріюмфу тої гидри, яку не можучи побідити фізично, побідимо морально, коли будемо уникати всякого виступу. Нехай гине зі злости, нехай залле її власна її жовч. Представ Радї, що дароване панщини не встереже нас від року 1846. Здаєть ся, що 26 цвітня ті безличні знов умовили ся дразнити на всїх точках, але сей напад буде сильнїйший від попереднього. Отже треба як найбільшої опори в умірковану".

Побоюваня Хенцїньского що до якогось вибуху на сей раз не сповнили ся. З його письма варто піднести окремо той факт, що Іван Федорович від самого початку завязаня окружної Ради Народової в Тернополї був її членом і займав у ній визначне і впливове становище.

III. Червень, Липень і Серпень. Вибори до Ради Державної.

Перші конституційні вибори до Ради Державної в 1848 р. були явищем так незвичайним і несподіваним і дали такі несподівані результати, а в своїм перебігу доси ще так мало прояснені, що всякий, хоч би й як скромний причинок до їх прояснення кидає світло на цілість сеї важної історичної події, в якій у перве станули до рішучої боротьби ті головні сили й інтереси, які доси під тиском абсолютизму тілько потаємно могли проявляти ся, а в повній своїй силї визначили ся були тілько раз і тілько в деяких околицях Галичини елементарним вибухом 1846 р. Не маючи претенсії в отсім розділї дати повний малюнок борб і акцій, хоч би в однім тілько Тернопільськім округї, подаю тут тілько те, що сяк чи так писемно, в листах посторонніх осіб, чи у власних записках Івана Федоровича відбило ся в обсязї одного панського двора і одної громади. Що правда, листи, писані в тім часї до Івана Федоровича, кидають світло на далеко ширший терен, та се не хиба, а власне добра прикмета того, переважно інтімного матеріялу, бо він показує біжучі події, схоплені на лету, в живім освітленю ріжнородних, суспільних і політичних інтересів і ріжнородних темпераментів та переконань, і крім чисто історичного має також не малий псіхольоґічний інтерес.

Під датою 1. червня маємо в кореспонденції Федоровича стилїзовану іменем тернопільської окружної Ради інструкцію для грималївського мандатарія Ніжанковського ось у яких словах:

„Поручаю тобі: 1) Розвинути як можеш найбільшу дїяльність і чинність для сеї мети, аби в незабаром визначених виборах на послів до віденського сойму як на виборцїв, так також остаточно і на депутованого або посла, якого мають вибрати ті виборцї, були вибрані тілько такі люди, яких минувшість незаплямлена, теперішня публична опінїя, освіта, розум і весь характер можуть дати запоруку, що будуть усїми силами дїлати для добра нашої батьківщини в нашім дусї. 2) Всякі особисті огляди відложіть тепер на бік і підпирайте тільки найгіднїйших. 3) Твоє дїлане має бути особисте, та про те можеш для більшого розширеня дїяльности обібрати собі заступників і поручити їм виконуване дїлань порученних тобі самому, але з твоєю особистою одвічальністю за них. 4) Твоя дїяльність має бути сполучена з усякою, для так святої цїли необхідною правністю і оглядністю. 5) Твоя дїяльність має бути

леґальна. 6) Скоро тілько виборці в твоїм окрузї будуть вибрані, повинен ти зараз поінформувати мене про результат виборів і донести менї без проволоки поіменний реєстр усїх виборців. Найлїпше вчини се устно. 7) Повинен ти уважати поперед усього на кождий крок партії нам противної і неприязної, ударемнювати його по змозї, а коли би при виборах допустила ся важнїйших надужить, доносити про них. 8) Взагалї повинен ти поступати так, аби не справдило ся речене: „Коли чесні і розумні люди позакладають руки і будуть сидїти без дїла, то отворить ся поле дурним і злим“ — а нам треба скрізь піддирати добрих і розумних, а поборювати злих і дурних. 9) Доношу тобі, що громада Сорока вибрала виборцем свойого дїдича вель. Вітковского. Де мається подібне довіре, не тяжко буде перепровадити подібні вибори. Добре одначе, щоб були люди усяких верстов, аби тілько результат — посол — випав добре. 10) Ся інструкція прислугує тілько тобі самому і маєш її в своїм часї на жадане звернути“.

Сю інструкцію за рецепісом Краснянський одержав ще того самого дня, і з тогож самого дня маємо його коротеньку відповідь.

„Мусїв ш. Пан помилити ся в адресї, бо не знаю, відки приходжу до того, що одержую дві, в основі річи однакові інструкції. Комісія завязана для кермованя виборами іменувала мене своїм аґентом, дала інструкції і визначила круг дїланя, та велїла рапорти присилати безпосередно собі, що я й сповню. Мусїв хтось ш. Пана кепсько поінформувати, бо мовив менї Ґрохольский, що поручене подібне до мойого везе для Тебе, але Тобі придїлено инший округ дїланя. Коли Тобі не доручено реєстру місць, поручених для Твойого дїланя, то зажадай його, щоб уникнути непорозумінь“.

Було се мабуть не одиноке непорозуміне в тій виборчій акції. Із недатованого листа Казиміра Ґрохольского, голови Окружної Ради Народової в Тернополї, можемо доровуміти ся, що шанси польської партії в окрузї на переведене польського кандидата були слабі, і Рада Окружна заходила ся над якоюсь інтриґою, щоб загалом не допустити до вибору посла в тім окрузї.

„З виборами загалом іде недобре. Здаєть ся, що треба буде звернути діяльність у тім напрямі, аби до вибору депутата зовсїм не прийшло. В тій цїли посилаю Тобі формуляр реєстру доконаних виборів на виборців, що має послужити комісії підставою її діяльности. Доси не могли ми дістати всїх громад, належачих до скалатського виборчого округа, з виказом, кілько кожда громада має дати виборців. Чи не міг би Ти дістати їх від Кляйна?“

Не маємо матеріялу для представленя дальшого ходу акції тернопільської Окружної Ради Народової, і скажемо тільки загально, що та акція не увінчала ся успіхом, бо послом із тернопільського округа був вибраний руський селянин Лейчак.

З датою 4. червня маємо лист Олександра Гіцкевича про тогочасні події, головно у Львові.

„Про стан наших політичних інтересів не маю Тобі донести нічого нового. Вчора мало не прийшло тут до кровавого конфлікту між жовнярами і ґвардією, особливо академічною. Повстала якась суперечка між одним цівільним і жовнїрем перед театральним будинком Скарбка; дійшло навіть до бійки, до якої вмішало ся з обох боків більше осіб. Надійшов військовий патроль і хотів забрати з собою цівілїсту, та в тім самім часї надійшов також патроль академіків і не хотів допустити до сего, але відвести його з собою. Ізза сего прийшло між ними до суперечки і бійки. Якийсь офіцер від піхоти, що стояв поблизько десь на бальконї, кричав до жовнярів: „Haut zu die Lumpen!“ Почало збігати ся що раз більше жовнярів і ґвардистів, а також инших людий. Жовняр пробив руку одному академікови баґнетом, але кількох жовнярів академіки потурбували кольбами і повідбирали їм кілька баґнетів. Прибіг нарештї офіцер від вербунку уланів, а потім і більше офіцерів, і розігнали жовнярів і тим способом запобігли більшому нещастю. Та воно може поновити ся кождого дня, бо жовняри мабуть бунтовані офіцерами ріжними способами, дразнять ґвардію, особливо академіків. Живемо тепер під військовою управою коменданта Гамерштайна. Стадіон відїхав учора до Інсбрука, візваний до складу нового мінїстерства, а завідуванє краєм лишив военному комендантови, додавши йому до помочи Ґолуховского. Констітуція!

„Минулого четверга були ми тут також алярмовані. Ґвардія майже весь день, а по части і в ночи була зібрана під оружем. Rada Narodowa одержала відкись відомість, буцїм то якась партія хоче того дня викликати повстанє. Про се кружать ріжні вісти, але нїхто не знає, скілько в тім правди. Та коли ті вісти не зовсїм безпідставні, то найправдоподібнїйша річ, що се російська робота. Кілька членів Rady Narodowej поїхало знов до Відня й Інсбрука, аби попирати ще наші петиції, бо відповідь Піллєрсдорфа не задовольняє нікого, тим більше, що самі мінїстри вже пристали були на далеко більші концесії, а потім відкликали їх. Також до Праги на з'їзд Славян поїхало декілька наших. Святоюрські Русини також від себе вислали Борисїкевича і мабуть іще когось иншого. Дивну ролю відграє той Борисїкевич; нїколи-б я не був подумав, що знайдемо в нїм ворога, бо вважав його завсїгди чоловіком добрим і освіченим, а про те змаганя і діяльність партії, до якої він те-

пер прилучив ся, ганебні і пагубні для самих Русинів".

Про ті самі події політичного характеру писав день перед тим, 3. червня Кароль Нікорович дещо докладнійше.

„Найважнійша новина у нас та, що Стадіон відїхав до Інсбрука до цїсаря для уформованя нового мінїстерства. Полишив нас під зверхністю пана Гамерштайна і Ґолуховского, а місце Ґолуховского займе славний староста Чеч. Коли він викомпонує таке мінїстерство для Німців, як сей уряд для нас, то здаєть ся менї, що не заслужить на подяку анї цїсаря анї народа. З Відня сьогодня знов нема ґазет. Вчора „Wiener k. k. privilegirte Zeitung" вийшла без орла з простим написом „Wiener Zeitung", але новинок у нїй не було. Не знаємо ще, як вплинуть віденські випадки на нашу справу, — дасть Бог, що корисно. Тимчасом зупиняємо, як можемо, невчасні рухи, які могли би проявити ся і які походять найбільшою частю від умів жадних дїланя і слави, а які ще доси не мають поля, відповідного до їх самолюбної гордости. Такий рух мав вибухнути вчора, але наслїдком нашої гріаної постави протягом 24-ох годин не було анї одної бурди. Татко здоров. Раз-у-раз пропонують йому ріжні начальництва і президентури, але він не приймає. Працює раз-у-раз то в ґвардії, то в Радї".

В доповненю до сего подаємо ще виписку того самого кореспондента із 6 червня:

„Посилаю шановному Пану обіцяну інструкцію для формованя ґвардії, яку дав менї сьогодня татко. Бачите, що таким способом циркул не може ставити нїякої перешкоди, а що раз буде зроблене і сюди подане, того нїхто не посміє знести. В деяких округах є вже дуже численні ґвардії, що потворили ся приватно, а потім заявивши се публично, були потверджені урядом і циркулом. Завважте, що урядовими комісарями для формованя ґвардії не мусять бути урядники, але переважно стають ними дїдичі, які виробили собі те, щоб їм віддано сю формацію".

Матеріяли для липня і в кореспонденції і в записках дуже скупі. Із кореспонденції наводимо тільки виписки з листа Пельтенберґа, офіцера стаціонованого в Чернівцях, із д. 4 липня.

„В Чернівцях трапляють ся часто галабурди; люди не знають властиво самі, чого хочуть, бо при такій мішанинї національностий і релїґій нема що й думати про якісь одноцїльні змаганя. Панує тільки манія робити галабурди. Що з нами має стати ся, не знає нїхто. Перед кількома тижнями прийшла відомість із Відня, що й ми полишені маємо бути вислані на Угорщину. Коли б одначе Віденцї погодили ся з Уграми, то правдоподібно ми на разї полишимо ся ще тут. Що Вас не вибрано до Відня, нехай Вас се не журить. Що-б Ви там робили між хлопами,

анархістами, одурілими радикалами і політично пяними студентами? Починаю майже сумпівати ся, чи Рада Державна взагалї збереть ся. Мусить стати ся ще о много і много гірше, щоб могло бути лїпше, — так говорив один старий Мадяр і мав рацію“.

У своїм дневнику Федорович під д. 29 липня занотував тілько одно французьке речене — пророковане: „Ton jour viendra, il sera dur, mais glorieu et bon“.

Початок серпня зазначений у дневнику короткими записками:

„1. серпня. Відпровадив В. Антима до Тернополя.
2. „ Був у школї, промовляв до Жидів.
3. „ Зістав вибраний. Промова.
5. „ Виїхав з Лїнцею і дїтьми. Прощане в Тернополї.
6. „ Недїля у Львові з В. і Охоровичами, відїзд дїлїжансом.
7. „ В Ряшеві зустрів ґр. Тита Дїдушицкого.
8. „ Вівторок. Прибув до Кракова — могила Понятовского, ілюмінація.
9. „ Середа. Слабість. П. Бродович.
10. „ Четвер рано. Як по слабости мляво. Добра думка — мовити про стан провінції. Концентричне і ексцентричне дїлане у Віднї. Анархія... мобілїзована ґвардія... незабаром виїхав.
11. „ Рано в пятницю приїхав до Відня о 8 годинї. Тепер ти чоловік публичний, усї твої сили, кождий твій крок належить до загалу.
14. „ Понедїлок. Лист від Лїнцї. Придїлений до видїлу. Перший раз промовляв у клюбі. Треба бути холодним, притомним, розважним. Перший раз оплески. Дай Боже, щоб і далї так пішло.
15. „ Вівторок. Були ми на Каленберґу, в компанії нас 12: я, Смолька і инші. Що за гарна околиця!
19. „ Субота. Вирвав ся я поспішно про Ґоя, — се була причина, що я не говорив — неприготований. Чи Провидїнє веде мене? Дописано під д. 7. вересня: вийшло менї се на добре“.

Згаданий тут виступ при промові Ґоя був першим публичним виступом Федоровича в Радї Державній. Про сей епізод у парляментарних нарадах першої австрійської Ради Державної маємо в справозданю із 25 засїданя, відбутого д. 19 серпня, ось яку відомість:

„Галицький посол, селянин Ґой, хотів виступити з промовою в якімось внесеню, але не вміючи говорити по німецьки, велів собі виробити її на письмі і почав се письмо відчитувати в парляменті. Президент зупинив його, але з огляду, що реґулямін нарад не був усталений, завагав ся, чи має допустити читану промову, чи устну. На се забрав голос Федорович і сказав: „Тому що посол Ґой не вміє німецької мови, то мусів хтось инший зробити йому той виріб. Та що кождий посол одвічальний за свою промову, а посол Ґой не може бути одвічальним, бо не розуміє німецької мови свойого виробу, то я поставив би внесок, щоб висока Палата ухвалила, аби посол назвав імя того, хто йому виробив сю промову, щоб ми знали, чи се був чесний чоловік, чи ні“.

З деяких лав, правдоподібно з німецької опозиції, почули ся голоси незгідні і оклики „Nein“. Щоб замазати ситуацію, посол Сєраковский вніс: „Перейти над сим до порядку дневного!“ Та Федорович ще раз забрав голос і сказав: „Прошу о слово! Сьогодні одержав я листи з Галичини, в яких оповідаєть ся, що деякі посли видурюють від мужиків гроші і велять собі за них присилати скарги для відчитаня в парляменті“.

Промову Федоровича перервано окликами: „Das gehört nicht zur Sache“, а письмо Ґоя по довшій дебаті не відчитане передано президії[1]). Натяк Федоровича на листи одержувані з Галичини зі скаргами на хлопських послів можемо ілюструвати виписками з листів тернопільського мандатарія Айґнера до Івана Федоровича. Д. 9 серпня він писав:

„Сеґодня побив один хлоп присяжного з Мазурівки за те, що сей збирав з наказу громадських депутатів якісь гроші для Матвія Лейчака, що був вибраний в Теребовлї послом на конституційний Сойм. Здаєть ся про те, що пан Лейчак мусить писати хлопам якісь дурниці. Прошу в се вглянути і сказати Лейчакови, аби до Лошнева ані инших громад не писав жадних баналюків, бо тутешнє хлопство покликає ся на його писані листи і збирає для нього якісь складки, про що я не міг добре довідати ся“.

Два дні пізнійше той сам кореспондент пише:

„З певного жерела довідую ся, що не так Лейчак, як Василь Гарматій, посол із Микулинець, баламутить тутешнє хлопство. Вчора писали грималівські міщани і селяни до Гарматія про поля і ліси. Говорять, що Гарматій велів збирати підписи, аби Галичина була поділена на дві части, польську і руську“.

---

[1]) Verhandlungen des oesterreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme. 5 Bände. Wien 1848, I, Sitz. 25.

Докладнійше про сю справу, яка оперла ся також о посла Лейчака, читаємо в листі Бауера з 27 серпня:

„Д. 21 с. м. внесла грималівська громада з прилежними селами просьбу на адрес посла Матвія Лейчака у Відні, в якій просить його: 1) Про відзискане піль із р. 1813, 2) Про відзискане лїсів, 3) Про пасовиска, а заразом вносить протест проти заведеня національної ґвардії і проти польської народности. Посол до Ради державної Матвій Лейчак частими листами завзиває нашу громаду до таких петиций, запевняючи, що міністерство внутрішнїх справ постарає ся приватною дорогою, з поминенем публичних засідань полагодити всї ті точки відповідно до їх бажаня. Рівночасно пише М. Лейчак у своїм листї, зверненім до Антона Пірожка (в німецькім листї Pirog) із 7 серпня с. р., що можу доказати свідками, і взиває громади ось якими словами: „Шляхти не слухайте, розказів абисте жадних не виповняли, бо старі права не важні, а нових іще не маємо. В справі заведеня і уоруженя національної ґвардії не зробили ми ще ані кроку наперед“.

Згаданий тут Антін Пірожек був дяк у Сущині, скалатського повіту. Він писав декілька листів, не тілько до посла Лейчака, але також до посла Василя Гарматія. Один із тих листів переховав ся у д. Луки Гарматія, сина посла Василя Гарматія, народного учителя і визначного збирача етноґрафічних матеріялів, який разом із згадкою про свойого батька ще 1897 року прислав його до редакції Житя і Слова, де він був опублікований[1]). Передруковуємо його тут як доповненє до сего образка галицьких провінціяльних відносин з осени 1848 року.

Вельможный Пане Депѹтованїй. Просивем васъ абисте прислали мынѣ знакъ рѹской гвардїи, тепер васъ ѿ тое ны жадаю, бо вже рѹскѹ гвар'дїю маю, тѣл'ко бронѣ не маем' и де би в'зѧти нызнаем. Яли прошѹ васъ жебисте ꙗк' найборши ѿписали, що сꙗ там' ве вѣдню дѣє, бо та рѣчъ найпотребнѣша нам' Рѹсинам' знаты, а Лейчакъ вцалѣ нѣцъ ны пиши. Ѿтежъ хоцьвы сѧ змилѹй ѿпышѣть цѣлїй єнътересъ, ꙗк там' єстъ, чи то правда, же минѣстеръ повѣшаный, ѿ кого й за що й чи Цесаръ єстъ ве Вѣдню любъ нема.

Ꙗкъ й вы менѣ перши писали, ѧкъ тылько що бѹде на сеймѣ важного то минѣ донесеты, а теперъ та[к'] великїй випадокъ ве Вѣдню й вы ми нѣц' не хцеты об'вѣститы. Чи можи боите сѧ? Давайты за рецепѣсомъ, до мены каждїй листъ прїйде, абисте вислали.

---

1) Житє і Слово, Вістник літератури, політики і науки, рік 1897, том VI, стор. 423—424.

Поздоровлѧю васъ сир'дечно и зоставайте при добрѣмъ здоровлю, али оу насъ ны добри сѧ дѣє, б[о] холїєра людей виганѧ й мало з ней кто виходитъ. Бодай такъ зайшла на тыхъ, котрѣ напротѣв' нашого цѣсара тай длѧ насъ неприѧтелѧми сѧ стаютъ! При милости вашей жилонѣцїй [sic!] дрѹгъ вашъ на завши зостаю Антонѣй Пѣрожикъ.

Дня 18 серпня писав Кароль Томашевський із Озірної ось що:

„Від хвилї, коли почато взивати до ґвардії народової, я також записав ся до неї, хоч досї її в Озірній, не вважаючи на тритисячну людність, не можна було перевести в дїло. Та про те я зількома иншими і назначеним від уряду орґанїзатором, паном Андрієм Мазаракім, непохитно стоїмо при першім рішеню, маємо всякі приготованя, мундур, оруже і т. д., але щож, ходити не можна. Не зробимо нїчого, поки хто з депутації не упімне ся про се на Соймі. Причиною або радше перешкодою для сего єсть те, що в Озірній Зарицький, шваґер схолястика Козьмінського, і Андрій Ковальський, учитель шкіл трівіяльних, знайомий пану Янови зо шкіл, стоять усьому на заваді. Від самого початку мав я нагоду переконати ся про се, тож сміло можу се признати. Чогож хочуть ті люди? Се два закаменїлі духи, що стоять на перешкоді своїй власній справі, два противники власної справи „poczciwych Rusinów, braci naszych na tej ziemi razem z Polakami zrosłych“. Чи хто хоче бути їм на заваді? Чи нема досить численних доказів, що Поляки уживають усяких способів, щоб оказати сердечне порозуміне? О горе! о лихо з такими людьми! Прошу тебе, оповісти що до ґвардії наших послів із золочівського округа, пана Сераковского, а найбільше пана Губіцкого, вибраного в нашім окрузї, аби інтерпелювали про непроволочне заведене ґвардії, бодай у тих місцях, де така численна людність і де ще за часів мінїстерства Піллерсдорфа силою закона вона мала бути заведена. Циркул тут давши пану Мазаракому поручене до орґанїзованя, не зробив нїчого більше. Бажав би я собі тай инші, щоб ми не були виставлені на таку ганьбу, що навіть в ознаками ґвардії тут показати ся не можна. Нарештї мушу згадати, що безсумнївно з нашої Озірної вийшла тут проґрама до Руської Ради про уневажнене вибору з нашої околицї пана Губіцкого, бо я чув відгрожуваня згаданих осіб. Але, Богу дякувати, їм не вдало ся, бо вибір потверджений. Їм тут в Озірній не може поміститн ся в голові, яким способом я міг записати ся до ґвардії, бувши заприсяженим ц. к. експедитором почти. Маю за те часті репрімянди свойого тестя“.

Отсим невеселим образком провінціяльної ґвардійної мізерії 1848 р. закінчую сю статю.

ПРИЧИНКИ

до історії руського духовенства в Галичині від 1820—1853 р.

Подав ***Михайло Зубрицький.***

Подані тут матеріяли з виїмком листу о. Мохнацького, перехованого між паперами о. Антона Назаревича, бувшого пароха в Мшанци, вибрано з деканальних актів жукотинського доканату перемиської епархії. Згаданий лист писав І. Мохнацький 5 вересня 1820 р. до свого сина Константина, ученика латинських шкіл в Перемишли з Яблониці (мабуть польської, бо є дві Яблониці в березівськім повіті, польська і руська[1]). Батько післав синови 5 ринських, та післанець недоручив всього, а лиш 3 р. 43 кр. пояснюючи се тим, що решту відібрав у нього якийсь стражник. Батько догадував ся, що післанець сам кудись гроші запропастив, і дуже згриз ся сею приключкою, бо за ті гроші мав син викупити атестати і шкіру на черевики для сестер. Син вправді шкіру купив, та її не стало на черевики для всіх сестер, через що покривджені нарікали, а батько крім сеї прикрости, ще побоював ся, що син свідоцтв не викупить. Через те посилає синови при нагоді ще 3 ринські, два хліби і горнятко масла і поручає йому, щоби добре вивідав ся, коли треба буде подавати ся — мабуть на фільософію і о стипендію, яку тоді фільософи діставали з релігійного фонду, бо вже дальше не може його утримувати, niema de quibus. Навіть фіри по нього не

---

[1]) В епархіяльнім шематизмі на 1907 р. зазначено, що патроном Яблониці польської є Софія ґр. з Залуских Висоцка, а в 1820 р. був там дідичем ґр. Залуский.

пішле, бо все збіже в поли, а через тяжку панщину людий не можна найти до роботи. Мусїли там люди тяжко працювати на свого пана. Крім сього описує о. Мохнацький широко свої домашні клопоти, а особливо своє непорозумінє з якимсь о. Олексою. Мабуть підчас похорону польського пароха, де були і руські священики, о. Антін убрав ся в руський фелон. Тимчасом о. Олексій конче настоював на тім щоби брав латинський орнат. Сему спротивив ся о. Мохнацький ставши в обороні свого обряду. До нього прилучив ся також якийсь о. Голубовський. Крім сеї причини негодованя о. Олексія подає о. Мохнацький ще три инші. Щоби загладити свою ганьбу поручає синови піти до о. Петра Назаревича, крилошанина і пароха катедральної церкви і взяти у нього на кредит 7 фунтів білих свічок та прислати через Римерів, по яких вислав був фіру. В тім часї виливано при катедрі в Перемишли свічки, а ся робота була під наглядом о. Назаревича.

Матеріяли повибирані з деканальних актів подають дещо цікавого про побут руських священиків в Галичині в I половині 19 столїтя. Духовний і світський уряд надзирав за їх житєм аж до таких дрібниць, як одїж. Напр. Цїсар Франц I видав розпорядженє, щоби черцї носили одяг приписаний їх уставом, а не важили ся ходити в фраках, консисторія знова забороню вала священикам одягати сурдут, являти ся на чвертьрічних іспитах (соборчиках) в світській одїжи, а навіть гіршила ся чомусь і тим, коли священик накривав голову кашкетом.

Тодїшні священики вже були спольщили ся. До духовного семінара вступали майже виключно священичі сини. Виростали вони в почутю і свідомости пониженя руського народа, і щоби з себе стерти ганьбу приналежности до темної, поневіряної маси руського мужицтва, вирікали ся всякої звязи з своїм народом і силоміць впихали ся до польського товариства. З сього виходило, що для тих людий було чужим, низьким і некультурним все, що було дорогим для руського мужицтва. Та невважаючи на те сї молоді люди не могли в тих часах здобути для себе кусника хліба иншим способом, як лиш вступаючи за прикладом батьків до духовного семинаря. Перемиська консисторія в своїм письмі з 8/3 1827 (III) жалуєть ся, що кандидати духовного стану не вміють по руськи читати, не знають церковного співу і обрядів, а через те не надають ся до принятя в духовний семинар. З письма тоїж консисторії з 26/12 1833 (VIII) бачимо, що і ті питомцї, які були в семінари і покінчили богословську

науку, також не вміли по руськи читати, а навіть не вміли відмовляти молитви: „Отче наш“ й иньших щоденних молитов. В тім часї ввійшла була мода проповідувати по церквах по польськи. Консисторія письмом з 5/3 1835 (X) наказує священикам, щоби по руськи катехизували і говорили проповіди і зазначує, як один священик не встидав ся виправдувати, що він по руськи не уміє говорити.

Хоч консисторія наставала на священиків, щоби вони говорили проповіди по руськи і катехизували, то сама не причиняла ся нічим до піднесеня руської мови. Свої розпорядженя укладала на всяких їй приступних мовах: по латиньски, німецьки, польськи, анї суди Господи написати щось і по руськи. Тай загалом не видно було у тогочасної духовної старшини змаганя подбати про виданнє богословських підручників в руській мові. Воно зрештою й не диво, коли по розуміню духовної старшини і мертва мова богослужебних книг і щоденних молитов і бесїда, якою веліла духовним послугувати ся в проповідях і катехизаціях була lingua vernacula. Славяньсько-церковної мови не знали і не розуміли духовники, а живою, народною мовою погорджували і що найбільше розмовляли нею з мужиками. Через те майже нічого не друковано з богословських творів по руськи. Ся поневірка руської мови руськими духовними дуже прикро вражала руських вірних, бо вони чуючи, як їх духовний говорить зі своєю родиною по польськи, добре бачили, що всї вони; ті пастирі, не поважають своїх вірних і приходили до пересвідченя, що їх руська мова таки справдї нікуди не годить ся, а хиба лиш для „простого хлопа“.

В отсій збірцї між иншим маємо 3 оповіщеня про появу руських друків, з того один на Угорщинї.

В часї революцийних рухів польського суспільства інтересовані чинники уважно слїдили за поведенєм руського духовенства. Віденський уряд і консисторія бажали, щоби священики стояли далеко від революцийного руху; польські революціонїсти знова хотїли, щоби руське духовенство піддержувало їх змагання. Живійші і рухливійші з поміж руських богословів, принаймнї деякі з них, дали себе приєднати для польської рухавки, за що потім дехто з них тяжко відпокутував. В збірцї подаю засуд оо. Теодора Кульчицького, Сильвестра Мійського і Михайла Мінчакевича. Були і такі священики, що відправляли богослуженє за повішених в 1847 зрадників стану (Вішньовского і Капустїньского), одначе з консисторського письма не знати на-

певно, чи се були руські, чи польські священики. Консисторія слїдила в 1846 р. секретно через декanальні уряди, чи священики не вмішують ся до „полїтичних заворушень“, одначе загал руського духовонства держав ся з далека від польського революцийного руху, за що провідники революції старали ся з одного боку понизити руське духовенство перед народом розкидаючи підбурюючі пісні, а з другого пересвідчити австрійський уряд про-неробство, захланність і нельояльність руських священиків. Для сеї цїли мало бути засноване осібне товариство.

В письмі консисторськім з 6/5 1846 (XXIII) вичислено побори духовенства від вірних. Се одначе не була загальна норма, бо як тепер так і тодї не всюди був однаковий звичай в приносах. 4 письма о. Івана Вандзи Коростенського, завідателя капелянії в Днїстрику дубовім, вводять нас в його суперечку з Антоном Чачковским, камеральним фервальтером в Лімнї. Чачковский загалом поводив ся з священиками зневажливо і охоче докучав їм. Священики жукотинського деканату подали на нього в 1846 р. жалобу до окружного уряду в Самборі. На се дістали відповідь аж по 4 лїтах, себ то 1850 р., що Чачковского перенесено на иншу посаду і через те жалоба стала безпредметовою. Один Коростенський потерпів, бо йому відобрано управу Днїстрика дубового і полишено без місця. В своїм письмі до епископа Снїгурского жалуєть ся він, що його лишено без місця за те, що він вступив ся був за селянами підданими Кешковских в Тарнаві, сусіднім селї Днїстрика дуб. Кешковский саджав підданих в муравлині купінки, а всї вони знеславлювали тамошні дївчата і жінки.

Є ще в збірцї приписи для священиків, що їздять з духовною помочію до відпустових місць, приписи на випадок при переходї на латинський обряд і инші, які всї разом дають дещо цікавого до історії руського духовенства тодїшного часу.

I. Лист о. Мохнацького, пароха в Яблониця польскій, до сина Константина, ученика латинських шкіл в Перемишли, 5 вересня 1820 р.

Do rąk własnych Konstantyna Mochnackiego, studenta szkół łacińskich w Przemyslu. Pilno. — 5 7-bris 1820. Jabłonica.

Konstanty synu moy! Odebrałem list pod dniem 1 7-bra pisany i mocno mnie to zmartwiło, ze posłaniec 5 rynskich nie oddał tylko

trzy i xrow 43. Niepotrzeba było kupować iuż skoreczki, i coż ci zostało, czymże wykupisz attestata? Marisia bardzo kontenta ze skoreczki, Matunia chce miec trzewiki i Alexandrusia, tylko kłotnie między niemi. Dzis iadą po Rymerow, posyłam trzy rynskie, dwoie chleba, masła garnuszek dla ciebie, więc staray się attestata odebrać i zapewnic się od jwx, officyała, na ktory dzień potrzeba poddawać się, aby termin nie upłynął, bo ia iuż bardzo na siłach upadł, nie będę expensował — niema de quibus. P. Jozef Wisłocki opisał, ale x. Alexi promotorem. Rozgniewał się na mnie z 4 przyczyn. 1-a w kosciele zaraz gdy x. Antoni ubrał się w ornat Jabłonicki, ten co na Wielkanoc biorę, przyszedł do zakrystyi i nacierał, aby natychmiast wziol polski, ia mowię po łacinie, aby w tym ornacie ruskim x. Antoni miał, ponieważ kursorya iest konsystorska, aby każdyn w swym ornacie, iezeli tylko bydz może, odprawiał „i iezeliś wpan nieboszczyka (ktory iyż w tenczas w kosciele leżał na katafalku) zarażony nauką, możesz poyść na łaciński obrządek, mamy dosyć kandydatow“, a j. x. Hołubowski ten, ktory w Besku wziął, mowi: „quis ergo tenebit ritum, si non sacerdotes et episcopi? ex nostro ritu abierunt principes, comites, barones et magnates et tamen durat“. Et ego adieci: „abeat, non est in hierarchia, nihil hic habet admandandum“. 2-a przyczyna. Mniemał, iż ia jp. siostry pobuntował, ze wszystko zabrały i przyiechały do Jabłonicy. Tego mnie nie dowiedzie, niech sam w sumieniu swoim wyczyta, iak uczynił. Gdy woz kuty za 12 rynskich na licytacyę chciał sprzedac, az chłop z Woroblika niedopuscił, dla Boga, tac więcey iak 50 rynskich kosztuie — za to Domaradzanie(?) mało go nie ziedli — etc. inne kawałki. 3-a przyczyna, zem pozytew wziął, ale przy swiadkach trzech chcąc tenze albo zapłacic 60 rynskich, albo samemu jx. oddać. 4 a przyczyna, że x. Alexy przyganiał moią mowę i ostatnie słowa, ktore do nieboszczyka mowiłem. Wszakze iuż więcey iak 500 ludzi, oprocz polakow, na tamten świat dysponowałem i ia za niemi pospieszę, a wp. mnie smiesz to mowic? Te słowa nie powiedziałby mi i jwx. officyał. Swistaka fort ze stancyi i ta była naywiększa przyczyna złosci ich. Potrafię ia się usprawiedliwic z moiey czynnosci nietylko w konsystorzu, lecz i w Tarnowie. Teraz iuż mnie przepraszaią, ale za pozno: Sive vinco, sive vincor, semper tamen maculor. Bądz u jwx. officyała, a tam się dowiesz, czyli na Rzepnik, lub samemu, iako ia chce, oddać jx. wicerektorowi te rzeczy. Za dwa tygodnie poiedzie do Lwowa jwiel. jego excellencya Załuski na seym, został komisarzem. Te gałgany zawezmie kucharz lub p. Stanisław, ktory lokaiem iest u kolatora. Ani iałowek, czyli cieląt 4, ani landschaftow nie chcę, mieliby zubożeć. Juz posyłac nie będę po ciebie

bo nie mozna, wszystko w polu zboże, robotnika nie można naiąc, bo zbyt uciężliwa panszczyzna.

Skorka bardzo piękna, zeby można ieszcze przynamniey na parę trzewik(!) kupić Alexandrusi (i) Annusi. Ale, ale! Chciałbym 14 swic białych połfuntowych do cerkwi kupic, to iest siedm funtow i nie wiem iak drogie będą. Do wjx. Nazarewicza przeydź się, niechay mnie skredytuie i do protokołu wpisze, iak tam będę w Przemyslu, to ia rzetelnie odpłacę, a to na te intencyę moiey hańby, ktorą poniosłem, chciałbym kupić. Dobrze upakowawszy między deszki przez Rymerow przysłać mogłbyś. Raptissime scripsi. Vale x. I. Mochnacki p. J.

Ogurkow u nas niema, cebula nie droga, iest iey dosyć. Pieniędzy te on pożyczył, a może przepił, żaden mu ie nie odebrał strasznik, cygan!

На 4 адресовій стороні замітка о. крилошанина Петра Назаревича

na dniu 31 oct. odd	7 fl. 30	
12 xbr odebrałem	10 fl.	
więc	17 fl. 30 x	za 7 f. swic.

II. Цїсарський рескрипт і наказ перемиської консисториї, щоб монахи і священики носили духовну одїж, 4 цвітня 1822 р.

Nro 376. Sua c. r. majestas altissimo rescripto de dato 4-a martii anni cur. pro strictissima observatione ordinare dignata est, ut universus clerus regularis praescripto ordinis habitu utatur, et non in vestitu vulgo frak (?), aut aliquo alio, qui dubium relinquit, ad quam classem hominum pertineant, utatur. Ita etiam in institutis et monasteriis clausura statutis conveniens restituenda, et quo ad exitum omnia accurate observanda sunt, quae statuta cujuslibet ordinis praescribunt. Haec altissima in essentialibus obligationibus cleri regularis fundata jam in altissimo rescripto de data 25-a martij 1802 enuntiata voluntas certissime adimplenda est. Quoniam vero haec altissima voluntas absque dubio difficulter adimpletur, si individua cleri saecularis per omnino profanum vestitum, ex quo haud dignosci potest, ad quam hominum classem spectent, exemplum contrarium darent, quapropter ordinariatus attentus redditur, ne et hic abusus irrepat, et si quis hujus sese reos reddidere, in eis tollatur. In conformitate hujus rescripti prohibentur abusus in clero observari soliti, dignitatem status sacerdotalis deprimentes et populum fidelem scandalisantes, quod nempe sacerdotes in locis publicis eo tempore, quando saeculares pro variis oblectationibus, saltationibus convenire solent, compareant; quod vestitu profano induti sese in locis et coram officiis publicis praesen-

tent, imo in veste saeculari vulgo surdut functiones parochiales exerceant, et plane sacramenta administrent. Quam altissimam voluntatem et ordinationem officium decanale clero sui decanatus pro strictissima observatione eo addito intimabit, ut eadem protocollo ordinationum consistorialium inseratur, de quo se illustris decanus penes solitam parochiarum visitationem convincendum habet. Caeterum observationi hujus ordinationis alioquin etiam legibus canonicis cautae illustris decanus una cum vice-decano ea lege invigilabunt, ut quemlibet hujus praevaricationis quoad clericalem vestitum observatum casum etiam in clerico et sacerdote curae animarum non adplicato, tam regulari, quam saeculari — absque ulla conniventia sub propria responsabilitate consistorio vel immediate huic ordinariatui indicent. Praemisliae, die 4-ta aprilis 1822. T. Fedynkiewicz, vicarius generalis et officialis. Sielecki.

III. Консисторія поручає священикам вчити своїх синів, кандидатів на священиків, руського читаня і обряду, 8 марта 1827 р.

Nr. 349. Tristis experientia docuit, quod nonnuli candidati status spiritualis nec in lectione ruthena, nec in cantu ecclesiastico, nec in ritibus ac caeremoniis, ab ecclesia orientali stabilitis, sint exercitati, imo nonnulli in his omnibus adeo animum indifferentem monstrent, ut eos sui ritus et linguae patriae pudere inferri posset. Cum autem eiusmodi sentiendi et agendi modus sit ritui nostro praejudiciosus et candidatis ad statum spiritualem aspirantibus in eo assequendo dificultates pariat, proinde illustri admodum reverendo decano ordinamus singulis curatis respectivi decanatus commendari, ut suos filios maxime ad statum spiritualem aspirantes tempestive ac solerter in lectione ruthena, cantu ecclesiastico universo et ritibus ac caeremoniis ecclesiasticis instruant, aut instrui curent, ne secus in promotione ad stipendium seminarium et statum spiritualem difficultates exponantur. Premisliae, die 8-a martii 1827. Joannes episcopus. J. Ławrowski.

IV. Консисторія, висилаючи в деканати виданий Ставропиґією на славянській мові гимн: »Gott erhalte Franz den Kaiser«, велить розпродати його по парохіях, щоби вірні могли його співати на рідній мові, 26 лютого 1828 р.

Nr. 211. Cura et impensis Instituti Stauropigiani leopoliensis hymnus patrioticus: Gott erhalte Franz den Kaiser, in linguam

slavicam versus necessariusque numerus exemplariorum ejusdem huic consistorio pro distributione in hujati dioecesi submissus est, ut in singulis ecclesiis rit. gr. cath. datis occasionibus propria in lingua decantari valeat.

Eum in finem itaque il(lus)tri officio decanali 16 exemplaria hymni huius patriotici ea cum ordinatione, ut cuilibet curato sui decanatus exemplum unum admanuari curet cautnm eius modi in decanatu suo introducere satagat et collectam pro exemplari (!) per duos crucigeros cm. quotam ad cassam consistorii comportare non intermittat. Premisliae, 26 a februarii 1828. Joannes eppus. Cubajewicz.

V. Перемиська консисторія пояснює, що адміністратори парохій теж обовязані платити „алюмнатик", 6 падолиста 1828 р.

Nr. 1941. ...Quod vero attinet parochum in Wołosianka a r. Andream Minczakiewicz, qui sibi utpote administratori in Rozłucz emensuratum alumnaticum vel ideo persolvere recusat, quod idem a persona, non vero a beneficio pendi debere existimet, eidem significabit, subditorum s-ae majestatis esse, ut mandatis ab eadem emanatis strictam praestent obedientiam eademque non secundum placitum suum interpretentur. Quousque itaque nil aliud decisum fuerit, praedictus parochus ad solutionem alumnatici, qua administrator in Rozłucz, etiam executione stringendus venit. In calce animadvertimus zelum illustris domini decani hic officii pro notitia sumi — ast eundem sub una ad diligentius studium linguae germanice inviari. Premisliae, die 6-a 9-bris 1828. Joannes eppus. Kubaiewicz.

VI. Правила, які видала перемиська консисторія для священиків що до відпустів, 7 цвітня 1831 р.

Nr. 575. Occasione abusuum inter curatos ritus nostri sub tempus indulgentiarum r. l. observatorum, consistorii hujus ordinationibus dto 24 decembris 1808 ex Nro 220 et 14 junii 1816 ex Nro 1228 emanatis, statutum erat, ut ii solum modo curati ritus nostri indulgentiarum r. l. loca adeant, qui a curatis r. l. eatenus requisiti, a respectivo officio decanali licentiam obtinuere, ordinationes tales currenda hujusce 9-a novembris 1829 ex Nr. 1691 per dioecesim publicata clero curato in memoriam revocatae fuerunt.

Quum vero ordinationes has non omnes curati eadem ratione intelligant, sed diversimode interpretentnr, imo et officia decanalia non

semper eadem rite adplicent ita quidem, ut contigeret, quod manifastatas a quodam curato circa petitam Calvariam [1]) adeundi licentiam scopus se collectione stipendiorum missae miseram suam sortem sublevare cupere, ab officio decanali data orali facultate indirecte approbatus fuerit; quam porro officia decanalia in impertiendis ejusmodi licentiis tam largo modo procedant, ut subordinatos curatos non spectato eo, quod dies Domini, aut festivi intercedant, stationes suas ad plures dies dereli(n)quere et hac ratione propriis ovibus debitum fabulum subtrahere sinant, cum denique nonnulli curati sacerdotalis suae dignitatis obliti in locis indulgentiarum a populo pro missae sacrificiis stipendia emungant, seposita omni modestia ac decentia per ecclesias, coemeteria et plateas vagentur, domus propinatorias visitent, compotationibus indulgeant, excessusque demum statui spirituali et ritui nostro in opprobrium vergentes patrent, taliterque confluentem populum scandalisent.

Hinc consultum esse duximus citatas ordinationes consistorii nostri declarare, modalitates, sub quibus curatoris ritus nostri loca indulgentiarum r. l. adire licebit, latius determinare et in contravenientes certam et irremissibilem poenam decernere. In consequentiam horum itaque statuimus, quae sequuntur: I. Omnes curati ritus nostri, sive parochi aut capellani locales, sive cooperatores aut administratores fuerint, memores sunto characteris et dignitatis suae sacerdotalis, positionisque suae a ritu latino independentis, idcirco vero curatis r. l. pro adimplendis functionibus sacris se non obtradant, nec ab iisdem pro administrandis fidelibus r. l. actibus religionis licentiam expetant, aut cleri curati r. l. cooperatorum vices quasi gerant, perpendentes rite detrimentum ejusmodi propria ex objectione singulos in sacerdotes intergrum (!) in clerum et ritum nostrum manans, longe plus praevalere lucrum, quale pro administratis fidelibus r. l. functionibus sacris capere soleant. Ni igitur a curatis r. l. amicabiliter, humaniterque rogati fuerint, ab administrandis fidelibus r. l. actibus religiosis in genere et in locis indulgentiarum in specie abstineant, necesse est. II. Si contigerit, quod quipiam ritus nostri curati a curatis r. l. fine praestandi tempore indulgentiarum, aut dicendi verbi divini rogati fuerint et requisitioni huic satisfacere se posse existimaverint, ii litteras missi . .eatenus ad se directas, tum scriptam vicinorum curatorum promissionem, quod eos ..m tempore absentiae suppleturi sint, officio decanali praesentare et ab eodem libello supplici exarato pro qualibet vice scriptam licentiam expetere tenentur. Officium decanale vero

[1]) Коло Добромиля.

antepositas sibi literas missibiles, tum promissionem vicini curati actis decanalibus mandabit et facultatem petitam pro circumstantiis officiosa resolutione impertietur, aut denegabit. III. Circumstantiae, quae deferre petito non suaderent, sunt: si nempe supplicans, ut poscinamius seu avidus paecuniae in genere et ratione extorsionis stipendiorum in specie notus, si ad ebrietatem proclivis et ad excitandas rixas pronus, vel si ab eodem scandala pertimescenda essent, aut denique, si a loco indulgentiarum ita remotus esset, ut accessu suo proprios magis, quam religionis scopos intendere conspiceretur. IV. Officium decanale licentiam ejusmodi adendi loca r. l. indulgentiarum curatis sibi subordinatis pro tribus diebus solummodo impertiri poterit bene attento eo, quod a celebrandis sua in statione sacris, diebus Domini et festivis, si tales ante- inter- vel succederent, dispensare non valeat, cum alibi praestandum spirituale auxilium neglectum officiorum propria in statione nullatenus justificet. V. Officium decanale, quod subordinato cuipiam curato licentiam impertitum est adeundi quempiam indulgentiarum r. l. locum, qui alieno in decanatu situs esset, actum ejusmodi decano r. g. c., in cujus districtu locus hic indulgentiarum existit, officiosis litteris pro notitia ac directione manifestare obligatur. VI. Decanus, vel administrator, in cujus decanatus peripheria indulgentiarium r. l. ecclesia posita est, per se et per illum subordinatum sibi curatum, in cujus curatiae ambitu locus indulgentiarum r. l. jacet, qui vel ideo relate ad fideles r. g. c. pro indulgent(i)is confluentes respectivus curatus est sub propria responsabilitate invigilare tenetur, num illuc curati ritus nostri facultate sui officii decanalis destituti pro exercendis functionibus sacris non confluant et num illi, qui licentia ejusmodi gaudeant, ad quae vocati fuerint munia, vocationi suae correspondenter abeant; in specie vero, num functiones sacras debite peragant et sacramenta fidelibus r. g. r. juxta ritum et praescripta administrent, tum priores, tum secundo loco memorati cum praevaricationibus suis pro decernenda pro merita poena horsum indicandi sunt. VII. In transgressores harum legum poena recollectionis spiritus juxta gradum contravenientiae ad cathedralem peragenda statuetur. Praesentem ordinationem illustri decano pro stricta observatione eo addito intimamus, quod originalem in actis sui officii conservare in copiam transsumtam vero in decanatu suo publicare, atque subscriptione propria et omnium sui decanatus curatorum munitam speciali relatione ad 1-m 9-bris a. c. convertere horsum teneatur. Datum Praemisliae die 7 aprilis 1831. Strzelbicki, judex surrogatus. Sielecki.

VII. Перемиська консисторія подає підвладному собі духовенству до відома заборону світської власти приймати у себе священиків-утїкачів з Росії, 21 червня 1832 р.

Illustribus admodum reverendis decanis dioecesis gr. cath. Premisliensis.

Nr. 1126. Altissimum edictum c. r. majestatis medio intimati excelsi c. r. gubernialis praesidii de 15-a junii anni currentis Nro 5015 horsum devolutum de tenore: „In Folge eines Allerhöchsten Befehls S-er k. k. Majestät darf kein in Folge der polnischen Revolution nach Galizien geflüchteten Priester, von was immer für einen Ritus, in Galizien geduldet, noch weniger aber zur Seelsorge, wenn auch nur zeitweise zugelassen werden. Da andererseits derley Priester von der Amnestie zur Rückkehr in ihr Vaterland ausgeschlossen sind, so werden dieselben mit Passen nach Frankreich versehen werden. Sollten sich daher in der Diözese des Konsistoriums derlei Priester aufhalten, so sind dieselben so gleich hieher anzuzeigen, um wegen derselben die weitern Einleitungen troffen zu können“. Officio decanali ea cum praemonitione suo in decanatu publicandum communicamus, ne curati nostri ritus ullum sacerdotem ex regno Poloniae profugum ad exercitium sacrorum sub nullo respectu admittere praesumant, immo si alicubi ejusmodi unum alterumve sacerdotem commorantem aut huc vagantem comprehendi contingerit, ut relationem de loco eorum commorationis mediantibus officiis decanalibus pro ulterioribus disponendis horsum anteponere non intermittant. Premisliae, die 21-a junij 1832. Joannes eques de Sielecki, iudex surogatus. Pietrasiewicz.

VIII. Перемиська консисторія переконавши ся, що питомцї духовної семінарії не вміють навіть руських молитов, взиває духовенство, щоб учило своїх дїтий руської мови, 26 грудня 1833 р.

Nr. 2693. Experientia docuit nos, quod multi ex candidatis status sacerdotalis non tantum qui theologicis studiis operam navant, sed plane etiam illi, qui jam ad sacros ordines aspirant, non tantum linguae ruthenae, quae tamen illis, utpote futuris animarum curatoribus, irremissibiliter est necessaria, totaliter sunt ignari, sed nequidem orationem Dominicam aliasque consvetas preces idiomate rutheno recitare sciant. Quum ex ejusmodi candidatis non multum emolumenti in cura animarum expectare liceat haecque eorum ignorantia potissimum culpae parentum, qui proles suas maturae in lingua patria ruthena instruere negligunt et easdem proles preces quotidianas in

eadem lingua ruthena recitare non sinnut, adscribenda sit. Quare officio decanali comittimus, ut omnes curatos decanatus sui nomine nostro cohortetur, quatenus prolibus suis notitiam linguae vernaculae ruthenae mature instillare satagant, praecesque quotidianas in lingua ruthena recitare sinant; non enim tantum turpe est, si homo adultus linguam vernaculam ignorat, sed patres sacerdotes, qui filios suos ad statum doctorum populi perducere cupiunt, ad instruendos eos in lingua ruthena in conscientia obligantur. Praemisliae, die 26 X-bris 1833. Sielecki V. G.

IX. Перемиська консисторія подає умови, під якими можна переходити з гр. кат. обряду на латинський, 29 падолиста 1834 р.

Nr. 769. Occasione relationis officii decanalis dobromilensis dt. 15 aprilis a. c. N. 46 nobis exhibitae intimamus officii decanali altum c. r. gubernii decretum dto 20 februarii 1818 N. 7897 intuitu transitus a r. gr. cath. ad latinum ritum emanatum, medio cujus in fundamento supremae aulicae cancellariae decreti dt. 25 januarii 1818 significatum est, quod sacratissima c. r. majestas ad factas sibi propositiones, sub quibus modalitatibus transitus fidelium rit. grae. cathol. ad ecclesiam cath. lat. locum habere deberet, gratiosissima resolutione dt. 20-a januarii 1818 sequentes determinationes statuere dignata sit. 1-o. Transitus a gr. catholico ad latinum ritum libero arbitrio et humori (Laune) cujuslibet individue relinqui et generatim sine rationabili causa (ohne einen vernünftigen Grund) permitti nequit. 2-o. Ad ejusmodi transitum tamen ex rei natura consensus papalis absolute non requiritur. 3-o. Personis non nisi spiritualibus, quae aut studiis adhuc vacant, aut iam curae animarum applicatae sunt, sed caelibes et ex rationibus ab earum ordinariatu profundatis agnitis ad ritum latinum transire volunt, si gr. cath. ordinariatus declaraverint se autorisatos non esse, ut eis hunc transitum ex potestate ordinariatus permittere possint, illis ipsis, vel cum earum cointelligentia lat. episcopis, qui hasce spirituales personas in suum clerum suscipere volunt, papalis consensus in via praescripta peti permittitur. 4-o. In matrimoniis mixtis liberum esto conjugibus in suo ritu perseverare et suas proles pro diversitate sexus in ritu parentum baptisare et educare. Latini ordinariatus provocandi sunt, ut clerum suum ab omni cupidine proselitas faciendi (vor aller Proselitensucht) pro rei exigentia praemoneant. Quodsi vero canjuges rit. gr. c. in matrimoniis mixtis ad rit. lat. ex rationabili causa transire voluerint, tales semper praevie suo ordinatui fine obtinendi consensus se insinuare debent. Haec itaque alta ordi-

natio ad removendas omnes sinistras opiniones officio decanali pro sui et respectivi cleri notitia et directione consignatur eo addito, quod: a) transitus fidelium ex ritu gr. cath. ad latinum etiam post emanatum altum guberniale decretum ddt. 20-a februarii 1818 libero arbitrio cujuscunque non sit relictus, sed semper rationabilis causa ad ejusmodi transitum requiratur et b) ejusmodi transitum semper praevia dispensatio ordinariatus sit necessaria, sine qua nemini nativum gr. cath. ritum deserere licitum est; hinc c) nostri curati illos fideles r. gr. c., qui sine praevia dispensatione gr. cath. ordinariatus ad ritum latinum transire voluerint, aut attentaverint, qua suos parochianos considerare et tractare teneantur, donec dispensationem de super ab ordinariatu r. gr. cath. in scriptis produxerint. Premisliae, die 29-a novembris 1834. Joannes eppus. J. Ławrowski.

X. Консисторія наказує подавати до уложеня епархіяльного шематизму також число душ латинників, акатоликів і жидів, 15 січня 1835 р.

Nr. 53. Cum in schematismo dioecesano premisliensi r. l. pro anno 1835 conspexerimus, quod praeter animas cath. r. l. in nonnullis parochiis, uti in Przemysl, Sambor, Sanok, Iarosław, Mosciska, Iaworow, Drohobycz, Dobromil etc. numerus animarum r. g. c. expressus sit, cumque numerum animarum in tota dioecesi premisliensi r. l.:

cath. r. l. . . .	662454
cath. r. gr. . .	565044
acathol. . . .	5041
iudaeorum . . .	57457
universim . .	1289996

cum stupore deprehenderimus; proinde officio decanali ordinamus, ut in futura consignatione animarum ad shematismum dioecesanum pro anno 1836 conficiendum cum fine augusti 1835 nobis exhibenda, quilibet curatus et in qualibet localitate exacte et conscientiose exprimat: 1-o numerum animarum fidelium r. gr. c., 2-o numerum animarum fidelium r. l., 3-o numerum animarum acatholicorum, si ibi degma, et 4-o numerum animarum iudeorum ibidem habitantium. Officium autem decanale sollicite invigilabit, ut quilibet curatus non perfunctorie, sed juxta specificas consignationes animarum suae parochiae, aut si hae haberi non possint, juxta certam scientiam quoad quamlibet localitatem computum faciat et cum omni possibili exactitudine nobis medio officii decanalis summarice, seorsive tamen, quoad quamlibet localitatem in sua parochia reperibilem substernat. Premisliae, die 15-a ianuarii 1835. Joannes episcopus. J. Ławrowski.

X. Консисторія наказує священикам, аби не ходили в світській одїжи і говорили проповіди та катехизували рідною мовою руською, а не польською, 5 марта 1835 р.

Nr. 448. Ex speciali casu cum displicentia cognovimus, quod: 1. nonnuli curatorum vestibus saecularibus induti in examinibus trimestralibus comparere soleant. 2. Catechisationes juventutis et sermones homileticos ad populum non in lingua vernacula ruthena, sed idiomate polonico absolvant atque hoc modo efficiunt, ut instructio eorum, quam tradunt, ab auditoribus parum aut sinistre aut plane prorsus non intelligatur sicque eius modi curati vocationi suae non respondeant, nec juvat praetextus, quem quidam curatus pro sui explicatione non erubuit in medium proferre, quod scilicet in lingua ruthena non sit bene versatus, quia potiori iure de populo rutheno dici potest, eundem non esse in lingua polonica bene versatum, et alioquin quemlibet, qui curam animarum inter populum ruthenum in se susceperat, linguam ruthenum calere oportet. Si vero in illa sufficienter versatus non fuerit, praestat et sana ratio suadet, ut ille potius linguam ruthenam propter concreditam sibi communitatem discat, quam ut tota communitas propter curati sui commodam linguam polonicam percipiat. Quapropter officio decanali committimus, ut indilate curatis decanatus sui districte nomine nostro praecipiat, quatenus omnes et semper in examinibus trimestralibus veste clericali decenter induti compareant, et tam catechisationes juventutis, quam sermones homileticos ad populum in lingua vernacula ruthena habeant, secus transgressores huius nostrae dispositionis animadversioni subicientur. Premisliae, die 5-ta martii 1835. Joannes eppus. Polański.

XII. Проєкт ґубернії в справі підвисшення конґруї, 7 мая 1835 р.

Nr. 929. Excelsum c. r. gubernium dto 24-a martii a. c. N. 1315 signifavit horsum: Propositionem factam esse, ut congrua parochorum in maioribus et difficilioribus curatiis ad 400 fr., in 90 montanis curatiis ad 500 fr. elevetur, in minoribus curatiis congrua 300 fr. relinqaatur, pro capellanis localibus ad 300 fr. et pro cooperatoribus ad 200 fr. elevetur.

In huius sequelam committimus officio decanali, ut iuxta formulare ·/. consignationem horsum anteponat, in qua omnes parochiae et capellaniae locales una cum numero animarum expresse (!) sint, atque in rubrica adnotationis propositionem exhibeat, ad quamnam categoriam congruae utrum nempe: ad cathegoriam 500 fr. vel 400 fr. vel

300 fr. vel 200 fr. quaevis curatia pertinere debeat. Notitiae hae praestandae sunt ad 20-m junii a. c., ut terminus ab excelso c. r. gubernio pro praestanda relatione praefixus servari possit. Premisliae, die 7-a maii 1835. Joannes eppus. Polański.

XIII. Консисторія заказує священикам носити кашкети, 28 цвітня 1838 р.

Nr. 986. Innotuit huic consistorio, quod nonnulli curatorum immitando saeculares, tegumenta capitis, vulgo „kaszkiet" dicta, portare soleant. Cum ejusmodi conformatio sese ad morem saecularium magnam levitatem animi prodat, cum vestitu clericali haud conveniat et in oculis ipsorummet saecularium dignitati sacerdotali multum detrahat, hinc committimus officio decanali, ut curatis respectivi decanatus gestationem mox dicti tegumenti capitis, „kaszkiet" vocitati, stricte prohibeat, illisque verba apostoli „omnia mihi licent, sed non omnia expediunt" in memoriam revocet. Praemisliae, die 28-a aprilis 1838. Sielecki, vicarius generalis. Polański.

XIV. Консисторія наказує деканам наглядати за священиками в справі їх полїтичного поведеня, 11 грудня 1838 р.

Nr. 3302. Ab aliquot jam annis tristis experientia docet, quod nonnulli curati obliti sui status, suae vocationis et sui characteris, sese gravium delictorum politicorum reos faciendo ad paenam gravis aresti politici in civitatibus circularibus cum summo dedecore pro universo clero nostro subeundam condemnati extiterint, prout etiam nuperrime quidam parochus dioecesis nostrae ad gravem arestum politicum in magistratu civitatis circularis per tres menses luendum condemnatus est. Causa hujus non alibi querenda esse videtur, quam in defectu prudentiae, in effrenatis passionibus, in cupiditate immiscendi sese negotiis alienis et nimia cupiditate corradendarum opum. Quae vitia apud ejusmodi curatos communiter praedominari cernuntur, tum etiam in eo, quod decani vitiosis ejusmodi curatis debite non invigilent et ex praematura conniventia devietatis illorum coram consistorio celent, atque illis apertam viam relinquant, qua illi in propriam infelicitatem cum obprobrio totius cleri ruunt. Ad ponendum pro futuro malo huic obicem comittimus officio decanali, ut super comportatione curatorum decanatus sui conscientiose invigilet, deviantes tum per se, tum cum aliis bene moratis, statuque suo dignis curatis ad rectam viam deducere satagat, et si hoc non juverit, illos sine omni respectu consistorio pro ferenda mature medicina indicent. Premisliae, die 11-a decembris 1838. Joannes eppus. Polański.

XV. Консисторія засуджує на утрату священства Теодора Кульчицького[1]) сотрудника в Дорожові коло Самбора, засудженого на рік вязниці в Шпільберґу за образу маєстату, 1 лютого 1840р.

Cum Kulczycki Theodorus anteactus cooperator in Dorożow, decanatus Mokrzanensis convictus de crimene laesae majestatis, condemnatus extiterit ad poenam duri carceris unius anni in castello Brunae, Spielberg nominato, luendam et ad solvendas comissionis criminalis expensas, qua propter idem Theodorus Kulczycki a statu et dignitate sacerdotali conformiter canonibus ecclesiae pro semper depositus ad statum laicalem redactus atque vestitu clericali privatus exstitit. Ne itaque mox dictus Theodorus Kulczycki, postquam e carcere dimissus fuerit, ullibi ad peragandas functiones sacras admittatur, committimus officio decanali, ut currendam hanc in notitiam cleri curati respectivi decanatus ita tamen caute deducat, ne actus hic funestus inter populum divulgetur et postea currendam hanc a quolibet curato subscriptam horsum remittat. Premisliae, die 1-sa februarii 1840. Joannes eppus. Polański.

XVI. Консисторія позбавлює оо. Михайла Минчакевича[2]) пароха в Лїську і Сильвестра Мійського сотрудника в Тараві волоській коло Сянока священства з причини засудженя їх на вязницю за образу маєстату, 18 грудня 1840 р.

Nr. 3493. Presbyteri hujus dioecesis nempe: Michael Minczakiewicz, parochus in Lisko et Sylwester Mieyski, coadjutor privatus in Tyrava wołoska condemnati sunt attissimo aulico decreto dto 17-a novembris 1840 N. 6738 ob comissum crimen laesae maiestatis ad durum carcerem et quidem prior trium, posterior vero duorum annorum. Atque ideo conformiter canonibus ecclesiae et §. 446 cod. crim. I-a part. ambo privati in perpetuum extiterunt non tantum potestate sacra sed etiam statu et dignitate clericali, nec non privilegio fori ecclesiastici atque facultate functiones sacras exercendi et habitum clericalem gestandi. De quo officium decanale cum eo certius redditur, ut de eo etiam condecanales curatos (caute tamen, ne per id populus scandalizetur) informet, iisdemque injungat, ut dictos anteactos presbyteros, si post absolutam poenam, ad quam condemnati sunt, reversi

---

[1]) Він умер в 1880-х роках бувши парохом в Терї коло Хирова. Див. Укр. руський Архів, т. III, ст. 118, 265 і д.

[2]) Минчакевич умер мабуть з початком 1880-х років бувши парохом в Бібрцї коло Ліська. Див. Укр. руський Архів, т. III, ст. 118 і 265 і д.

fuerint, ad peragandas functiones sacras atmittere praesumant, illisque habitum clericalem gestare non permittant. Premisliae, die 19-a decembris 1840. Joannes eppus. Polański.

XVII. Консисторія присилає в деканат біблїю старого завіта, написану о. Венедиктом Левицьким, з наказом розіслати її по всїх парохіях деканату, 14 вересня 1844 р.

Nr. 2887. Tristis experientia docet, quod populus noster admodum exiguam aut prorsus nullam notitiam Historiae biblicae possideat. Ad occurendum huic malo impressa est in hujate typographia ejusmodi Historia biblica Veteris Testamenti per dominum canonicum et professorem theologiae moralis in universitate leopoliensi Benedictum Lewicki in lingua vernacula ruthena adornata, cujus 16 exemplaria, pro qualibet scilicet curatia ejatis decanatus unum (exemplar officio decanali in adnexo), consignamus cum eo, ut haec illico disvendi faciat et collectum pretium pro quolibet scilicet exemplari(!) 20 xr. c. m. horsum quo ocyus(?) transmittat. Si plura exemplaria pro ejate decanatu necessaria fuerint, illustris decanus numerum eorundem horsum indicandum habuit. Ceterum significatur officio decanali, quod proxime etiam Novi Testamenti Historia biblica idiomate rutheno ab eodem autore concinnata typis vulgabitur. Premisliae, die 14-a septembris 1844. Joannes eppus. Polanski.

XVIII. Консисторія заборонює священикам примушувати вірних до приреченя тверезости відмовою духовної послуги неслухняним, 12 лютого 1845 р.

Nr. 465. Innotuit consistorio, quod curati penes commissam sibi introductionem societatum sobrietatis diversimodos abusus committere soleant, nempe: illis fidelium membris, quae ex propria voluntate ad quaestionis societatem non accedunt, obsequia spiritualia denegant, at ea aliis coacturis modis ad emittenda temperantiae vota adigere audeant, talique modo procedendo ansam ad quaerelas praebeant. Cum emittenda vota temperantiae libero arbitrio cujuslibet fidelis membri relicta sint, hinc praemoneamus clerum curatum, ut penes perficiendum hocce opus ab omnibus abusibus abstineant, seque instructioni nostrae typo pressae et respective quoad 5-m punctum sub 10-a 8-bris 1844 Nr. 3075 sibi intimatae strictae conformare satagat. De quo officium decanale clerum curatum respectivi decanatus informandum habet. Premisliae, die 12 februarii 1845. Joannes eppus. Pietrasiewicz.

XIX. О. Іван Вандза Коростенський, завідатель Днїстрика дубового, жалуеть ся перед деканом на переслїдуванє з боку Антона Чачковского, фервальтера в Лімнї, 26 червня 1845 р.

Przewielebny xięże dziekanie zastępco podsciwego Klemensa! Tknięty dolegliwym przesladowaniem w stanie nas nieszczęsliwych pracownikow w winnicy Chrystusa daie mi powod prywatną odezwą złozyć prywatne odezwe dla zawstydzenia w czasie potrzeby przy komissyi, ktora koniecznie dla ratunku znękanego kleru w krulowaniu Czaczkowskiego Antka, a kuma mych dzieci, zywołupca, cichodercy w łomnianskiey ferwalteryi nastąpić musi — z powodu: a. Sam powiedział vice König ferwalteryi Łomny, ekonomiczny rządca, ze on dla popow mayster, co zezna przewiel. imc x. Turczmanowicz, ktory łagodnością szaleństwa Czaczkowskiego zaspokoił. Ad b. Ansa tegoż swiętego cichego, ostrożnego żywołupca sprawia to, że mi powiedział iako kum: „sobaka!“, — ze „u mnie wóyt więcey wiary ma, iak wy wszyscy popy“ — na to jurament. c. Odwołuię się na poprzednika przełożonego, który mnie bronił, ww-go dziekana, co miałem z Czaczkowskim! Równa on kler i wynosi wóytow więcey iak xięży, basniąc chłopom, by na niego skargi nie było, cichaczem upadla stan duchowny, co zezna wielebny imc x. Antoni Nazarewicz, paroch Gałowski, imc x. Turczmanowicz, ktory spokoynością żyiący ustąpić musiał, imc x. Michał Pawlewicz, paroch Żukotyna. d. Czaczkowski ferwalter oświadczył przedemną i chłopami, że xiędza w Dniestrzyku nie potrzeba, niech ze strony doiżdza. — „Nie róbcie popom żaden, niech płacą!“ To na sessyi publikował, dał anse nieposłuchu i zrobił bunt w całey ferwalteryi — rowniez świadek wwx. Klemens Turczmanowicz i ja przysięgnie na to. e. Czaczkowski oświadczył mi w oczy, że „co ia napisze i biskup wasz nie poprawi, — ia iak zechce, to panu(!) zgubie lub naprawie!“ Odpowiedziałem mu na to: „Pan nie szwiec(!) byś buty naprawiał, a nie Gurski [1]), byś ze świata gubił, lub wiszał“. Do tego przyszło teraz, że na placu moim zostałem ze zoną skrzywdzony, a to wszystko Czaczkowskiego informacya. Nie uzyskawszy od niego żadney sprawiedliwosci na załączone skargę, polecam w łzach do ciebie urzędniku duchowny dekanatu żukotynskiego, a szanowny parochu jabłonski! Czuy niedole moie! Bili Mussakowskiego w Dniestrzyku dubowym, biią i mnie na cmentarzu koło cerkwi, gdzie nawet i krwi rozlanie było z mey żony, która broniła mnie z czeladzią. A gdy na moie skargę Czaczkowski ferwalter odpowiedział: „Ey day

---

[1]) Кат у Львові.

pan pokoy, wszyscy pana nie lubią, pogódź się" — w takim razie składam moie żałobe do kryminalnego sądu, prosze to przedstawić, mnie zabespieczyć! Czyli można w cerkwi odprawiać, że cmentarz o sciany stykaiący się z cerkewnemi sciany sprofanowany, nato czekam odezwy. Łącząc winne uszanowanie oboyga Kucieli podnozek. Dniestryk dubowy, 20 junii 1845. x. Jan Wandza Korostenski.

XX. Львівська Ґубернія заводить воєнні суди в самбірськім окрузї, 24 лютого 1846 р.

Ad Nm 154. Circulare an sämtliche Dominien und Ortsobrikkeiten. Nachdem die hochverrätherische Umtriebe der Übelgesinnten und und Unruhestifter bereits an mehreren Punkten Galiziens in einen offenen Aufruhr ausgebrochen sind, so hat das k. k. Landesgubernium am heutigen Tage im Einvernehmen mit dem k. k. Appellations- und Criminal-Obergerichte beschlossen in dem Samborer Kreise das Standrecht in Gemässheit des §. 501 I Th. des Strafgesetzbuches eintretten zu lassen. Hievon werden sämtliche Dominien und Ortsobrigkeiten zu Folge h. Landes-Praesidial-Erlasses vom 24-ten Februar 1846 Z. $\frac{768}{\cdot g \cdot g \cdot g}$ mit dem Auftrage verständigt in ihrem Teritorien sowohl durch den Ortsseelsorger von der Kanzel, als auch auf die gewöhnliche Art sogleich Kund zu machen, das Standrecht sey nun in Wirksamkeit. Jederman habe sich zur Ruhe zu begeben, sich sogleich von den etwaigen aufrührerischen Zusammenrottungen zu entfernen und den zur Stillung des Aufruhrs ergehenden Anordnungen zu fügen, widrigenfalls der noch ferner im Aufruhr Ergriffene nach der Strenge des Standrechtes mit dem Tode würde bestraft werden. Der Tag und die Stunde der Kundmachung ist in dem Currendbogen bei Strafe von 5 fr. cm. genau anzugeben. Vom k. k. Kreishauptmann. Sambor, am 25-ten febr. 1846. Hitzgern.

Nr. 599. Obiges Zirkulare ist abzuschreiben und von der Kanzel Kund zu machen. Vom k. k. Ca(mer)al Wirtschaftsamte. Łomna, den 1-ten März 1846. Czaczkowski.

XXI. Епископ Снїгурський взиває деканат донести йому, яке полїтичне поведенє йому підвласних священиків. Декан доносить, що священики держать ся з далека від полїтики, 2 марта 1846 р.

Nr. 26. Indigemus notitiis pro ulteriori usu officii instituendo, quomodo modernis infaustis temporibus curati nostri in his adjunctis se comportaverint, an vocationi suae conformiter se gesserint et ab

omni macula liberi manserint. Qua propter illustrem admodum reverendam dominationem provocamus, ut secundum suam scientiam nobis referat, an non aliqui ex nostris curatis his nefariis molinibus implicati vel ab instantia politica desuper percepti fuerint, aut ob suam politicam sentiendi agendique rationem in praesentibus circumstantiis se suspectos reddiderint. Premisliae, die 2 a martii 1846. Joannes eppus.

Nr. 58. Excellentissime illustrissime ac reverendissime domine domine praesul clementissime!

Obediendo multum reverandae requisitioni excellentiae vestrae dtto 2-da mens. cur. N. 26 infrasertus tam e sua pro posse scientia, quam e haesterna die in Turka facta eidem magnifici domini Czetsch equitis de Lindenwald c. r. gubernialis conceptus practici, hac vice per districtum e parte c. r. officii circularis samboriensis delegati commissarii amena manifestatione, humillime refert, quod curati decanatus Zukotynensis modernis infaustis temporibus vocationi suae conformiter sese gesserint. Jabłonka nizna, die martii 1846.

XXII. Окружний уряд в Самборі повідомляє деканальний уряд, що в сусіднім окрузї появила ся революцийна проклямація і взиває, щоби священики слїдили за нею, 16 марта 1846 р.

Nr. 436. An das Dekanat. Vor Kurzem ist in einem benachbarten Kreise bei einer Gemeinde ein Aufruf in ruthenischer Sprache gefunden worden, in welchem ein Ungenannter das Landvolk von den Pflichten gegen den Staat, gegen dessen Behörden, gegen die Grundobrigkeiten und gegen die Kirche abzubringen sucht, ihm vorspiegelt, dass die Bauern in einigen westlichen Kreisen Galiziens durch die Vertreibung der Kreisämter, Beraubung der Kreiskassen, Ermordung der Grundherre und der Geistlichkeit bereits frei und glücklich geworden sind, und das Landvolk auffordert, diesem Beispiele zu folgen vor allen anderen den Grundherrschaften den Gehorsam zu versagen und sich mit Sensen und Messern zu bewaffen, wo sich sodann Männer unter Bauern einfinden werden, die sie anführen und zum erwünschten Ziele leiten werden. Zugleich wird in diesem Aufrufe verfügt, dass solchen jeder Kirchensänger dem Landvolke vorsichtig bekannt machen, kopiren und dem nächsten Kirchensänger unter Todesstrafe zum gleichen Behufe mitzutheilen habe. Bei der guten Gesinnung der Unterthanen des Samborer Kreises und der ganzen Provinz ist zwar nicht zu besorgen, dass dieser Aufruf bei dem Landvolk Anklang finden werde, indessen ist die Ruhlosigkeit des Vorhabens schon von der Art, dass alles aufgeboten

werden muss, um diejenigen abzufinden, von welchen es ausgieng. Sämmtliche Dekanate werden daher angewiesen die unterstehende Geistlichkeit hievon mit der Aufforderung zu verständigen, auf das Vorkommen eines solchen Aufrufes die gespannteste Aufmerksamkeit zu richten und wenn sich Spuren hievon zeigen, den Gefertigten in Kenntniss zu setzen, solche augenblicklich zu verfolgen, den Aufruf wegzunehmen, den Verbreiter durch das Dominium, oder die Pfarrgemeinde verhaften zu lassen und unter Angabe der näheren Umstände mir sogleich die Anzeige zu machen. Sambor am 16 März 1846. Hintzgern.

XXIII. Епископ Снїгурський дізнавшись про закладаннє ворожого духовенству товариства взиває священиків, щоби своїм поступованєм не давали ворогам оружя в руки против себе, 6 мая 1846 р.

Nr. 105. Accepimus tecto nomine authoris epistolam sequentis tenoris.

Przypadek nadzwyczajny dał mi odkryć tajne towarzystwo dopiero zawiązać się maiące, które ma na celu o naywiększem prożniactwie ruskich księży rząd przekonać, którzy z nudow dopuszczają się piiaństwa, ger w karty, i innych niemoralnosci a powszechnie zdzierstwa parafian im powierzonych, rozumi się w obydwóch dieceayach a to tym sposobem, że ciż księża wymuszaią: 1. Od slubow 2—10 reń. kon. mon. 2. Za modlitwiny położnic po 10 xr. kon. mon. kury i chleb. 3. za chrzest od oyca i kumow z osobna po 6 xr. m. k. i kwarte wodki i t. p. 4. za pogrzeby od 5—20 reń. mon. kon. lub krowe, woła(!) i t. p. 5. za spowiedź od osoby po 2 xr. m. k. lub dzień roboty. 6. jak spowiedz wielkanocna nastąpi, prócz powyzszey opłaty, spowiadać się maiący zamiast przygotowania się do spowiedzi muszą w ogrodzie robić. 7. każden gospodarz przed wielkanocą od 3—6 bochenkow chleba i 5—10 sztuk jaj, i to naraz pod tytułem dochodu bez względu na ubostwo oddawać musi. 8. Nowożeńcy muszą pod pretextem nauczenia się katechizmu, kilka tygodni przed slubem do księdza chodzić i cały dzień o swej strawie mu robić, w wieczor zaś przy katechizacyi bywaią niemiłosierdnie bici; spotyka to tylko tych, którzy nie maią się czem opłacić, bo ten, któren da 5 fm. k. m. choćby nie umiał się przeżegnać, zda katechizm. 9. Ciż księża prawie gwałtem pomuszaią(!) parafian, aby diakom prócz za usługi cerkiewne jeszcze za uczenie dzieci płacili, chociaż pomienieni diaki cały rok nawet pacierza onych nie uczą, ale za to księżom do usług domowych gotowi bydz muszą. 10. Wymagaią oni także, aby parafianie prawie za darmo po

kilka dni im robili, a którzy tego czynić nie chcą, bywaią grabieni samowładnie. 11. Że o powyzszych i innych bezprawiach księży, dziekani dobrze wiedzą, iednak pasterzom nie donoszą, bo sami czują się do podobnego złego, jeżeli zaś która gromada zażali się o co, a pasterz nakaże komissyę, wtedy dziekan natychmiast zawiadamia proboszcza, z ktorym o interesie pomówiwszy i antycypacyę dobrą wziowszy ziezdża na komissyę i percypuie przez proboszcza wskazanych z gromady do protokołu, którzy zwykle iak najlepsze zeznanie do protokołu dyktuią, a tym protokołem pasterz zaspokoiony bywa, i na tem kończy się wszystko bez dalszego badania, lub przekonania, poczem proboszczowie publicznie i bezczelnie żałących się wyśmiewaią i rożnemi sposobami uciskaią. 12. Tego towarzystwa nie iest iedynym celem przekonać rząd o uciemięrzeniu(!) parafian, ale o obłudney wierności duchowieństwa ruskiego ku temuż, które dla tego za porozumieniem się z wichrzycielami takowych ciemięrzeń i zaniedbania w nauce religijney (iakby przez rząd dozwolonych) dopuszcza się, aby przy wydarzoney sposobności razem z pomienionymi wichrzycielami wolności swoim parafianom głosić mogło. 13. Chce to towarzystwo zaprojektować, aby albo grunta albo kongruę księżom poodbierać i takowe na nauczycieli obrócić, którzyby młodzież rolniczą w czytaniu, w naukach moralnych i gospodarskich ćwiczyli, a tym sposobem byt rolnika poprawiali, bo duchowieństwo teraznieysze odbieraiące nauki w seminarium (niestety kazania dobrze przeczytać nie umieiące) mniey naucza religii, iak duchowieństwo nie uczące się tego wszystkiego przed sto laty nauczało, gdyż wykazy uczących się dzieci w szkółkach które na co innego używane bywaią, są tylko idealne, o czem nadzorcy szkołek dobrze wiedzą, ale milczą, nawet podczas wizyt potrafią biskupów omamiać.

Cum his infaustis temporibus clerus noster vel ideo, quod augustissimo imperatori eiusque alto regimini debitam fidelitatem servaverit et nemo ex clero nostro tam in hujate dioecesi, quam in leopoliensi non obstantibus provocationibus et comminationibus malevolorum moliminibus se adjunxerit, quin immo nonnulli curati in nostra dioecesi variis incommodis, damnis et persecutionibus expositi fuerint, inimicos non paucos numeret, qui omnem occasionem quaerunt, clerum nostrum denigrandi eidem varios abusus et excessus imputandi quinimo fidelitatem ejus erga supremum regimen suspectam reddendi, eapropter officio decanali comittimus, ut in proximo examine trimestrali, vel alia data occasione, clero condecanali tenorem epistolae supra expositum notum reddat, ac curatos si nefors aliqui suae vocationis immemores essent, praemoneat, quatenus a quibusque praea-

gravationibus(!) et extorsionibus sibi sollicite caveant, pro officiis, a quibus remunerationem petendi ius habent, liberam et benevolam oblationem acceptent, jam vero pro functionibus, a quibus juxta patentate nulla jura stolae competunt, etiam nullam praetensionem forment, tum curatos nefors alicubi remissos observatos cohortatur, ut obligationibus quoad tradendas doctrinas homileticas et catechismales ac instructioni juventutis parochialis ad ancussim satisfaciant, cum modernis temporibus ubique locorum sive extranei, sive parochiani dentur, qui moribus conversationi, procedendi ratione, diligentiae et assiduitati curatorum in adempletione officiorum solertissime attendum, tum quod in his infaustis adjunctis populus ruralis etiam nostri ritus per emissarios sub variis praetextibus concitetur, ut contra suos curatos consurgat, et ab iis se liberari faciat. Premisliae, die 6 maij 1846. Joannes eppus.

XXIV. Епископ Снїгурський повідомляє декана, що між селянством кружить пісня, яка підбурює людий против духовенства і доміній, 13 вересня 1846 р.

Nr. 175. C. r. circularis officii premisliensis praesidium adaperuit nobis, quod inter plebem cursitet cantilena lingua ruthena exarata, cujus scopus est plebem contra suos parochos et loci dominia concitare et in qua inter caetera sequentia verba occurunt: „Popy także nas derut, za pochowok hrysz berut — Urodyw sia, tra płatyty, uże trudno w świti żyty“. Cum divulgatio ejusmodi cantilenae facile funestas sequelas post se trahere posset, hinc comittimus illustri decano, ut non publicando haec in decanatu medio currendae, sed tantum solus, aut cum adjutorio illorum curatorum, de quorum prudentia et circumspatione convictus est, ambitum divulgationis dictae cantilenae, in quantum in suo decanatu locum haberet, cognoscere et fontem, ex quo illa promanavit, caute eruere studeat resultatumque nobis referat. Ab ordinariatu g. c. premisliensi die 15-a septembris 1846. Joannes eppus.

XXV. Консисторія поучує деканів про вимоги для священиків, що подають ся на иншу парохію, 2 сїчня 1847 р.

Nr. 4476. Observatum habetur, quod concurrentes pro vacantibus beneficiis curatis(!) potissimum personaliter Premisliae compareant, ut petita sua catenus consistorio exhibeant, exinde necessarie sequitur, quod eiusmodi candidati praesertim hi ex oris remotioribus, pro itinere notabiles expensas ferunt et stationes suas pro longiore tempore cum

detrimento curae animarum derelinquunt. Ad obviandum itaque huic malo statuimus, ut in futurum omnes, qui pro vacantibus beneficiis curatis concurrere volunt, petita sua medio respectivi officii decanalis exhibeant. Officio autem decanali committitur, ut petita eiusmodi curatorum, adposita in iisdem die praesentati, indilate, consistorio huic medio relationis anteponat atque in hac relatione exprimat, an supplicans munditici decoris, ordinis in ecclesia integritatis, realitatum, aedificiorum parochialium et scholarium curam habeat. Officia divina, obligationes parochiales, doctrinas spirituales, confessionem paschalem, catechisationem et instructionem iuventutis in lectione et cantu peragat, lectione librorum se perficiat, a parochia non absentet, proclivitates aut naeros morales non habeat, domum suam bene regat, parochianos in juribus stolae non praeaggravet, libros metricales, acta et protocolla parochialia, regestra ecclesiae debite et ordinate ducat, in ecclesia, in functionibus statui sacerdotali convenienter in locis publicis, cum dominio et parochianis decenter se comportet, in expeditionibus periodicis sedulus dispositionibus officiosis obsecundans; qualem famam publicam et existimationem apud clerum et exteros habeat? Hoc modo etiam testimonia moralitatis allegari solita superflua eradent et curati expensas tymbri pro eiusmodi testimoniis erogare non habebunt opus. Ordinatio haec comunicanda est per extensum clero condecanali pro notitia, directione et stricta observatione. Premisliae, die 2-da ianuarii 1847. Joannes eppus. Polański.

XXVI. Консисторія поручає священикам руські пропові́ди Олександра Міхалї́єса, священика мукачівської епархії, 10 цвітня 1847 р.

Nr. 925. Ex literis consistorii ungvarinensis dto 13 februarii a. c. N. 658 horsum devolutis devenimus in notitiam, quod ejatis dioecesis parochus Nagy Szölösiensis vice-archidiaconus et assessor consistorii a. r. Alexander Michalies opus concionum festivalium idiomate ruthenico magna cum diligentia elucubraverit. Cum isthoc opus circa 18 phyluras in se complectens, cujus pretium in uno fr. cm. defixum habetur, tam ratione argumenti, quod in se continet, quam et ratione formae exterioris omnino commendatur. Praeterea animarum curatoribus, quorum praecipua obligatio in praedicatione verbi Dei consistit, hujusmodi subsidia summe utilia, immo et necessaria sint, quorum defectus in nostra dioecesi est adhuc sensibilis, idcirco comittimus officio decanali, quatenus praelaudatum opus per respectivum decanatum solito more publicet, clerum condecanalem ad opus isthoc sibi comparandum provocet ac super numero praenumerantium suo tem-

pore horsum indilate referat. Premisliae, die 10-a aprilis 1847. Joannes eppus. Łukaszewski.

XXVII. О. Іван Вандза Коростенський подає свої закиди против Антона Чачковского, фервальтера в Лімні, 24 червня 1847 р.

Do przewielebnego urzędu dziekańskiego do r. gr. dek. żukotynskiego dnia 24 iunii 1847 we czwartek qua supletoria do protokołu wizyty podane. a. Pan Czaczkowski ferwalter maiąc anse na podpisanego, nieprzyjaciel i przesladowca, kalumniator stanu duchownego, pobudził parochów, że tak mnie, iak i wiel. parocha Żukotyna chłopi z iego namowy niesprawiedliwie czernio. b. A ponieważ ferwalter iest oskarzony z odwołaniem się na cały dekanat nasz, iako zdrayca przeciwko nayias. monarchi, w rekrutacyi, w wierności, w kalumnii kleru i wszelkich niegodziwych czynow etc. etc. etc. co się przy komissyi mixte okaże i kler naszego dekanatu udowodni, iak xięży sekuie. Wtrąca się w katechizacyę parochian, która do niego nie należy, zakazuie poratunek na sessyach xięży swoich we wsi, kassuie dochody zwyczayne, exekwiie i inne ceremonie przepisuiąc Stoll- und Ordnungstaxe podług swego widzimisię, w wielki post mięso ieść chłopów dyspensuie, każe publikowac wraz ze swoiemi spulnikami vel zausznikami niegodziwych postąpkow, złey sławy i moralności z fumcotowanemi(!) hersztami: wóyt Michał Wyszynski, Iwan Dniestrzanski Horiszny zwany, Iwan Pszanecki Hodowaneć, Łeś Motyczak, Fedio Podolak, Danyło Kylnyk, Wasyl Brat, Petro Polański vel Pszanecki, Iwan Chaszczowski, Hryc Dwernicki, Iwan Motyczak, Petro Selepka, pisarz gromadzki i nieumny diak. Podpisany do wypadłey komissyi nakazaney z przes. ces. krol. prezydium cyrkułu samborskiego dnia 27 januar 1847 Nr. 1592 panu kom. Czecz tych wszystkich ludzi wraz i z ich zawodcą p. ferwalterem excepuie i to moie zeznanie iego excellencyi i jaśnie wielmoznemu konsystorzowi iako supletoria do protokołu wizyty przedstawić prosze z tą uwagą, że drzewo sprowadzone na budowle i inne materyały nie z powodu, iakoby lud nie mogł robić przez głód, lecz ze zawziętey zwłoki ferwaltera od kilkow(!) lat ze stratą skarbu niknie i gniie. Dniestrzyk dubowy 24 junii 1847. x. Ian Wandza Korosteński, administrator.

XXVIII. Додаткові закиди о. Івана Вандзи проти фервальтера Чачковского, 1847.

Wniosek do protokołu wizyty. Spowodu ansy nie tylko na podpisanego, ale i na cały dekanat nasz przez p(an)a ekonomicznego urzęd-

nika Czaczkowskiego podiętey zyskawszy prezydialne uwiadomienie dto 27 januar r. b. Nr. 1592 z cyrkułu za urazy honoru kleru, aby komissyę pan komissarz Czecz przedsięwzioł, pan ferwalter Czaczkowski chłopów przeciw xięży buntuie, a pryncypalnie mnie przesladuie, intrygi robi, do pisania suplik pobudza, sam suplik koncepta robi, przepisywać daie, iak originał w ręku wieleb. x. Michała Pawlewicza swiadczy, niech złoży tenże. A tak intryguiąc ferwalter maiąc po sobie woyta Michała Wyszyńskiego, ktory nayiasnieyszego monarchi w rekrutacyi do stawienia oszukuie, innych slepych, chromych etc. etc. podstawia, tak wnieść można z porozumieniem się dominikalnym. Excepuie podpisany raz na zawsze pana Czaczkowskiego iako podeyrzanego człowieka, nie warta stawać do wizyty z iego zausznikiem woytem doputy, dopuki nas przez nakazane komissyę rząd nie rozstrzygnie. Odwołuie się z mego pobytu urzędowania na ludzi tych starszego brata cerkwi Iwana Dniestrzańskiego, byłego tymże staruszka Tymka Chaszczowskiego, Semiona Motyczaka, Petra Sełepkiewicza, diaka, Jacka Cunla. Niech ci zeznaią moie zachowanie się.

XXIX. Консисторія взиває духовенство до ширеня тверезости між вірними, при тім одначе виключає всякий фізичний і моральний примус, 10 липня 1847 р.

Nr. 1632. Excelsum c. c. gubernii praesidium dto 28 junii a. c. Nr. 1438 et 2122 significando quod per influxum introductae temperantide a potu inebrianti, status oeconominus(!) et moralis plebis melioratus extiterit, ordinat consentaneis doctrinis et morali convictione virtutem hanc omni modo promovere et de progressu temperantiae, tum cum hoc connexis observationibus, in termino trium mensium sibi referri. Revocando itaque in memoriam abhinc sub 10 8-bris 1844 Nr. 3075 occasioni introducendae temperantiae datas instructiones iterate clero curato commendamus, ut ab omni coactione, tam morali quam physica, aliisque importunis mediis circa promevendam temperantiam sibi careat et doctrinis publicis solum et privatis, praeprimis autem proprio exemplo, solicite amovendo omnes compotationes, occasione baptismi, sepulturae, nuptiarum, aliarumque ceremoniarum, titulo hospitalitatis, a parochianis usitatas(!) prudentia pastorali virtutem hanc instillet, promoreat et de progressu respectivis officiis decanalibus, haec vero nefors cum eo conjunctis observationibus consistorio in termino praefixo relationem exhibeant. Premisliae, die 10 julii 1847. Joannes eppus. Witoszyński.

XXX. З приводу, що деякі священики правили службу божу за зрадників стану страчених 31/7 1847 р.[1]*), консисторія гостро заказує на будуче щось подібне робити, 21 серпня 1847 р.*

Z. 2041. Nach dem hohen Orts eingelangten Anzeigen haben sichs einzelne Seelsorger beikommen lassen, für die am 31 July l. J. hingerichteten Hochverräther öffentliche Trauergottesdienste abzuhalten. Da die Geistlichen schon in Gemässheit ihres Berufes verpflichtet sind alles zu vermeiden, was als eine der Regierung feindliche Demonstrazion angesehen werden könnte und in dem eben besprochenen Falle angesehen müsste und nur Ärgerniss geben würde, so wird in Folge h. Präsidial-Schreibens vom 12 August l. J. Z. 4024—4066/g. der gesammten Kuratgeistlichkeit auf das Eindringlichste hiemit eingeschärft, dass die derley Trauerandachten, die nur auf Anstiften der Übelgesinnten veranlasst werden könnten, zu unterlassen habe. Übrigens, wievohl überzeugt von der unzweideutigen Gesinnung eines jeden Geistlichen für die väterliche Regierung, machen wir den Landdechanten zur strengen Pflicht, sorgfältig die gegenwärtigen Verordnung zu überwachen und den Fall der Übertrettung u(n)verweilt anzuzeigen. Przemyśl am 21 August 1847. Johann Bischof. Witoszyński.

XXXI. О. Коростенський покривджений звільненєм його від управи Днїстриком Дубовим без наданя йому иншої парохії просить епископа дати йому приватне сотрудництво, 6 вересня 1847 р.

Excellentissime illustrissime ac reverendissime Praesul!

Pedług tutay załączoney prywatney odpowiedzi wwx. dziekana sub z poszłey pogłoski: Jabłonica, gdzie iakoby mnie przenieść miano, komu innemu przeznaczono(!) a ia od 1-go novem. r. b. mam bydź od Dniestrzyka dubowego uwolniony, jezeli gdzie lepiy, abym mógł bez kongruy wyżyć, tego oczekuiąc lub w mieyscu pobytu nędzarza zostawić prosze z powodów. a. Wprawdzie w przeżyciu mego wiernego Bogu i Monarse urzędowania duchownego nie maiąc przyzwoitego utrzymania iako kapłan, żyiąc bez dodatku z kassy, dopuki mey żony maiątku stawało, lat 25 utrzymywałem się płaczliwie, w trwodze i przesladowaniu do brzegu nędzy w Dniestrzyku dubowym w siodme mieysce przeniesiony. A gdy głod, ze sieczki mąki pożywienie łzy z oczow owieczkom wyciskały, dziedzicow Kieszkowskich ze sanockiego z Szandrowca i Tarnawy pobudziła(!) że uciemierzaiąc poddanych swoich

[1]) Певно Вішньовского і Капусцїньского.

tychże w mrówki sadzał i bił tyranizuiąc i trzymaiąc zydow w possessyi. Ciż na panszczyzn(i)e kobity młode sprowadzali do siebie na cielesne uczynki. Te punkta na udanie się do mnie z obowiązku charakteru mego napisałem Unterdrückungs-Protocol, za co Kieszkoscy prawnie odpowiadaią chłopom. Złoscią zaięte udali się do jego excellencyi i za to mam bydź tak skarany, bym niewinnie móy żywioł(!) krwawą(!) w łzach zapracowany komuś dawał i z nim się dzielił! Excellentissime Praesul! Jeżeli mam bydź uwolniony, ale gdzie? z iakiey przyczyny? prosze o przekonanie mixtey komissyi, lub tez o odwołanie tego wyroku, zostawienie mnie in suo esse. A na ostatek, ieslim nie wartā bydź dusz starownikiem, gdzie iestem, od marca 1848, a choćby od 9-bra o danie mi mieysca dożywocia parochowi Bilicza, iako zastępce iego parochii, o co sam mnie obligował, abym podał, łaskawego zarządzenia udziel. Oto uprasza i oczekuie. Dniestrzyk dubowy die 16 7-bris 1847. x. Jan Korostenski dusz starownik.

Consignatur officio decanali Żukotynensi pro resolvendo supplicante, quod idem in Dniestrzyk dubowy ex causis consistorio notis relinqui nequeat, quodque idem, si penes parochum in Bilicz locari vellet, praevie declarationem hujus parochi desuper in scripto exarandam horsum anteponere tenetur. A consistorio rit. gr. cath. Premisliae, die 18-a 7-bris 1847. Łukaszewski. Taxa 6 xr. cm.

XXXII. Консисторія сповіщає духовенство про стан вдовичо-сирітського фонду в Перемишли, 16 цвітня 1848 р.

Nr. 1331. Venerabilis commissio Instituti viduarum et orphanorum sacerdotalium exhibendo nobis conclusa sessionis generalis die 3 februarii a. c. celebratae, requisivit, ut haec per dioecesim publicentur. In horum sequelam universus clerus deoecesanus deducitur in notitiam, quod: 1. Status cassae fundi viduarum consistat cum fine anni 1847 in 21.634 fr. 22½ xr. cm., 2. quod unanimiter decisum sit, ut pro anno 1848 viduis annuum subsidium in quota 8 fr. et singulis orphanis quota 6 fr. 15 xr. cm. exsolvatur, quod 3. unanimiter statutum sit, ut conformiter statutis huius fundi viduae et orphani illorum curatorum, qui ab a(nn)o 1843 ad hunc fundum nihil contribuebant, ex hoc fundo etiam nihil participent, quare statim hoc anno excluduntur viduae cum suis orphanis: Bierzyński, Neronowiczowa, Rewakowiczowa, Łuczkiewiczowa et Kosonocka. 4. Testamentum excellentissimi episcopi perlectum est, ex quo apparet, quod quota 1000 fr. cm., tum quota pro dividendis vinis pro dicto fundo destinata sit. 5. Tandem autori Gramatices ruthenae ar. Josepho Łoziński, parocho in Medyka,

pro oblata quota ex disvendendo opere, ad questionis fundum viduarum gratitudo significata est. Hac occasione officium decanale illos curatos, qui hucusque ad saepe dictum institutum viduarum nihil contulerunt nomine consistorii provocabit, quatenus ad hocce salutare institutum accedese sese non retrahant, tanto magis ac viduae et orphani post curatos, qui ad hunc fundum inchoando ab anno 1843 abusque nihil contribuunt, derelicti et ab omni participatione ex fundo instituti excludentur. Premisliae, die 15 aprilis 1848. Sielecki adm. dioecesis. Łukaszewski.

XXXIII. Консисторія наказує укінченим богословам, аби найдальше за рік по виході з семинарії зголошували ся до рукоположеня, 29 цвітня 1848 р.

Nr. 930. Excelsum c. r. gubernium de dato 3-a martii a. c. Nro 19276 comunicavit horsum delationem sibi factam, quod candidati status ecclesiastici post finita studia theologica sub praetextu contrahendi matrimonii vagentur per tres et plures annos per totam Galiciam, frequentent societates, quae eorum mores et characterem depravant, vitam immoralem ducant et ebrietati indulgeant. In sequelam hujus comittitur officio decanali, ut candidatos status ecclesiastici in ejate decanatu commorantes medio solitae surrendae ad clerum condecanalem expediendae praemoneat, quatenus ad summum in spatio unius anni post finita studia theologica in hujate domo presbyteriali pro snscipiendis sacris ordinibus compareant, et a commemoratis supra devietatibus sibi caveant, secus ille, qui harum reus adinventus fuerit, semel pro semper a statu eclesiastico excludetur. Premisliae, die 29-a aprilis 1848. Sielecki, administrator dioeceseos. Łukaszewski.

XXXIV. Окружний уряд в Самборі наказує ловити політичних аґітаторів і віддавати урядови, 19 мая 1848 р.

Nr. 429/av Circulare an das d. k. Decanat zu Jawora. Es gibt eine Partei in Galizien, welche die dem Lande durch die Verfassung gewährten Freiheiten nur dazu benützt, um desto ungescheuter und thätiger auf den Umsturz der bestehenden Ordnung hinzuarbeiten und die Emigranten, weil ihnen entweder das revoluzionäre Wühlen schon zur Natur geworden, oder vor den Lockungen dieser Parthei verführt, vergalten die Grossmuth und Milde, mit der sie aufgenommen wurden, mit dem schwarzesten Undanke, indem sie vereint mit den heimischen Wühlern, die Bürgerschaft und das Landvolk ge-

gen die Regierung aufzureitzen, es zum Ungehorsam gegen die Gesetze und die Anordnungen der Behörden und selbst zur gewaltsamen Auflehnung gegen dieselben zu verleiten suchen und in ihrer Unverschämtheit so weit gehen, dass sie die(!) Regierungsorgane in der Ausübung ihrer Pflichten mit Hohn begegnen und mit aufrühreischen Protesten en(t)gegen tretten der Unterstützung sicher, die ihnen der Auswurf per Presse gewährt, der nur von der Verläumdung und Beschimpfung der Regierung und ihrer Organe sein schmachvolles Dasein fristet. Diesem verderblichen Treiben länger müssig zuzusehen wäre nicht mehr Grossmuth und Milde, es wäre Schwäche, ja, mehr als Schwäche, es wäre Verrath an der Pflicht, der zu Folge die Behörden für die Erhaltung der öffentlichen Ruhe und Ordnung zu sorgen haben und jeder Staatsbürger verbunden ist sie in der Verfolgung dieses Zweckes zu unterstützen. Diese heilige Pflicht ins Auge fassend werden zu Folge h. Landes-Präsiddekrets vom 18 May 1848 Z. 6535 alle Magistrate, Dominien und Ortsobrigkeiten auf die Umtriebe dieser Umsturzparthei aufmerksam gemacht und denselben, so wie den Gemeindevorständen der ausdrückliche Befehl ertheilt, dass sie jeden, der es sich beigehen lässt die Regierungsbehörden und ihre Organe öffentlich zu schmächen, das Volk zum Ungehorsam gegen die Anordnungen der gesetzlichen Autoritäten, zur Nichtbefolgung erhaltener Befehle aufzufordern, oder gar zum Aufstande gegen die österreichische Regierung zu verführen und zur Theilnahme an der beabsichtigten Umwälzung der jetzigen Ordnung der Dinge anzuwerben, ohne weiteres festnehmen und an das Kreisamt abstellen. An die Gemeindvorstände hat jedes Dominium im hierortigen Namen ohne Aufschub den nöthigen Befehl zu erlassen und in jeder Gemeinde zugleich zu verlautbaren, dass sich niemand bei sonstiger Behandlung nach der ganzen Strenge des Strafgesetzes unterfange sich an den festgenommenen zu vergreifen ihn zu misshandeln. Hievon wird das Dekanat mit der Aufforderung verständigt, die unterstehende Geistlichkeit anzuweisen die obige Verfügung in ihrem Bezirke zu verlautbaren, falls die Verlautbarung von der Ortsobrigkeit nicht gleich geschehen sollte. Sambor am 19 May 1848. Hintzgern.

XXXV. Окружний уряд в Самборі поручає священикам відправити урочисту службу божу з »Te Deum« в річницю наданя конституції, 7 марта 1849 р.

Nr. 478/AV. Dem Wysoczaner[1]) gr. k. Dekanate in Jawora. In Folge h. Ministerial-Auftrags vom 22-t d. Mts Zl. 894 hat mich

[1]) Замість Wysoczaner, має бути Żukotyner.

das hohe Landes-Praesidium aufgefordert die Einleitung zu treffen, dass am 15 d. Mts als dem Jahrestage der Bewilligung der Constitution eine kirchliche Feuerlichkeit Hochamt Te deum mit den üblichen Solenitäten abgehalten werde, an welchem(!) sich, wie diess bisher gebräuchlich war, die Civil- und Militärautoritäten zu betheiligen haben. Diesem gemäss fordere ich das erwürdige Dekanat hiemit auf die unterstehenden Pfarrer das Nöthige verfügen zu wollen. Sambor den 7 März 1849. Hintzgern.

XXXVI. Консисторія забороняє священикам подавати ся на більше чим одну парохію і заряджує іспит перед канонїчною інституцією дотичного священика, 21 липня 1849 р.

Nr. 1819. A pluribus jam annis observatur, quod nonnuli curati pro duobus, tribus et pluribus beneficiis curatis simul et eodem tempore concurrere soleant. Cum ex hac procedendi ratione disordo et confusio oriatur, proinde inconvenientia haec praesentibus interdicitur eo addito, quod petita, ubi supplicantes pro pluribus beneficiis eodem tempore concurrunt, sine efectu rejicientur. Porro observatum est, quod concurrentes frequenter in petitis suis non exponunt, a quo tempore in cura animarum existunt, hinc statuitur(!), ut quilibet concurrens in petito suo indicet, a quo tempore et ubi curae animarum adplicatus fuit illudque extraditis sibi instrumentis comprobet omniaque ad promotionem necessaria attestata accludat. Tristis experentia et id quoque docuit, inter sacerdotes curae animarum applicatos non deesse etiam tales, qui in lingua ruthena signanter lythurgica aut in cantu ecclesiastico minus versati sunt, aut circa devotiones absolvendas et administranda sacramenta vario modo a ritu ab ecclesia praescripto aberrant. Idcirca statuitur, ut quisque obtentis litteris praesentationis pro institutione canonica adveniens ad examen coram loci ordinario aut eius pro tempore substituto e praefatis materiis subeundum rite praeparatus comparent. Officio decanali committitur, ut praesenteno ordinationem clero condecanali curato pro notitia et directione indilate communicet. Premisliae, die 21 julii 1849. Gregorius[1]) eppus Polański.

XXXVII. Окружний уряд в Самборі повідомляє декана, що подана жалоба священиками жукотинського дек. на фервальтера Чачковского стала ся безпредметовою, бо його перенесено на иншу посаду, 5 марта 1850 р.

Nr. 19374. An den gr. kath. Hrr Dechant und Pfarrer Łomnicki in Jawora. Unterm 23-ten December 1846 Zahl 253 hat das Zukotyner

[1]) Яхимович.

gr. kat. Dekanat die Beschwerden mehrer Pfarrer dieses Decanats gegen den gewesenen* Łomner Ca(mer)alverwalter Czaczkowski wegen Ausserachtlassung der politischen Vorschriften bezüglich des Schulbesuchs der Dorfjugend, der Nachtwache bei den Kirchen, der Herstellung der Wege und Bänken zu der Kirche, der Förderung des Mässigkeitsvereins und der Unterstützung der Seelsorger in ihrem Berufe im Wege des Konsistoriyms überreicht. Da mittlerweile der genannte Varwalter aus Łomna übersetzt und seit dieser Zeit diese Beschwerden nicht mehr erneuert wurden, so werden der H(er)r Dechant aufgefordert anzuzeigen, ob diese Unzukömlichkeiten und sonstige Anstände noch immer und in welcher Art bestehen, oder eben und wie beseitigen worden sind. Sambor am 5-ten Märtz 1850. Lesniewicz.

XXXVIII. Консисторія повідомляє духовенство, що о. Йосиф Лозиньский, автор: „Житія Іоанна Снѣгурского епископа", призначив чистий дохід з розпродажи свого твору в хосен монастиря черниць в Яворові, 25 марта 1851 р.

Z. 2542. In der Anlage ·/. erhält das Dekanatamt des im Druck erschienenen Büchleins „Житіе Іоанна Снѣгурского еппа" zur Vertheilung um den Preis von 12 x. km. Der Reinertrag ist vom Verfasser zum Besten des Jaworower Basilianer-Nonnenklosters bestimmt. Schon die Bestimmung und das Andenken an den hochgefeierten Bischof empfehlen hoffentlich den starken Absatz dieses Büchleins, welches in der Konsistorial-Kanzlei auch käuflich zu haben ist. Przemysl den 25 October 1851. Gregor Bischof. Witoszynski.

XXXIX. Консисторія наказує духовним, щоби не надуживали проповіди в церкві до инших цїлий, як лиш до релїґійних і моральних, 31 липня 1852 р.

Nr. 2065. Die k. k. Zentral-Leitung des Belagerungszustandes von Galizien hat anher unterm 24 juli l. J. Z. 1244 eröffnet, dass ein Seelsorger hierortiger Diözes in der Predigt seiner Gemeinde kund gegeben hat, dass man in einer nahe gelegenen Gemeinde mehrere ihrer Mitglieder vor das Kriegsgericht gestellt und die Gemeinde sich ihrer nichtangenommen hat. Um diesen und ähnlicheu aufreizenden, die Normen des Belagerungszustandes verletzen könnenden, Reden vorzubeugen, wird dem Dekanatamte aufgetragen die unterstehenden Kurat Geistlichen im Namen des Konsistoriums anzuweisen, dass sie sich allen Missbrauchs der Predigten in der Kirche zu anderen als religiösen et sittlichen Zwecken, welche leicht missverstanden werden und zu Unordnungen

Veranlassung geben können, enthalten sollen. Przemysl den 31 juli 1852. Gregor Bischof. Polanski.

XL. Консисторія повідомляє духовенство, що о. Антін Лужицький зі Скопова призначив чистий дохід з розпродажи свого твору „Плач вдовиці" в хосен вдовичо-сирітського фонду львівської і перемиської епархій, 17 (29) жовтня 1853 р.

Ч. 2620. Пр. Антоній Лужецкій, приходникъ у Скоповѣ, хотячи ся въ своей стороны до побôльшенія имѣнія заведенія вспомагательного вдôвъ и сирôтъ священическихъ, а совмѣстно и до облегченія горестнои доли сихъ въ всякôмъ отношенію найнещасливших лицъ прилучити, пожертвовалъ 1200 примирникôвъ свого сочиненія „Плачь вдовицѣ" для рекомого заведенія архіепархіи Руско-львôвской, а 700 для Перемыской съ тимъ желаніемъ, дабы одна половина належности за сосе(!) сочиненіе зъ архіепархіи Львôвской въ хосенъ тамочныхъ вдôвъ и сирôтъ священическихъ, друга засѣ совокупно съ належностевъ за 700 примирникôвъ зъ здѣшной епархіи въ хосенъ туташного заведенія вспомагательного употребити ся могла. Пôдля сочинителя комíссія львôвская пригласила ся къ сему предложенію и приобитовала въ свое время половину що но реченнои илькости до касси здѣшно перемыского заведенія доставити. Цѣна одного примирника поставлена на 15 кр. ср. Приклонячи ся до достохвального вознамѣренія сочинителя по его прошенью консисторя сообщае урядови намѣстническому илькость 18 примирникôвъ съ тимъ опредѣленіемъ, дабы ихъ меже священичество декапальне роздѣлити, тай приходячую належность по могабуть до конця с. г. сюда доставити, ибо сочинитель бажитъ, дабы вислѣдокъ его попеченія на общомъ засѣданію въ началомъ г. 1854 сообщити ся мôгъ. Перемышль дня 17 (29) жовтня 1853. Григорій еппъ. Кордасевичь.

Miscellanea.

Угроруський співанник Ів. Гряделевича.

Недавно передав до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка др. Гіядор Стрипський невеличкий рукописний співанник, знайдений ним в Угорській Руси. Співанник кантичкового (поперечного) формату, малої вісімки звичайного паперу, писаний скорописю, що нагадує початок XIX ст. Поміщені в нім вірші одначе далеко старші і походять із XVII—XVIII століття. Вони очевидно не орігінальні складаня ні властителя співанника, ні переписувача, лише копії з инших подібних збірників, яких відкриваєть ся з кождим роком більше, що вказує на велике їх розповсюднене і популярність, отже й на вплив їх на простий нарід. Др. Г. Стрипський дістав збірник у селї Рипиннім, Мараморошської столиці, але що він там не писаний, видно хочби з одного підпису його давнїйшого властителя чи переписувача на ст. 13: Їωан Грыделевичъ Новосѣлский (назва від села). Розуміеть ся, що й се не вказує на місце написаня збірника, але вказує за те, що він, як і инші такі збірники, вандрували з місця на місце та сповняли в ті минулі часи свою культурну місію на селї. Від імени властителя збірничка, повтореної ще два рази, я й даю йому назву.

Збірничок не має ні початку, ні кінця і складаєть ся з 17 карточок (34 сторінок), на яких містить ся 16 пісень. З першої піснї є лише конець (4 строфки), з остатньої бракує кінця. Пісні ті ось які:

1. Пісня, співана на Преображене Христове, що зачинаєть ся словами: Восплещайте, возыграйте Ѳаворскія горы (пор. Богогласникъ, Львів, 1886, ст. 154—156). Початку нема. Зачинаєть ся від слів: Петръ глаголетъ: Ѡ Господи, добрѡ намъ зде быти.

2. Пѣснъ Пресвѧтой Богородици. Поч. Богомъ ізбраннаѧ мати дѣвѡ ѡтроковіце. Пор. Богогласникъ, ст. 314.

3. Пѣснь Пресвѧтой Богородици Нанковской. Поч. Мараморыскыѧ горы цвѣты процвітайте. Пісня має 8 строфок, із друку невідома менї.

4. Пѣснъ Пресвѧтой Богородици Почаєвской. В титулї зайшла тут помилка; зам. Почаєвской має бути: Повчанской. Поч. Радѹй са Маріє, небесна царіце. Пор. Угроруські духовні вірші, ст. 208—210, ч. 166.

5. Пѣснъ великопостнаѧ страстей Христовыхъ. Поч. Ѡ все сотворенѧ по ѹмершемъ панѹ. Пор. Угроруські духовні вірші, ст. 37—38, ч. 19.

6. Пѣснъ великопостнаѧ. Подобенъ: Царю Христе, пане милїй. Поч. Ѡ Ісѹсе, творче, царю, страсти твоѧ благодарю. Невідома менї з друку.

7. Пѣснъ набожнаѧ. Поч. Из болестїю серца вопїю до Бога. Сю пісню співають при мерци. Текст її подаю під ч. V.

8. Пѣснъ Пресвѧтой Богородици. Подобенъ: Із болем серца. Поч. Помощи иноѧ над тебе не знаем, Тѣлкѡ тебе, Пречїстаѧ паннѡ, прізываємъ. Пісня має 13 двострічкових строфок, із друку менї невідома.

9—12. Далї йде чотири пісні, в яких кожда має назву: Пѣснь свѣцка. Їх тексти подаю далї під ч. I—IV.

13. Пѣснъ страстемъ Христовымъ. Подобенъ: Южъ декретъ подписѹет. Поч. Жалостъ на свѣтѣ пануєтъ, Ґдн Пилат декрет ферѹет. Пор. Угроруські духовні вірші, ст. 173—174, ч. 135.

14. Пѣснъ Зарваніцкаѧ. Подобенъ: Се вѣчнїй ѹдали ся во пѹстїни. Поч. Не изглаголана тайна во мирѹ ѩви сѧ, На крестном тронѣ царъ славы всюдѹ прослави сѧ. Пісня має 8 строф, у Богогласнику її нема.

15. Пѣснъ пренесенїю мощей свѧтагѡ ѡтца Николаѧ. Поч. А в Барѹ (2) єстъ трїѹ[м]фъ великий, А на весъ свѣтъ єстъ знаменїтый. Пісня має 8 строфок, у Богогласнику нема її.

16. Пѣснъ на ѹсѣкнѡвенїє честныѧ главы свѧтагѡ пророка предитечи. Поч. Память твоѧ праведнаѧ со похвалами. Пор. Богогласникъ, ст. 441—442. Пісня без кінця.

Як бачимо, на 16, а властиво 14 пісень збірничка (коли відтягнемо дві пісні нецїлі) є тут аж 10 недрукованих, а бодай незвісних із більших збірників духовних пісень, оголошених доси друком. Я відкладаю на разї друк духовних пісень, наве-

дених під ч. 3, 6, 8, 14—15, а за те подаю тут тексти чотирох пісень „світських“ і одної „набожної“, співаної при мерци, як такі, що мають із літературного боку для нас більший інтерес.

I.

Мѣзерїꙗ на сем свѣтѣ мене понꙋдила,
Ѡбоюднаꙗ копїꙗ серце мнѣ пробила.
Ѕамъ не знаю, що маю чинїти:
Прїйде мнѣ сꙗ ис тенсности самомꙋ згꙋбути,
Що не маю из молодыхъ лѣтъ щасливои долѣ,
Тѣлкѡ бѣду тяшку терплю ѡт лихой неволѣ.
Скитаю сꙗ по всем свѣтѣ ꙗкъ ꙗка пташина,
Незнаема, где ꙗ жїю, жаднаꙗ родина.
Може бы мнѣ лꙋтше з родиною жїти,
Тѣлкѡ бѣда мѣзерномꙋ, що звикъ вандровати.
Але тепер ѡтой сей свѣтъ все до себе маєтъ:
Оу богачїв мѣзернагѡ родина не знаєтъ.
Хиба мнѣ таꙗ бꙋдетъ щираꙗ родина:
Сꙗжен землѣ н[а] цвинтарꙋ, высока могыла.
А на тойтѡ могылойцѣ такъ бꙋдетъ писанѡ:
Тꙋтъ лежїтъ тотой человѣкъ, щѡ гѡ сїротовъ званѡ.
Ахъ люде мимѡидꙋчи, хтѡ тꙋ спочїваєтъ?
Тꙋто лежїтъ той человѣкъ, що родꙋ не маѥ[тъ]!

II.

1. Дѣ[в]чи[н]а дꙋша
Не хочетъ кипша
З олѣєм,
Хыба спатонки
До кѣмнатонки
З Андрїємъ.

2. Порѣвнай Боже
Горы, долины,
Рѣвнейкѡ,
Та щоби мѣнѣ
До дѣвчинойки
Виднейкѡ.

3. Ѡй хот виднейкѡ,
Хот не виднейкѡ —
Не дбаю;
Когѡ ꙗ люблю
По голосойкꙋ
Познаю.

4. Поставлю лавкꙋ
Через мꙋравкꙋ
[З] дꙋброви,
[В] моєй дѣвонки
Чорнѣ ѡченки
І брови.

5. Поставлю лавкꙋ
Через мꙋравкꙋ

Ѡт нѣи,
Сподабала сѧ
Моєй родинѣ
Тай мѣнѣ.

6. Ци панꙋ дати,
Ци собѣ взѧти,
Жалъ бꙋде!
Ѡзми, панойку,
Собѣ за жонойкꙋ,
Такъ треба;
Мѣнѣ заплата,
Нагородонка
Из н[е]ба [1]).

7. Мѣй Иванойкꙋ,
Мѣй голꙋбонкꙋ,
Тосъ ми мивъ [2])!
Ци [не] болѧт тѧ
Бѣлѣ рꙋченки,
Щосъ мѧ бивъ?

8. Волѣла быхъ ѧ
Тогѡ болейкꙋ
Терпѣти,
Нѣж би тѧ мали
Бѣлѣ рꙋченки
Болѣти.

9. Пѣсхли вишенки
И черешенки
Ѡт слонца:
Когѡ ѧ люблю
И не забꙋдꙋ
До конца.

10. Пѣсхли вишенки
И черешенки
Ѡт сѣкꙋ:
Когѡ ѧ люблю
И не забꙋдꙋ
До вѣкꙋ.

11. Пѣсхли вишенки
И черешенки
Ѡт гаю:
Когѡ ѧ люблю
И не забꙋдꙋ
В сѣм краю [3]).

---

[1]) Ся строфка попсована і очивидно стягнена з двох.
[2]) Мил[ий].
[3]) У збірці Чубинського (т. V, ст. 1067, ч. 200) надрукований фраґмент сеї пісні вже як чисто народньої, хоч не подано, хто й де її записав. Значить, дуже можливо, що її взято з якогось рукописного збірника, подібного до збірника Гряделевича. Фраґмент має наші строфки 2—6. Друга половина 5-ої строфки звучить:

Подобала ся моєму пану і менї.

Через сю вставку стає зрозумілий початок 6-ої строфки, стягненої, яка одначе і в Чубинського попсована, бо звучить:

Оддав би пану — жаль серцю мому і туга,
А собі взяти, то ся не годить, бо . . . . .

Конець фраґменту такий:

Возьмиж собі, паноньку, за жінку, як треба,
А мене за тее Бог нарадить з неба.

III.

Нȣдножъ мѣнѣ, щѡ дȣмаю,
Лихȣ долю проклинаю:
Гей бѣда в цѣломъ вѣкȣ,
Трȣдно жїти человѣкȣ.

Молодости, квѣте красный,
Ѡх чомȣжъ єсъ такъ нещасный?
Лѣта гȣбишъ, серце нȣдишъ,
Не женї[ш] сꙗ, дȣрнѡ любиш.

Матижъ моꙗ коби знала,
Нещаснѡбъ не годовала:
Волѣлаж бымъ оутопити,
Нѣжли теперъ все тȣжїти.

Самъ хорошїй вѣкъ минає,
Ахъ нещасный наступає,
Бо ꙗкъ станȣ над лѣтъ сорокъ,
Не поглꙗнетъ милый ѡкомъ.

Бȣдȣтъ мене ѡтганяти,
До шпыталю ѡтсылати,
(Тамъ) со старцами в кȣпѣ жїти
И милостыню просїти.

Бѣднáжъ моꙗ милостынꙗ!
Лѣпшажъ любаꙗ дѣвчїна:
Ѡбѣдати, вечерати,
З нею любы спочївати.

Пойшолъ бем ꙗ до манастирȣ,
Але самъ собѣ не вѣрȣ:
Гей тамъ треба многѡ силы,
Щобы бѣсы не скȣсили.

Треба бы сꙗ засклепити,
Щѡбъ дѣвчїнȣ не бачїти;
Бо ꙗкъ дѣвча ѡбачїлъ бымъ,
Ѡт престола ѡтскочїлъ бымъ.

Гдежъ сꙗ мѣнѣ ѡбернȣти,
Где з головы бѣдȣ збȣти?
Бȣдȣ жїти, нꙗй такъ бȣде:
Терпенъ спасенъ — кажȣтъ люде.

IV.

Що ꙗ комȣ виноватъ, за що погибаю?
Нѣгди ѡт злихъ человѣкъ спокоꙗ не маю!
Ненавидꙗтъ, гонꙗтъ, бютъ, живцемъ пожираютъ,
Ꙗкъ ꙗстрꙗби на бѣднȣю птицю нападаютъ.
Лютым ѡгнем, ꙗростїю палаютъ без мѣри,
Метают сꙗ на мене, ꙗкъ лютиє звѣри.
Зѣскрити сꙗ где не маю, нѣ ꙗвнѡ ходити,
Ꙗвнѡ гонꙗтъ та єще бютъ, закладаютъ сѣти.
Ѡй щѡ комȣ за вина, ꙗкаꙗ причина?
Та за тоє гонꙗт, бютъ, щѡ ꙗ сиротина.
Ѡ Боже мой єдиный, печалным оутѣхѡ!
Возри на мꙗ сиротȣ, вызвол [з] сегѡ лиха.
Сȣди, Боже, ворогамъ, нехай бȣдȣтъ знати,
Щѡ ꙗ живу пот [по]кровомъ твоєй благодати.

V.

Из болестїю серця вопїю до Бога,
Наступает бω на мнѧ смертнаѧ трївога.
Ѡбачїлъ емъ, же вчїнен емъ из земнаго гною:
Кровъ, кости и тѣлω — боскою рꙋкою.
И знову тежъ.....[1]) в землю ωбернꙋ сѧ,
Не хотѧчи мꙋшꙋ вмерти, а сꙋдꙋ бою сѧ.
Ангели ґди во трꙋби страшлїве затрꙋбѧт
И всѣхъ мертвых ωт гробовъ голосом возбꙋдѧт.
Сꙋдїѧ справедлївый сѧдет на престолѣ
I ωсꙋдїтъ ꙋсїхъ бывшїх на земномъ падолѣ.
Ꙗкже мнѣ грѣшномꙋ пред сꙋдъ страшный стати?
Трꙋдно наймꙋдрѣшомꙋ там сѧ ωтмовлѧти.
А щожъ ми за втѣха, що емъ зажїлъ свѣта?
Во роскошахъ мешкаючи потратилъ емъ лѣта.
Фолґовалъ емъ тѣлꙋ ꙋ марностѧхъ земныхъ,
Южъ ѧ естемъ негоденъ роскошїй небесныхъ.
Надѣю тѣлкω мѣю на Бога и творца,
Ѡнъ бо жївотъ мой сладкий й вѣчный ωборонца.
Архангелскомꙋ цареви на вѣчнїе лѣта!
Глава[2]) церквамъ, строителю шїрокагω свѣта.
Владычествїю егω слава нескончона,
На вѣкъ вѣка нехай бꙋдетъ всюгды розмножона.

Як видно з тексту пісень, автор їх силкував ся наслїдувати характер і тон народньої пісні, а друга пісня таки зовсїм народна вже, лише трошки підправлена. Гумор у другій і третїй пісні взорований на народних гумористичних піснях. Мова пісень народна, діялектичні признаки є також, хоч спеціяльно угроруських мало (прим. всюгди). Се вказувало би, що збірничок переписувано недалеко галицької границї тай певно з галицьких збірників.

Із того, що навіть такий малий збірничок приносить нові причинки до пізнаня нашої давнїйшої лїтератури, видно ясно, як важно зберігати всякі рукописні збірки, переховувані по селах і цїнені давнїйше їх властителями, а тепер нищені безпардонно. Найлїпше пересилати їх до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка (евентуально за винагородою), де вони будуть переховані старанно і використані науково.

---

[1]) Одно слово нечитке. [2]) Має бути: главѣ.

Що до правописи надрукованих пісень, то я поробив у нїй такі зміни, як в „Угроруських духовних віршах“.

В. Гнатюк.

Панщинні повинности у Верховинї [1]).

Вихований від малої дитини в Верховинї, а буваючи нераз „на долах“ — як кажуть Верховинцї — бачив я ріжницю і в настрою і в цїлім укладї, не кажучи вже про ношу і цїлу зверхню подобу межи Русинами-верховинцями і Русинами-дільнянами. Верховинець в своїй легкій, більше короткій одежі, в легких ходаках, все минї видавав ся веселий, скорий, свобідний. Дільнянин робив на мене в своїй довгій одежі, в тяжких чоботах, з своїм повільним тяжким ходом, і з своєю мелянхолїйною вдачою вражінє чоловіка примученого, прибитого горем і працею. Вияснював я собі ті ріжницї в настрою тим, що наші Русини віками страшно мучили ся у дуже тяжкій панщинї на долах, а що панщина в Верховинї була дуже легка. Тимчасом я помилив ся. І в Верховинї була прикра панщина, як се зараз побачимо. Пізнав я припадково лїтом 1908 р. 90-лїтнього верховинця, Василя Шишканця, родом з Гукливого на Угорській Руси, котрого мати родом з Кавного (в верховинї скільській) в Гукливім скоро повдовіла і потім в Лавочнім осїла, де Василь Ш. проживає від шестого свого року. Василь Шишканець запитаний мною, які були в верховинї панщиняні повинности, оповідає так — а в правдомовности не маю найменшої причини

1) „Верховиною“ звуть від давен давна в галицькій Руси-Україні ту часть нашої землї під Бескидом, котра лежить над ріками Опором (доплив Стрия) і Оравою (доплив Опора) і їх допливами і належить ниньки до судового скільського повіта. Належить до тої „верховини“ 32 сїл з місточком Сколє, замешканих Русинами, що зовуть себе „Верховинцями“ в противенстві до „Бойків“. Верховинцї сусїдують з „Бойками“ від півночи в Синевідську вижнім і в сусїдних на схід і захід положених селах, від північного заходу з Бойками в повітах бортнянськім і турчанськім, від полудня до Бескиду на угорській границї, за котрим сусїдня часть угорської Руси зве ся „вижна верховина“ (Felsö Verchovina); а від сходу граничать верховинцї о долинській повіт. До 1859 р. належала верховина до Станїслава ґр. Потоцкого з Бережан. Тодї продав її за 275.000 злр. в. а. і 25.000 злр. порукавичного Евгенови ґр. Потоцкому з Морави. Ниньки є верховина власністю угорської фірми „Ґредель“ і оцїнена на 4 мілїони злр.

сумнївати ся. В верховинї кождий ґазда — кождий нумер дому — мав робити панщину на рік фірою 12 днів скарбови скільському, себто тодїшньому власникови Потоцкому з Бережан. Робота була така, що треба було возити руду на гамарню до Демнї, де топили желїзо, і треба було возити угля до гамарнї. Робота була дуже тяжка. Треба було певну міру руди і угля привезти. Але міра була так велика, що жадним чином не міг ґазда довезти приписану міру руди і угля в 12 днях, тілько мусїв значне довше возити. Возили руду і угля із скільських гір на Демню, де був уряд заряду дібр Потоцкого і де були гамарня і фрішарка (де перетоплювали ще раз желїзо). Руду копали учені „рудники“ за вказівкою гірничих інжинїрів, а угля випалювали в горах так звані „кураші“. Ті ґазди, що не мали фіри і воли, відрабляли панщину 12 днів на рік своєю роботою: або рубали дерево, або ставили латри. Але вони мусїли робити значне довше як 12 днїв, бо призначив скарб Потоцкого таку міру, що не мож було у 12 днях виробити. А і робити і возити було дуже тяжко, бо по урвисках гір, де не було доріг і де дуже прикро було робити. При тім ляла ся кров і з людий і з волів, а ще й при тім били людий наставники Потоцкого. Ті люди, що не мали фіри і що були піші робітники, мусїли крім тих прибільшених 12 днїв роботи при рубаню дерев і ставленю латрів ще три дни робити при публичних дорогах в скільськім скарбі.

Як хто не прийшов на роботу — а декотрі верховинські села віддалені й над пять миль від Демнї — то приходив зі Скольoго (віддаленого о пів милї від Демнї) дозорець скарбовий, Поляками названий „козак“ — що називав ся Ілько — виносив з хати стіл, перевернув його, насипав у нього ґаздівського вівса і дав свому коневи, або завів коня у ґаздівську капусту, а ґазду бив гарапом.

Худоба була вся списана. Скарбови треба було що року дати від пари волів 5 злр. м. к., від корови 3 злр. м. к., від ялівки 1 простий ринський (40 крейцарів конвенційної монети), від вівцї 20 крейцарів. Надто мусїв що року дати ґазда скарбови Потоцкого фіру сїна, три чверти вівса і то мусїв до Скольoго за дар привести. Далї мусїв ґазда скарбови ще що року дати по шість головок капусти, ключ (вінець) грибів, льну на олїй, яйця перед різдвом і перед великоднем.

Збірщики у селї (Русини) карбовали ті всї датки на палицї і збирали. А хто не дав, грабили і продавали фанти,

вікна і двері вибирали, у піч воду ляли, щоби лише присилувати Русинів до даваня панщизняних датків.

Подав *Титко Ревакович.*

До історії видання Номисової збірки: „*Українські приказки, прислівъя и таке инше*“, Спб. 1864.

Усіх приказок у збірці Номиса, коли взяти нумер, поставлений при останній приказці, повинно бути 14339, не вчисляючи сюди відмін, а всіх загадок 505. Та якби порахувати всї приказки і загадки, вийде їх в дійсности трохи менше. Коли придивимо ся близше нумерації, побачимо, що тут і там виднїють числа без нулї на кінці. Се зазначує збирач, яка приказка чи загадка пропущена. Розумієть ся, не пропустив їх впорядчик добровільно, але vis maior вичеркнула йому їх. Сею силою була тодїшня російська цензура.

Припадково зберіг ся список тих приказок і загадок, які викинула цензура зі збірника Номиса, а ще й тих, які, хоч увійшли до збірника, надруковані зі змінами і скороченнями. Се зшиток 8 листків 4^{0}, ненумерованих, записаних по обох боках. При кождій приказці і загадцї подане число, яке належить ся їй у збірнику. Зшиток — се автоґраф самого впорядчика М. Т. Симонова, як вказує і записка на верху зшитка: „Пословицы и загадки Nомисова собранія, которыя цензура въ его изданіи (1864) вымарала. Собственноручная рукопись“. Ся записка походить від Якова Головацького, що мабуть і прислав сей автоґраф Номиса зі своїми паперами у біблїотеку „Народного Дому“ у Львові, де й тепер находить ся у числї рукописий, зібраних Петрушевичем і має сиґнатуру LXV. А може Номис прислав сї приказки для опублїковання у Галичинї, але не позволила на се громадська цензура...

Автоґраф Номиса подаю без найменших змін, поправляючи тілько похибки в нумерації. Де подане тілько доповненнє якоїсь приказки або відміна, там подаю у замітцї цїлу приказку, евентуально й анекдоту так, як вона надрукована в Номисовім збірнику, поправляючи, розумієть ся, „огріхи“ в текстї, які подає впорядчик. Для лекшого користання матеріялом наводжу поясненнє тих скорочень, яких ужив впорядчик. Сї скорочення представляють імена місць або осіб, де або що записали приказку. Де

місце запису незвісне, там стоїть при приказції Не. Ось сї скорочення:

А. — Азов.
А. Вил. — Атеней Виленський.
Бал. — Балта.
Бат. — Батурин.
М. Білз. — Микола Біловерський.
Бр. — Брацлавщина.
Вал. — Валки.
Вас. — Васильківщина (в Київщ.).
Вел. — Величко.
В. — Волинь.
Г. — Галичина.
Гат. — Гатцук.
Гл. — Глухівщина.
Гр. — Грайворінщина.
Дуб. — Дубно.
Ёвх. — Ёвхименко.
Зал. — Залюбовський.
Зап. — Записки о Южной Руси.
Збр. Шей. — Опытъ Южно-русскаго словаря 1861 р.
Збр. Лаз. — Слівник Лазаревського.
Зв. — Звенигородщина (Київщ.).
Ил. — Ількевич.
Казки — Казки Вілковського.
Камн. — Камінецький.
Кан. — Канівщина.
Кат. — Катеринославщина.
К. — Київ.
Кл. — Рукопись Климентія 17—18 в.
Кобр. — Кобрин.
Коз. — Козелещина.
Коніс. — Кониський.
Кон. Конотіпщина.
Кор. — Короп (в Кролевщині).
Кох. — Коховський.
Кр. — Кролевщина.
Кулж. — Кулжинський.
Лаз. — Лазаревський Ол. Мих.
Лев. — Левченко.
Лів. — Лівобічна Україна.
Лист. — Чернигівський Листок.
Лох. — Лохвищина.
Л. — Лубенщина.
Макс. — Максимович Мих. Олек.
Мар. В. — Марко Вовчок.
Мг. — Мглин.
Н. — Ніжинщина.
Новг. — Новгород-Сіверщина.
Нов. — Новосільський (1857 р.).
Ном. — Номис.
Нос. — Носович.
Об. — Обобічна Україна.
Ос. — Основа.
О. — Остерщина.
Павлг. — Павлгородщина.
Пер. — Переяслівщина.
Пир. — Пирятинщина.
Пов. — Повість о тім, що діялось з Україною.
П. — Поділле.
Полт. — Полтавщина.
Прав. Ниж. — Правобічна Нижня.
Пр. — Прилука.
Пр. в Ст. Зб. — Приписка в Старому Збірнику.
Проск. — Проскурів.
Рад. — Радомисль.
Р. — Роменщина.
Руд. — Руданський.
Сич. — Сичівка.
С. — Сквіра.
Ск. — Скрізь.
Сн. — Снегірйов.
Сос. — Сосниця.
Ст. Зб. — Старий Збірник, рукопись початку XIX в., що за-

хоплює приказки Уманщини.
Ст. — Стародуб.
Сторож. — Стороженко Дмитро Данилович.
Т. — Таганрог.
Х. — Харків.
Хор. — Хоролщина.
Черн. — Чернигівщина.
Чорн. Рад. — Чорна Рада.
Ч. — Чорноморія.
Ш. — Шишацький.
Щ. — Щербак.
Я. — Ямполь.
ґ. — ґубернія.
п. — повіт.

Окрім того подибуємо Б. (чи не Білгородщина?), З. (чи не Зіньківщина) та Пав. (Павловський, 1818 р.). Римське XVI побіч Ос. означає книжку за цвітень 1862 р., а арабське число сторону. II. побіч Зап. означає 2 том Записок Куліша. Число після Лист показує: се, що в скобках, картку, а перед скобками рік (1—1862, 2—1862).

Де при приказції або при відміні нема ніякого напису, або поставлено id, там треба розуміти напис, що й при попередній приказції або відміні; де напис стоїть в ломаних скобках, там були й відміни приказки, але як нічим непримітні, не подані; де перед назвою повіту стоять римські цифри, се для відрізнення кількох відмін з одного місця. Коли перед відміною стоїть кілька цяток, то подані відміни треба вважати кінцем попередньої відміни чи приказки. Отсе се що найважнійше й найпотрібнійше для пояснення. Ширші пояснення дає М. Номис у передмові до збірника: Од видавця.

(¹) 3. Казав Циган — в Бога вірь, а Богові не вірь, бо Богъ порадить, Бог и зрадить. *Кан.*, *К.*

Поніс Циган, в березіллю, решета продавать, и як було тепло, рушив, в одні жупанні. Коли як стругне дорогою дощ, а далі мороз и вітер... такъ усе на циганові лубом и стало — тільки живий та теплий доповз до села! Після сёго, на дворі спека аж паше, а Циган и кожух, рядно зверху: „в Бога“, каже вірь и

13. . . . . .

Про остатне прислівъя I) я чув, що ніби Циган так сказав, залипаючись здалека, крізь тин... *Ном.* — (¹) схоче Бог дать. *К.* (²) вкине. *Л.* (³) то аби-де дасть. *К.*, *Л.*

67. Надія в Бозі, як є що в возі. *Кох.* — Товар в возі, надія в Бозі. *З.*, *Пир.*, *Проск.*, *Ёвх.* — Є товар у возі — буде надія (¹) у Бозі *Бр.* (¹) у возі надія. *Ст. Зб.* (Над „возі“ дописано олівцем „стозі“).

I) Як Бог дасть (¹), то и в окно подасть (²). *Рад.*, *Лох.*, *[Пир.]*, *Пр.*, *Н.*, *Кр.* — Кому Господь має що дати, то дасть и в хаті. *[Бр.]*, *Ном.* — Як Бог дасть, то й тут завдасть (³). *К.*, *Л.* стор. 1.

116. Гріх у міх. *Черн.* — ...а паляницю (1) в торбу. *Зв.*, *Бер.*, *Л.*, *О.*, *Кр.* — ...а тебе (2) в морду. *Зв.*, *Н.*, *Кр.* — Гріх у міх, та під лаву, та ще й ногами підоптати (3) *З*, *Ёвх.* — Коли гріх, то сховай у міх. *Проск.* (1) а спасенне. *Пир.*; а спасіння. *О.*; а спаса. *Б.*; спаса *Лох.* (2) а дурня. *Рад.*; тебе. *Лох.*; а тобі. *Ёвх.* (3) та під лаву та й насів. *Вас.*; завъязавши та о землю. *Ст. Зб.*; та й під стіл. *Бат.*

✓126. В піст скором ідять пани та собаки. *Ном.*

127. Піст задрав хвіст. *Об.*

(2) 128. . . . . . I)

Рахмани — народъ за чорними морями, на схід сонця, щасливі у Бога. Дуже твердо постять: лиш раз в год, на Великдень ідять. А Великдень их припадає на Преполовеня — 25-го дня по наших великодних святах, як шкаляруща свяченого яйця від нас аж до них через море припливе.

✓130. Мало посту бабиному хвосту. *Проск.*

✓ 151. . . . . . II)

Ніби один чоловік Богу так молився — більше не вмів. Молився він скачучи через колоду: перескочить — „оце“, каже, „тобі, Господи“; перескочить назад — „оце мені“. Одначе, кажуть святий у Бога був він.

156. Куца Богородиця (коротка молитов). *Збр. Шей.*

161. Чи ти жуєш, чи ти римизуєш? *Ном.*

Жартують з дітей, як Богу молящця неприязно. Мати проказувала дитині Богу, а воно щось жувало; вона пита, а воно, думаючи, що то Богу, и собі за нею.

✓ 169. Де громада (1) церкву ставить, там пан (2) коршму. *Ил.* (1) Бог. *Ил.* (2) дідько.

186. Празникъ безъ мученика не буває. *Ст. Зб.*

189. Митути: (1) ні дома, (2) ні тути. *Пир.*

Одказують, як хто питає, а яке, мов, свято: жарт. — (1) Святого митити. *Л.*; Святого Митута. *Пер.* Митута *Зв.* (2) що ні там. *Л.*

(3) 202. . . . . . III)

✓ „До гроба, до гроба! от се вже, то й я знаю. Дарма, що чернець, таки злоба маєщця. Треба б, як діти малі, — ні!“ *З.*

✓213. Спустися (1) на престіл, то не буде що й (2) поставити на стіл. *Збр. Лаз.*

(1) попоньку. *Проск.* (2) то не будеш мати, що,

✓ 215. Як вродищця, без бариша не обходищця; и як мре, то все піп дре. *Збр. Шей.*

I) 128. Постимо, як Рахмани. *Ил.* стор. 3.

II) Оце тобі Господи, оце мені! *Ном.* стор. 3.

III) Черпеча злоба до гроба. *Бал.* стор. 4.

219. Як попова жінка вмре, то він не варить и печеноі цибулі. *Проск.*

220. У попа вовчиє очі, а медвежеє черево. *Ст. Зб.*

221. Бездна бездну прививає (з ополистих попів, ніби витали один одного на обід). *Кулж.* (Над словом „обід“ дописано олівцем „христини“).

226. Ось тобі, попе, лихо буде! наіхали од владики люде, візьмуть твою білу кобилу, нічим, по хавтури іздить буде. *Ном.*

Співаєцця на якийсь глас — на який, не знаю. Ніби так дяк в церкві співав, щоб в вівтарі догадались, що мов. од владики хтось приіхав.

227. Всіх святих батько побив Божу дудку (маляр дяка). *Ч.*

228. Рузни, ризни, синку! єва церква, єва книга, єва дитина, — а він що? громадський наймит. *З., Пир.*

Ото б то па дяка, що скуб на крилосі сина. Не зовсім таке, але дуже до сёго подобне трапилось недавно на Лив. (4) Украіні: жінка одна потріпувала пришлёцём, а церква, каже, громадська. *Ном.* (Над „рузни“ дописано олівцем „бзди“)

267. Місяцю Адаме, имъя тобі Авраме! дай тіла на сі кості; а як не даси, то прийми мощі. *Макс.*

Як місяць у повні, то так до ёго примовляють, купаючи дитину у ку́пелі з свяченоі верби.

269. . . . . . 1)

У молодого місяця Богу моляцця од зубів, — то коли хто уміє, так до ёго примовляють.

274. Дух Святий з нами — чорти з греблі! *Б.*

292. Як умре хто и винесуть мерця, — ставлять воду на вікні: душа прилетить мухою и буде істи й пити. *Ос. 10* (*XVI, 48*).

293. Душа покійника до шести неділь на сімъ світі побиваєця и приліта води пити, що ставлять на вікні, бо іі дуже трудно по митарствах... Ворота зачиняють, як винесуть труну з двора, щобъ смерть не верталась... У хаті лавки житом посипають, щоб усі живі та здорові були... Постіль з під покійника у хлів викидають до трех день, щоб усе лихе відстало. *Зап.* (*II, 288*).

294. Не підперезаноі малоі дитини не треба ховати; бо на тім світі хтось-то дасть ёму яблучко чирвоне грацця, а воно має сховати

1) Молодик — гвоздик! тобі роги красні, мені очі ясні. *Рад.*, *Пир.*, *Мар. В.* — ...тобі на уповня, мені на здоровъя; тобі круті роги, мені чорні брови. *Б.* — Місяцеві золотіі роги, а намъ щастя и здоровъя; місяцеві на підповня, намъ на щастя и на здоровъя. *Бер.* стор. 5.

в пазуху, так, що положить за пазуху, яблучко и до долу — так бідненьке й буде мучиться з яблучком. *Зап.* (*II*, *288*).

295. Мати за першою дитиною, як умре, на кладовище не ходить, бо гріх від Бога, за первим та й жалкувати. *Зап.* (*II*, *289*).

296. Латку вкидають в труну на ріжку, щоб душі полегкість була виходити на Страшний суд. *Зап.* (*II*, *373*).

302. Як соборують и свічка не ясно горить, хворий скоро вмре. *Зап.* (*II*, *284*).

317. Тютюн з тіла Скаріётового, як уже він гнить почав (лежачи в яру). *Ос. 10* (*XVI*, *53*).

318. Коні тим багато, а воли трохи ідять, що як ховав ся Христос в яслах од Жидівъ, то воли сіна не іли, що він ним вкрився, а коні ззіли: Жиди знайшли Христа, а він за те прокляв коней (щоб іли цілий вік и все голодні стояли). *Ос. 10* (*XVI*, *52*).

349 (? 350). Ой ишли — брели добрі молодці волочебники — Христос воскрес Син Божий! (так усі пісні волочебні Великодню починающця; так примовляють и тим (,) хто без діла волочецця). *Ст.*

363. На Подолі парубок, похристовавшись з дівкою, не дає іі писанки, а повинен наняти іі, за іі писанку, танёць на Колодія — бабське свято. *Ос. 10 XVI*, *63*).

364. Кидать Спасу бороду (жнучи, стебла — так годицця; иноді сю бороду стёжками убірають). *Збр. Шей.*

40(0). . . . . . I)

„И бъють, де вона присяде; гонять, де вона испаде на збоже — вона шкодить. Бачив я написано (на крилцях), тілько не знаю, що". *Бр.* — „Певніє пісменіє з Малороссіянов люде повітствовали, же на многих крильцях сі виділи русскими літерами изображеніе такіє дві слови „гнів Божий". *Вел.* (*III*, *87*).

442. . . . . . II)

Як скотину пустить в траву або в хліб.

457. Божі онучі (мленці такі печуть на Вшестє). *Сос.; Макс.*

474. Святий Илля на огненній колесниці іде (грім з блискавкою). *Пир.*, *[0]*.

498. Супоню (тут треба б инше слово — московське, сороміцьке) тя, голоде, до Дмитра, а послі Дмитра знову ти мене будеш. *Кан.*, *К.*

То один чоловік удрав собі гарненько хліб з поля, змолотив, змолов, та після обіда в неділю ліг собі в клуні и потягаючись, каже... В ёго, бач, хліба стане тілько до Дмитра.

I) Чи шпак, чи хомъяк, чи перепелиця: що вона за птиця (про чоловіка)? *Пир.*, *Ч.* стор. 9.

II) До Юръя бъють дурня, а по Юръі бъють и розумного. *Нс.* ст. 10.

504. . . . . . I) — ...дня приточила, а скілько би ввірвала? так як коза з лігва скочить. *Л.* — ...дня вкрала, ночі приточила. *Зв.*, *Пр.*

515. Сегодня Головосіка — ганя нечистий дівчат з засіка. *Не.*

522. Від Святого Власа (11-го лютого) заміж не лася! *Не.*

√ (6) 564. . . . . . II)

На чорта. „А я заховаюсь у хату, в дерево, у землю, в церков", — та нігде од Бога не сховаєцця! а далі в церков... так Бог и замовчав. *О.*

565. Бозя калачі везе. *Об.*, *Збр. Шей.*

671. . . . . . III).

Кривотолк памъятника побіди Петра I над Карлом XII, що у Полтаві. А я ще чув: „ворона" каже, „бублик їсть". Звісно простота! *Ном.*

+√ 677. За Цариці їли паляниці, а за Царя не їстимемо (1) й сухаря. *З.*, *Л.*, *[О.]* (1) нема. *Кан.*, *К.*, *Кр.*

√747. Прийшов під хату до Литвина старець прохати: „ради суботи святоі!" каже. — „Е", той ёму „все у Бога дзєнь!" *Новг.*

802. Що Бог в нас народе, а люд наробе — москаль же теє у нівеч зводе. *Гат.*

827. . . . . . IV) й голки не було б де встромити... Отó, мамо, як би їх вихрестив!... Що б то було з них людей!" *Волковський.*

834. Козак з Дону, козак з роду, гі... о прізвище. *Б.* V)

843. Москаль в багном, як жук з ...м. *Гат.*

854. Московська віра (graeca fides). *Сн.*

855. Москаль и Лях — оден шеляг. *Гат.*

890. Наш Бог, наше й г...но. *Ном.*

Кепкують з жидів. Ніби жиди якогось чоловіка на свою віру хотіли навернуть, и щоб лучче до неі брався, нагодували добре, замкнули на ніч в кагалі. Ну, замкнули, — звісно, чоловік наівся добре... Приходять на другий день жиди: — „А що се ти, Иванче?" — „Та тут" каже, таке було, що и крий мати Божа! — Як прийшов наш Бог и як пóчне мене свіччить, що я од віри одвертаюсь... Коли де не візьмись и ваш, и як втялись за мене! а далі и в руки... И як стусоне ваш Бог

I) Варвара ночі ввірвала. *Полт.*, *[Б.*, *Чер.]* — ...а дня приточила. *Лів.*, *[Бер.*, *Ёвх.]* стор. 11.

II) Бозя сварицця. *Лів.* — Бог гримаєцця. *Збр. Лаз.* стор. 12.

III) Мазепа в Пілтаві подавивсь галушкою. *Кулж.* стор. 15.

IV) „А багато було людей в церкві?" — „Людей, мамо, не було нікогісінько, тілько самі за себе москалі — так що й голки не було б де встромити..." *Волковський*, стор. 18.

V) Козак з Дону, козак з роду. *Б.* стор. 18.

нашого. .. „ — „Бац, бац, який наш Бог! — „А вже ж! ще! пак! а далі як стусоне и наш вашого!“ — „Ну, и що зе нас Бог?“ — „А хиба ж не бачите, що?“ — „Та ти мозе, бресес, Иванце?“ „А що мені брехать! хиба вони мені що!“ От тоді жиди собі на голови „наш“, мов, „Бог...“ Як же випустили Ивана з кагали и росказав він усім: жиди волося собі стригти... тільки на висках позоставляли; ([7]) а щоб не ходить голомозими, яломків понашивали. З того часу, кажуть, вони почали собі голови вистригать и яломки носить; а то, кажуть, ходили вони в чубах, як и всі.

950. „Що то політика?“ — „Не щиріст!“ — „Спекуляція?“ — „Циганство!“ *Ил.* [1]

962. Як би оце та внести комісарові в уста. *Ном.*

Чоловік один сидячи в громаді и про щось балакаючи, а тим часом дивлячись на кизик, що якось трапився, и корписаючи ціпком, ніби так сказав.

969. Капитан — справник зо стричком и з булавою (гицель. *Кам.*) *Збр. Шейк.*

1042. Який почесний! и як наб...ить, то прошу понюхати. *К.*, *Кан.*

1129. Пан — як Богъ *Ст. Зб.* — ...альбо як чорт. *Пр. в ст. Зб.*

1170. В Монастирищі сімдесят сім панів и восьмий пекельний Марко. *Б.*

1224. Хоч який великий пан, и як с....ь схоче, то наперед штани скине. *Б.*

1235. Пан лупить хлопа, як скопа (валаха), а дідько пана, як барана. *Ил.*

1279. Бог за бунтовашка (мужика) не повісить. *Кл.*

1359. Не гоніте бога в ліс, коли в хату вліз. *Нос.*

Як жалкуєтця на неспроможность и д.

1382. Святі отці карбованці. *Коз.*, *О.*, *Евх.* — ...моліть Бога за нас. *Кан.*, *К.* — ...грішних. *Ном.* — Святі гроші, моліть Бога! *С.*

1685. Равен Бог, та нема щастя кажному. *Ёвх.*

1876. Бултих, яко прославився. *Пир.*

2236. Каяттєм не вернеш. *Нос.*

2241. Покайся, то будеш попом. *Бр.*, *Л.*

2242. Покайся, то будеш в Наріжжі попом. *Ном.*

Наріжжя (*С. Хор. п.*) вславилось за Сулою в Лубенщині, що ніби в ёму очеретяна церков и соломъяні дзвони.

2249. Не кайся — старий будешъ. *Збр. Лаз.*

---

[1] „Що то політика?“ — „Нещиріст!“ — *Ил.* стор. 21.

(8) 2264. Чого нам журицця: то нехай журицця попова кобила, що велика голова. *Р.*, *Пир.* I)

2283. То радувалась, а то як хрещик у воду. *Кон.*

2316. *Н.*, *Гл.* II) ...просить; люби мене, як гречку жну, а не тоді, як до церкви иду. *Л.*

2330. Не стою, попоньку, о твою ласку, як ісь мені освятив паску. *Проск.*

2346. Сміх (1) як батька бъють, а як мене, так и плач бере. (2) *Зв.* – Сміх брав, якъ батька били; а як мене, то саме лихо. *Кл.*, *О.* (1) Добре. *Ёвх.* (2) то погано. (Над „а як мене, такъ и плачъ бере“ дописано олівцем „то скорчится, то витягнется).

2399. Плакав-плакав, а все Бог однаков; як перестав ридати, зачав Бог ліпш давати. *Збр. Лаз.* (З Кобр.)

2556. III) Як летів, то й пер...; як упав и д.

2578. IV) Казав Циган... в мені, та в Богові трошки.

2647. . . . . . V)

(2) К...а с...в в очі, а вона каже, що дощ иде. *Проск.*

2948. „Бога побійся!“ „Та хиба Бог розбійник? чого ёго боянцця!“ VI) *Кон.*

2997. Б...и тому, що носа не має. *Ил.*

3105. Убрали, як попа в шори. *Бр.* VII)

3106. Убрав в шори (1), як Виговський (2) Москву (3). *Чор. Рад.* (354).

I) Нема чого журитися: нехай той журицця, що велику голову має. *Бр.* стор. 45.

II) Полюби мене в черні, а вже в білі! *Х.* — ...полюбить и абихто. *Полт.* Люби (1) мене в чорному, а в білому чорт тебе й просить. (2) *Н.*, *Гл.* — ...Нехай мене — полюбить у чорнім, а в біле приберуся, тоді я й сама не подивлюся. *Бр.*, *[Коз.]*. — Нехай люблять у чорному. *К.* (1) Полюби. *Коз.* (2) и хто-небудь полюбить. *Б.*, *[Коз.*, *О.]*; я тебе не прошу. *Рад.* стор. 46.

III) Як упав, то й пропав. *Зал.* стор. 51.

IV) Казав Циган: „Нема ні в кому правди тільки въ мені. *Л.*, *[Бр.*, *Прав. Нижс.*, *Проск.*, *Кор.]* — Нема ні в кому правди — тільки в мені трошки. *Рад.* стор. 51.

V) Ти ёму плюй въ вічі, а він каже — дощ (1) иде! *Лів.* — Хоч води лий у очі, то скаже — дощ иде! (2) *Ст. Зб.* — Плюнь ёму въ вічі, а він каже — „ще ж двічі“. *Гат.* (1) тепленький дощик. *Р.* (2) стор. 53.

VI) Бійся Бога! *Бр.*, *Кон.* — Бога бійсь, що ти робиш! *Кон.* — „Бога побійся!“ — *Кон.* — Як таки Бога не боянцця! *Кон.* — треба ж таки и Бога побоянцьця! *III.* стор. 59.

VII) Убрав (1) в шори. *Бер.* — У шори взяти. *Гат.* — (1) Убравсь. *Зв.* стор. 62.

(1) Обманув. *Макс.*, *Лаз.;* Обманив. *Евх.;* Надув *М. Білоз.* (2) Луговський. *Макс.*, *Ёвх.* (3) Москаля. *М. Білз.* — Виговський гетьманував 1657—1659 р.; виросла ся приказка за ёго штучним звитязтвом над Москвою 1659 р., під Конотопом.

3127. Вертиця, як шило в с...ці. *Зал.*

3250. I) А щоб.. любив! *Об.* — а мене дівчина. *К.*, *Лів.*

✓3252. Нехай тебе чорт возьме — та Богові віддасть. *Пав.* II)

3337. Хоч усе..сь, ба не покорюсь. *Ном.*

✓3532. Збунтуй, Боже, народ, щоб був попові доход. *Гл.*

✝3606. Гляди лиш, так полетиш, як царпця на лопаті. *Л.*

3773. III) . . . . . З хрестянина. *Бр.* — ...глина, що з г...а пада. *Ном.* ...глина, що мокра з штанів пада. *Сторож.*

(9) 3819. . . . . . IV)

(1) ...лижи. *Кон.;* хоч с...у лижи, або и д.

✓3953. Бий чорта, нехай буде попом (як хто бъє подурному). *Кан.*, *К.* — Бий пса щоб був (1) попом. (2) *Бер.* (1) най буде. *Збр. Шей.*; нехай буде. *Ил.*, *Новг.* (2) бобром. *Ил.*

✓4007. V) ....сурганити. *К.* — ....д Иван Христитель, од усіх святих проститель. *Кан.*, *К.* ....убрався, мов піп у рясу, узяв у одну руку кадило, а у другу нагая, та й приходить... „Ні, чадо, каже, я Иван Христитель, прийшов и д.“

I) А щоб же (1) вас Бог любив! *Об.* (1) Хай. *Бал.*; Бодай. *Зв.*, *Пр.*, *О.* стор. 65.

II) Нехай тебе чорт возьме. *Павлг.* — „Нехай тебе чорт возьме!“ — „Як мене возьме чорт, то Богові віддасть, а як тебе — то не 'ддасть нікому!“ *Бр.* стор. 65.

III) А щоб ёго побила руда глина. *Лів.* — ...та що з кручи пада. *Рад.* — ...глина, що пада з хрестянина. *Бр.* — ...А щоб ти на осині (1) повісився! *Л.*, *Пр.* — Щоб ти повісивсь на осиновій голлі. *Рад.*

„Та зъпъяна так уже погано лає: Юда христопродавець на осині повісився“. *Рад.* — (1) на гіллі. *Пр.* стор. 73.

IV) Язиком що хоч роби (1), а рукам волі (2) не давай (3). *Зв.*, *Кр.* Язиком що хоч кажи (4), а руки при собі держи (5). *Кан.*, *К.* — Спор. до слёз, а рукам простору не давай. *Нос.*

(1) хоч спину лижи. *Кон.*; або — мели скільки хоч. *Л.*; що хоч балакай. *Пр.;* скільки хоч говори. *Рад.*; можна говорити. *Бр.*; (2) потолі. *Рад.;* (3) а руками не руш. *Бр.;* а рукам дай покій. *Ст. Зб.* (4) Клепай. *I. Ил.*; Губою що хоч плети. *II. Ил.* (5) трімай. *I. Ил.* ст. 74.

V) Було не савити, не варварити, та на сорочку сурганити. *К.* — ...не савити, не варварити, ні амбросити, але куделю було кундосити. *Проск.* — ...ино куделю термосити. *Збр. Шей.*

Оженив ся собі якийсь сирота, мав хатину и вдвох живуть. Дивицця він, а ёго жінка усе гуляє! „Чому ти, жінко не прядеш?“ — „Та сёгодня, чоловіче, Сави“ — або Варвари; або якого иншого видума

4130. I) ...вас свята чапля... звидить свята чапля!

4367. II) . . . . .

([2]) по тім пердм. дзвонять. *Ном.*

4378. З переляку душа аж у г...і опинилась. III) (Далї дописано олівцем „що пальцемъ затикавъ").

4795. IV) ...де ж ёго в гу...і взять.

4842. V) . . . . . *[Зв.]* — ...Коли г...о, то й ополоником. *Л.*

4897. VI) . . . . . *Ск.* — ...зерно буде. *Кан.*, *К.*

4973. Хто за кого, а чорт за попа. *Ч.*

4999. Найшов чернець клобуку — не скаче, загубив — не плаче. *З.* — Загубив клубок ([1]) чернець — не смутився, ([2]) найшов не радувався ([3]). ([1]) Клобук. *Рад.;* ([2]) не засмутивсь. ([3]) не зрадувався.

5000. Не плаче монах, що загубив коблук, та не обрадуєцця, хто ёго й найде. *Кан.*, *К.*

5002. Не дав піп дари — чорт ёго бери! *Кан.*, *К.*, *Пир.*, *[Р.*, *Кр.*, *Новг.]*.

5003. VII) ...красти — Боже ёго щасти!

([10]) 5178. Робить та у г...і локче. *Ном.*

празника, сидячи гола на печі, а все таки не пряде. От и хвалицця чоловік сусідові, а той и одказує. „Постій", каже, „я ії перекрещу!" та так, як уже стемніло, убрався, у одну руку нагая, та й приходить туди в хату. „Добривечір", каже, „люде добрі!" — „Здорові були!" каже чоловік; „проходьте", каже, „дядьку, та сідайте!" — „Ні, чадо", каже, „я прийшов спитацьця, чом ви сёгодня нічого не робите?" А жінка як була голенька, так з печі и зскочила. „А як же", січе, „робить, коли моя баба казала, щоб у свято нічого не робила?... а сёгодня якогось св. мученика!" — „То оце ти, небого", каже той, „домучилась так, що у тебе на хребті й сорочки нема?... Е, треба ж тебе перехрестить!" — и як почне ії хвоїть, примовляючи: „Було не савити и д." поки та, — що, мов, до суду и до гробу не буду празникувать. „Добре", каже той, пускаючи, „гляди! я", каже, „ще прийду, дохрестить, як що не поможе!" Де не поможе: помогло мов рукою зняло! *К.*, *Кан.* стор. 78.

I) Нехай вас чапля розсудить! *Кр.* стор. 80.

II) Хто з ляку вмірає, по тім ([1]) свині дзвонять. ([2]) *Лїв.* ([1]) Хто від страху умер, тому. *Г.* ([2]) по тім дзвонять. *Ном.* стор. 85.

III) З переляку душа аж у паністарі опинилась. *Ном.* стор. 85.

IV) Хочеш ти в старця копійку однять. *О.* стор. 93.

V) Коли мед, то й ложкою. *Бр.*, *Бер.*, *Лїв.*, *[Зв.]* — Коли мед, так и ковшем. *Нос.* стор. 94.

VI) Перемелецця — мука буде. *Ск.* стор. 95.

VII) Иде Иван красти — Боже ёго щасти! утік — ёго сила! а піймавсь — одбувай шия! *Ёвх.* — Иди красти: як украв — то сила, а як не вкрав — то шия. *Сич.* стор. 97.

5197. I) ...собаці и на Бога брехати. *Ліе.*

5378. Як би вовк не с..., тоб за горою став. *Черн. г.* — ...а то вис...сь, та й забаривсь. *Зал.*

√5463. Поможи, Боже, мерзлому теляті хвіст уворвати. *Ш.*

5507. „Дайте істи!“ — „Нігде сісти! велике поле, та в с...у коле — с...а горіла, маку не іла, а як наілась, то й розсілась“. (Кажуть як хто хоче чого, та ще й швидко). II) *К.*

5825. Пророка — вер...а волока. *Ном.*

√5872. Богу молись, та й чорта не забувай. *Ном.*

6115. З порадою и батька добре (або: лучше) бити. III) *Кон.*

6362. IV) ...пресвятее! *Зв.*, *Пир.*, *Пр.* ...хоч трошечки та мъякее. *Кор.*

6386. Прийшов, бздикнув, та й далі пішов. V)

6427. VI) . . . . . *Проск.* — ....а здохла кобила — нехай з Богом спочиває. *Руд.*

6447. Свищи, попоньку, бо вже попадя помандрувала. *Бр.* — ...попоньку, дочка за жовніром пошла. *А. Вил.*

√6448. Свисти, попе, церква горить. *Не.*

6449. Свищи, попонько, як що пропаде без повороту. *Кон.*

6484. VII) ...на голові нас... — *О. Л.*

6572. Бз...м г...о. VIII)

6585. IX) . . . . . *Ном.* ...и вис....ця.

√6599. X) . . . . . якъ баранъ яй...

√6622. Оце за проклятимъ попівствомъ и отченашу забувъ. *Коз.* [Над „проклятимъ попівствомъ“ дописано олівцем „великою латиною“].

6759. А щобъ я москалемъ тричі зробивсь. *Гат.*

I) Вільно собаці (1) и на владику брехати. *Проск.* (1) псові. *Прав. Ниж.*, *Проск.*

II) „Дайте істи!“ — „Нігде сісти!“ *К.* стор. 106.

III) З порадою добре (або: лучче) бити. *Кон.* стор. 119.

IV) Оттакоі пресвятоі (1)! *Л.* — ...соли за копійку. *Кон.* — ...пресвятоі ще й не було! *Чер.* — Оттакее пресвятее! *Зв.*, *Пир.*, *Пр.* ст. 123.

V) Прийшов, бдикнув, — та й далі пішов. *Збр. Шей.* стор. 124.

VI) Внав батько з гори — чорт його бери! *Проск.* стор. 124.

VII) Сирено, масляно — корова ожеребилась! *Ст. Зб.* — Сиряно, масляно — на голові наклано. *Л.* стор. 125.

VIII) Бдом гайно збуває. *Кан.*, *К.* стор. 127.

IX) Не роззівляй рота, бо сорока влетить. *Ном.* — ...и вис....ця, то так погано-погано буде-пху! стор. 127.

X) Вилупив (1) очі (2), як (3) баран. *Ліе.* — ...як баран дещицю. *Л.*, *Гр.*, *Зал.* (1) Витрищив. *Ил.*, *Зал.*; Вивалив. *Гр.* (2) баньки. *Л.*, *Гр.* (3) Як зарізаний. *Ил.* стор. 128.

6789. Ёму вабожиця, такъ якъ мені плюнуть. I) *Л. Пир.*, *Нов.*

6845. Послухай батька, що... II)

(11) 6920. Московська правда. *Зв.*

7091. Богъ нетеля побачить крутеня. *Рад.*, *Нос.* Якъ хто за хитрощі біди доскочить.

7300. III) ...то лучче зъ святою водою. *К.*, *Л.*

7421. IV) ...треба хрестикъ лизнути. *Ил.*

7584. Г....м городъ городить. V) *Л.*

7600. Шкода и лою на святу лемішку. VI) *Гр.*

7805. Люде, Божі собаки. *Бр.* и д. VII)

7890. Святий Цару! ані грошей, ні товару. *Нов.*

7904. Слава тобі, Господи, Петро упавъ. *Кр.*

7910. (в тексті замісць ракъ — треба піп). VIII)

8077. Пану роби въ день, а цару въ ночі. *Бр.*

8307. Пішов до Аврама кіз пасти. *Дуб.*

8512. IX) ...та й плюнув. *Л.*

8828. Якъ сука не схоче, то й пес не вскоче. *Зал.* .....то пес не займе. *Ном.*

9302. X) ...по болотам, прямо в чарствіє небесне.

9415. Хто тещі не побъє, той в царство небесне не ввійде. *К.*

9541. XI) ...востанемось из святими.

I) Ёму вабожицьця, так як собаці муху ззісти. *К.*, *Пр.* стор. 131.

II) Послухай що по селу ходить та бреше. *Л.* стор. 132.

III) Як мать в кислим (1) молоком, то лучче в водою (2). *К.*, *Л.* (1) поганим. *Рад.;* підлим. *Бр.* (2) в водою. *Бр. Зв.* стор. 141.

IV) Хто хоче свідком бути, треба хрестик цілувати. *Ил.* стор. 143.

V) Добром город городить. *Кулж.* стор. 146.

VI) Шкода и лою на лемішку. *Гр.* стор. 146.

VII) Люде — собаки. *Бр.*, *Проск.*, *Кан.*, *К.*, *Пир.*, *Кр.* — ...вони скажуть, що й на вербі груші ростуть. *Ос. 20 [XIV, 113].* — ...собаки — чого не набрешуть! *Рад.*, *Л.* стор. 150.

VIII) И світ настав, та ще рак не свистав. *Г.*, *П.*, *З.* — Тепер такий світ настав, що й піп засвистав. *Черн.* стор. 152.

IX) Создав Бог, та й (1) раскаявся. *Кр.* (1) ніс висякав. *Л.;* каєцця. *О.* стор. 163.

X) Захотілось моєму діточку перед смертю тричі люлечки пихнути; — я ёму роскурила и подала. Він тричі люлечки пихнув, тяжко-важко вдихнув, душу Боженьку віддав. Як прилетіли три янголи — такі білі, такі білі, як уголь. Як схватили ёго душечку, як помчали по очеретам, по болотам. Од маёра Мандрики, у Києві. Стор. 179.

XI) Идіть (1) в Богом, а ми зостанемось (2). *Л.*, *Лох.*, *О.* (1) собі. *Б.*, *Кон.* (2) підем. стор. 184.

9597.I) ...попа судить, нехай ёго Бог (¹) судить (²). — Не нам пана судить и д. (¹) чорт ёго. *З.*, *Л.*, *Пр.*, *Р.* (²) судить — чорт и д.

√10728. Гурт и в Бога крадеть. *Ст. Зб.* — ...краде. *З. п.* (Прохорівка).

10730. Гуртом (¹) и батька добре бити. *Зв.*, *Проск.*, *Пир.*, *Зал.* (¹) В гурті. *К.*, *Павлг.*

√10743. Люде и Бога переможуть. *Проск.*

11115. Запоможе Бог у чужій коморі (на злодійкуватого, як той Богів тулить).

11292. Того Богородиця кохає, хто по обіді спать лягає. *Нов.*

√ (¹²) 11328. Удрав спаса (заснув добре). *Коз.*, *Ш.*

11335. II) . . . . . „А що се ти, Москалю! так и д.

11486. Пъяному и Бог зворочає. *О.*

√11728 (?) 11727. Вірую — до корчми бігаю; во єдиного Бога — синку, тут до корчми дорога. *Павлг.*

11729. III) ...там я перший з своім гузном. *Прав. Ниж.*

12070. Спасибі Богу, козиному и д. IV)

12094. Дай, Боже, здоровъє чор знає поки. V)

12251. „Он“, каже, „у сірка під хвостом и д. VI)

I) Не наше діло попа судить. *Ёвх.* — Не нам попа судить, нехай ёго Бог (¹) судить. — Не нам судить пана — чорт ёго судить. *Лаз.* (¹) судить — чорт ёго осудить. *Збр. Лаз.* стор. 186.

II) За сон не ручися (можна и угрішицьця). *Л.*, *Пир.*

„А що се ти, так незвичайно, гріх (діло було за вечерею)!“ — За сон, хазяін, не ручись!“ — „Так ти ж не спиш“. — „Так буду“. *Камн.* стор. 221.

III) Господи вишній, чи я в тебе лишній?... чи я коли в церкві бував, чи я коли шинки минав? *Кр.* — Господи, за що мене караєш? чи я коли в церкву хожу, чи я коли корчму мину, чи я те не вкраду, що лежить недоладу? *С.* — Боже ти мій, за що ти мене караєш? чи я жінки не вбиваю, чи я церкви не минаю, чи я в корчмі не буваю?... Так ні ж! де пъють, то там мене минають, а де нагай, та ще й з узлом, там я перший. *Прав. Ниж.* стор. 229.

IV) Спасибі козиному рогу, козиній головці, и вам пани-молодці. *Бр.*, *Р.*, *Кон.* стор. 236.

V) Дай, Боже, здоровъя он поки (як дякують, а він дума, що ні за що)! *Кр.* стор. 237.

VI) Пуп-пуп, наівся круп? *Лист. [II, 288].* Жартують з дитиною, як воно напуценькаєцця. — То чоловік вола вкрав и нагодував сімью мъясом. От приходить хазяін того вола, а нікого нема дома, тільки дитина на припечку: сидить не оддишецця — обрепкалось. Чоловік ото й каже так; а воно — „ні“, каже, „не круп, а бичинки“. — „А де ж та бичинка?“ — „Он“, каже, „у сірка“ а сірко на погребі, и в погребі віл... В Десять Кіп Казок трошки инаково росказано. Украденний був ка-

12377. Алілуя з маслом. *Кр.*

12470. ...дівки в срач.[I])

12493.[II]) . . . . .

Так ёму смашно — де вже! Так и нам було казано: „Москаля бійтесь, бо він заріже“ — так не проти салдата, ні! а проти тих“.

12703. ...а сам уліз у дупу.[III])

12730. Господи, не побий плоскони и д.[IV])

„Як хто скаже Господи, або кажуть в жарт замісць ох“.

12746. „О, крий Боже!“ — „Не вкрие, як соломи не стане“. *Кон.*

12807. „А що ти? поганий Чернець!... тебе й чорт не візьме!“ — „Мене не візьме? мене не візьме?“ — „Дурний ченче! хіба ти хоч, щоб тебе чорт взяв?“ *К.*

12809. А щоб ти тату на ёму повісивсь.[V])

12833.[VI]) ...справи, від служби Китайгородського попа.

12834. Отче наш, батько наш ([1]), курі крав и д. не хочуть ([2]). *Бр.*, *Л.*, *Пир.*, *Я.*, *Гр.*

([1]) Опанас свині пас. *К.* ([2]) не хочуть; мішок и д.[VII])

банець и геть то вже, и прийшли трусить, а дитина сказала: „Еге, крупець! може и мъясця!“ — „А де ж ви взяли мъясця?“ — „Батько такого великого півня принесли на плечях, що аж угинались! а такого сала з нёго нарізали в куски и сіллю пересипали!“—А де ж тее сало? и д.“ стор. 240.

[I]) Був у нас добрий грач, та загнали дівки в (такий добрий був). *Кан.*, *К.* стор. 244.

[II]) Гарцює (або: радуецця), як москаль на вірёвці. *Рад.* стор. 245.

[III]) Андрій за всіх мудрій: продав халупу, а сам уліз. *Пр.* в *Ст. Зб.*

[IV]) Ох, не побий плоскони, а побий лён! *Л.* — ...та побий матки на чотирі шматки. *Кон.*, *[Б.]* стор. 250.

[V]) „Ай дуб!“ — „Та й зелений!“ — „А щоб ти на ёму повісивсь!“ *Зв.*

Увялись до гарячого борщу батько з двома синами. Покуштував один син — гарячий. „Ай дуб“, каже; а третій тим часом заслухався, про що це вони балакають, та не покуштувавши, цілу ложку въ рот: „А щоб ти“, каже, „тату и д.“ Ато ще кажуть, що ніби се так сини батька підневідили, — и в такім разі, замісць „а щоб ти тату и д.“ кажуть: „А щоб ви на ёму, синки, повисли!“ Є про се брехенька и в Десять Кіп Казок. Стор. 251—252.

[VI]) Не дай, Боже, з кози кожуха, а з свині чобіт; избави, Боже, від Барської ([1]) греблі; избави, Боже, від Кулаківського ([2]) справи. *Ос. 10 (XVI, 50).* З бурлацького очинашу. ([1]) Бара — місто. ([2]) Пан з поповичів вславився тим, що не по правді справи розвъязував. Стор. 252—253.

[VII]) Опанас свині пас, курі крав, у міх клав, курі сокочуть, у міх не хочуть ([1]) *К.* ([1]) не хочуть; мішок рвецця — щось кудись прецця. *Ном.* — Теж з бурлацького оченашу, стор. 253.

12845. Опустив світ и штани. *Проск.*

12962.I) ...а я буду вірую. *Б.* — ...богородицю, а піп з кобилою в болоті. *Нов.* — Співай и д.

√12965. Говори чорте, за попом (1). *Зв.*, *Бер.*, *Л.*, *Пир.*, *Пр.* — ...а піп за тобою. *Рад.* — ...за попом, твій (2) день настав. *К.* — Толкуйся, чорте, з попом, а я з тобою. *Не.* — Ну, сунься, и ти, чорте, за попом! *К.*

(1) за паном. *Ил.* (2) Наговорись, пане чорте: сёгодні твій. *Б.*

13065.II) ...кобилу в манду. *Ном.*

√13080. Ні, не до шмизи! — „и я вас!" *Ном.* — Не до шмизи — „муки на проскури!" *З. Пир.* — „А тож — и я вас?" — „А то — муки на проскури!" *Бр.*

На сповіді панотець щось и якісь жінці сказав; чоловік того не чув, а чув як та одрекла „и я вас" — и пішла куціньба, як вернулась до дому! Жінка каже, що то панотець казав, щоб, мов, ти пшениці на проскури. „Гм!" розважа сам собі чоловік, „пшениці — и я вас... „Ні, каже, „не приходицця, не до шмизи!" и почне знову хвоїть... „Та то панотець казав — те и те!" — той знову розважа... И так аж поки та призналась, що, мов, теє ся, підневідило про кохання. *Ном.*

(13) 13130.III) ...граба; дід перднув, баба бзднула — хата потонула. *Ном.*

13183.IV) ...ошукає, то слава Богу. *Ил.*

13454. Москва люта. *Б.*

†13456. Лях славний!... та й Москаль хороший. *Вал.*

†13470. Царський — Романовський будинок. *Кор.* — Романів хлів — попадись туди, то будеш розумнійший. *Вал.*

Так мені простий коропський (неграмотний) чоловік наменив борзенський острог. „Чому ж він царський?" питаю. — „А бач — кращий всеі будови". — А чому Романовський? — „Адже ж царі Романовські, против того и тюрма Романовська. *Камн.*

13475. (теж, що и № 1224).

I) Говори, Грицю, богородицю. *Ск.* — ...а я буду оченаш. *К.*, *Ёвх.* — ...так буде скоріше (1). *Руд.* — ...богородицю, а я буду (2) вірую. *Б.* — Співай, Грицю, богородицю, а ти ж, Петре, харгакуй. *Гат.* (1) так буде легше для нас. *Збр. Шей.* (2) а він читав. *Пир.*; а ти Андрію. *Проск.* стор. 255.

II) Не доладу — ладу, поцилуй кобилу. *Ном.* — Не доладу — ладáчку, поцілуй Бардака й Бардачку, и мене, грішненького, в гепачку. *Кор.* стор. 257.

III) Був собі дід та баба, та полізли на граба. *Ном.* стор. 258.

IV) Від рогу до рогу, хто кого ошукає. *Ил.* стор. 259.

13482. Своя воля в срачу. *Кр.*
13485. Бога піймав за ноги (у всёму у ёго вдача, сила й оборона). *Ш.*
13579. У попові (у попа) мов и д.I).
13583. Свят, свят, свят! горшки з печі летять! бережи, Боже, того, що табаку мъять. *Кр.*
13705. Хіба царь не чоловік, а цариця не жінка? *Кох.*
13712. (Тут усюди, де стоіть старець, треба піп).II)
13851.III) . . . . .
. . . . . проти пана до Сенату.
13912.IV) . . . . .
. . . . .„волял бим“, каже, „пса поцаловаць и д.
13924. Такий сильний чоловік, що пердіжем можна вбити.V) *Щ.*
13967. Свою жінку у царя зпід полй и д.VI)
14101.VII) . . . . .

I) У голові мов у пеклі — нічого не видно. *Вал.* стор. 266.
II) Се вже не шпачки! *Кор.*
Чоловік навідав гніздо шпаченят и, збіраючись до торгу, вечорком пішов, щоб то видрать и назавтра в торгу продать. Саме коло о́сокорини, де було гніздо, стрів его старець и пита, куди йде. „Піду шпачків видеру, завтра у торгу продам“. — „А де вони?“ — „А ось на сёму о́сокорі“. — „Е, ні (Грицьку там, чи Потапе) не роби сёго — гріх, усяка тварь дітей своіх любить и дуже вбиватимецця по дітях“. Уговорив чоловіка, пішов той до дому; але ніччю передумав: „хоч гріх, хоч два — видеру: яку гривню вторгую, соли куплю“. Уранці пішов чоловік, сів під о́сокором и роззуваецця, щоб то лізти на дерево. Коли пастушята и питають: „Що се ти, дядьку, будеш робить?“ — „А що? полізу на дерево — шпачків видеру“. — „Е шкода́! старець чуть зоря приходив и видрав“. Почухав чоловік голову, з тим и пішов. Через якийсь час прийшлось ёму еднать старця — сина женив. „Добре діло“, каже той, „нехай Бог помага!... А кого ж“, пита, „думаєте брать?“ — „Е, ні“, одріка, „се вже не шпачки!“ *Камн.* стор. 269.
III) В Москву з грішми, з Москви з вішми. *Коз.*
Чув у Кобижчі од 80-літнёго діда: одповів на раду — вдацьця з справою проти пана. *Коніс.* стор. 271.
IV) Що кому чля! *Дуб.*
Іхав Лях (пан) верхи, а геть зпереду чоловік, а назустріч піп. Здибавшись з попом, чоловік взяв благословення и поцілував у руку; пан, здибавшись, одвернувся и догнавши чоловіка: „волял бим“, каже, коgo друgеgо поцаловаць, а нежели теgо по́па в ренке!“ — „Що, пане, кому чля!“ Казки, стор. 272.
V) Такий сильний чоловік, що можна вбити. *Щ.* стор. 273.
VI) Свою жінку зпід полй можна забрать. *Б.* стор. 273.
VII) Він живе в десятоі чарки (з шинку не виходить). *Кох.*
„Наш брат коли удвох — у́трёх, то й пъють собі, а коли один —

„Москаль, каже, як у шинку, то до ёго и не приступай — не дасть, а наш брат и д.

14123. Камилавку під лавку, а гуску при на стіл. *Сторож.*

14146. I) ...у танéць, а піп здуру и собі (або: и д.)

14151. Не свисти, бо буде жінка без манди. *Кат.*

√14169. Згодицця Богу молицьця и горшки накривать. *Лев.*

14175. (Де Еден и злодій — треба москаль). II)

14176. Так, будте ласкаві, господа сержанія, звеліть вашій пташці та оддать мій серпанок. *Кох.*

У селі Кохановці (Кат. г.) та украв гусарин, на постоі, у молодички намітку, та й сховав у свою ташку, а кінці й знать, висунулись. От молодиця помітила та й питає: „А що, господа гусарини, чи ви ундирь, чи ви сама сержанія?“ — „Сержанія!“ — „А що се в вас тіліпаєцця збоку, господа сержанія?“ — „Ташка“. — „Еге, пташка. Так будьте ласкаві и д.“ Гусарин оддав, а молодицю, поки и вмерла, дражнили „господа сержанія“.

14177. Москаль дуже вередував: „Та що ви, Москалі! на вас и царь гніваєцця“. — „Какъ такъ?“ — „От показали єсте потилишники під Овастополем, так він и дав вам оці шапки, щоб сонце нагріло вам потилиці, поки старих не відслужите“. *Кох.*

√ (14) 14178. Чоловік з хутора та приіхав у село, якраз у Страсну пъятницю, а там саме дзвонять. „Чого се дзвонять?“ пита. — „Бог умер“. — „Овва! та й справді?“ — „Та й справді ж“. Поіхав до дому, оповістив сімъю — радицьця почали, кому тепер черга богувати. От стара мати й каже: „Кому ж“, каже, „богувати, як не Матері Божій“. — „Е ні, мамо!“ старший син, „не так: не жіноче діло богувати“. — „Ну, а кому ж, синку, кажи?“ — „А прийшла черга, мамо, богувати Миколі — от що він там старіший“. И, як схопицця менший: „Як?“ каже, „Миколі? а щоб ви не діждали!... Він Москаль, самих Москалів

ніяково пить самому, поштує, хто трапицця на той час“. Як хто своє добро прогайнує, то й ходить в шинок, чи не прийде випить хто один. Стор. 276—277.

I) Московка реба поіхала по дрова и сокирка тупа, та и зустріла попа; напекла блинців, назвала кравців, а кравець за блинець та и побіг у танець (або: та и побіг у хлівець, а баран за дуду та и женицьця буду). *Кр.* стор. 278.

II) „Саво, Саво! прислав тобі чорт сало!“—„Геть из ним! я з чортами не братаюсь то й сала іх не хочу“. *Кох.*

Єден, крадучи у ночі на бантині у Сави сало, увірвався и геппувся серед сіней. Сава почув та й пита — хто, мов, тамі; а злодій ото и звинув так. „Ну“, каже, „коли не хочеш, так двері одчини та підсоби винести сало“. Той сердега ще й підсобив... стор. 278.

буде милувати, а нам не буде добра". — „Ну, а кому ж, по твоєму, кажи". — „А Юрка забули хіба? Нехай Юрко богує: він чоловік моторний; в ёго й своя шкапа є — на стійку не братиме!" — „Правда, правда", загомоніли всі, „нехай же Юрко богує — з наших таки". *Кох.*

✓14181. Не давай же хоч Кудлі, ато не видержить. *Кор.*

Чабан, що зроду не бачив попа, задумав одговіцьця и пішов з Кудлою в Слободи. Коли и стрів якогось бородатого харцизяку. „Чи ти", каже, „піп?" — „Піп — а на що тобі?" — „Та", каже, „коли ти піп, то зацукруй нас". Чому харцизяці, мовляв, не зацукрувать! намішав чогось — кисле, гірке, з душі верне — и цілий ёму ополоник. „Ну", каже, проковтнувши, „не давай же", каже, „хоч Кудлі и д.

14217. (? [14216]. Торкай, сину, батька в Пані стару. *Честоховський.*

14229. У ёму тільки віри, як у Москалеві правди. id.

14261. Дух святий при кошику. id.

14266. I) ...та полізь у г...о. *Ном.*

14284. Старість не радість, а Москаль не брат — мать ёго (як постояльця поставлять). *Супруненко.*

14290. II) ...один старенький панотець, що и д. *Кор.*

14291. Хочеш з пічки впасти, та й гепачки не забить. *Кор.*

✓14297. Во Ёрдані потонули сани, голубині — потонули свині — піднімайте хвости, бо вам далеко плисти и будете мою воду пити (школярське; перелицювали ту пісню, що тоді співають). *Кор.*

✓14312. Дурний піп, дурна ёго й молитва. *Мордовцев.*

✓14318. „Як тебе звуть?" — „Сапула (забула)". — „Причащаєцця раба божа Сапула". id.

✓14319. „Здрастуй піп Сава! прислав тобі чорт сала!" — „Оче наш, иже єси... де взяв, туди й однеси". — „Иди ж, попе, піддаси". id.

✓14322. „Одчини, дяче, вікно та подивись, чи не йде хто, чи не несе чого?" — „Иде баба й несе миску книшів". — „Подай, Господи!... Одчини, дяче и д." — „Иде чоловік и несе запарюваний бич". — „Тобі, Господи!" id.

✓14323. На Великдень несе Циган паску до дому, та од радощів, що паска прийшла, й приговорює: „паска, паска, паска", поки й впустив в грязь... „Оттуди", каже, „чортовому батькові". id.

✓14333. И царя за очі лають. id.

I) „Душно!" — „Скинь кожушно". *Не.* — ...та полізь. *Ном.* стор. 278.

II) „Не радуйся, синку, чарці!" навчає було мене покійна мати — так я й досі ії слухаю: як дійде до рук чарка, я скоренько ії випъю и віддам зараз — ні трохи ії не радуюсь... хай ій цур (приказував один старенький, що и геть-то полюбляв ту ледащицю)! *Кор.* стор. 280.

Одміни.

349.I) . . . . . *Кр.* — „Христос воскрес!“ — „Во истину під стегно, щоб сине було (або: Во истину в смъятку)“. *А., Кор.*

...на радощах: „Христос воскрес, мої волики и д.

(15) 1168.II) ...свиноти, попів та псів, и нашого и д.

2941 (?) [2491] III) ...попівна (або: манда) в гостях.

3947. IV) ...пердіння. *Ном.*

Загадки.

139. . . . . .

V) ...коло носа завилося, в штанах простяглося (огудина и д.

230. Мохнате до мохнатого втуляєцця, а голе у середину ховаєцця (очі). *Бр.* — Голе ховає під мохнате. *Полт.* — Шерсть з шерстю стуляєцця, грішне тіло ховаєцця. *Х.* — Нумо лягати спати, мохнате з мохнатим стуляти. *Полт.*

240. Що таке є, куди й . . . . пішки ходить? (про себе). *Л.*

261. Ликом въязане, у ликах ходить, під ликом спить (Москаль). *Х.*

276. Стоїть корова, дірка готова; прийшов бик, у дірку пстрик (замок). *Кох.* — ...у дірку так. *Мг.*

277. Стоїть пані Петрова, у її все готово! пришов пан Петро, удів свій ґнот та й пішов (коморя и ключ). *Черн.*

278. Нагнав ведмідь дівку та й штурх у дірку (ключ и замок). *Б.*

279. Біжить кіт, задрав хвіст; де дірку бачить, туда й салдачить (ключ). *Коз.*

285. Прийшов чернець до черниці — ляп черницю по мордиці (кватирка у вікні). *К.*

I) Христос воскрес та в лисинку, дайте єйце и писанку. *Кр.*

Молодь пустує. А то ще чоловікові трапилось цілу ніч и цілий день на Великдень шукать волів — кудись забігли. Набадуравши вже надвечори, так їх привитав на радощах ...мої волики! за вами, чортами, та я ще й досі паски не їв. *Камн.* стор. 282.

II) Паноти що свиноти, и нашого таки брата що — Бог — дав. *Кор.*

То ніби хтось, нерозумний певно, росказував, що так багато було на ярмарку, стор. 284.

III) Пишаєцця, як попівна в гостях. *Щ.* стор. 285.

IV) Приказки, означеної числом 3947, нема в одмінах.

V) Коло вуха заверуха, а в вусі (1) ярмарокъ (2) (улень). *Полт.* По спині (3) дорога, коло пупа тревога, між ногами ярмарок. *Х.* — На голові ярмарок, на животі шарварок, меж ногами гвалт (макогін та макітра). *К.* — Округ ярмарок, в середині шарварок, та в дірку шморг (улень)! *К.* (1) а в середині. *З.* (2) заверуха, коло носа завилося (огудина на вгірках). *Полт., Х.* (3) Через живіт (скрипка). *Черн.* стор. 294.

286. Суну — посуну — Трохимко смієцця (одчинене вікно). *Б.*, *Новг.*

300. Красний віл чорному в пані стару ліве (полумъя и челюсти). *Б.*

330. I) . . . . . *Черн.* — ...кругом заросла. *Коз.*

343. Ніжками упрусь, животом притулюсь, мохнатиця роззявицця, голиши шусть (ткать коросна). *Черн.*

344. Бабина чучіла вкруги обросла, в середині дірочка (кужівка з кужіллю). *Черн.* — Жоноче (¹) ремесло кругом обросло, а в середині дірка. *Коз.*, *Кр.* — ...кругом шерстю обросло, по середині дірка. *К.*; (круг конопель). *Х.*

(¹) Бабськеє (кужівка). *Мг.*

355. Панна тоненька, дірка маленька (голка). *К.*

357. Сидить баба на починках, з середини капа (жлукто)¹). *Полт.*

362. Прийшла кума до куми, „дай, кума, похити". — „Оце тобі, кума, й похити" (ступа). *Б.* — ...дай, кумо, хити похити"; кума дала, вона взяла и ногу підняла. *Х.* — Прийшов кум до куми: „дай, кумо, жили похитати!" *Полт.*

365. Лізь на мене, не бійсь мене: зжени охоту до крівавого поту. (id.) *К.*

368. Прийшов хлоп, межи ноги лоп: Боже помагай (челядник и плуг). *Збр. Лаз.* — Стоїть при дорозі, розложив обі (¹⁶) нозі; прийшов хлоп, межи ноги лёп — щастья дай Боже! *Г.*

397. Як би не дідова товкачка, то заробила б бабина мохначка (ковганка)²). *Х.*

413. Тріщить — порощить — між ногами ярмарок (сімъя між зубами). *Б.*

418. У тебе є рундук, а в мене чупчук: ходімо під тин погаралакаємось (люлька). *Б.*

443. Дідове висить, бабине сяє (¹); хто прийде, той и сажає (звід и вода). *Б.*

(¹) зяє. *Черн.*

447. Кривий — горбатий изліз на мою матюр (коромісло). *Б.*

450. Лежить баба, иде бик, та бабу — тик! (бочка). *Х.*

452. Понизче пояса, повище колін: як те кличуть, що хлопці руку тичуть? (кишеня). *К.*; (кушка). *Полт.*, *Хар.*

I) Коли б не дідів чучук, то б бабина чучела по коліна заросла (віник, хата, сміття). *Черн.* стор. 299.

¹) ж л у к т о = рід діжки, видовбаної з цільного дерева; пор. Б. Грінченко: Словарь української мови, Київ, 1908, т. I, стор. 487.

²) к о в г а н к а = деревляна ступа, ibidem, т. II, стор. 261.

454. Повстун, постун, присядь та всунь (чоботи). *Полт.*

485. Загадаю тобі загадку: вийми з пані староі ягодку, оближи — оближи, та й знову положи (куля у москаля). *Л.*, *Гл.*, (ложка). *Сос.*

486. Біжить гінець, задрав (¹) кінець; нагнав дівку, штрих (²) у дірку (свердло). *Кох.* — ...штирх у дірку (коло). *Сос.*

(¹) Донець, загнув. *Б.* (²) штрих (ключ); шусть (прогонич). *Гр.*

490. Баранчик вертить, ягничка терпить (свердел). *Полт.*

491. Як те звуть, що хлопці довбуть? (долото). *Кох.*

На 7 стор. в низу дописано олівцем приказку без нумерації: Пане! — я до пана — як до бога, а панъ до мене як чорт скаче.

На останній 16 стор. дописано чорнилом в низу приказку без нумерації: Не всилуєш дівку, коли парубок не схоче.

Подав *М. Возняк.*

Наукова хроніка.

Нові видання по бібліоґрафії українсько-білоруських стародруків[1].

А. И. Миловидовъ — Описаніе славянорусскихъ старопечатныхъ книгъ Виленской Публичной Библіотеки (1491—1800 гг.) Вильна, 1908. Сст. 160, 8⁰.

— Старопечатныя славяно-русскія изданія, вышедшія изъ западно-русскихъ типографій XVI—XVIII вв. (Чтенія въ имп. Общ. Ист. и Древн. Росс. при Моск. Университетѣ, 1908 кн. I, ст. 1—27).

И. С. Свѣнцицкій — Опись музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ. Львів, 1908, ст. XI+248, 8⁰.

— Каталогъ книгъ церковно-славянской печати I. (Выдавництво Церковного Музея во Львовѣ), Жовква, 1908, ст. 6+213, 8⁰.

Видання критичної, опертої на автопсіях і можливо повної славяно-руської, а також спеціяльно української бібліоґрафії XV—XVIII вв., не вважаючи на солідні праці в сьому напрямі В. Сопікова, В. Ундольского, І. Каратаєва й численні пізнійші доповнення до них П. Пекарского, Я. Головацького, С. Ґолубєва, П. Гільтебрандта, А. Попова, А. Родосского, Е. Калужняцького й ин., а в найновійших часах І. Левицького, А. Миловидова й І. Свєнціцкого, до тепер іще — pium desiderium російських, вглядно українських наукових сфер. Найбільш солідний

[1]) Стародруками вважаємо видання по 1800 рік (пор. П. А. Гильтебрандтъ, Перечень по типографіямъ и годамъ западно-русской старопечати церковно-славянскаго шрифта. — Памятники русской старины въ Западныхъ губерніяхъ. Вид. П. Н. Батюшкова. Т. VI. С-Птбг, 1874 ст. 171—198).

і найповнійший бібліоґрафічний опис славяно-руських (в тім також українських і білоруських) стародруків І. Каратаєва (вид. рос. Академії Наук) доведений тільки до пол. XVII ст. (1491—1652) рр.).[1]) Крім сього не вистарчає він нині ще з инших причин: найперш, що від часу його появи (1883 р.) бібліоґрафія зробила значний крок наперед (вияснення цілого ряду непевних питань, відкрите нових стародруків й ин.); далї — в нього подибують ся досить часто фактичні помилки, недогляди, перекручення.[2]) Бібліоґрафічні працї Сопікова й Ундольского вийшли скорше, як згаданий „Опис“ Каратаєва й він при його укладї їх вповні використав; цінні вони для нас нинї тим, що або виходять хрональоґічно поза межі „Опису“ Каратаєва (пр. Сопіков по 1813 р., Ундольский аж по 1864 р.), або подають автопсії унікатів, яких Каратаєву не довело ся бачити. Вичислені-ж нами доповнення, спеціяльно Калужняцького, Родосского, Левицького, Миловидова й Свєнціцкого, які появили ся вже по виході працї Каратаєва, принесли знов ряд нових причинків до нашої теми.

Одначе хоч як цінні, не зважаючи на деякі недостачі, згадані висше працї Сопікова, Ундольского й Каратаєва для российської науки, хоч тими з браку инших мусять покористувати ся також українські учені, то потреби видання нової, можливо повної й критичної славяноруської, а спеціяльно української бібліоґрафії XV—XVIII вв. вони вже нинї не можуть усунути з поміж перших дезідератів российської й української науки. Велике число доповнень і поправок, які появили ся вже по виході академічного видання Каратаєва й розпорошенне їх по цїлим десяткам рішних брошур, періодичних видань та бібліотечних й антикварських катальоґів Росії й заграницї робить користуванне ними при наукових роботах просто неможливим. Додаймо до того також значне ще число ріжних т. зв. „бібліоґрафічних загадок“ чи „темних місць“ (з поміж звісних нинї бібліоґрафам видань з одним тільки Вильном звязано коло 26 стародруків XVI—XVIII вв., яких виленське походженне ще не зовсїм певно сконстатовано; з Острогом — 6, зі Супраслем — 4, не згадуючи вже про такі центри староукраїнської культури, як Київ і Львів!), невірних і недокладних транскрипцій заголовків (навіть, як ми

[1]) Вправдї 1-ше виданне працї Каратаєва п. з. Хронологическая роспись славянскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491—1730 (С.-Пет., 1861) довене до 1730 р., одначе нинї воно вже майже зовсїм втратило наукову вартість.

[2]) Вже в 3 роки по своїм виходї показало ся згадане акад. виданне Каратаєва з 1883 р. невистарчаючим (пор. Э. Калужняцкій — Къ библіографіи церковно-славянскихъ печатныхъ изданій въ Россіи. — Сборникъ отд. русск. языка и слов. имп. Академіи Наукъ, Т. XLII, № 1, ст. 2)

вже згадували, у Каратаєва!),[1]) неправдивих чисел сторін чи карток, невистарчаючих описів самих друків, не згадуючи вже про необхідну при науковій роботї бібліоґрафію найновійшої лїтератури про поодинокі важнїйші видання. Вкінцї — те, незрозуміле для нас, іґнорованнє в російських бібліоґрафічних підручниках усїх тих стародруків українських чи білоруських авторів, що мають на собі иншу, не церковнословянську або українсько-білоруську зовнїшню форму (пр. польську, латинську й ин. vide твори Потїя, Саковича, Смотрицького й ин.)!

Ґенеральна отже ревізія давного матеріялу, наукове розвязаннє нерішених старих спірних питань, вкінцї критична перевірка ново-відкритих причинків, отсе — тільки вступна робота, якої мусить підіймити ся той, хто бажає забрати ся серіозно до синтетично-конструкційної працї коло славяно-руської, російської чи українсько-білоруської бібліоґрафії. Без такого вступного приготовлення, без муравлиних т. зв. „Vorstudien" кожда нова проба — подати яку небудь більш-менш систематичну працю з обсягу бібліоґрафії — буде, замість помочи, вводити в науку ще більше замішаннє й хаос.

З такої точки погляду дивимо ся й оцінюємо ми також обі найновійші працї по бібліоґрафії д. А. Миловидова.

Що треба конечно перевести вже раз повний подїл у бібліоґрафії між українськими, російськими й білоруськими стародруками, упорядкувати їх по їхнїм національним, льокальним, змістовим й ин. ґрупам і катеґоріям, про се нинї нема вже хиба двох гадок; се зрештою один із тих пекучих дезідератів нинїшньої української науки, які самі висувають ся на перший плян. І не тільки української науки, а — й російської. Се доказують ті проби задоволити згадану потребу, які дотепер підіймав дехто з поміж самих російських учених.[2]) Зовсїм зрозуміла річ! „Твори, що вийшли зі західно-руських (та чи з одних тільки

---

[1]) Клясичною з того згляду є транскрипція заголовка кутеїнського видання „Лексикона" Панви-Беринди (з 1653 р.). У Каратаєва — „Лексиконъ Славяно-русскій (пор. Хрон. роспись, ст. 86, № 641); у Свєнціцкого — „Лєѯиконъ славѧно-рѹскїй" (пор. Каталогъ книгъ, ст. 154, № 572); у Миловидова — „Лексиконъ Славено-Россійский" (пор. Староп. сл. русск. изд., ст. 16, № 252). Питаннє тільки, котрому авторови повірити?...

[2]) Згадаємо М. Поґодіна, що, опираючись на Сопікову, видрукував у „Виленск-ім Вѣстник-у" (1866 р. №№ 25 і 76) показчик найбільш знаних т. зв. „западно-русских" стародруків; дальше П. Гільтебрандта „Перечень по типографіямъ и годамъ западно-русской старопечати церковно-славянскаго шрифта" (Пам. русск. старины въ Зап. губ., вид. П. Батюшковим, С.-П. 1874 р. т. VI) й ин., — ну й самого д. А. Миловидова.

„західно-руських“? *Кр.)* друкарень, цитуємо слова д. Миловидова́, — мали й мають дуже важне значіннє, бо вони становлять богатий матеріял, виясняють початок, розвій і техніку друковання книг на Руси, а по свойому змісту є вірною відбиткою духового житя й творчости „западно-русского“ (лапки — наші! *Кр.)* народу, його вірувань, ідеалів, боротьби, радости й смутку“. А ніхто чейже не заперечить, що виробити собі пластичний образ українського чи білоруського духового житя, української чи білоруської духової культури можна тільки при помочи студій над зібраним до купи й систематично уґрупованим матеріялом, яким в данім випадку являють ся між ин. власне українські й білоруські друки.

Маючи все те на увазї, ми з найбільшою симпатією й признаннєм вустрічаємо ідею д. Миловидова, — подати бібліоґрафію українських і білоруських стародруків окремо від бібліоґрафії славяно-руських і російських видань і тим заповнити прогалину, спільну для російської й української науки. Але одна замітка! Від ідеї до — твору дорога ще дуже далека... Показав се лишній раз сам д. Миловидов.

У своїй праці над українсько-білоруською бібліоґрафією автор мусїв, як і слїд, робити найперш певного рода „Vorstudien“. Се його — „Опис славяноруських стародруків Виленської Публичної Бібліотеки“.

Нинї у згаданій бібліотецї знаходить ся разом 232 славяно-руських стародруків, виданих у часї XV—XVIII вв. Клясифікуючи їх по хронольоґії віків, маємо: з XV ст. — 1 [1]); з XVI ст. — 14; з XVII ст. 77; з XVIII ст. — 112; по місцям друку: почаївських — 41; львівських — 29; київських — 28; виленських — 22; супрасльських — 14; чернигівських — 8; могилівських — 7; кутеїнських — 6; євських — 4; унївських — 4; пражських — 3; венецьких — 2; по 1: краківських, заблудівських, острожських, стрятинських, римських; московських й ин. не згадуємо. Крім сього є ще 30 стародруків, незнаних з місця й року видання, а також дефектів. На початку згаданого опису подана коротко історія виленської бібліотеки (з'орґанізована як противвага польонізаційним заходам у 1864 р. із бібліотек знесених римо-католицьких і бувших уніятських монастирів, із поконфіскованих приватних і публичних книгозборів й ин.), при кінцї 33 взірцї письма й орнаментів виленської (троїцької) й супрасльської друкарень XVII—XVIII вв., виконаних із оріґінальних клїшів, які зберігають ся у виленськім Музею Старинностий при Виленській Публичній Бібліотецї [отже № 1 — ґравюра вихідної картки супрасльського „Полуустава“ з 1757 р., різаного на металю; №№ 6—

[1]) Краківський „Часословецъ“ з 1491 р., із якого 384 карток є у виленській бібліотецї тільки 3.

11 ксильоґрафічні орнаменти супрасльської друкарні; №№ 12—33 — ксильоґрафічні орнаменти виленської троїцької (уніятської) друкарні XVIII ст й ин.] При поодиноких стародруках, які в „Описі“ уґруповані у хронольоґічнім порядку, подані досить докладні їх описи, ex-libris-и, ріжні рукописні записки, бібліоґрафія, ціни по катальоґу Кастеріна й ин.; заголовки транскрібовані в ориґіналї. При кінці книжки поданий „Хронологическій перечень“ згаданих стародруків.

Хоч згаданий „Опис“ д. Миловидова й не виготовлений по всїм нинїшним вимогам бібліоґрафічних наук (пр. одного тільки „Хронольоґічного показчика“ при кінцї книжки — для наукового користування рішучо за мало),[1]) хоч в самім його укладї не все витриманий подїл, зроблений самим автором (пр. деякі стародруки, в яких брак тільки декілька карток, внесені вже до відділу дефектів, тим часом краківський „Часословецъ“, із якого 384 карток є у виленській бібліотецї тільки... 3, поданий у першім відділї між комлетами), то, не зважаючи на се, його виданне являєть ся корисним із двох причин: перше — він відкриває згадані стародруки виленської біблїотеки для наукового користування ширшим чим до тепер кругам наукових робітників, друге — являєть ся одним кроком дальше у змаганню зібрати й уложити можливо повний, критичний й опертий на перевірцї по ориґіналам бібліоґрафічний катальоґ церковно-словянських, українських, білоруських й ин. стародруків XV—XVIII вв.

На жаль, сього не можна сказати про другу важнїйшу по своїй темі бібліоґрафічну працю д. Миловидова п. з. Стародруковані славяно-руські видання західно-руських друкарень XVI—XVIII вв. Згаданий огляд західно-української й білоруської бібліоґрафії XVI—XVIII вв. сконструував автор взагалї примітивно. Матеріял, зібраний із 18 друкарень (у 11 місцевостях), розбив на 3 части: найдерш йде 400 стародруків, яких місце походження зовсїм певне (Вильно — 154, Єве — 26, Могилів — 55, Кутейно — 19, Буйничі — 1, Полоцк — 1, Супрасль — 78, Городно — 32, Заблудів — 2, Несвіж — 2, Острог — 30); дальше 38 стародруків, з яких 26, як догадують ся, виленського, 6 — острожського, 2 — буйницького, 4 — супрасльського походження; вкінцї 4 стародруки, яких місце походження зовсїм невідоме (певне на думку автора тільки те, що вони

[1]) Гарним взірцем з сього згляду може послужити показчик дра Іл. Свєнцїцкого при його Катальозї книг церковно-славянського друку Церковного Музея у Львові (Жовква, 1908), поділений на такі відділи: I Книжки й видання II Друкарні й їх видання. III Автори, видавцї. IV Друкарі. V Дереворити, ритівники. VI Присвяти, герби. VII Імена власні, місцевости. VIII Цїни книг, вкладні, рукописи.

вийшли зі західно-українських чи білоруських друкарень). Видання кождої зі згаданих 11 місцевостий подані у хронольоґічнім порядку.

Що тикаєть ся численних похибок, недоглядів, перекручень й ин. у згаданій праці д. Миловидова, то кориґувати їх супроти її ненаукового характеру вважаємо злишнім. Щоб не бути одначе голословним, звернемо увагу хоч на декілька місць. Отже йдемо від початку: що значить те, що автор подає один і той самий стародрук (виленську „Псалтир" із 1596 р.) під двома числами (№№ 28 і 35) як ріжні видання, покликуючись в обох разах на один і той самий № (143) Каратаєва?; звідки автор знає так зовсїм катеґорично, що виленська „Тріодь пістна" (№ 50) була видана в 1609 р., коли Каратаєв (197), на якого сам покликуєть ся, не зовсїм певний сього року („если не въ 1609, то около этого года")[1]; чому автор наводить хибно „Өринонъ" (за Сопіковим), коли загально звісною назвою є Θρῆνος[2]); пощо вмістив автор між безсумнївно певними виданнями також „Граматику" Мел. Смотрицького в 1629 р. (у Вильнї), коли взагалї істнованнє такого видання дуже сильно заквестіоноване[3]); чи справдї є яка ріжниця між обома виленськими „Каноникани" з 1798 р. (№№ 149, 150), чи може перший з них тільки дефект другого?; яким чином, не провіривши факту, ставить автор „Часовник" із 1790 р. (№ 254) між кутеїнські видання, коли загально звісно, що кутеїнська друкарня перестала існувати ще в 1654 р.?; чому автор, не провіривши знов факту, загально-звісний „Огородок Пресв. Богородиці" А. Радивилівського ставить під 1672 р. і до того ще між видання „несомнѣнно вышедшія изъ западно-русскихъ типографій" (ст. 25, № 3), коли „Огородок" вийшов у Києві в 1676 р, а перед тим роком не було ніякого иншого видання[4]) і т. д. і т. д.

---

[1]) И. Каратаевъ, Опис. сл. русск. книгъ, 1883, ст. 314.

[2]) ibid. ст. 318–319.

[3]) Першу вістку про се виданнє подав еп. Дамаскин у своїй „Библіоте-цї Россійск-ій". Супротив того одначе, що у згаданій „Библіоте-цї" богато помилок і перекручень, вістку сю треба приймати дуже обережно, тим більше, що такого видання нема у ніякій бібліотецї. Про істнованнє сього видання висказав сумнїв уже Добровский (Instit. ling. Slav., ст. LX). Пор. також: др. Е. Макарушка, Граматика Мелетия Смотрицького (Звіт дирекції прив. женської ґімназії сс. Василіянок у Львові, за р. 1907/8; також окремо).

[4]) Зі згаданим „Огородком" вийшла навіть досить цїкава історія. Річ у тім: у 1834 р. видав звісний галицько-український граматик Й. Левицький свою Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien (Przemysl), в якій між ин. подав також зразок мови А. Радивилівського, цитуючи з його „Огородка" початковий розділ „Слова первого на принесеніе Честныхъ мощей прпбнаго Оца

Заголовки книжок подає д. Миловидов переважно не в оріґінальній транскрипції, а в своїм скороченню (!), часто перекрученім,[1]) покликуючись тільки (і то не все вірно!)[2]) на відповідний № Каратаєва чи кого иншого; так само нема ніяких близших заміток про самі книжки, ніякої літератури про важнійші хоч би стародруки, якої від часів останнього видання Каратаєва прибуло не мало, ніяких орієнтаційних показчиків, index-ів, змістів. З'іґнорував автор також усі польські друки, видані пр. у Вильні Потієм, Саковичем й ин. Українцями (vide полемічна література!), яких значіннє в культурній історії українського й білоруського народа без порівнання більше, як десятки служебників, молитовників й ин. церковного хламу! Навіть звісний уже бібліоґрафам матеріял д. Миловидов не вповні використав, не кажучи вже про його ревізію по автопсіям. Взагалі, коли на перший погляд праця д. Миловидова робить все ще хоч враженнє

на́шего Θеωдосі́а Пече́рского" (Anhang, ст. 33—34); при тім, очевидно через недогляд, подав також хибний рік видання згаданого „Огородка" — 1672. Коли-ж 37 літ пізнійше звісний российський бібліоґраф В. Ундольський, видаючи свій „Хронологическій указатель славяно-русскихъ книгъ церковной печати съ 1491 по 1864 г. (Москва, 1871) і не знаючи зовсім „Граматики" Левицького, не згадав також нічого про фіктивне видannє „Огородка" з 1672 р., подаючи його, як слід, під правдивим 1676 р., Я. Головацький, побачивши такий „недогляд", поспішив зараз з... „доповненнєм" В. Ундольського, поміщуючи на ст. 24 під № 34 свойого „Дополненія къ очерку славяно-русской библіографіи В. М. Ундольського", (С. Пет., 1874) також „Огородок" Радивилівського з 1672 р.; при тім покликав ся на згадану „Граматику" Й. Левицького. За авторітетом Головацького пішов вже, не підозріваючи нічого злого, зовсім спокійно також д. Миловидов, не бачивши, очевидно, ні „Граматики" Левицького, ні самого „Огородка" Радивилівського. Тим часом треба тільки порівнати цитат із „Огородка", поданий у Левицького, з оріґіналом згаданої книжки, щоби переконати ся наглядно, що тут маємо загально-звісне київське видannє з 1676 р., а поданий Левицьким 1672 рік — се тільки авторська чи друкарська похибка. Зрештою, що й казати про рік видання книжки, коли навіть саме імя її автора — Радивилівського перекручене у Левицького 2 рази на Radyłowski! Характеристичне також те, що хоч у Левицького не подане зовсім місце видання „Огородка", а й Головацький, покликуючись на Левицького, зазначує виразно, що „мѣсто печати не показано" (Дополненіе..., ст. 24), то д. Миловидов на якійсь підставі таки помістив „Огородок" між видання „несомнѣнно вышедшія изъ западно-русскихъ типографій" (чи може тому, що А. Радивилівський був намісником києво-печерської Лаври, яка мала свою власну друкарню?...). От так повстають у нас т. зв. бібліоґрафічні леґенди, такими способами засмічувало ся й засмічуєть ся ще й нині нашу бібліоґрафію!

[1]) Пор. пр. №№ 159, 344 й ин. зі заголовками оріґіналів!

[2]) Пор. пр. відклик при № 118.

одного зі звичайних кінцевих покавчиків порядно зробленого бібліоґрафічного катальоґа чи опису (пор. пр. зовсім анальоґічний кінцевий index у „Катальозї“ І. Свенціцкого, ст. 194—203), то при близшім розглядї й те враженне зовсім нівечить ся; навіть до показчика далеко працї д. Миловидова! А прецінь — навіть старанно зроблений кінцевий index чи показчик зістанеть ся нічим більше, тільки — кінцевим index-ом чи показчиком і самого катальоґа чи опису нїяк не заступить. А що-ж сказати про таку роботу, як д. Миловидова?...

Ми вповнї розуміємо всї ті трудности й перепони, які мусить поконувати ще нинї той, хто підійметь ся якої небудь працї в обсягу нашої бібліоґрафії. Ми вміємо також оцїнити працю, якої автор завдав собі, переглядаючи й вишукуючи незнані бібліоґрафії стародруки чи то в сотнях справоздань ріжних российських публичних інституцій (пр. в „Отчетах Имп. Публ. Библіотеки, за рр. 1808—1903 й ин.), чи таки просто в самих бібліотеках. Одначе перед нами результат його працї й по тому результатови ми формулуємо свій осуд. Що він неґативний, — не наша вина.

Показчик д. Миловидова доповнимо ще декількома незвісними йому, чи взагалї бібліоґрафії стародруками: 1) „Слово о похотѣніи Өеодору Мниху... Острог, 1607 р.[1]); 2) Молитвы повседневныи ѿ многихъ стыхъ ѿцъ собраный, спилностю презреный: на нѣкоторыхъ мѣстцех' поправленый. Из друку шесты разъ выданый: з приданем нѣкоторыхъ Млтвъ велце набожныхъ и Каноншвъ повседневныхъ. в Вилни Року ҂ахка. — (?) + 344 + 3 (деф.) К., мал. 12-ки[2]); 3) „ЛИТУРГІЯ иже въ стыхъ ѿца нш҃его Іоанна Златоу... При нейже СЛУЖБЫ ПРАЗДНИКОМЪ... і т. д. Тщанїемъ Іноковъ чину стго Василїа Великаго в Вилни в лѣто ѿ вопл. сна бжїа ахча.[3]) 4) „ЖИТІЕ Прнагѡ ѿтца нш҃го Великагѡ ОНУФРІА ЦАРЕВИЧА ПЕРСКАГО... і т. д. во Стой ЛАВРѢ СУПРАСЛСКОИ Тѵпомъ издадеся. Року Бжїе ҂ахчѕ;[4]) „Псалтирь“, видр. у С. Соболя, Могилів, 1637 р. мав 2 видання, що ріжнять ся між собою коректурними поправками в текстї (пр. 8 псалом).[5])

---

[1]) Еп. Дамаскин, Росс. Библ., 18.

[2]) Церковний Музей у Львові, № 433 (унїкат, незвісний бібліоґрафам); докладнїйший опис див. др. И. Свѣнцицкій, Каталогъ книгъ церковно-славянской печати. Жовква, 1908, ст. 96, № 343.

[3]) Э. І. Калужняцкій, Ещё нѣсколько прибавленій къ библіографіи русскихъ церковныхъ изданій (Сборникъ отд. русс. яз. и слов. имп. Акад. Наукъ, т. XLVI, ст. XXII—XXIII).

[4]) ibid.

[5]) Є у Публ. Бібліотецї у С.-Петербурзї.

Львівські українські архіви, музеї й бібліотеки діждали ся вкінці у д-рі І. Свєнціцкім свойого пильного інвентаризатора. В 1904 р. видав він опис церковно- й русько-словянських рукописів Публичної бібліотеки „Народного Дому" у Львові [1]), в 1905 р. опис чужих і новійших карпато-українських рукописів тоїж бібліотеки [2]), в 1906 р. — опис рукописів колекції о. А. Петрушевича у бібліотеці „Народного Дому" [3]), вкінці в 1908 р. згадані в горі: опис Музея Ставропигійського Інститута й катальоґ українсько-білорусько-російських стародруків новозаснованого Церковного Музея — оба у Львові.

Музей Ставропигійського Інститута — в нинішній його формі — зорґанізований пок. проф. І. Шараневичом із Братського Архіва й богатої Братської Церковної Бібліотеки у 80—90-тих рр. XIX ст. Головні відділи Музея такі: І. відділ рукописів — 148; II. відділ друків — 291; III. архів (грамоти, акти, переписка, виписки) — №№ 1—871 ориґіналів + №№ 1—248 копій [4]); IV. відділ образів, портретів й ин. — №№ 1—354; V. відділ матерій — 103 (№№ 450—553); VI. відділ різьб, металевих і камінних виробів — 97 (№№ 600—696); VII. відділ медалів і монет — №№ 1—103; VIII. відділ археольоґічних розкопок — 532.

Найважнійші одначе в Музею: відділ рукописів, архів і відділ образів і портретів. І так: у відділї рукописів находимо: четвероевангелія (37), евангеліє апраксос XVI в. (1), апостоли (7), октоїхи (6), мінеї (10), пістні й цвітні тріоди (7+5), служебники (2), акафістник (1), ірмолоґіони (21), толкові псалтири (2), учительні евангелія (3), прольоґи (3), устави, пасхалії (5), проґностики (2), Кормча XVI в. (1), артикули, реєстри брацтв (6), церковні метрики (7), поминик 1598 р. (1) й декілька инших рукописів. У тім, як видко з поданого спису, досить богатім відділї, нашу увагу звертають на себе передовсім: перґаміновий кри-

---

[1]) И. С. Свѣнцицкій — Церковно- и русско-славянскія рукописи Публичной Библіотеки Народнаго Дома во Львовѣ. С.-Петербург, 1904, ст. 65 (наша рец. — Записки Наук. тов. ім. Ш. т. LXVII).

[2]) И. С. Свѣнцицкій — Описаніе иноязычныхъ и новѣйшихъ карпато-русскихъ рукописей библіотеки „Народнаго Дома" во Львовѣ. Львовъ, 1905, ст. 64 (наша рец. — ibid. т. LXVII).

[3]) Д-р Іл. Свєнціцкий — Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. Т. І (Українсько-руський Архів Наук. Тов. ім. Ш., т. I). У Львові, 1906, ст. XIV+242.

[4]) Треба зазначити, що зладжений автором „Опис" не обіймає брацьких адміністраційних книг, почииаючи від кінця XVI ст., і цілого не впорядкованого ще брацького архіву XVIII—пол. XIX ст.

стинопільський Апостол, написаний уставом поч. XIII в.[1]) [№ 39 (37)], якого 8 карток купив був о. А. Петрушевич у вдови по поль. історику Бєльовськім і замість докомплєтувати дефектний примірник у Львові ...подарував його до бібліотеки київського університету (!); дальше Четвероєвангеліє з XV в. [1 (23)], Мінеї, Кормча з пол. XVI в., проґностики й ин. В архівнім відділї, що є найбогатшим і найцїннїйшим відділом Музея взагалї, подибуємо цїлий ряд грамот, актів, переписки, записок й ин. переважно в ориґіналах, які своїм змістом відносять ся головно до самого-ж таки Ставропигійського Брацтва й подають цїнний матеріял до його історії; не мало одначе знаходимо тут причинків також до історії національно-культурного житя галицької України XV—XVIII ст.[2]). Переважна частина сього відділу вже використана в наукових працях ріжних авторів (Зубрицький, Петрушевич, Головацький, Милькович, Шараневич, Голубєв, а в останнїм часї досить неграмотно Криловський); дехто ще тільки приготовляє наукові розвідки, оперті на актах сього архіва (Лабенський, Срібний). Не зважаючи одначе на се, архівний відділ Ставропиґійського Музея буде ще довгі часи служити богатим жерелом для наукових історичних студій нашим і чужим історикам. Звернемо тут тільки увагу на цїлий ряд невиданих грецьких послапій і листів (№№ 75, 244, 273, 290, 310—312, 350, 390, 414, 425, 465, 560, 567); на звістки про малярство й малярів (№№ 130, 212, 282, 333, 433, 457, 581); про галицько-українські брацтва (№№ 10, 58—63, 96, 108, 122—126, 166, 186, 248, 305, 491, 606, 620, 682,802); на спори брацької друкарнї з иньшими друкарнями (№№ 459, 467, 484—5, 504, 505, 507, 510, 541, 542, 556—9, 570, 616—8, 639, 643—4, 646, 720, 767, 828, 830, 833 й ин.); на незнані бібліоґрафам друковані грамоти (№№ 535[3]) і 743[4])); на інтересні договори між вірними й священниками в справі требів [ркп. 2 (1) з XVI в. і 24 (21) з XVI—XVII в. і грам. № 867 з 1791 р.]. У відділї друків знаходимо: біблії (8), євангелія й апостоли (24), псалтири (7), октоїхи (17), мінеї, анфольоґіони (10), пістні й цвітні тріоди (8+9), часослови, полуустави (27), служебники (30), требники (24), збірники-молитовники (3),

---

[1]) Кристинопільський Апостол виданий проф. Е. Калужняцьким, пор. його Actus epistolaeque apostolorum paleoslovenicae, Відень, 1899.

[2]) Найстарша грамота в Архіві, се — купна з 1378 р. між боярами й крилошанами „св. Івана“ й панею Хонькою Васковою, жінкою Дядьковича, на манастирську землю (№ 1).

[3]) Грамота єрусалимського патріярха Нектарія: „Сѵну Василию“ з червня 1670 р., видрукована по славянськи у Львові.

[4]) Грамота єрусалимського патріярха Парфенія Куміли з 1743 р., видрукована славянськими буквами по румунськи у Львові.

акафісти (6), ірмолоґіони (10), пісословці (2), полемічні твори (7), катехізми, етика (16), житія, прольоґи (15), церковна історія (8), граматики, азбуки (17) й ин. З поміж усіх тих друків звертають на себе нашу увагу: Тріодь цвітна (Краків, 1494), Апостол Федорова (Львів, 1573), гарний примірник Острожської Біблії (Острог, 1581), граматика Ἀδελφότης (Львів, 1596), Апокрізіс (Острог, 1597 р.). Взагалї переважають львівські й київські друки XVII ст. [львівських — 100 (XVI—XVIII ст.), київських — 37 (XVII ст.), почаївських — 17 (XVIII ст.), виленських — 12 (XVII ст.), унівських — 9 (XVII—XVIII ст.), острожських — 8 (XVI ст.), стрятинських — 5 (XVII ст.), чернигівських — 4 (XVIIIст.), віденських — 2 (XVIII ст.), дерманських — 1 (XVII ст.), краківських — 1 (XV ст.), кремянецьких — 1 (XVII ст.), римських — 1 (XVII ст.), рохманівських — 1 (XVII ст.), супрасльських — 1 (XVIII ст.)]; крім того знаходимо також досить часто книжки, друковані в Москві. У відділї обрзів і портретів бачимо; образи мальовані на дереві (196), на металях, порцелянї й папері (7), на полотнї (25), друковані ґравюри (19), малюнки світського змісту, портрети, герби (60), фотоґрафічні знимки, пляни (35). Згадані образи й портрети походять переважно з XVI—XVII ст. У віддїлї матерій переважають церковні ризи; зі світської одїжи бачимо тільки декілька номерів. Таку саму перевагу церковщини бачимо також у віддїлї різьби, металевих і камінних виробів. У відділї медалїв і монет крім бронзових і срібних монет римських, австрійських, російських й ин., знаходимо ще декілька давних оловяних печаток, знайдених у Крилосї, Спасї к. Галича, Звенигородї к. Львова, Ступницї к. Самбора (описані і видані проф. М. Грушевським). В кінцї віддїл археольоґічних розкопок. Тут бачимо кремінні, камінні, бронзові, мідяні, зелїзні, глиняні й ин. предмети (відломки, скребачки, ножі топірцї, стріли, булавки, хрестики, перстенї, ковтки, урни, миски й ин.).

Церковний Музей — наймолодша того роду українська культурна інституція у Львові — з'орґанїзований тільки в останнїх роках нашого столїтя заходами львівського митроп. ґр. А. Шептицького й нинїшного директора сього музея, автора обговорюваних нами видань, д-ра Іл. Свєнціцкого. Цїлю Церковного Музея, по словам його орґанїзатора, є „зібрати, систематично упорядкувати й зберечи для науки памятки культурно-церковного житя південно-західної України“. Музей поділено на такі віддїли: І. бібліотека церковно-словянських й українських рукописів (320 н-рів), старих друків (ucrainica, ecclesiastica, polemica, historica); II. архів актів і грамот по історії української церкви, особливо унії; III. збірка образів словянсько- й українсько-візантийського та українсько-польського (західно-европейського) стилю (300 н-рів); IV.

збірка церковних предметів і предметів релїґійного культу (понад 300 н-рів); V. підручна бібліотека по бібліоґрафії старо-друкованих книг, рукописів, видань по історії штуки й орнаменту (342 н-ри); VI. історично-етноґрафічна колекція; VII. білоруський відділ. Хотячи зробити користуваннє збірками як найдоступнійшим, управа музею буде видавати докладні катальоґи-описи, а також оброблені матеріяли: катальоґи старо-друкованих і рукописних відділів, описи памятників малярства, різьби й етноґрафії, реґести й показчики актів й ин. На перший плян пішов катальоґ церковно-словянських й українсько-білорусько-російських старо-друків [1]).

Між тими церковно-словянськими й українсько-білорусько-російськими стародруками знаходимо по змісту: святого письма — 82, церковно-богослужебних книг — 245, канонів-акафістів — 46, молитовників — 40, житій святих — 41, проповідий — 53, церковного права — 28, свято-отцівських слів, богословських трактатів — 90, граматик, букварів, підручників — 67, ріжних инших видань — 20, листкових видань — 37, антимінсів — 100 (з того 5 рукоп.); по вікам представляєть ся сей відділ так: з XV ст.— 3; з XVI ст. — 37; з XVII ст. — 191; з XVIII ст. — 267; решта припадає на антимінси, листкові друки й ин.; між авторами й видавцями книжок знаходимо імена: Лазаря Барановича, Памви Беринди, І. Ґалятовського, Ін. Ґізеля, А. Желиборського, Л. Зизанія, Л. Карповича, З. Копистенського, П. Могили, Е. Плетенецького, С. Полоцького, Т. Прокоповича, А. Радивилівського, Ф. Скорини, Е. Славинецького, М. Смотрицького, Т. Ставровецького, А. Ходкевича, А. і В. Шептицьких, Й. Шумлянського й ин. Згадані видання друковали ся: у Венеції (XVI—XVII ст. — 7), у Вильнї (XVI—XVIII ст. — 27), у Віднї (XVIII ст. — 5), у Дерманї (XVII ст. — 2), в Єву (XVII ст. — 9), у Заблудові (XVI ст. — 2), у Київі (XVII—XVIII ст. — 91), у Кракові (XV ст. — 3), у Кремяицї (XVII ст. — 1), у Крилосї (XVII ст. — 1), у Луцку (XVII ст. — 1), у Львові (XVI—XVII ст. — 96), у Могилеві (XVII—XVIII ст. — 7), в Острозї (XVI—XVII ст. — 11), у Почаєві (XVII—XVIII ст. — 66), у Празї (XVI ст. — 1), у Римі (XVI ст. — 1), у Рохманові (XVII ст. — 1), у Стрятинї (XVII ст. — 2), у Супраслї (XVII—XVIII ст. — 13), в Уневі (XVII—XVIII ст. — у Чернигові (XVII—XVIII ст. — 20); книги друкували між ин. такі друкарі: Бабич (Вильно — 1521 р.), П. Беринда (Київ — 1616, 1631 р.),

[1]) Підставою при орґанїзованню відділу церковно-словянських й українсько-білорусько-російських стародруків послужили збірки: митроп.-кардин. Мих. Левицького, митрополичої капітули, декількох церкових й сьвітських бібліотек, о. А. Петрушевича, прав. російського Правит. Синода; значну частину придбано дорогою закупів або виміну дублєтами.

Ст. Беринда (Київ — 1629 р.), Макс. Волощанка (Могилів — 1695, 1698, 1699 рр.), Гавр. Йоаннович (Єве — 2644 р.), Гарабурда (Вильно — 1582 р.), Городецький (Львів — 1709 р.), Дм. Кульчицький (Уніїв — 1678 р.), Д. Люткович (Угорції — 1620 р.), Мамоничі (Вильно — 1575, 1576, 1591, 1600, 1609, 1617 рр.), Пахомій (Венеція — 1519 р.), А. Скольський (Львів — 1639—41 рр), М. Сльозка (Львів — 1636, 1642, 1644, 1646, 1654, 1664, 1665 рр.), Соболь (Київ — 1628, 1630 р.), П. Ставницький (Львів — 1717 р.), С. Ставницький (Львів — 1664, 1686, 1691, 1594, 1695 рр.), П. Ставницький (Унів — 1670, 1680 рр.), Ів. Федорів (Москва — 1564—5, Заблудів — 1569, Львів — 1573—4, Острог — 1580 рр.), Швайнолт Фіоль (Краків — 1491 р.). З поміж старих друків звертають на себе нашу увагу передовсім видання XV—XVI ст.: краківські (Тріодь пістна; Т. цвітна; Часослов — усі з 1491 р.), острожські (Новий завіт і Псалтир із 1580 р.; Біблїя з 1581 р.; Апокрізіс із 1597 р. й ин.), львівські (Апостол із 1573—4 р.; 'Αδελφότης із 1591 р.), заблудівські (Псалтир й Євангеліє учительне Ів. Федорова — оба з 1569 р.), виленські (Апостол і Псалтир Фр. Скорини в 1525 р.; Євангеліє й Псалтир Мстиславця в 1575 і 1576 рр.; Литовський статут із 1588 р.; Апостол з 1591; Учительне євангеліє з 1595 р.), праські (Книга царств Фр. Скорини в 1518 р.), венецькі (Псалтир із 1519—20 р., Октоїх з 1537 р., Мінея в 1538 р., Служебник із 1554 р.); з друків XVII ст. згадаємо: Граматика Мел. Смотрицького із 1619 р., Ключ разумінія з 1659 р., Патерик печерський із 1661 р., Меч духовний із 1667 р., Труби словес проповідних із 1674 р., Зерцало богословія з 1618 р., Катехізіс із 1685 р., Перло многоцінне з 1646, Антольоґіон Беринди з 1619, Омілїя Копистенського з 1625, Требник Петра Могили в 1647 р. й ин. Зазначимо також, що між старими друками має Ц. Музей також кілька унікатів, незвісних зовсім бібліоґрафії, а то: виленський друк із поч. XVII ст.: **Молитвы повседневныи ѿ многихъ стыхъ ѿтцъ собраный, спилностю презреный: на нѣкоторыхъ мѣстцех' поправленый. Из' друку шесты разъ выданый: з' приданем' нѣкоторыхъ Млтвъ велце набожныхъ и Каноновъ повседневныхъ. в' Вилни Року ҂ахка.** — 2(?)+344+3 (деф.), малої 12-тки[1]; почаївський друк із пол. XVIII ст.: **Трїωдїонъ сїесть: Трипѣснецъ стой великои Четыридесятницы. Блгословенїе Преωсщенагω Гдина куръ: Θеωдосїа Куїенецкагω Рунѣцкагω, Єξархы Митрополїи кїевскїа и всеа Россїи, Єпкопа Луцкагω, Ѡстрогскагω и прочаа: Тщанїемъ же и пождивенїемъ Їнокωв стыа ωбщежи-**

[1]) Автор подає докладний опис сього друку під №; унікат сей куплено 1905 р. у Москві за 2 руб.

телныѧ Ѡбители Почаевскїѧ, Чина с҃тагѡ Васілїа Великагѡ. В' лѣто ѿ Ржтва Хр҃тва ҂аѱмд҃. первѣе типомъ изданъ. В' тойже с҃той ѡбители почаевско". — 1+3 к.+745 ст.+1 к.[1]); московський друк із 1748 р. (Антологіонъ)[2]). Деязі стародруки має ц. Музей повнійші, як усї звісні дотопер бібліоґрафам, пр. NN. 163, 174, 345; на їх отже підставі справляє автор їхні описи, подані Каратаєвим, Ундольским, Головацьким, Петрушевичом. В кінцї згадаємо, що 111-нрів книг має Музей подвійних або потрійних[3]).

Таким чином ми оглянули здебільшого оба музеї. Перейдемо тепер до подрібного огляду самих катальоґів і подамо про них деякі наші замітки й помічення.

„Опис Музея Ставропіґійського Інститута" поділений на 8 віддїлів відповідно до 8-ох віддїлів, з яких складаєть ся музей, отже: рукописи, друковані книги, архів, памятки малярства, матерії, різьби — металеві й камінні вироби, медалї — монети, розкопки. Зачинаєть ся він „Переднім словом", в якім оповіджена коротко історія з'орґанізовання музея, подані загальні характеристики віддїлів — рукописів, грамот, старих друків і малярства, вкінцї зібрані загально бібліоґрафічні замітки про дотеперішнє використанне поодиноких музейних збірок у науцї й бібліоґрафія дотеперішнїх проб описати поодинокі віддїли музея. Властивий опис починаєть ся першим віддїлом п. з. рукописи, що подає в систематичнім порядку катальоґ усїх музейних рукописів, отже: четвероєвангелія, апостоли, октоїхи, мінеї, тріоди, служебники і т. д. При кождім рукописї поданий докладний його опис (характер письма, правопис, число карток, формат, знак паперу, переплїт, заставки), а також інтереснїйші марґінесові записки (коли і ким книга написана, коли й ким куплена, подарована і т. д.). При богатьох рукописах одначе нема нїяких вказівок на час їх написання й тодї при деяких із них автор стараєть ся подати принайменш вік їх повстання; мимо того кілька рукописів лишило ся без нїякого, навіть приблизного, означення часу їх написання, хоч на підставі характеру самого письма можна було-б означити загально бодай вік їх повстання. При деяких рукописах автор поступив таким способом, чому одначе деякі поминув — сього не знаємо сказати (пор. №№ 8, 9, 10, 12, 18, 29, 30, 31, 35 й ин.). Не подав автор також характеристичних прикмет мови поодиноких рукописів, як се зробив був давнїйше при подібнім описї церковно-словянських і старо-українських рукописів біблїотеки „Народного Дому" у Львові; не подано також детальних бібліоґрафічних замі-

---

1) Пор. N. 88. 2) Пор. N. 126.

3) Одна їх частина перейшла вже у біблїотеку Академії Наук у С.-Петербурзї, друга частина — у біблїотеку Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові.

ток при тих рукописах (також грамотах), які вже були використані для науки чи то самим тільки опублікованнєм, чи навіть детальним науковим обробленнєм. Загальний покиик у передмові на поодиноких авторів й їх видання — на нашу думку — зовсім не вистарчає. Правда, до такого опису нотрібно без порівнання більше накладу праці й часу, як до зладження звичайного інвентаря, одначе новочасний науковий опис рукописів годі розуміти инакше; се повинна була мати на увазї управа Ставропігійського Інститута й уможливити авторови подати такий опис її Музея, який відповідав би вимогам новочасної наукової критики. Ті самі замітки (з виїмком хиба тих що відносять ся до хрональоґії) треба віднести також до иншого відділу в „Описї“, а то до „архіву грамот, переписки й ин.“ Що тикаєть ся відділу друкованих книг, то він уложений також анальоґічним систематичним способом, як івідділ рукописів. При кождій книжцї подане найперш місце і рік друку, потім формат і число сторін чи карток (хоч се останнє чомуєь не всюди!), вкінцї при деяких інтереснїйші марґінесові записки й нотки. Що тикаєть ся подавання заголовків книжок, то автор не тримаєть ся чомусь одного способу; раз подає заголовок бібліоґрафічно зовсім докладний й одиноко раціональний, другий раз тільки загальний; так само коли заголовна картка знищена, або її при книжцї зовсім бракує, треба було подавати повний її заголовок, покликуючись при тім на яку небудь бібліоґрафію (пр. Каратаєва), як се зрештою зробив автор у своїм кательозї церковно-словянських і старо-українських друків Церковного Музея. З инших відділів катальоґа скажемо ще декілька слів про останнїй п. з. Розкопки. На нашу думку оголошувати катальоґ сього відділу перед його систематичним і науковим упорядкованнєм й уґрупованнєм — се тільки даремна страта працї й часу: управа Музея повинна-б постарати ся найперш упорядкувати сей відділ систематично (зн. по палео-етнольоґічним чи археольоґічним періодам) й тільки тодї приступати до його опису. Без такого уґруповання вартість сеї збірки редукуєть ся до дуже малих границь. При кінцї книжки поданий показчик місцевостий, згаданих у грамотах й актах (з відділу: архів) і зміст „Опису“ (у відділї І. Рукописи — пропущено один н-р (143) ст. 43: фраґменти рукописів XVI—XVII ст.). У книжцї знаходимо між ин. 21 помилок у нумерації.

Користнїйше представляєть ся „Катальоґ церковно-словянських друків Церковного Музея“. Сей катальоґ, подібно як перший, уложений систематично (святе письмо, церковно-богослужебні книги, канони-акафісти, молитовники і т. д.). При поодиноких книжках крім подання докладного їх заголовку (де заголовна картка знищена або бракує, подано заголовок на підставі бібліоґрафії Каратаєва), зазначено також те звідки й коли книжка прийшла до музея (хто подарував, де, коли й за

яку ціну куплено й ин.), інтереснїйші марґінесові записки й нотатки на книжках, стан книжки, переплїт, число сторін, формат, чи є другий вглядно третїй примірник в музею, кому книжка присвячена, а при деяких навіть інтереснїйші виписки з друкованої передмови чи самого тексту; взагалї повний і детальний опис, який дуже зближує „Катальоґ" до спеціяльних бібліоґрафій старих друків. До книжки додано аж 8 ріжних показчиків: I. показчик описаних книг; II. показчик друкарень й їх видань; III. показчик авторів і видавцїв; IV. показчик друкарів; V. показчик дереворитів і ритівників; VI. показчик присвят; VII. показчик власних імен і місцевостий; VIII. показчик цїн книг, вкладних і рукописів. Усї показчики уложені в поазбучнім порядку, а в II-гім показчику (друкарнї й їх видання) крім азбучного порядку друкарень задержано ще хронольоґічний порядок їх видань (кождої друкарнї в окрема). Поправки деяких незначних похибок і доповнення подано на самім початку книжки (перед „переднїм словом"); ми поправимо ще отсї похибки, яких автор не добачив, а то: 1) „Апокрізіс" поданий у показчику друкарень й їх видань раз під словом Острог (ст. 201 — правильно!), другий раз під словом Вильно (ст. 194 — хибно!); 2) відклик при Ѱалтирі N. 48 (ст. 18) на Каратаєва N. 48—49 невірний; має бути N. 16; 3) у показчику на ст. 206 при Смотрицькім цифра 1648/568 невірна; має бути 1648/563; 4) у показчику на ст. 195 при гродненськім друку „Служба всѣмъ святымъ россійскимъ" замість замітки „кон. XVIII в." треба поставити: 1786 р., 335. Взагалї катальоґ не лишає бажати нїчого гарнїйшого[1]).

---

[1]) Зробимо ще тільки декілька дрібних заміток: 1) на якій підставі ставить автор під окремий N. 49 т. зв. Ѱалтырь, коли се тільки виривок із „Малої подорожної книжици", виданої д-ром Ф. Скориною у Вильнї 1525 р. (пор. Каратаевъ, 19); чи може сей Ѱалтырь окреме виданнє?; 2) так само не зовсїм ясно з „Табелею", яку автор поставив під N. 599, а яка є знов виривком із супрасльського „Собранія припадковъ", 1722 р.; 3) не вияснив автор справи виленського друку з кін. XVI ст. п. з. Молитвословъ (N. 340), який у Каратаєва зовсїм не занотований; чи не ідентичний він із молитвословом, зазначеним у Миловидова під N. 27 (пор. Староп. сл.-р. изд., ст. 5)?; 4) чи „Євангеліє учительне", занотоване автором під N. 674 не є иншим виданнєм такого-ж евангелія, поданого у Каратаєва під N. 229?; 5) який се „Полуустав" євського друку потує автор під N. 344? Бібліоґрафія знає їх тільки два, один із 1637 р. (автор зазначує, що згаданий примірник не є виданнєм із 1637 р.), другий із 1646 р. (чи се виданнє з 1646 р., автор не говорить); 6) „Октоїха", вид. „около 1700 р.", (N. 144) бібліоґрафія не знає; чи не є се виданїє з 1740 р.? (пор. Отчетъ Имп. Публ. Библіотеки, 1889 р. ст. 107; Миловидовъ, op. cit. N. 218).

Таким чином оглянули ми здебільшого катальоґи обох музеїв. Що тикаєть ся їх поділу й укладу, то оба вони взагалї представляють собою результат пильної й солїдної працї. Правда, ріжнять ся вони між собою прецизністю викінчення у деталях, при чім корпстнїйше відбиває катальоґ Церковного Музея. Одначе й робота коло виготовлення їх обох не була однакова. Коли катальоґ Церковного Музея відносить ся тільки до одного його відділу, а то до збірки церковно-словянських й українсько-білорусько-российських стародруків, то опис Музея Ставропіґійського Інститута обіймає, крім відділу старих друків, іще досить значний відділ рукописів, архів і грамоти, відділ образів, різьб, колєкцію монет, збірку археольоґічних розкопок й ин.

Не зважаючи одначе на подані нами висше замітки, обі найновійші працї д-ра Іл. Свєнцїцкого мають для дальшого розвою нашої науки чимале значіннє, роблячи приступними для наших наукових робітників численні памятники нашого національно-культурного й суспільно-полїтичного житя XIV—XVIII ст., які переховують ся у згаданих наших культурних інституціях; до тепер доступ і користуваннє ними були з браку власне якого-небудь показчика-інформатора дуже утруднені. Від усїх тих наукових робітників, теперішнїх і пізнїйших, зустріне нашого автора щира подяка. *Ів. Кревецький.*

Біблїоґрафія

(рецензії та справоздання).

Friedrich Maurer — Völkerkunde, Bibel und Christentum. I. Teil: Völkerkundliches aus dem Alten Testament. Липськ, A. Deichert Nachf. (Georg Böhme), 1905, ст. 254, 8⁰.

Про культурноісторичне значіннє Старого Завіту писало ся вже богато, тому приємно повитати працю, в якій спеціяльно і докладно обговорено усе, що лише дотикаєть ся етноґрафії. В трьох більших частинах вичерпано цїлий матеріял і уґруповано його в менші розділи, в яких по черзї представлено положенє краю і його стан в часї жидівської іміґрації, спосіб будованя, знаряди, рільництво, годівлю худоби, мисливство і рибальство, соціяльні відносини, ремесла і деякі звичаї при хрестї і похоронї, антропольоґічний тип і плеканє тїла (обрізанє, деформації черепа, недуги, полові відносини), положенє жінок, погляди на подружє і вихованє дїтий і т. д. Окрема частина присвячена релїґійним поглядам, справам культу (жертви, священики, проституція, слїди фалїчного культу, погляди про духів, свята і т. д.) і правним відносинам. Далї обговорено державне житє, орґанїзацію племен і торговельні та комунїкацийні відносини, а на кінець зібрано матеріал про духове житє, про мову, лїтературу, музику, танець і науку, які представляють для нас спеціяльний інтерес, бо присвячені в значній мірі переказам і леґендам, що мали великий вплив на народню і штучну словесність.

Загалом робить книжка дуже добре вражінє і написана звязко і з повним знанєм предмету. *З. К.*

К. А. Иностранцевъ — О древнеиранскихъ погребальныхъ обычаяхъ и постройкахъ, Спб., 1909, ст. 27 (з Журнала Мин. Нар. Просв.).

Питанне про староіранські похоронні обряди і будови має чималий інтерес для нас з огляду на уставлений вже міцно факт широкого розповсюднення іранської людности й іранської культури в степовій Україні перед словянським розселеннем. Передмікенська культура України, з її анальоґіями культури месопотамської, вимагає сильно розслїдження того, що могло б дати для виясненя її розповсюднення культура і ритуали староіранської кольонїзації перед-скитської доби, і розслїдженне питання про похоронні обряди і похоронні будови старо-іранські має для сього питання першорядний інтерес. Автор в сїй брошюрі збирає матеріал про похоронні будови староіранські, уставляючи три типи, чи три стадії їх — ката (наше хата), камера для уміщення трупа тимчасово, зараз по смерти, дохма — для виставлення трупа, аби його зїли птахи і звіри, і наус, остіарій, для костей небіжчиків. Але переглядаючи останки тих похоронних будов, автор не йде далї на захід від осетинських похоронних веж або камер (в стилю староруських „голубців“). Приходить ся отже бажати, щоб хтось иньший заняв ся виясненнем, чи не заходять звязки між сими похоронними будовами і похоронними памятками нашої території, особливо з часів передмікенської і скитсько-сарматської культури. *М. Грушевський.*

Leo Frobenius — Geographische Kulturkunde. Eine Darstellung der Beziehungen zwischen der Erde und der Kultur zur Belebung des geographischen Unterrichts. Липськ, Фр. Брандштеттер, 1904, ст. XIV+[II]+923, вел. 8^0.

В новійших часах чим раз частїйше підчеркуєть ся гадка про залежність людської культури від ґеоґрафічних обставин. Рацель приймив се приміром за підставу усїх своїх більших праць, а головно своєї антропоґеоґрафії. Подібними поглядами перенятї і праці Л. Фробенія, що виробили собі вже добру марку мимо певної односторонности автора в оцїнюваню проявів людського духа. Одначе до тепер не було ще популярного підручника, в якім би на живих примірах показано привязане чоловіка до землї і його розвій відповідно до територій. Аж Фробеній обдарував нас такою книжкою, призначивши її з гори для ширшого загалу, а з осібна для старших учеників і педаґоґів.

Праця Фробенія доволї велика, складаєть ся з довших або коротших виїмків зі споминів або з окремих моноґрафій і виглядає спершу на звичайну збірку оповідань для старшої молодїжи з тою лише відміною, що матеріял лїпше пересортовано і не допущено фантазій та історій

в роді індіянських. Одначе зверхній погляд не відповідає дійсности. Автор богато потрудив ся коло зладженя книжки і вніс в неї стільки своєї оріґінальної роботи, що не можна йому робити ніяких закидів „дешевого авторства“ або відписуваня. Фробеній виходить з заложеня, що людська культура не є нічим відірваним і привязаним до одного племени, а йде в стислій звязи з фізичним розвоєм землї. Земля дає чоловікови культуру, вона викликує у ріжних племен ті самі обяви і надає напрям людській думцї і діяльности. І сю гадку демонструє автор на богатьох добре вибраних прикладах. Розумієть ся, що для своєї цїли бере він лише т. зв. „некультурні народи“ і виключає з обсягу студій цїлу майже европейську теріторію, захоплюючи лише північні і східні тетріторії Росії, заселені т. зв. полярними Номадами. Серію виїмків зачинає автор Африкою: се не лише тому, що знає її найлїпше і вважаєть ся слушно за її найлїпшого спеціяліста, але також з фактичних причин, бо Африка дає найлїпші ілюстрації для його погляду. Тут можна знайти чоловіка в усяких стадіях розвою, тут можна найлїпше сконстатувати ріжні форми людської культури в залежности від ґеоґрафічного окруженя. Йдучи консеквентно, відкидає автор поділ по племенам в расовім значіню і по народам в лїнґвістичнім значіню, а ділить людність відповідно до їх господарського розвою. Тих самих прінціпів придержуєть ся автор і далї, займаючи ся Океанією, що йде по Африцї, бо має з нею богато схожости, Америкою і Азією.

Не маю заміру запускати ся в докладний розбір збірки і подавати з неї реферату. Тих кілька слів вистарчить цїлком, щоб звернути на неї увагу наших кругів і поручити її до біблїотек. *З. К.*

. А. А. Шахматовъ — Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ, Спб., 1908, ст. 20+687 (в XX т. Лѣтописи археограф. коммиссіи).

В. С. Иконниковъ — Опытъ русской исторіографіи, т. II, кн. 1 і 2, К., 1908, ст. X + 1955 + XXXII + V + IX + 113 + XXIX+XI.

В однім часї вийшли сї дві капітальні працї, присвячені східнословянському лїтописанню. Вповнї відмінні своїм укладом, можна сказати — два противні полюси що до характеру роботи, манери і методу своїх авторів, вони обидві, — кожда в своїм роді, дають цїнні вкладки в лїтературу сього питання і містять богато цїкавого спеціально для українського дослїдника.

Ак. Шахматов сею великою розвідкою вінчає розпочаті кільканадцять лїт тому студії свої над староруським лїтописаннєм. На сторінках нашої часописи ми все слїдили пильно за його займятями в сїй сфері,

надаючи їм велику вагу, хоч не завсїди годили ся з тими виводами, які ставив шан. дослїдник. Зачавши від спостережень над укладом старших лїтописних компіляцій, він перейшов потім до пізнійших, шукаючи в них слїдів старших, не захованих для нас збірок, широкої і розгалуженої філїації місцевих і загальнійших зводів лїтописних (реєстр сих праць див. в нашій Історії України, т. I і III). Останнїй цикль його робіт, з трьох останнїх лїт, присвячений був визначнійшим епізодам найдавнійшої київської лїтописи (запросини Варягів, славяньский переклад св. Письма, хрещеннє Володимира — сї розвідки сподїємо ся обговорити незадовго, з деякими иньшими працями разом). Тепер вертаєть ся він назад до теми, поставленої в студії: О начальномъ кіевскомъ лѣтописномъ сводѣ, 1897, і дає нову, наново переглянену і перероблену конструкцію, яку представляє сам в такій схемі:

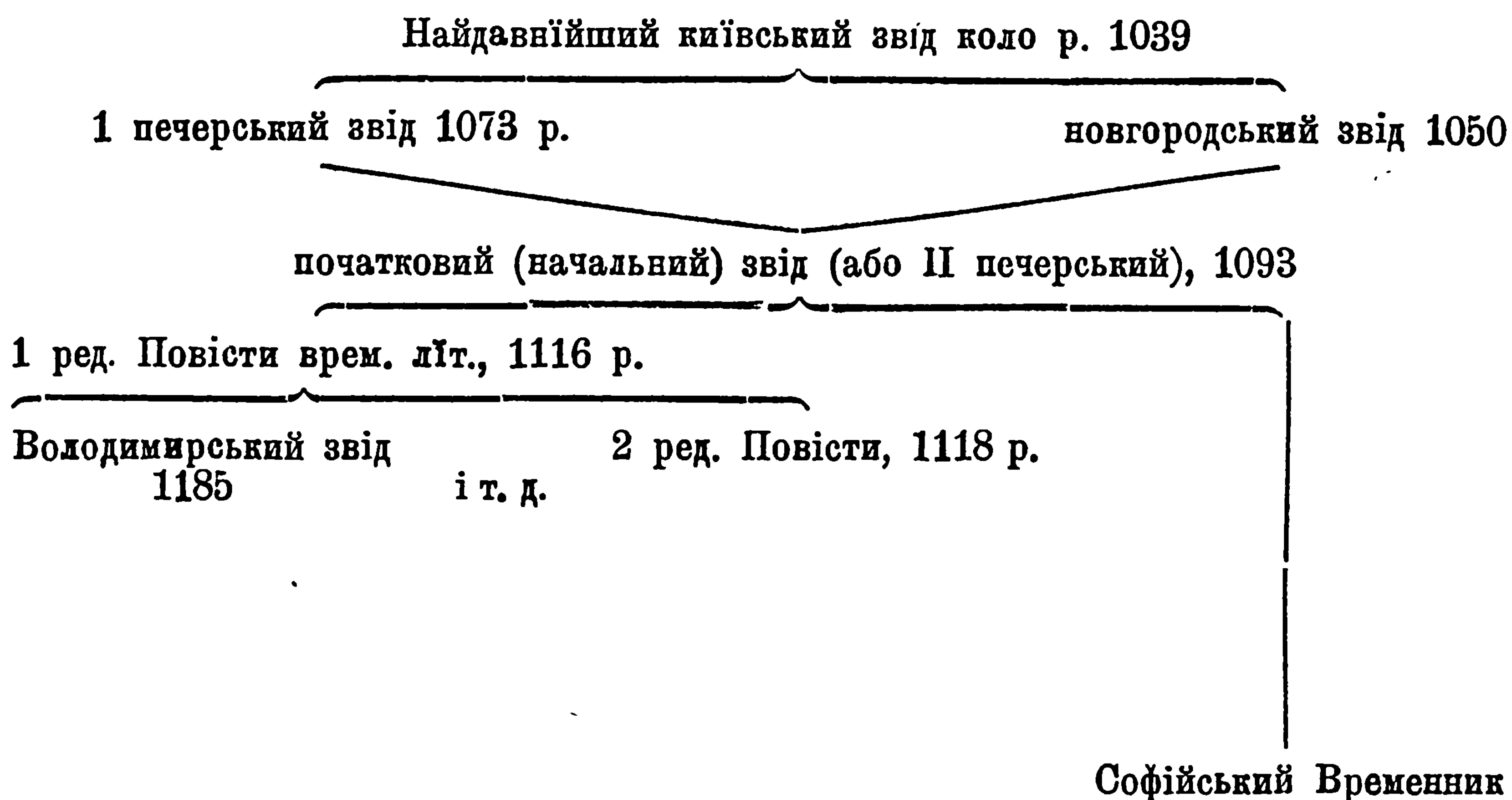

Перший київський звід автор звязує з заснованнєм в Київі митрополії р. 1039; слїдів старшого київського лїтописання він не бачить. Першим імпульсом для новгородського лїтописання послужило по його гадцї наданнє Новгородцям прав Ярославом, а коло р. 1050 з нагоди посвящення нової катедри припускає він списаннє першого лїтописного новгородського зводу; основою його мав послужити звід київський. Потім в р. 1073 печерським монахом Ніконом споряджений був ширший лїтописний звід, ще більше розширений в новій печерській редакції 1093 р. Отсим першим лїтописним збіркам, 1039—1073, присвячує автор свою розвідку, реконструюючи їх зміст, аналїзуючи джерела, і як результат сеї своєї працї, подає при кінцї книги реконструовані тексти київського зводу 1039 р. і новгородського 1050 р., з варіантами і коментарем.

В працї сїй, як і в попереднїх, виступає перед нами тойже сміливий, дівінаційний ум, що творить і конструує, відважно перекидає мости

гіпотез через провалини наших відомостей і навіть для тих що не годять ся йти за ним сими „неготовими дорогами“ приносить з сих сміливих ходів своїх богато інтересного, цінного, незапримі ченого досі иньшими, що спостеріг гострий зір автора. І без сумніву його книга своїм запасом ідей і концептів послужить новим імпульсом для дослідників ріжних питань, так чи инакше звязаних з староруським літописаннєм.

В противність праці Шахматова, що сміло творить і йде наперед, опираючи ся тільки як на опорні ступени на помічення і виводи попередників своїх, — в противність її сміломy новаторству, праця проф. Іконнікова має вповні характер консервативний. Її завданнє — зібрати в одно все зроблене дотеперішньою історичною наукою для зрозуміння і оцінки памяток східнословянського літописання, від давнійших до новійших часів.

Перша книга розпочинаєть ся просторими загальними замітками про літописаннє, обставини його народження і розвою у ріжних народів, відносини його до иньших форм літературної творчости. Потім автор представляє ту культурно-історичну обстанову київської Руси, в якій розпочинаєть ся наше літописаннє. Від Київа переходить до иньших центрів: Чернигова, Смоленська, Полоцька, Волини, Галича, Турова, Новгорода, Пскова, Ростова і Суздаля, Володимира, Твери, Рязани. Тим часом як ак. Шахматов держить ся самих фактів літописання та його джерел, проф. Іконніков бажає представити літописаннє на широкім тлї політичного і суспільно-культурного сучасного житя, подає навіть короткі історичні огляди поодиноких земель і їх політичного житя; але вони часом досить механічно звязані з самим літописаннєм, і в кождім разї, беручи з становища виясненя самого літописання, богато тут зайвого. З другого боку занадто придавлює виклад ерудитизм автора, його нахил до інвентарізації ріжних подробиць, фактів, дрібнійших помічень, ріжних поглядів — він запружує його виклад і засипає другорядними деталями загальний образ. Але не даючи повних, випуклих картин, праця містить дійсно дуже богатий запас ‘бібліоґрафічних і взагалї фактичних вказівок, зібраних дуже старанно і скрупулятно, і до них з користю може і мусить звернути ся кождий, беручи ся до якоїсь справи, звязаної з старим літописаннєм.

Друга книжка складаєть ся з трох розділів. Перший присвячений літописанню московському, другий — русько-литовському і козацькому (українському XVII—XVIII в.), в третїм автор говорить про жития, повісти, подорожі, і видаваннє історичних памяток. Найбільший інтерес повинен мати для нас розділ другий. Але оброблений він слабше. Перші глави його, присвячені літописанню русько-литовському, зроблені досить слабко, тратять значіннє ще більше після видання останніх публїкацій

— особливо корпуса археограф. комісії (Пол. собр. лѣтоп. т. XVII). Дальші розділи (с. 1526—1559) в суміш розглядають ріжні історичні памятки літописного і мемуарного характеру, без якогось порядку і системи, включно до Сводної Літописи Петрушевича і Лѣтописи Ставропигіального братства Зубрицького, що введені сюди хиба тільки тому, що звуть ся літописями. Більше систематичний характер має простора глава (с. 1560—1674) присвячена літописанню козацькому, хоч і тут не все зрозуміло в укладі. Напр. Історія Русів вилучена з української історіоґрафії, як політичний памфлет, хоч ся історія, очевидно, рідна сестра літописи Величка, котрий рекомендуєть ся тут як „трудолюбивый и добросовѣстный писатель" (с. 1592). З другого боку такі праці як Лишецкого, Симоновського, Ріґельмана перенесені в розділ присвячений науковому студіованню історії й видаванню памяток (через се ми знаходимо і два зовсім анальоґічні розділи — на с. 1618 і 1948). І тут можна помітити теж неодно зайве при схемі прийнятій автором (напр. екскурс про Ґваґніна), а за те недостачу дечого потрібного.

Непотрібним здаєть ся менї вилученнє в зовсїм осібний розділ житий, повістей, сказань, подорожей. Дещо з того не належить до східнословянської історіоґрафії, тільки до історії літератури, як позбавлені історичного значіння аґіоґрафічні писання (в роді Миней Дмитра Ростовського), або такіж самі подорожи, що зайняли тут досить місця. На скільки ж вони мають історіоґрафічний характер, вони мусять розглядати ся по певним епохам в тїснім звязку з літописними й иньшими історіоґрафічними писаннями.

Серед сих двох розділів, на які поділив автор памятки — літописи і житія-сказанія-подорожи, погубило ся зовсїм, або ледво згадало ся богато писань, які не підходячи вповнї під літописну схему, без сумніву далеко більше мали право на місце в історіоґрафії, ніж деякі чисто літературні твори. Так напр. майже без сліду розплила ся українська і білоруська мемуарна література XVI—XVIII в. Одні твори обговорені тільки принагідно (як дневник Ханенка), иньші пропущені таки й зовсїм, або згадані десь в примітцї, як мемуари Евлашевського, Перетятковича, Як. Марковича, й ин. Єрлича автор поминув свідомо тому, що „по воспитанію, убѣжденіямъ, языку лѣтописи его относятъ къ польской литературѣ" (с. 1571). Але, поминаючи звістки про істнованнє українського тексту його Записок, сам автор включає в сю главу українські історичні писання писані по російськи; отже се можна було зробити і з деякими писаними по польськи. Вповнї поминено писання з часів боротьби за унію, де маємо цїлий ряд писань, що мають характер історіоґрафічний, поруч релїґійно-полемічного (як Ектезіс, Апокрізіс, Антіррізіс, Пересторога). Взагалї через систематику автора і через ріжні

прогалини розвій історіоґрафічної роботи на Українї представляєть ся дуже невиразно.

Се все не позбавляє великої корисности працї автора, як інформаційного підручника. В детальний перегляд його поглядів на староруське лїтописаннє, якому присвячена головно його праця, входити тут не буду — такий спеціальний перегляд його поглядів, і тим більше поглядів і комбінацій ак. Шахматова виходить за рами отсеї замітки й мусить бути зроблений на иньшім місцї. *М. Грушевський.*

Dr. Aug. Sauer — Literaturgeschichte und Volkskunde. Прага, Calve 1907, 2 к. + 42 ст.

Се ректорська промова проф. Зауера в нїмецькім унїверситетї в Празї 18 падолиста 1907 р. Автор ставить собі задачею рішити питанє про значінє походженя письменника в його лїтературній дїяльности і приходить до важних виводів, з якими належить познайомити ся кождому прихильникови лїтератури. Хоч проф. Зауер опираєть ся тільки на нїмецькій лїтературі, одначе виводи його мають загальне значінє, тим самим і для українського письменства. Вихідною точкою студії служить ствердженє закону, що всякий лїтературний твір дає вираз світогляду автора — етичного, соціяльного, полїтичного, релїґійного і загально-фільософічного. О скільки сей світогляд змушує історика лїтератури до розбору внутрішнього змісту відповідно до мотивів утвору, — о стільки форма, стиль, ритм, мельодійність мови і метрика не можуть бути полишені без уваги, як естетична сторона твору. Оба чинники — світогляд і естетичне образованє — почуте автора вводять його в ряди представників всесвітної лїтератури, розумієть ся одвітно ориґінальности, глубинї і силї обох сих чинників і їх впливови на загальнолюдську психіку, етику і естетику. Прослїдити се — задача порівняної історії лїтератури, яка знов нїяк не може обійтись без розчленованя (діференціяції) зібраних творів по національностям, бо инакше не могла-б дійти до ствердженя загальних законів лїтературного розвою і лїтературної творчости. Подібно дїєть ся і в історії національної лїтератури, на якої скарбницю складають ся поодинокі письменники своїми більше або меньше значними вкладами. Тому, що сей вклад письменника, як продукт його єства — отже племінно-родового походженя і звязаних з ним прикмет, вихованя, освіти, особистих почувань і міркувань, можна пізнати тільки на підставі деталїчного розбору сих складових чинників і таким способом означити — як їх взаїмну звязь, так і лучники і перехідні ступенї одного письменника з другим, автор і присвячує сьому найбільшу часть своєї студії. При тім звертає бачну увагу на обставину, що наукове означенє сих племінних прикмет даного письменника дуже не легке

— але і найважнійше, бо племінні прикмети, се свого рода природна стала призма, через яку захоплюють ся всї инші враженя і впливи на дану одиницю. Річ тепер в способі означеня племінности, яка не все звязана з місцем уродженя, або не виступає в творах письменника на вні, та вкінці в критерію належного оціненя властивого національного елементу (Volkstümliches Wesen). Розглянувши всї ті питаня, автор сформуловав свої тези так (ст. 19): стреміти до можливо повного родоводу автора — отже родинна хроніка, детальні дослїди в области провінціяльного (місцевого) письменства, належне використанє етноґрафічного й етнольоґічного матеріялу, поставити в основу історії національної лїтератури прінціп племінности, щоби тим наче показати, як племінні письменства родять одну велику національну лїтературу.

Сей прінціп племінної історіоґрафії лїтератури може дїйсно вже нинї віддати значні услуги так богатим лїтературам як західно-европейські, або зі славянських чеська і польська. Є одначе лїтератури, що при своїм богатстві і світовій славі, не піддались би точному виконаню сего закона. Возьмім на пр. великоруську лїтературу, яку ледви чи було-б можливе розслїдити так, між тим як міра суспільного елементу (по епохам суспільно-полїтичного житя) позволяє нам легко з'орієнтовати ся в лїтературних проявах. До українсько-руської лїтератури ся теорія дуже надає ся. Вона і приміняла ся в історіоґрафії, яка відріжняє ґрупи київську, галицько-волинську, угорську в трактованю старшої письменности, прилучає до них західно-руську в середущім періодї, а дїлить на лїтературу российської України, Галичини, Буковини і Угорщини в нову добу. Докладні моноґрафії кождої з сих ґруп приведуть запевне і до дослїдів над впливом — у нас Бойківщини на Вагилевича, Буковини на Федьковича, Лемківщини на Хиляка (походженєм і сюжетами — він вірний син племени), і т. д., поки на підставі зібраного і розслїдженого матеріялу в сім напрямі не дійдемо до певних законів національного лїтературного житя. Щоб одначе не впасти в крайність і не переціняти сего впливу племінности, належить все мати на оцї взаїмну звязь одиниці і загалу, а по друге памятати на закон круговорота людських ідей. Отже при дослїдах над творчістю одиницї певного племени нїяк не можна лишати на боцї національну лїтературу й її звязь з всесвітним культурно-духовним житєм, якого частинкою буде національне житє, а через нього і з ним одиниці — письменника. І на відворот — не можна забувати про одиницю, або про їх суму, коли говорить ся про всесвітню або національну лїтературу, бо сума певних особистих почувань і думань з часом стає ся складовою частиною житя загальнолюдського духа. *І. Свєнціцкий.*

Stanisław Zachorowski — Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV w. (Rozprawy Akademii Umjejętności, wydział historyczno-filozoficzny, serya II, tom XXVII, ст. 191—283). Краків, 1909.

Провідну думку в отсїй праци можна коротко передати ось якими словами: В середнїх віках не було докладно витичених границь межи державами, а тілько широкі незалюднені полоси з політичного боку res nullius; ті посередні території переходили з часом до обох держав, більше до тої, яка виявила в себе більш ененґії і засобів у кольонїзованю окрайних просторів; такою невтральною областю до XIII в. був Спиш (Spisz а нїколи Spiż!), країна гірська густо вкрита лїсами; в XIII в. по угорськім боцї розвинула ся інтензивна і плянова кольонїзація, з долини Гернаду перекинула ся швидко в долину Попраду і до кінця того віку дійшла до місця, де у Попрад вливаєть ся річка Топорець з лївого і Лімниця з правого боку, і тут була дїйсна угорсько-польська границя; одночасно з другого боку з долини Дунайця посувала ся горі Попрадом малопольська кольонїзація, найдальшою її осадою був Подолинець, одначе кольонїзацийна дїяльність малопольських панів не могла рівнати ся з угорською і тому не тілько не посунула ся дальше, але незабаром 1315—1320 (як упевняє автор) дотеперішня польська частина Спишу перейшла до Угорщини і державною польсько-угорською межею стала нинїшня галицько-угорська границя, а навіть на одну хвилину переходила поза неї на північ. Отсе коротенький зміст студії п. Захоровского. Як бачимо, остаточний висновок зовсїм не новий. Не тілько в польській, навіть в угорській історичній лїтературі висловлювано більш або менш рішучі думки, що долина Попрада, в части або в цїлости, довше або коротше приналежала Малопольщи. Та автор лїтератури предмету анї не зводить анї не розробляє (про те, що в нїй єсть навіть погляд про приналежність Спиша до Галицької Руси, автор нїчого не знає) і дослїд веде самостійно, отже дїло в тому, якою дорогою і якою методою доходить він до результату. І з того боку треба оцїняти сю працю.

Се студентська праця, з гарними прикметами як на початковий продукт молодого ученого, одначе рішучо за богато заповідає своїм заголовком, вступом і тоном, а за мало приносить науцї реальних здобутків. Передівсїм предмет анї не обнятий в цїлости, анї не оброблений систематично. Се далеко не цїлий Спиш, а тілько дещо про осади над середнїм Попрадом, які дають за мало підстави для тих катеґоричних висновків, які робить автор. Всеї лїтератури автор не знає, хоч признаєть ся тілько до незнаня мадярської (а се вже велика хиба), з словацької звісний йому тілько Цамбель, з нїмецьких тілько Кайндль, а з україн-

ської та російської таки нічого. Навіть се, чим оперує автор, з методичного боку оброблено доволї слабо. Многословність, цїлї зайві уступи, неясність в уґрупованю матеріялу і в переведеню, штучні слабо або й нічим не підперті конструкції, уживанє гіпотез як аксіомів, і їм подібні прикмети виступають на кождім місци, хоч не можна заперечити у автора й цінних боків, як бистроти в аналїзї, комбінацийної зручности, технїчної старанности і т. ин. Він оперує головно двома способами: диплёмами і ґенеальоґією. На однім місци (в закінченню) признаєть ся автор, що полишив зовсїм на боцї дослїд над полїтичними відносинами Угорщини і Польщі; се очевидно дуже важна хиба, яка підриває найважнїйші авторові висновки, зосередковані на означеню часу переходу польської частини Спиша до Угорщини рр. 1315—1320.

Перша дата — се terminus non ante quem. Вона взята з одної грамоти „комеса Николая з Любовнї", в якій надаєть ся „солтисови Николаєви з Камінки" право осадити село Гобґарт (Schmauk-Hradszky, Suppl. Analect. Scepus., 33). Автор стараєть ся доказати при помочи штучних ґенеальоґічних конструкцій, що „комес Николай" був Поляк, і на сїй дуже хисткій і зовсїм мало правдоподібній основі будує автор катеґоричний висновок, що Любовня й увесь край по Подолинець належали до Польщі. Тимчасом досить поглянути у грамоти короля Кароля (друковані у Фейера), де згадуєть ся виразно про володїннє Любовнею і Ґнязданами вже вчаснїйше. Так прим. в р. 1313 говорить король, як на його ласку заслужив magister filius Farkassi, dilectus noster et fidelis castellanus de Lyblow (VIII/$_1$, 489); під тим самим роком, а навіть під 1312 згадують ся заслуги обдарованих: cum nos una cum baronibus et nobilibus ac aliis incolis regni nostri nobis fidelibus castra nostra Lublou et Saros vocata, quae per aemulos nostros sunt detenta, expugnassemus (VIII/$_1$, 440—455); а в тім самім диплёматари знайшов би фраґмент умови вдови і синів палатина Омодея з 1311 р., якою королеви віддано замки Любовню і Мункач (VIII/^{1}, 405); таких доказів можна вібрати й більше. Отже й на що здали ся всї бистроумні конструкції автора, коли Любовня була що найменше від 1311 р. угорська! В дїйсности ще перед сим роком країна ся була в угорських руках. Звідки-ж Омодей узяв Любовню? Коли взяти під розвагу грамоту короля Вячеслава II з кінця 1301 р., де надаєть ся Угринови Йорданови Ґирґив Любовню і Ґнязди in terra Sandecensi sitas, й уважати її арґументом за приналежністю сього краю до Польщі, то критичним моментом треба приняти 1704 р., коли то палатин Омодей разом із Владиславом Локетком здобував Малопольщу і заняв цїлий ряд пограничних польських городів, з яких першими мусїли бути спишські. Сю як раз обставину, що Омодей бунтує ся против Кароля Роберта, а Йордан Ґирґив

переходить від чеської партії до анжуйської і має визначну участь у поході короля на Омодея — треба брати за вихідну точку при розвязці питаня про перехід північного Спиша до Угорщини, обмеживши терміни на 1304—1311.

Та й не у тім тілько лежить головна справа. Насуваєть ся питане, чи грамоту Вячеслава з р. 1301 можна брати як доказ дотеперішньої тривкої приналежности північного Спиша до Польщі. Що в самім 1301 р. так було, виходить доволї ясно з самої грамоти, хоч не без значіння ся обставина, що обдарований єсть визначним угорським паном; натомість иншої звістки про приналежність згаданих двох місцевостей Польщи таки не маємо. Отже можливе таке поставлене справи: а може сї місцевости опинили ся тілько на якийсь час у руках Вячеслава подібно як около того часу (1299) частина Борежської столиці занята була галицьким князем Львом (Грушевський, Іст. Укр. III, 99)? Тут треба, як бачимо, взяти всї політичні і дипльоматичні звістки дуже основно і критично, коли маємо дійти до якихось тривкійших висновків.

Инше діло з Подолинцем, який очевидно був у володїнню Болеслава Стидливого чи радше його жінки Кунеґунди. Від коли, на якій правній основі, чи в характері угорської чи польської землї було се володїнне — се треба ще тілько дослїдити. Бо й без того дотеперішні звістки про приналежність Подолинця до Малопольщі мають богато неясного. Грамота Вячеслава з осени 1292 р. (про неї автор не згадує), в якій надають ся привилеї Генрихови, подолинецькому війтови, in eo quod dictam civitatem locavit (Kod. Małop. II, 188—189) виглядає не зовсїм певно. Та й загалом грамоти Вячеслава самі собою не можуть бути доказами, коли знаємо, що він мав в руках навіть такі угорські городи (прим. Спиш, castrum Scyps), які певно лежали здавна в Угорщині (Fejér, VIII/$_1$). Йдучи знов дальше взад, маємо діло тілько з грамотами Кунеґунди й Болеслава. І сї грамоти вимагають критичної провірки. Зокрема грамота князя з привилеями для солтиса з 1244 р. (Kod. Mał. II, 173) насуває поважні сумніви, коли вже 1256 р. та сама земля єсть предметом наданя Бели IV для Йордана (Fejér IV/$_2$, 380). До того в р. 1296 у потверженю Куниґунди привилеїв подолинецькому солтисови говорить ся виразно, що первісна грамота (отже хиба з р. 1244) згоріла підчас татарського нападу. Як се погодити? В грамоті 1289 р. Подолинець названий селом, три роки потім у потвердженю маєтностей сандецьких Клярисок названий також селом, а в грамоті для подолинецького війта з того самого року і дня (8. XI. 1292) читаємо вже про місто Подолинець (K. M. II, 187—189). Звернуну увагу також і на те, що „Podolin“, названий в кількох грамотах між селами сандецького монастиря Клярисок, може бути яким иншим селом, а не спишським Подо-

линцем, з огляду на товариство, в якім він виступає.

Таких і подібних инших сумнївів повно на кождім кроці, та автор не бачить їх зовсім, чи може обминає. Тут не місце витягати їх і розвязувати, бо прийшлось би писати мабуть не менше як сам автор нам дав. Я не хочу катеґорично заперечувати приналежности Любовні, Ґнязд і Подолинця до Польщи, принайменше якийсь обмежений час, то все таки мушу заявити рішучо, що всї докази за тим не дозволяють робити таких висновків, які робить автор, що буцїм то вся долина Попрада і вся північна збіч Маґури були в XIII в. польські. Ся частина долини Попрада, що лежить в шарашській столици рішучо постійно належала Угорщині; також неправдоподібна річ, щоби кут межи Бялкою і Дунайцем був польським. Як можна-б тоді пояснити собі дивний факт, що вже в серединї XIII в. польська територія по лївім боцї сих рік зовсїм вже заселена, а на правий бік не переходить анї одна-однїсїнька оселя та аж у першій пол. XIV в. починаєть ся тут кольонїзацийна дїяльність угорської шляхти. Зрештою про сї заходи говорять угорські дипльоми ще перед терміном переходу сих просторів до Угорщини (1315) поданим у автора, прим. 1303, 1313, а Старавесь має походити з XII в. (A szepesm. Tört. Társ. Évk. IV, 30).

Се були-б наші замітки що до головного висновку д. Захоровского. Окрім того богато спеціяльних заміток можна поробити до сеї працї. Ось важнїйші по порядку: З документу 1209 р. зовсїм не виходить, що villa Isaac була крайною над Попрадом (ст. 202); так само custodia в документї 1256 р. (205). При грамотах Бели IV з р. 1248 і 1256 автор не розуміє слів: ultra indagines prope terminos terrae nostrae existentia in exitu ad Poloniam in comitatu de Sarus; inter indagines regni nostri et confinia Poloniae — ідентифікуючи термін „indagines“ з терміном „metae“ і „confinia“. В дійсности се зовсїм що иншого: indagines значить „засїки“, які кладено в горах далеко до границь, отже й цїла конструкція автора, оперта на поясненю сих грамот (203—204, 233), упадає від разу — король роздавав таки власну землю, а не res nullius, як хоче автор. Вже сам розслїд границь обох надань показав би авторови його похибку.—Замок Плавеч не був 1301 р. наданий еп. Мускатї, як кілька разів говорить автор за проф. Абрагамом; се непорозуміннє: замість episcopo Cracoviensi треба читати eppo Calocensi.—Поясненнє автором границь грамоти з р. 1323 випало недостаточно і хибно. З них виходить ясно, що простір обнятий наданем зовсїм не переходить поза нинїшню галицько-угорську границю, як се з великим шумом відкриває автор (208 і 273), се як раз точнїсеньке означенє нинїшної границї. І автор може-б зрозумів се, як би не злегковажив кінця грамоти як би старав ся пильнїйше розвязати назви рік

і гір, подані у грамоті, та перенести їх на мапу. Подібно пояснене назви Erdewfalva в грамоти 1294 р. як Стражки (222, 224) фатальне; се дословний переклад села Вальддорф (Лєсна); Landek се не словацька назва а таки німецька (224) і т. ин. *С. Томашівський.*

Wacław Sobieski — Henryk IV wobec Polski i Szwecyi 1602—1610. Краків, 1907, ст. 271, 8⁰.

Цікава і богата не використаним досі рукописним матеріялом студія плідного польського історика п. Собєского складаєть ся з двох частин: властивої теми, якою займав ся автор, а власне посередництвом (радше тільки пробами посередництва) Генриха IV французького короля між Польщею і Швецією, докладно між обома Вазами Жиґимонтом III і Карлом IX в їх боротьбі за шведську корону, і з другої частини про т. зв. „Великий плян“ Генриха IV. Тим іменем, як відомо, в історичній науці називаєть ся приписуваний (бо се питаннє властиво не рішене) Генрихови IV плян чи тільки ідея умиротворення всеї Европи, щоб звернути всї сили проти Турків. А що посередниченнє Генриха IV між Польщею і Швецією автор сеї розвідки стараєть ся помістити в рамах згаданого „великого пляну“ то на нашу думку з методичного погляду краще було насамперед розглянути питаннє „великого пляну“, а потім вже посередництво, чим навпаки, як се зробив автор. Вертаючи до справи самого посередництва скажемо, щó вже було піднесено, що автор в її представленню опирав ся на не виданім досї матеріялї рукописнім, головно з Національної бібліотеки в Парижи і архіва мініїстерства заграничних справ також. Його головно інтересувало виясненнє становища, яке займав французький король до Жиґимонта III і Польщі. І тут він в супереч давнїйшим поглядам істориків, між иншими і Шельонґовского, доказує, що Генрих IV ставив ся до Польщі прихильно, принаймнї в 1602—1606 рр., почім він з своїми симпатіями схиляєть ся на бік Карла IX, вважаючи Жиґимонта прихильником Габсбурґів. Невважаючи на всї старання, авторови, на нашу думку, не вповнї вдало ся опрокинути дотеперішні погляди про вороже становище Генриха до Польщі. Що найбільше можна ствердити, що в першім періодї того посередництва (1602—1606 рр.) Генрих заховував ся доволї пасивно в справі посередництва й індеферентно до Польщі. Всякого рода проєкти й пропозиції йшли власне не від Генриха, а від польської сторони або поодиноких французьких дипломатичних аґентів. Таке становище Генриха підкопує при тім доволї сильно і теорію про істнованнє того ідеального, „grand dessein“ сього короля в справі паціфікації християнської Европи і утворення з неї якоїсь „християнської річи посполитої“, а натомість зайвий раз характеризує Генриха IV, як зручного політика. Що до самої

працї то не можемо не зазначити уживання автором замісь конкретних даних ріжних комбінацій і льоґічних конструкцій для піднертя своїх висновків. Таку методу можна замітити не тільки в сїй одній працї згаданого автора. *І. Д.*

Wacław Sobieski — Zabiegi Dymitra Samozwańca o koronę polską (Rozprawy Akad. um. Wydz. histor.-fil. s. II, t. XVIII, ст. 1—60).

Справа, що послужила авторови темою до згаданої працї, докладно кажучи не становить спецiяльно якогось відкритя. Про неї вже було досї дещо відомо в польській історіоґрафії: згадують про неї і друковані збірки відповідних матеріялів і зачіпають поодинокі історичні монографії, хоч, що правда, принагідно. Через те автор свою розвідку опер більше на знанім вже історичнім матеріялї; не виданих досї документів втягнув сюди лишень дуже незначну скількість, та й то таких, що мають тільки побічне значіннє. В заслугу автора можна покласти те, що тему, яка на заголовку виглядає доволї екзотично, старав ся тїсно повязати не тільки з подіями внутрішного стану польської річи посполитої, але і в заграничною полїтикою деяких польських кругів. Праця п. Собєского крім вступу і закінчення поділена на кілька, трохи механїчно повязаних роздїлів: Dymitr Samozwaniec wrogiem Zygmunta III; 2) Związki Samozwańca z różnowierstwem polskiem; 3) Agitacya Buczyńskiego (Поляка в службі Самозванця); 4) Czy Zebrzydowski był w zmowie z Samozwańcem?; 5) Knowania innych rokoszanów; 6) Mniszchowie wobec planów Dymitra; 7) Mniszech na sejmie r. 1611. З наведених заголовків поодиноких роздїлів сеї працї видно не тільки її зміст, але заразом і те, як автор навязав заходи Самозванця до внутрішних польських справ, чи змагань. Вороже становище певної ґрупи польського шляхетства до Жиґимонта III і т. зв. бунт Зебжидовского (1606 р.), як виплив, по гадцї автора, одного з польських конституцийних прінціпів, „de non praestanda oboedientia“, і зносини з тим рухом Самозванця надають в очах автора тим заходам Самозванця чи малої ваги. Сї заходи, хоч вони не вдали ся, на думку автора не були пустими мріями одиницї, які розбивають ся о відпор сучасного суспільства, тільки се були пляни, що вийшли з богатьох голов, аґітація, що займала собою думки ширшої ґрупи в суспільности. Через те все те може свідчити про змагання в тім часї ширших мас і про настрій тодїшної публичної опінії (с. 58). Та сього мало. Крім того автор бачить в заходах Самозванця коло здобутя польської корони з одного, а в згаданих думках і настроях частини польської суспільности з другого боку один з епізодів загального напряму польської полїтичної думки в другій пол. XVI і першій

XVII вв. до єднання Польщі і Москви в одну державу. Очевидно через те бунт Зебжидовского в звязку з заходами Самозванця набирав би характеру чогось позитивного. На нашу думку авторови не вповні вдало ся незбитими історичними свідоцтвами доказати свої тези, через що вони набирають характеру апріорности. Насамперед не вповні вияснено змагане Самозванця до польської корони і недоказано теж наглядно порозуміння в сїй справі з провідниками бунту. Особливо се треба сказати про зносини з Зебжидовским, при чім автор в браку скільки-небудь певного матеріялу оперує більш комбінаціями правдоподібности — комбінаціями справдї дуже зручно переведеними, але все таки тільки комбінаціями. Далеко яснїйше стоїть справа з другим провідником ворожого Жиґимонтови III руху — Янушом Радивилом. Тільки-ж тут насуваєть ся инше питаннє, на котре автор не звернув належної] уваги: Чи можна бунт Зебжидовского уважати якоюсь ідейно одноцїльною акцією, викликаною однаковими причинами і в імя однакових прінціпів. Певне, що завзятий католик Зебжидовский не хотїв praestare oboedientiam Жиґимонтови III, не через те саме, що його товариш по бунтї завзятий дисидент Радивил або Стаднїцкий-чорт, для якого невиносима була всяка oboedientia. Коли згаданий рух справдї репрезентував що небудь спільного, то хиба лишень „золоту свободу“ — анархію. Ще менше доказано другу тезу про змагання до сполуки Москви і Польщі, чому врештою і автор присвячує менше місця і уваги в своїй — з огляду на зібраний в нїй матеріял — цікавій розвідцї. Для нашої історії спеціяльно вона не представляє ніякого інтересу, хиба лишень порушеним в нїй питаннєм про польські змагання до утворення з Польщі і Москви буцїмто одної славяньскої держави. *І. Д.*

Dr Karl Künstle — Die Legende der drei Lebenden und der drei Toten und der Totentanz, nebst einem Eskurs über die Jakobslegende im Zusammenhang mit neueren Gemäldefunden aus dem Badischen Oberlanden. Фрайбурґ в Б., 1908, таб. 7+116.

Моноґрафія ся цікава як для фільольоґа (фолькльориста, історика лїтератури), так і для археольоґа штуки; для останнього особливо малодоступним матеріалом з верхнеренської іконописи XV в. (ст. 1—17). Значінє моноґрафії для археольоґа славяновізантийської іконописи лежить особливо в уступах про стїнопись каплицї св. Йодока в Іберлїнґен над Овером XV в. (ст. 5) і про Страсти Христові 1450, 1497 і кін. XV в. (ст. 9, 11—12, 13). В стїнописи каплицї св. Йодока вдаряє нас схожість сюжетів і їх композиції на баденській верховинї і серед православного славянства; оправдана вона — що правда — спільною іконо-

писною школою Візантії, що впливала безпосередно на Славян, а через Італію на західну Европу. Але не в тім діло, а в однаковім психольоґізмі віруючого народа, який, чи то на католицькім Заході, чи то на православнім Сході однаково шанував і любив своїх простонародних святителів — Миколу, Киріяка, Христофора (Серби), Пантелеона, Евстафія, Варвару, Катерину, Юрія. Православна церковна іконопись майже немислима без сих святих — без них не обходилась і католицька іконопись з першого часу розцвіту церковного малярства на Заході (XIV--XV в.). Не менше спільних прикмет виказує нам і цикль Страстей Христових. У нас в Галичині нема їх старших як пол. XVII в. з тої простої причини, що взяли ми сю великанську ікону з католицької Польщі, яка як раз в сім часї дійшла до найсильнїйшого впливу на наше церковно-обрядове житє. З другого боку, не маючи паралель для сього іконописного сюжета серед православних Славян, наша галицько-руська іконопись запевно дасть сими іконами много цїкавих причинків для історії Страстей в малярстві. Цїкаве тут і те, що поява **іконописного цикля** (Страсти обіймають 20—30 образків, починаючи від воскресеня Лазаря до воскресеня Христа) припадає у нас як раз на час розцвіту і розросту (що до обєму) шкільної драми; на Заходї сей паралелїзм мав також місце — тільки на два столїтя раньше. З того можна думати про спорадичний паралелїзм церковного малярства і релїґійного дійства (містерії), на що ми вже звертали раз увагу в статї про благовіщенську містерію. Сей паралелїзм може вказувати на тожсамість законів розвою малярства і драми взагалї (a minori — ad maius). З приводу колективної іконописи Страшного суда (се вже не цикль — а одноцїльна картина судьби душі) згадаємо тільки про дрібний момент тотожного вображеня душі в виді повинутої дитини (табл. II, ст. 46), як на Сході (іконоґрафія старша) так і на Заході (іконоґр. молодша). Іконоґрафічних паралель для леґенди про міщанина і його сина чудом виратованого від смерти на шибениці св. Яковом з Сантяґо у православних Славян не знаємо, хоча леґендарних паралель (про св. Миколая, Ілью), що ратують утопленика в Ниж. Новгородї, Київі, можна найти кілька.

Вихідною точкою розвідки проф. Кінстля про трьох живих і трьох мертвих є звичайна нагробна напись: quod fuimus, estis; quod sumus, vos eritis, з її варіянтами. Автор звертає увагу тільки на романо-ґерманський світ, позіставивши греко-славянський на боці. Між тим візантийська письменність могла була вказати йому на старші образці тих виречень, напр. „Κοινὸν φῶς ἐσιδοῦσα — τὶ κοινὸν ἔχω τέλος, ἀεὶ μὴ μύρου φιλ' ἄνερ — καὶ αὐτὸς ἐκεῖ γὰρ ὁδεύσας“ (Dr Janell — Ausgewählte Inschriften, Berl. 1906 N. 219), або зворот в похороннім канонї „вчера съ вами бесѣдовахъ“. Хоч не можемо вказати в нашій іконописи іконо-

ґрафічних паралель для сеї леґенди, яку проф. Кінстле ілюструє дуже богато, то літературних паралель можна би все таки привести деяке число в обсягу „пренія живота со смертію“ і душі в тїлом; але се радше буде далека знайомість як свояцтво. Сей діяльоґ аллеґоричних єств, що змістом своїм часто нагадують нам приведені автором середньоевропейські тексти розмови трьох живих — звичайно царів — в трьома мерцями, появив ся згодом і на українській землї в видї розговора і живої акції Смерти (як дїйсної особи) в Бабою, Богачем, Іродом. Все те одначе не наближає нас до згаданої розмови живих з мертвими, а тим меньше до іконоґрафічного трактованя сего сюжета, якого православне славянство зовсїм не знало в формі танцю мерців-кістяків з живими. Мало воно хиба деякі моменти сего танцю в епізодї страшного суда — „смерть грѣшнику люта“, де смерть не без злобної радости протягає руку до конаючого богача, мов би хотїла просити його в танець. Супроти сих далеких і слабих звязей православно-славянської іконоґрафії з західним малярством, приведеним в моноґрафії д-ра Кінстле, для нас найважнїйшою вістанеть ся історично-лїтературна частина, в якій автор розбирає погляди на походженє танцю мерців (dance macabre) і його звязь з діальоґом трьох живих з мерцями. Автор ставить на перше місце образ танцю, а потім тексти до нього, себто тексти появились вже пізнїйше, як поясненє до образу. Можна би так твердити тільки тодї, як би автор міг доказати старше походженє малярства від письменства. Між тим в духовнім письменстві перших віків християнства, знаходимо таку силу оброблень теми про смерть й її відносини до живої людини і душі, що нам нїяк не хочеть ся вірити, що тільки намальований образ — зродив леґенду. Мало того, тема Смерти так часта в народній словесности всїх кінців землї, що правильнїйше припустити вплив устної теми на уяву художника, як одиничного образу на бистроумність масового спостереженя і звязаної з ним поетичної інвенції. Тому не можна так остро виступати проти теорії Зеельмана про можливу звязь образу з якимись народними видовищами — грами, що до нас не дійшли, а представляли спільний кінець всякій земній суєтї: танець з мерцями. Здогад Зеельмана про таку гру має дуже важку основу в похоронних церковних піснях, що говорять живим, як тяжко серед кістяків розпізнати богатого і бідного, пана і слугу, царя і підданого. Від сеї строфи вже тільки один крок до представленя кождого з тих станів осібним кістяком і до злуки тих кістяків з умираючими — молодими і старими, богачами і бідаками, достойниками і простцями. А що на уяву мас найлучше можна вплинути примірами з житя висших станів, отже нїчого лекшого, як вивести в грі і образї — папу, кардинала, епіскопа, короля, князя в хороводї танечнім з кістяком, або на колїнах в благальній позї перед най-

висшим царем — Смертю (див. табл. V). В танечнім хороводі Кістяки можна вважати символами смерти кождої з умерших осіб, але властителем всего того одна Смерть, що не знає милосердя і всїх рівно рівняє.

І. Свєнціцкий.

Описаніе рукописей, хранящихся въ Архивѣ Святѣйшаго Правительств. Синода. Томъ II, вып. 1. Спб., 1906, ст. XI+546+8 табл.

В першім випуску другого тому описав д. А. Нікольский рукописи Архива Св. Синоду, почавши з ч. 1219 до ч. 1878 включно. Між сими рукописами дуже давних нема: частина належить до середньої епохи славянсько-руського письменства XV і XVI віків, а величезна скількість припадає на XVII, XVIII, а навіть XIX в.

Серед рукописів давнїйших, що описані в отсїм першім випуску другого тому, зазначимо: перґаміновий збірник з першої половини XV в. (під ч. 1301) і паперовий збірник XIV—XV в. (під ч. 1857); до XV віку належить крім того ще 13 рукописів, до XVI біля 30. Значна скількість датованих рукописів здебільшого XVII в.

Переважна більшість рукописів північного походженя, а саме богато вологодських, архангельських та олонецьких. Серед дописок звертають на себе увагу ті, в яких є згадка про цїну рукописів (див. ст. 90, 110, 152, 188), а також про матеріял, на якому написані (ст. 41).

Що-до змісту, маємо такі рукописи: житія святих, Прологи, збірники, взірцї церковного проповідництва, старообрядські та полемічні на старообрядців твори; деякі цїкаві й для історика України. Застановимо ся на матеріялах, що можуть бути користними для історії й історії лїтератури на Українї та для історії українських дїячів в Москві XVII— XVIII вв.

По перше згадаємо Пролог за місяцї марець—серпень, написаний в XVII в. західно-руським півуставом (під ч. 1295); далї в Пролозї під ч. 1296, XVII в., „Страсти мучеников в Вильнѣ градѣ“ 1292 р. Антонія, Іоанна і Евстафія; під ч. 1299 — замітки з початку XVIII в. ученого Українця Стефана Прибиловича на „Пролог“, повні скептицизму й обережности; під ч. 1300 „Перспектива къ Прологамъ“ того самого автора, початку XVIII в.; під ч. 1301 — в перґаміновому збірнику XV в. „Архангелови вѣщанія“ Богородицї, які не-що давно були предметом студії дра Святицького; ті самі „Вѣщанія“ також і в рукопису під ч. 1306, XVI—XVII в.; під ч. 1305, XVI в., церковний устав Володимира, „Странникъ“ Даниіла Ігумена; той сам „Странникъ“ і в рукоп. під ч. 1364, XVIII в. і під ч. 1505, XVI в.; в рукоп. під ч. 1462, збірнику XIX в. — витяг з „Мессії“ Галятовського з усїма особливо-

стями мови ориґіналу; під ч. 1521 — чотири казаня невідомого унїятського сьвященика зі Львова на українській мові, XIX в.; під ч. 1531 два казаня Георгія Кониського (рукопис XIX в.), виголошені в 1767 і в 1783 р.; під ч. 1533 — збірник „Слів“ переважно Димитрія Ростовського (Туптала), в списку XVIII в.; богато з того ще нїде не надруковано; крім „Слів“ Димитрія знаходимо писаня єром. Гавриїла (Бужинського), митр. Стефана (Яворського); під ч. 1534 — „Слово на св. великомуч. Евстафія, вложене св. Димитрієм Ростовським“; під ч. 1561 — „Перло Многоцѣнное“ Кир. Транквилліона, в копії XVIII в.; під ч. 1572 і 1573 — казаня митрополита київського Самуїла Миславського, під ч. 1579—1580 — Теофана Прокоповича; під ч. 1582—1591 — казаня Өеофилакта Лопатинського, написані характеристичною українською скорописею початку XVIII в.; деякі з сих казань належать йому безперечно, щож до инших, то лише домислюють ся, що він був їх автором; під ч. 1592 знаходимо збірник „Слів“ м. Стефана Яворського, числом 329. До тоїж епохи належить обмовний лист Маркела Родишевського в „Верховный Тайный Совѣтъ“ на Ө. Прокоповича (ч. 1706); під ч. 1715 — власноручний тестамент св. Димитрія Ростовського, з якого зроблена і додана до книги репродукція; під ч. 1716—1717 — документи про унїятські справи 1835 р.; під ч. 1721 — записка про Почаївську Лавру, відібрану від унїятів до православного духовного заряду; під ч. 1754 — власноручна записка московського митрополита Філярета в справі прилученя унїятів 1834 р.; під ч. 1779 і 1780 — копії „Лѣтописца“ Димитрія Ростовського, XVIII в.; під ч. 1812 — лист імпер. Катерини I до Стефана Яворського з 1715 р.; під ч. 1815 — лист патріярха Йоакіма до архим. Києво-Печерської Лаври Інокентія Гізеля з д. 21 мая 1680 р.; під ч. 1820 — лист кн. Меньшикова до м. Стефана Яворського з 1716 р., лист до його-ж ґр. Ів. Ал. Мусіна-Пушкіна (ч. 1824) про надрукованє „Каменя Вѣры“. Під ч. 1725 — 2 листи Лаврентія Горки до Өеофила Кролика з д. 2 липня 1731 р.; під ч. 1827 — 15 листів імп. Петра I до митр. Стефана Яворського з рр. 1703—1720; під ч. 1833—1835 — листи Өеофана Прокоповича до ріжних осіб.

Крім поданих рукописів в розглянутій книзї уміщено богато инших матеріялів до історії найдавнійшої і давньої українсько-руської літератури, аґіоґрафії, апокрифу і леґенди. На доданих до книги таблицях репродуковані автоґрафи Ст. Прибиловича, О. Прокоповича, Ст. Яворського, Димитрія Ростовського і ин. *В. Перетц.*

Николай Макаренко — Памятники украинскаго искусства XVIII ст., Спб., 1908 (відб. з часописи „Зодчій“).

Починаєть ся статя дітірамбом: „Казачьей Общинѣ“. При тім, дітірамби направлено не по тій адресї, по якій слїд, багато слів про

„защиту православія і набѣги на Татар“ і майже нема ніякого понятя про етноґрафічну самостійність і не козацькі елементи. Але се тільки такий вступ, а далї, де автор переходить на ґрунт більше йому відомий, там говорить до річи і дуже інтересно. Перше всього кілька слів правди про людей, що стоять найблизше до церковної старовини, про священиків, які нічого не тямять в гарному і самі нищать все, що дійде до їх рук, — а до сього ще й роспоряження духовного начальства. Він каже: „Варвары, что вы дѣлаете?“ — „Мы поступаемъ лишь такъ, какъ велитъ намъ епархіальное начальство“. В сім драматизм становища. Часто сим священикам заважає чудова струнка памятка архітектури і вони її нищать, а шите сріблом віддають на вигал.

Така лиха доля мала спіткати прекрасну церкву в м. Ромнах Полтавської ґуб., котру тепер перевезено в Полтаву. Її збудував 1764 р. останнїй кошовий запорожський П. Кальнишевський. До статї додано багато фотоґрафій отсеї церкви і подробиць її, плян поземний і перекрій, фотоґрафії іконостасу і деревяних статуй, лиштви з підризників.

Далї фотоґрафії преображенського собору в Ізюмі в такім же штибі. Церква пятибанна, вздовж 18 метрів, а заввишки 30½ метра. Вхідні двері по відомому українському шабльонови з дубовими одвірками заломаними і звуженими до гори і роскішно поцяцькованими роскішною різьбою. На дверах вирізано напись, котра кінчить ся так: „Сооружен храм се воимя покрова Бг҃оматере коштомъ и стараніемъ воискъ запорожских кошевого благородного г҃дина Петра Калнишевского и Давида Чорного влѣто ѿ созданія мира 7272 ѿ воплощенія Бг҃а Слова 1764“.

Про иконостас автор каже, що він „осліплюючої краси, благородних пропорцій з почутем міри, і чудової різьби. Він дуже високий, в чотири поверхи, так що вершок його зникає в горі серед мороку і вінчаєть ся різьбленою статуєю Бога Отця, що не має собі рівної. Його величава і спокійна поза, живість трублячих ангелів, і чудово стилїзовані хмарки роблять непоборимє вражіннє своєю композицією, артистичністю виконання з одного боку і глибоко релїґійним настроєм з другого“. Стиль іконостасу рококо. Додані фотоґрафії найкраще поясняють сї правдиві слова автора. Але що найцїкавше в сїй церкві, се статуї. Офіціальне московське православіє не признає статуй в церкві, але православіє українське і московське дуже і дуже відріжняло ся одно від другого, і навіть не дивлячись на змаганнє синоду і консисторій, ще нинї відріжняєть ся. Згаданих статуй було 4, окрім Бога Отця і ангелів всї в зріст чоловіка. Вони відріжняють ся широкою і сміливою трактовкою і хоч трошки грубоватим виконаннєм, але показують, що автор був не аби який артист. Можна до того додати, що майже всї церкви на Українї як чим можуть хвалити ся, то се різбярством. Часом в таких високих много-

поверхових іконостасах замість ікон ставляли статуї, так що весь іконостас був із статуй напр. так було в с. Чоповичах, Радомиського пов. Київ. ґуб.: 2 роскішні статуї з нього взято до київського міського музея. Окрім сих, так сказати, архітектурних деталів, автор звернув увагу і на вишивані полотняні підризниці: „Пишна богата ґамма фарб, композиція і рисунок в сім шитю наближають ся до робіт Сходу і головним чином Малої Азії". Орнамент ростинного характеру. Сих підризників було незвичайно багато по всій майже Україні, а особливо в Гетьманьщині. Таких вишиваних лиштв від підризників полотняних є багато в київськім, полтавськім земськім і чернигівськім музею, і навіть дехто на Україні задумує відродити сю манеру. В церкві зберегла ся так звана: „стасідія" або „бокун" — лавки, де можна було і сидіти і стояти, обперши ся на підлокітники.

Відбитка ся прекрасно ілюстрована авто- і фототипіями. Автор додав сюди ще автотипію преображенського собора в Ізюмі, що нині вже не істнує. Закінчує закликом до напруженої боротьби за штуку минулих часів з „культурними" варварами, розвиваючи з дитячих літ, з шкільної лавки, любов до прекрасних памяток старовини.

В. Щербаківський.

Н. Д. Чечулинъ — Очерки по исторіи русскихъ финансовъ въ царствованіе Екатерины II. Спб., 1906, стр. 380.

Ся цінна і для нас цікава книжка не була ще обговорена у нас. Вона складаєть ся з чотирьох нарисів: I. Висша управа фінансами в Росії XVIII віка; II. Державні доходи за панування Катерини II; III. Державні розходи за панування Катерини II; IV. Повстаннє російського державного довгу.

В нарисї першім для нас спеціяльно цікавий розділ V: „Висша управа фінансами від часу заведення нової управи в ґуберніях". Заведеннє ґуберній і поширеннє сеї орґанїзації на Україну було завершеннєм централїстичної політики московського уряду що до її автономних прав. На фінансовому положенню України ся нова орґанїзація також тяжко відбила ся. Початок новій „всеросійській" фінансовій орґанїзації було покладено 19 марта 1773 р. заведеннєм при I департаментї сената експедиції про державні доходи, а завершено її заведеннєм року 1780 казначейств для штатних і остаточних сум; все головне в новій орґанїзації було заведено виданим 7 падолиста 1775 р. „Учрежденіем для управленія губерній Всероссійской Имперіи". Ся нова орґанїзація характеризуєть ся тим, що тепер центральна управа все більше зосереджуєть ся в руках одної особи, а в областях утворено цїлу сїть інституцій, що відають спеціяльно й виключно справи фінансової управи та державного

господарства. Ми не будемо тут давати опису сих інституцій, зазначимо тільки, що розтягненне сеї сїти на Україну позволило московському урядови з далеко більшою інтензивністю, нїж за попередних часів, випомповувати з неї гроші, як се показують наведені далї цифри. В головних рисах новий порядок переховування і витрачання сум було уставлено такий. Повітові казначеї мали вказівки, коли, з яких доходів і скільки грошей куди направляти; частину вони лишали місцевим орґанам, частину відсилали в так званий комісаріят і адміралтейство; решта йшла до казначейства для остаточних сум, заведені в Петербурзї і Москві (4 серпня 1780 р.), і до казначейств для штатних сум, котрі були також там заведені (24 жовтня 1780). Останнї одержували гроші на всї визначені по штатам розходи, за винятком того, що казначейства вже самі передавали на місцеву адміністрацію й по розпорядженням комісаріята та адміралтейств-колеґії; перші діставали все, що поза сим лишало ся. До казначейств для остаточних сум ішли потім усї новозаведені розходи й усякі надзвичайні асиґновання. Наведемо тут кілька цифр, котрі почасти покажуть нам поділ сум між сими ріжними інституціями. В 1781 році, в першому після заведення експедиції про державні доходи та нові казначейства, буджет виносив 28 міл. рублїв; з них на видатки в ґуберніях повинно лишити ся 6 міл. (себ-то 21%), вислано в казначейства для штатних сум 5,4 міл. (16%) і в казначейство для остаточних сум 3,1 міл. (11%); на військо й фльоту йшло біля 12 міл. (себ-то від 43 до 45%); решта — приблизно $1\frac{1}{2}$ міл. (біля 5%), ішла на двір та на ріжні дрібні видатки. На 1796 рік буджет виносив 68 міл.; на видатки в ґуберніях положено ужити 27 міл. (35%), висилати в штатні казначейства 15 міл. (21%), в остаточні — 7 міл. (10%); на військо уживало ся до 19 міл. (28%) — решта 3 міл. йшли як давнїйше на двір та дрібні видатки (біля 4—5%). Оцїнюючи сей новий устрій д. Чечулїн пише: „Він не зменшив фінансових трудностей, а швидше збільшив їх, нагромадив. Насамперед — уся областна реформа коштувала дуже дорого. Значінне її було величезне й мало гарні наслїдки з ріжних поглядів: вона наблизила суд і управу до людности, вона викликала в провінції майже приглушену вже самоуправу та самодіяльність, вона, нарешті, зробила те, що більше третини всїх доходів витрачало ся в провінції, там, де на початку царювання Катерини не витрачало ся і 5% буджету“. Се характеристичний зразок того, як хибними бувають узагальнення, коли люди закривають очи на дїйсність. Кажучи про додатні сторони областної реформи, д. Чечулїн має перед очима очевидно Московщину, але свої висновки розтягає на цїлу „Россійську імперію“, забуваючи, що з ріжних причин в ріжних частинах сеї імперії, особливо з иншим національним складом, справа могла стояти й стояла цїлком инакше. І коли

для Московщини, може, й справедливо, хоч се ще вимагає доказів, що областна реформа „викликала на провінції... самоуправу та самодіяльність“, то для України ся „реформа“ означала цілковиту утрату і самоуправи і самодіяльности. Коли для Московщини й мала ся реформа ту додатну сторону, що „більше третини всїх доходів витрачало ся в провінції“, для України нова „управильнена“ і більше розгалужена орґанізація збирання грошей з людности визначала хиба управильнену й поліпшену орґанізацію рабунку людности з боку держави, кажемо рабунку через те, що ся держава не давала сїй людности ніякої користи.

В нарисї другім автор переходить до докладного розгляду державних доходів за панування Катерини II. Говорячи в роздїлї другім про подушні збори він на стор. 122—123 наводить цікаву табличку, котра показує розміри грошевих плат людей ріжних ґруп оподаткованого стану в ріжні часи; з сеї таблицї наведемо частину, що доторкаєть ся України.

Платили	1765	1769	1773	1775	1783	1786	1794
Укр. селяне панські...					**70**	70	**1 р.**
» » держ.					**1 р. 70**	1 р. 70	**2 р.**
» » монастир. .					**70**	**1 р. 70**	**2 р.**
» купці..........	**1 р.*)**	1 р.	1 р.	1 р.	**1%**	**1%**	**1%**
					з пока	заного ка	пітала
» міщане.........					**1 р. 20**	1 р. 20	1 р. 20
Слоб. укр. ґуб. казенні обиват.	**85 і 95**	85—95	85—95	85—95	**1 р. і 1 р. 20**	1 р. і 1 р. 20	1 р. і 1 р. 20
Слоб. укр. ґуб. селяне панські, державні, монаст.	**60**	60	60	60	**70**	70	70
Слоб.-укр. ґуб. купці ..	**85-95**	85—95	85—95	85—95	1%	1%	1%
					з пока	заного ка	пітала
» » » міщане.	**85—95**	85—95	85—95	85—95	**1 р. 20**	1 р. 20	1 р. 20

Зробимо кілька пояснень до сеї таблицї. В Повному Зібранню Законів нема указу, котрий заводив би з Українцїв подушний так званий „рублевий“ збор, що почав збирати ся з них в 1765 р. Подробицї про його заведеннє знаємо з „Экстракта изъ указовъ, инструкцій и учрежденій, съ раздѣленіемъ по матеріямъ, на девятнадцать частей. Собрано въ Правительственномъ Сенатѣ по малороссійской экспедиціи“, виданого в другім випуску „Матеріаловъ для исторіи экономическаго, юридическаго и общественнаго быта Старой Малороссіи, издаваемыхъ подъ редакціей

*) До суми зборів скрізь треба додавати 2% на накладні розходи. Грубшими черенками надруковано цифри зборів тодї, коли вони міняли свою великість.

Н. П. Василенка". В високайше затвердженому 15 вересня 1765 року докладї сената про те, як складати суму, потрібну на утриманнє війська, читаємо: „съ рейтарскихъ 13.512 душъ новоположеннаго въ рублевый окладъ сбора 13.512 рублей". Таким чином, сей рублевий податок був уже перед 15 вересня 1765 р., але його було тільки що заведено. Його заведено між 1 і 15 вересня 1765 р.; се видко з того, що український ґенерал ґубернатор ґраф Румянцев „въ 765 году сентября мѣсяца" дав пропозицію малоросійській колеґії, щоб вона подбала послати комісарів, котрі- би „расположеніе имѣли по кварталамъ года суммы съ числа хатъ, съ которыхъ, по соображенію расходовъ, доводится взыскивать со всякого квартала 25 коп., а въ годъ рубль"; з повітів та округів побирати без всякого опусту з атаманів та курінних, а з власницьких — з самого власника або його управителя; збори сї „не мѣшать отнюдь въ персональныя взысканія, а отдавать, взыскивать и уравнивать иногда по имуществамъ и состоянію владѣльца". Сей не зовсїм ясний вираз треба мабуть розуміти так: не вважати сї збори за чисто поголовні, а для одних їх зменшувати, для других підвисшувати, зрівнюючи відповідно до маєткового стану власника. Приймати сї збори негайно; хто бажає внести гроші наперед — приймати їх. „Провіанта въ натурѣ и фуража... впредь требовано не будетъ". На видатки по збиранню, на папір, ляк, свічки й инше збирати по 2 коп. з рубля. Таким чином в дїйсности се було заведеннє подушного податку в рублевім розмірі, без усякої дальшої ріжницї. В „Экстрактї" зараз після викладу про сей рублевий податок іде мова про переміни, викликані указом з 3 мая 1783 року; сї переміни викладають ся цїлком згідно з змістом сього указу, а се свідчить, що порядок і розміри оподаткования не міняли ся на Українї до 1783 року. До 1765 року мешканцї України приставляли в натурі утриманнє для полків, що стояли на її території.

Податки з мешканців Слобідської ґубернії встановлено височайшою конфірмацією; сї податки проголошено в інструкції ґубернаторови Слобідської ґубернії з 6 червня 1765 р. Ся інструкція заводить таку ріжницю: податок „съ казенныхъ войсковыхъ слободскихъ обывателей, которые пользуются куреніемъ и продажею вина по 95 коп., а въ запрещенныхъ (sic) по 85 коп., съ подданыхъ же владѣльческихъ черкасъ, состоящихъ въ бѣлгородской, воронежской, казанской и астраханской губерніяхъ по 60 коп." „Обывателями казенныхъ войсковыхъ слободъ" названо давнїйших козаків, як се видко з доклада сенаторів князя Шаховскаго, Панїна і Олсуфева з 20 мая 1765 року. „Піддані" тільки визначених ґуберній показані через те, що на підставі інструкції мешканцї московських ґуберній не мали права переселяти ся в Слобідську ґубернію й „избывать великороссійскихъ окладовъ"; коли б вони туди

являли ся, з ними треба було поводити ся по указам як з втїкачами.

В маю 1783 року дано цїлий ряд указів, що доторкали ся ріжних державних доходів. Тодї ж було заведено нове оподаткованнє й на Українї (з Слобідською ґубернїєю), Білорусії, Ризькій, Ревельській і Виборській ґубернїях. Для всїх сих місцевостей, що доти вважали ся за упривилейовані, встановлено податки: загальний подушний податок, рівний з тим, що істнував тодї в Московщинї, податок з посадських мешканців, що істнував в Московщинї з 1724 року, оброчний збор — для державних селян в розмірі, що істнував в 1762 року, і для купецтва в розмірі, встановленому в 1775 роцї.

Спеціяльним указом з 10 цвітня 1786 р. українських селян, що відбували панщину на духовних власників, відібрано в державну управу й оподатковано, опріч подушного збору, ще рублевим.

23 червня 1794 р. збільшено подушний збор з селян в ґубернїях московських та сибірських. В ґубернїях українських подушний податок лишив ся той самий, але кожду „душу“ обовязано доставляти певну скількість збіжа.

На стор. 138—139 наведено таблицю, з котрої видко, які суми держава побирала з ріжних ґруп підданих. До Українців знаходимо там такі данї:

Поступало з Українців подушних та оброчних зборів в тисячах рублїв:

1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773
451	451	451	486	486	нема відом.	480	480	480	486

Для років від 1774 до 1780 нема відомостей, а далї маємо:

1781	1782	1783	1784	1785	1786
433	451	459	602	583	701

Сї таблицї добре ілюструють зріст оподаткования української людности на користь Росийської держави. Протягом часу від 1764—1786 року, себ-то за 22 роки податок майже вдвоє збільшив ся.

В дальших нарисах книжки нїчого спеціяльно цїкавого для нас не знаходимо. *М. Залїзняк.*

Проф. И. П. Филевичъ — Изъ исторіи Карпатской Руси. Очерки галицко-русской жизни съ 1772 г. (1848—1866). Варшава, 1907, ст. 162.

Праця проф. І. Филевича для історика галицької України нїчим не цїкава. Все те, про що говорить автор, знаємо ми докладнїйше із давних праць Ф. Свистуна, Б. Лозїньского, С. Шніра-Пепловского, Ів. Франка, Ів. Заневича й ин.; про цїлий ряд найновійших розвідок

і матеріялів, виданих ріжними авторами (К. Студинський, Іл. Свєнціцкий, Ів. Левицький, М. Тершаковець й ин.) вже підчас самого друку „Очерків“ проф. Филевича (свою працю друкував автор мікроскопійними дозами у „Варшавск-их Университетск-их Извѣстія-х“ протягом 6 літ, у рр. 1902—1907!) уже й не згадуємо. А як раз сї нові матеріяли не тільки що відкривають перед нами цїлий ряд нових, незнаних до тепер, хоч першорядного нераз значіння, фактів і подій, але в неодному перевертають до гори дном наше дотеперішне знанне й розумінне сеї партії української історії. Не інтересна для нас згадана праця також з ідейного боку. Своєю концепцією галицько-української історії XVIII—XIX вв. проф. Филевич не ріжнить ся в нічім від галицько-москвофільського історика сього періоду проф. Свистуна, на якім врештою головно опер свої „Очерки“[1]).

З важнійших фактичних похибок замітимо отсї: 1) „Терминъ „окремішность“, въ томъ смыслѣ, въ какомъ употребляютъ его нынѣшніе представители „україньско-руськой“ теоріи“ появив ся перший раз *не* „на страницахъ „Р. Дневника“, як каже проф. Филевич (ст. 106), але значно скорше; вже в першій науковій розвідцї про українську мову Ів. Могильницького з 1822 р., яку в ширшій редакції (а не в перекладі тільки, як каже автор на ст. 25) надруковано в 1829 р., галицько-український граматик боронить окремішности української мови супроти польської й російської вовсїм „въ томъ смыслѣ“, в якім боронять її й „нынѣшніе представители“ згаданої „україньско-руськой“ теорії[2]); української окремішности боронив дальше у 1820-тих рр. другий галицько-український фільольоґ др. Ів. Лаврівський, боронив М. Шашкевич, Й. Лозинський, Й. Левицький й ин.[3]); заманїфестувала її зовсїм рішучо перша українська полїтична орґанїзація „Головна Руська Рада“, проклямувала також перша українська часопись „Галицька Зоря“ в 1848 р., що появила ся чверть року скорше, як „Р. Дневник“ (орґан ґрупи людий т. зв. „gente Ukraini, natione Poloni“)[4]) і т. д. 2) Зовсїм хибно вважає проф. Филевич згадану висше ґрупу людий т. зв. „gente Ukraini, natione Poloni“, які для поборювання українського руху в Галичинї з'орґанїзували ся були в 1848 р. в окреме полїтичне товариство

---

[1]) Пор. Ф. Свистунъ, Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. Т. I—II. Львів, 1895—96. Ст. 350+741+(2).

[2]) Пор. М. Тершаковець, Галицько-руське лїтературне відродженне. У Львові, 1908. Ст. 9—11.

[3]) ibid. ст. 11—14. 35—51, 58—112.

[4]) „Мы Русини Галицки належимо до великого руского народу, котрый ôднимъ говоритъ языкомъ и 15 мілѣонôвъ выноситъ, зъ котрого пôлтретя мілѣона землю Галицку замешкує“ (Манїфест до українського народа „Головної Руської Ради“ з дн. 10 мая 1848 р. — Зоря Галицка, 1848, ч. 1).

„Руський Собор“ з періодичним орґаном „Руським Дневником“, за прототип нинїшнього галицького українства (ст. 81—82). Як показують найновійші історичні досліди, вже при кінці XVIII ст. можна у складі ґалицько-української суспільности замітити виразні контури трьох ґруп з окремими національно-культурними й соціяльно-полїтичними світоглядами: народньо-демократичну (сю ґрупу треба вважати головним прототипом нинїшнього українського демократичного руху в Галичинї), схолястично-аристократичну (= прототип нинїшньої москвофільської партії між австрійськими Українцями) і польонофільську („gente Ukraini, natione Poloni“) з ріжними соціяльно-полїтичними відтїнками (в її власнѐ рамени з'орґанізовано в 1848 р. „Руський Собор“ з полїтичним орґаном „Руський Дневник“). На протязї 1-ої пол. XIX ст. контури сї ставали чим раз виразнїйшими, а в 1848—49 рр. наступила вже між двома першими (сконсолїдованими в політ. орґанізації „Головна Руська Рада“) і останньою (за якою стояла цїла польська суспільність) формальна баталїя (пригадаємо пр. справу подїлу Галичини). Коли-ж з одного боку — Поляки здобули в Галичинї (головно заходами ґр. А. Ґолуховского) повну полїтичну перевагу над Українцями, з другого — польсько-українські відносини в краю стали прибирати чим раз острійші форми, тодї тип людий „gente Ukraini, natione Poloni“ втратив своє дотеперішнє практичне значіннє й уступив з арени полїтичного житя у Галичинї. Останнїй визначнїйший репрезентант сеї ґрупи — Пл. Костецький помер забутий перед роком у Львові. 3) Невірно представляє автор справу уступлення проф. Лодія з львівського унїверситету; що „колесо галицкой жизни очень скоро круто повернулось опять въ сторону неблагопріятную для Руси“ (бесїда йде про 1800—30 рр.), се правда; одначе причиною того, що проф. Лодій перейшов зі Львова до Петербурга, не було згадане „колесо гал. жизни“, а кориснїйші пропозиції російського уряду, який у 1803 р. візвав офіціяльно перейти до Петербурга крім проф. Лодія (Львів) також проф. Балудянського (Будапешт), проф. Кукольника (Краків) й ин.[1]; мотиви, які викликали еміґрацію до Росії наших учених у поч. XIX ст., були в значній мірі ідентичні з мотивами, якими кермували ся наші духовники, еміґруючи до Росії (Холмщини) у 1870-тих рр. 4) „Волненія въ Цуциловѣ“ не „объясняются повидимому тѣмъ, что тамошній священникъ, natione Polonus, не пользовался довѣріемъ крестьянъ“ (ст. 112), а зовсім чим иншим[2]); священник не відіграв тут нїякої ролї, а документи, на які покликуєть

---

[1]) Пор. И. С. Свѣнцицкій, Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. С.-Петербург, 1906, ст. 26—30.

[2]) Пор. Ів. Кревецький, Цуцилівська трівога в 1848 р. Львів, 1906, ст. 34.

ся автор [1]), належать не до Цуцилова, а до якогось неназваного близше села Г., в якім зрештою до ніяких розрухів не прийшло. Про Цуцилів нема в них найменшої згадки — і т. д. і т. д.

Ів. Кревецький.

Письма Тургенева къ Марко Вовчку („Минувшіе Годы", 1908).

Б. А. Маркович видрукував листи Турґенева до своєї матери М. А. Марковички (Марко Вовчок). Листи сї дуже цікаві для біоґрафа Марка Вовчка, бо дають змогу розвіяти не одну з тих сумних леґенд, що згромадили ся, не знати на якій підставі, коло особи сього письменника. Перш за все, розуміеть ся, вони дають змогу кождому упевнити ся, які відносини були між Турґеневим та Марковичкою. Се не секрет, що не в літературі, але приватно в громадянстві прийняла ся звідкілясь гадка, ніби Марковичка покинула старого (?), нецікавого мужа і жила з Турґеневим. Та навіть і в літературі про се можна знайти натякання: в своїх, жалю достойних „Споминах про Марка Вовчка" („Рідний Край", 1909, ч. 1, стор. 10) Ганна Барвінок недвозначно говорить: „Багато мала Марковичка добрих приятелів; а дружину свою красну, спасителя її (?!), дорогу квітку нашу, — одчалила. Потім Маркович вернув ся (очевидно з Петербурґу. В. Д.) до Чернигова, а вона з Тургеневим поїхали до Парижа". Отже видруковані листи одразу дають добру одсїч нещасливо балакучій авторцї: Опанас Маркович зовсїм з Петербурґа не поїхав до Чернигова, але хоч і не разом з жінкою та Турґеневим, а місяць пізнійше поїхав за кордон і сидїв там більш року (од мая 1859 принаймнї до кінця червня 1860 року — як видно з тих же листів). Турґенев жив в Парижі, а Марковичка з мужем, або й сама, то в Дрезднї, то в Остенде, то в Гайдельберзї, то в Швальбаху. Пробувши кілька місяців в Парижі, поїхала в Рим, Неаполь. Тим часом Турґенев поїхав в Росію. Вони раз-два до року десь бачили ся кілька день, а більш того, що листували. Турґеневу Марковичка подобала ся, він нею опікував ся 3 роки (1859—1862), в Росії виконував всякі доручення (розмови з редакторами і пересилка грошей), але відносини між ними, як видно з усього, не переходили границь доброї приязни. Турґенев сам до неї пише (22/V 1861): „что я вамъ преданъ — это несомнѣнно; но кромѣ этого чувства, во мнѣ есть другое, довольно странное, которое иногда заставляетъ меня желать Васъ имѣть возлѣ себя... Когда мнѣ приходятъ въ голову наши тогдашнія бесѣды — я не могу не сознаться, что Вы престранное существо — и что Васъ разобрать

[1]) Пор. Житє і Слово, V, ст. 368—372.

очень трудно. По крайней мѣрѣ мнѣ до сихъ поръ не ясно, какъ понять все то, что было, подъ какую рубрику все это отнесть? При свиданіи я Вамъ сообщу, на какомъ предположеніи я остановился — какъ на самомъ вѣроятномъ — хотя мало лестномъ для меня" [1]). Отже аналїза відносин між ним і Марковичкою доводить його до „мало лестнаго" для нього висновку — попросту кажучи, що се скоріш відносини доньки до батька, бо Турґеневу тодї було вже цїлих 50 лїт, а донцї його було 18 лїт, отже мало чим була молодша од Марковички, що мала тодї тільки 25 лїт. Бачимо з тих же листів, що один раз Турґенев додає: „жму Вамъ руку и дѣлаю еще что-то, на что Вы, бывало, никогда не отвѣчали", тоб то, що він позволяв собі часом деяку фамілярність (цїлування руки), на яку, як сам признаєть ся, Марковичка не реаґувала з свого боку. В иншому знов листї додає: „Цѣлую Васъ — „во уста сахарныя" — на бумагѣ это Васъ не разсердитъ". Се все найгірше, що можна добачити в відносинах між Марковичкою і Турґеневим — отже як бачимо далеко ще до того, що покинула, мовляв, чоловіка і повіялась за Турґеневим. Але коли б кому не вистарчило листів Турґенева для висвітлення їх відносин, коли б хто запідозрів, що або Турґенев був дуже хитрий чоловік та не все писав, або не всї листи його видруковано, то на се маємо ще й стороннього свідка, приятеля Турґенева і доброго знайомого Марковички, Анненкова, який багато пізнїйше (року 1885) ось що про Турґенева і Марковичку пише: „Онъ былъ съ ней въ то время въ самыхъ пріятельскихъ отношеніяхъ... Марко Вовчокъ былъ тогда въ апогеѣ своей славы за свои граціозныя и трогательныя повѣсти изъ крѣпостного быта... Съ тѣхъ поръ завязались у нихъ тѣ задушевныя отношенія, свидѣтельствомъ которыхъ служитъ его переписка, и которыя длились до той минуты, когда Тургеневъ открылъ въ Маркѣ Вовчкѣ наивную способность поглощать благодѣянія, какъ нѣчто ей должное, и требовать новыхъ, не обращая вниманія на свои права на нихъ" (Вѣстникъ Европы). А що взагалї Марковичка була натура неприступна і вразлива на всякий про неї поговір, про се дають чимало матеріялу листи Марковички, ще не видруковані, з яких знати, що до неї доходили в Росії всякі чутки, цїлком фантастичні і не знати ким вигадані.

Крім висвітлення відносин Турґенева до Марковички, листи Турґенева дають ще й инший цікавий матеріял для змалювання відносин Українцїв до Марковички і Турґенева до українства. Можна доглядїти, що Тургенев підсміхаєть ся, але більш добродушно, з Українцїв: „мнѣ дали 4 №№ „Основи", изъ которыхъ я могъ заключить, что выше мало-

[1]) Курсив мій. В. Д.

россійскаго племени нѣтъ ничего въ мірѣ — и что въ особенности мы, великороссы, дрянь и ничтожество. А мы, великороссы, поглаживаемъ себѣ бороду, посмѣиваемся и думаемъ: пускай дѣти тѣшатся, пока еще молоды. Выростутъ — поумнѣютъ (в листї, стор. 31, помилка: подумаютъ. В. Д.). А теперь они еще отъ собственныхъ словъ пьянѣютъ. И журналъ у нихъ на такой славной бумагѣ — и Шевченко такой великій поэтъ... Тѣшьтесь, тѣшьтесь, милыя дѣти!" Згадує, що в Петербурзї часто бачить ся з Шевченком, а 10/VII 1859 пише: „Я радъ за Шевченко, что онъ уѣхалъ въ Украйну; я думаю, тамъ ему будетъ лучше", а 6/I 1860 згадує про нього: „онъ, говорятъ, написалъ какую-то неудачную (?! В. Д.) поэму". Про Українцїв уперто говорить „Господа Хохлы", про якогось Ковбасина — „хохленокъ", а в иншому місцї пише: „Здѣсь (в Баденї) я встрѣтился съ однимъ малороссомъ, который радъ насъ русскихъ зубами разорвать — и отъ Поляковъ въ восторгѣ... Вотъ Вы бы порадовались" (стр. 26). Остання фраза на адресу Марковички тому, що вона взагалї приятелювала з Поляками заграницею (особливо Желеховским) і Турґенев нераз її допікає: „И долго ли Вы будете возиться съ Поляками?" (стр. 85), „Не предавайтесь слишкомъ вліянію польскаго элемента!" Цїкаво, що Турґенев уважає Марковичку за Українку. Посилаючи до неї якогось Чеха, Фріча, він додає в листї, що з ним треба говорити по французьки або по „малороссійски": „Говорятъ Вашъ языкъ очень близокъ къ чешскому" (стр. 97).

Нарештї треба згадати про відносини Українцїв до Марковички (по листах Турґенева). Ось що читаємо в листї з Парижа від 21/VI 1859 (тоб то через місяць як Марковичка приїхала заграницю): „Самое утѣшительное (извѣстіе) то, что Вы теперь съ Вашимъ мужемъ. И такъ Кулишъ поѣхалъ съ женою по Волгѣ на Кавказъ. Вотъ-те разъ! Это не въ рифму сказано, а отъ изумленія. Впрочемъ — дѣло это онъ сдѣлалъ хорошо (в листї неправдиво стоїть: они сдѣлали хорошее. В. Д.) — дай Богъ ему всякихъ успѣховъ". В поясненнє до сього мушу додати, що Кулїш тодї „пломенів" до Марковички і поскакав слїдом за нею заграницю, а свойому вірному „джурі", Каменецькому, писав з дороги, що не вернеть ся ранїш року: у нього болить душа і т. и... Але справа повернула ся так, що не через рік, а через кілька днїв Кукїш почимчикував „восвояси" до Петербурга, бо звернув ся до Марковички в недвозначною пропозицією і дістав належиту відповідь. Тодї миттю повернув голоблї, прилетів в Петербург, забрав жінку і поїхав з нею в tournée по Волзї, на Кавказ і т. и... Турґенев знав про відносини Кулїша до Марковички, тим то він, прочувши про скорий одїзд його в Росію, і додає: „вотъ тѐ разъ!" Та й на иншому місцї (в першому листї свойому, від 22/V 1859) говорить: „Я во всемъ этомъ принимаю живѣйшее учас-

тіе, потому что я Васъ искренно полюбилъ; не такъ какъ *К.*, но не менше сильно, хотя совсѣмъ (се слово в друкованім листї чомусь опущене. В. Д.) въ другомъ родѣ". До сих згадок можна додати ще кілька — дуже цінних, в листї Тургенева від 18/30 червня 1859, в листї, котрого (єдиного) д. Б. Маркович чомусь не видрукував в „Минувших Годах". Подаю його тут (з деякими скороченнями, як у мене він скопійований):

Виши 30/18 іюня 1859.

...Письмо... порадовало меня: Вы читаете, гуляете, учитесь — и вѣроятно работаете. Все это очень хорошо и похвально. Извѣстія изъ Россіи не совсѣмъ веселы, но что же дѣлать? Этому горю пособить нельзя. Впрочемъ успокойтесь: *Ш.* (Шевченко. В. Д.) не повѣсится, Кул. (Куліш. В. Д.) не застрѣлится, Кост(омаров. В. Д.) — можетъ быть бросится въ воду, но, повторяю, что же дѣлать? Онъ жилъ Вами и для Васъ: Вы теперь далеко — жизнь пошла сѣрая, плоская, мелкая, скучная; онъ не изъ такихъ людей, которые умѣютъ обмануть свой душевный голодъ, наполняя себя какой-нибудь посторонней пищей... Остается надѣяться, что онъ одумается передъ прыжкомъ... Молодость — дѣйствительно прекрасная вещь. Вы это должны по себѣ знать — Вы молоды. Самая Ваша тоска, Ваша задумчивость, Ваша скука — молоды. Мы, напримѣръ, съ Вами во многомъ сходимся. Одна только бѣда: Вы молоды, а я старъ. Вы еще вносите новыя суммы, а я ужъ подвожу итоги. Я не жалуюсь на это: всему свой чередъ: „Благословенъ и тьмы приходъ!" Я все это только къ тому сказалъ, что мнѣ весело думать, что Вамъ еще много остается впереди; дай Богъ, чтобы Вы вполнѣ воспользовались собственной жизнью! Не многимъ это удается.

Вы еще не посѣщали Саксонской Швейцаріи? Обходите-ка ее пѣшкомъ съ Афанасіемъ Васильевичемъ. Вы, говорятъ, мастерица ходить.

Переводъ „Институтки" подвигается медленно, но подвигается; черезъ 2—3 недѣли я Вамъ его вышлю...

Кланяюсь Вашему мужу, Рейхелямъ, m—lle Рутценъ, цѣлую Богдана и крѣпко жму Вамъ руку.

Преданный Вамъ Ив. Тургеневъ".

Сей лист писаний раніш (18/VI), ніж той (21/VI), де Турґенев додає на адресу Куліша: „вотъ-те разъ!" Отже за той час (між 1 і 2 листами) Куліш успів звитати ся в Дрезден (де тоді жила Марковичка) і зникнути з нього в напрямі Росії. Що ж до Шевченка („Шевченко не повѣсится"), то і він, як і Куліш, і Костомаровъ і ще де-хто, був не байдужий до Марковички, але як сама вона пізніш нераз говорила близким людям, Шевченко був єдиний, що любив її чисто, справді як доню, і память про нього остала ся для Марковички святою. Тим часом про

усїх инших тих, що „курили фіміям“, а особливо Кулїша згадувала вона з відразою. І рішучо мушу запротестувати на сьому місцї проти нікчемної балаканини Ганни Барвінок (в згаданому вже ч. 1 „Рідного краю“ за р. 1909) нїби то „Шевченко розчарував ся в Вовчку і хоч присвятив був її свої вірші, та потім стукав кулаком по столї й казав: „Я їй, я їй роскажу!“...

Не буду винотовувати з листів Турґенева инших, другорядних біоґрафічних подробиць, напр. про матеріальні засоби Марковички, що все не дають спокою деяким її біоґрафам: вона, мовляв, заграницею бавить ся, а чоловік її останнї гроші оддає... Зрештою, коли тепер листи свідчать, що більш року чоловік сам сидїв з жінкою заграницею, то принаймнї про роки 1859—1860 можуть біоґрафи бути спокійні. Тільки додам для їхньої цїкавости, що Марковичка за пів року 1859 і цїлий 1860 прожила більш 30.000 франків! А чоловік тодї й не служив нїде і сам жив на гроші, зароблені жінкою з лїтературної працї...

Нарештї зазначу деякі помилки та недостачі в видрукованих листах. Отже: стор. 73, ряд. 6: Богданъ — мусить бути: Богдась; стор. 75 після рядка 2 опущено: „Въ Тарентѣ воздухъ чудесный. Я пока пишу Вамъ въ Johannsgalle“; стор. 75, ряд. 16: Богдана — треба: Богданка; ibid., ряд. 17: недолго — треба: недѣлю; стор. 76, 7 знизу: между Кельномъ и границей — треба: между Ковномъ и границей; стор. 77, 18 знизу, після: „Но гдѣ Вы будете!“ треба: „Въ Аахенѣ, на Ост-Пейдѣ (?)“; стор. 84, 17 знизу: „Преданный Вамъ“ — треба: „a ja, jak Boga kocham, jestem преданный Вамъ“; ibid., 4 рядки вище, після „но вразумительно“ — має бути: „Да ставьте, пожалуйста, число и не пишите на клочкахъ слѣдующаго вида“ (тут Турґенев намалював щось нїби лопата); стор. 89, 3 ряд.: а я сегодня же — треба: и сегодня же я; ibid., ряд. 17—18: „съ Вашими... милѣйшими пріятелями“ — треба: „Вашихъ... милѣйшихъ пріятелей“; стор. 93, ряд. 11: „это касается до“ — треба: „что касается“; ibid., ряд. 5: „смотрѣлъ бы“ — треба: „смотрѣлъ бы болѣе“; стор. 95, ряд. 15: „Вашъ теперь“ — треба: „Вамъ теперь“; ibid., 2 знизу: „Что“ — треба: „Это“; стор. 96, 13 знизу: „на баррикадѣ“ — треба: „на баррикадахъ“.

В. Доманицький.

Кубанскій Сборникъ. 1909 годъ. Труды кубанскаго Областного Статистическаго Комитета, подъ редакціею Л. Т. Соколова. Томъ XIV. Катеринодар, 1908, ст. 500+64+10 цинкоґрафій на окремихъ листах, ц. 2 карб.

Починаючи з 1875 року Кубанська краєва рада („Правленіе“) стала видавати так звані „Памятні книжки“, де містились ріжні відо-

мости інформаційного характеру, а також подекуди оріґінальні праці ширшого значіння. Видавши 8 таких книжок, Рада передала сю справу заснованому в 1879 р. кубанському краєвому Статистичному Комітетови, який і став відтоді видавати свої праці під фірмою „Кубанських Збірників". З початку „Збірники" видавались спорадично: I том вийшов р. 1883, II — р. 1891, а III — р. 1895, себ то за 12 років вийшло всього 3 томи. Але починаючи з 1898 року „Збірники" стали з'являтись періодично що року, й тепер перед нами вже лежить чотирнадцятий том „Трудів" комітету.

Сей том, безперечно, належить до найбільше інтересних і цінних праць, виданих комітетом за ввесь час свого істновання. Такий характер надає йому, головним чином, стаття „Про становище краю й війська за 1907 рік", яка звляєть ся витягом із звідомлення начальника краю й наказного отамана кубанського козачого війська. Досї, як у „Памятних книжках", так і в „Збірника" раз-у-раз з'являлись статї про становище кубанського краю, але описували вони здебільшого тільки одну якунебудь сторону краєвого житя. До таких статей належить праця д. Блюдова про народню освіту на Кубани в „Пам. кн." за 1875 р., стаття д. Серафимовича про продукційні сили колишньої Чорноморії („Пам. кн." за 1876 р.), д. Лївена — про Псекупські мінеральні води й д. Феліцина — про кубанський камяний вуголь („Пам. кн." за 1877 р.), Ф. А. Щербина — про тютюноводство на Кубани („Куб. Сб." за 1891 р.), К. Т. Живило — про бжільництво на Кубани („Куб. Сб." за 1898 р.) і багато инших. До сеї катеґорії треба віднести й статю М. В. Орлова („Кубанская область въ экономическомъ, торговомъ, промышленномъ, учебномъ и т. д. теперь и 25 лѣтъ тому назадъ"), уміщену в VI томі „Куб. Сб." за 1900 р. Ся стаття, хоча й претендує на ширше значіннє, але через свої невеликі розміри (11 сторінок) і через аритметичне відношеннє автора до своєї теми вона на таке значіннє безперечно не заслугує.

Лише тепер, з опублїкуваннєм у сїм томі названої статї, почасти заповнено прогалину, що досї перекопувала шлях публїкаціям кубанського Статистичного Комітету до ширших читаючих верств. Кажемо „почасти", бо, поминаючи загальні, так би мовити, орґанічні хиби російської статистики, яких, розуміється, не уникнуло й се виданнє, ми тут знаходимо ще й хибу специфічну, властиву тільки орґанам тенденційної, а не наукової статистики, як нпр., центральному стат. комітетови міністерства внутр. справ і т. и. Власне, маємо тут на увазї абсолютно немотивовану й цілком ненаукову систему, якої додержували автори „Збірника" при групованню людности кубанського краю по племенних ознаках. Для другорядних національностей етноґрафічний прінціп цілком додержано: маємо рубрики „кавказьких гірцїв", „Вірмен", „Грузин",

„Нїмцїв“, „Поляків“, „Євреїв“, „Калмиків“, „Татар“ та инших. Але для корінної людности краю кубанські статистики не знайшли иншої кляси-фікаційної ознаки, як „русскіе“.

Такий „маневр“ майже цїлком обезцїнює самі по собі дуже цїкаві статистичні відомости, наведені в сїм томі. Ще в тих віддїлах, про які відомо, що там українська людність становить абсолютну більшість (Єйський, Темрюкський, Катеринодарський і почасти Кавказький), статистикою комітету так-сяк можна користуватись. Але що за вжиток можна зробити з даних кубанської офіціяльної статистики там, де читач хоче собі уяснити національно-економічну фізіономію таких віддїлів, як Майкопський, Баталпашинський та Лабинський, де національний склад людности дуже рябий і ріжноманїтний? Тут принятє клясифікації „Збірника“ може тільки затемнити, а не вияснити питаннє.

Ся дуже прикра й головно — неминуча хиба, повторяємо, значно обезцїнює матеріал, наведений у згаданих „витягах“, але, одначе, не анулює його. Відомости про релїґію, землї, лїси, шляхи, капітали, прибутки й видатки, про народню освіту, моральність, народнє здоровлє, хлїборобство, огородництво й баштанництво, про сїножати, тютюноводство, виноградарство й виноробство, садівництво, бжільництво, рибальство, про соляний промисл, гірничий промисл, звіроловство, скотарство, коневодство, про завідську промисловість і торговлю — уміщені й докладно освітлені тут, напевне станутъ у великій пригодї всякому, хто схоче близше познайомитись з господарсько-економічною структурою Кубани. Немалу користь можуть також принести сї відомости всї дослїдникам економіки України, бо для останньої Кубань являєть ся одною з найважнїйших складових частин.

Опріч солїдно укладеного д. Шамраєм біблїоґрафічного показчика лїтератури про кубанський край (зазначено також українські жерела), в сїм томі уміщено розвідки дд. Ламонова, Короленка, Кіяшка й Живила з поля історичного — переважно про давнїйшу й близшу минувшість кубанських козаків. Не будучи, одначе, фаховим істориком, обмежуюсь лише згадкою про сї статї, не входячи в докладнїйшу їх оцїнку.

М. Гехтер.

Статистико-экономическій обзоръ Херсонской губерніи за 1905 годъ. Годъ девятнадцатый. Составленъ Статистическимъ Отдѣленіемъ при Херсонской Губернской Земской Управѣ. Изданіе Херсонской Губернской Земской Управы. Херсон, 1908, ст. 278+256.

З приводу анальоґічного видання херсонського земства за 1904 рік ми вже колись мали нагоду говорити на сторінках „Л.-Н. Вістника“.

Значної ріжниці в загальнім характері сих двох видань не має, але вате в окремих подробицях останній огляд вигідно відріжняеть ся від попереднього. Перш за все, огляд 1905 року значно повнійший числом рубрик і кількістю описаних у ньому галузей житя губернії. Далї, ті галузи, які було описано й обчислено в попередніх оглядах, тут освітлено значно повніше й детальніше. Нарештї, огляд за 1905 рік спізнив ся не на чотири, а тільки на три роки, а се також є немалим плюсом.

З нових рубрик сього огляду зазначимо статистику людности Херсонщини за 1905 рік (ст. 14—41 і 17—67), нові відомости про врожай і про засїви (ст. 78 і 91), відомости про казенні лїси (ст. 113), про оцетові заводи (ст. 106), про кредит під рухомі добра й векслї (ст. 187) і про шкільні щадничі каси (ст. 201). Особливу цікавість представляють дані про людність і їх ґруповання на стани, національности то-що. З рубрик, описаннє й обчисленнє яких значно поширено в сьому огляді, зазначимо ціни на робочі руки, яким присвячено 12 сторінок замісць 2 у попередньому огляді. Поширено також віддїл промисловости.

Загалом виданнє справляє найприємнійше враженнє, й особам, що працювали коло сієї справи, треба побажати енерґії й сил для дальшої працї на вибранім ними кориснім і потрібнім полї. Що-ж до загального значіння сього видання, то для оцїнки його досить буде сказати, що коли-б усі українські ґубернії мали такі видання, то справа статистично-економічного дослїдження України стала-б на цїлком певний шлях. Сим сказано все. *М. Гехтер.*

П. В. Ивановъ — Жизнь и повѣрія крестьянъ Купянскаго уѣзда, Харьковской губерніи (Сборникъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества. Т. XVII). Харків, 1907, ст. 216+X.

Заслужений уже не мало для української етноґрафії д. П. Іванів випустив тепер нову працю, яка справедливо збільшить знов його заслуги на сїм поли. Як одначе вони не легко йому дістають ся, видно з дати, поставленої під передмовою: 15 січня, 1891 р. Значить, тодї була вже готова до друку опублїкована тепер праця і стілько лїт мусїла чекати на свій вихід і то в Росії, де є спеціяльне товариство для етноґрафічних студій зількома філїями і орґанами, де кождий університет має свої наукові орґани, де в кождій ґубернії є всякі наукові комісії, що мають змогу в своїх публїкаціях друкувати також етноґрафічні матеріяли! Не дужеж завидне положенє українських етноґрафів у Росії!

Отся праця д. П. Іванова се народнїй календар, що складаєть ся з двох частин, дуже не однакових обємом. У першій частинї наводить автор віруваня, привязані до поодиноких днїв у тижни, при чім замітна

річ, що більша їх частина персоніфікуеть ся (неділя, понеділок, середа, пятниця). При сім подає також д. Іванов сказаніє о 12-ти пятницях і божий лист, але не в українськім оріґіналї. У другій обємистій частині подані знов віруваня, привязані до визначнійших свят у цілім роцї; починаєть ся рік різдвяним циклем — докладнійше: днем св. Спірідона, що припадає на 12 грудня ст. ст. Між віруваня обох частин вплїтає автор також оповіданя (головно леґенди та демонольоґія), що стоять у звязи з якоюсь датою, та пісні. Що до сього, то тут можна мати ріжний погляд на таке перемішуванє в кождім ряді неоднакових матеріялів. На мою думку їх треба би відділювати від себе в окремі збірки, через що вони набирають більшої суцільности і улекшують дослідникам детальні студиї. Д. Іванов поступив інакше і хоч не дуже щасливо, то над сим, як невідкличним уже фактом, шкода довше спиняти ся.

Що до пісень, то д. Іванов подає у своїй збірці ось які:

Дві пяницькі пісні (ст. 19—20): одну про молодицю, що працювала в тижни коло пшениції, аби в неділю її пропити; другу про кумів, що напивали ся ввесь тиждень. Обі пісні відомі вже давно з ріжних збірників і що до повноти та краси не дуже особливі.

З нагоди різдвяного циклю подає автор 29 різдвяних вірш, 32 колядки і 13 щедрівок. З віршами ходять лише дїтваки по хатах, у день, і виголошують їх, поздоровляючи господарів хати з святами. Колядувати і щедрувати ходять старші і звичайно вечером. Між віршами бувають найкрасші і найцїннійші ті, що носять гумористичний характер, але їх зовсім мало. Колядки не визначають ся також нічим особливим, а при тім зачислені до них і не колядки, прим. ч. 16 (стор. 47) — се властиво дїточа забавка, якої походженє вправдї старе, але чуже; ч. 20 (ст. 47—48) се російська історична пісня; до ч. 24 (ст. 50) — про хрещенє Христа та вибиранє йому імен: Ілї, Петра, Ісуса — дочіплені деякі стрічки і перша строфка пісні: О хто-хто Николая любить; ч. 31. не колядка, але вірша, в якій приходить також мотив:

Як ця рибка вострипнетця,
Тодї мій син воздвижеть ся.

Риба ожила і Христос воскрес. Ч. 32 зложене з духовної і різдвяної вірші. Крім того вмішані в збірку й церковні колядки, як: ч. 26: Нова радость стала; ч. 27: Видить Бог, видить Сотворитель; ч. 28: Предвічний пред лїти родив ся.

При великодни наведені великодні вірші, числом 10, але між ними фіґурують також великопістні пісні, співані й у нас.

Дальше з пісень ідуть веснянки (числом 79), пісні „во время молотьбы“ (се очевидно помилка, бо їх співають полїльники) разом 20, пісні косарські (разом 33), пісні купальні (разом 19), обжинкові (ра-

вом 18). Між усіми тими ґрупами є такі пісні, що зовсім туди не належать і д. Іванов наводить їх мабуть лише тому, що так йому подано, чи вказано, не вдаючись у критику вказівок. Особливо багато таких пісень між веснянками, між які вчислено й коломийки, любовні пісні, побутові, рекрутські, гумористичні, а навіть одну кріптаційного характеру, сильно двозначну (ч. 10, стор. 114), і напевно не веснянку. Багато між ними також російських пісень, а бодай зрусифікованих; а на вечерницях то вже майже не чути иншої пісні як російську! Га щож, треба мати особливий ґуст, щоби чудові українські пісні вимінювати за такі погані фабричні російські!

Інтересні деякі леґенди, наведені д. Івановом, прим. леґенда про св. Спірідона і його боротьбу з відьмами (ст. 21—22); про св. Касяна, що представлений як ѓоѓо у противенстві до св. Николая, звичайного чорнороба (ст. 75); про 40 святих, що били кулаками мужика, який сіяв горох 9 марта, (день присвячений 40 мученикам, ст. 81); про ангела, що мусів як слуга покутувати на земли за те, що не взяв душі в бідної вдови (ст. 94—96), яка зрештою не вяжеть ся нічим із великоднем, при якім наведена; про Козму і Дамяна (ст. 177—8), як то жінка (коваля) Козми хотіла спокусити його челядника Дамяна, а коли їй не вдалось, як вона перекинула ся в змію і зажадала видачі Дамяна, але ковалї не дали себе здурити, лише зловивши її, убили, спалили, а порох по поли розсїяли; є й кілька леґенд про св. Николая.

Звичаї також інтересні і анальоґічні до галицьких у богатьох випадках; я не буду одначе над ними задержувати ся, бо тут треба би запускати ся занадто в подробиці. Зазначу лише два з них, і з того перший більше як куріоз. Під 11 маєм значить ся по календарях: „Обновленіе Цареграда". Купянські мужики перезернули се в „царя граду" і святкують сей день тому, аби град не вибив їм хлїба (ст. 140). Другий звичай замітний своєю оріґінальністю. На вознесенє (або день перед тим) печуть баби „драбинки", хлїби у формі драбини і завішують їх перед образами, аби Господь по тій драбинї міг вилїзти на небо. В урожайні роки такі драбинки довші, в неурожайні менші, „потому что тогда небо бываетъ ближе" (ст. 141).

Коротко можна подати характеристику збірника так: Автор подає віруваня в російській мові, а лїтератури не використовує при тім нїякої. Мова українських текстів, особливож пісень, повна варваризмів, головно русизмів. Тексти пісень, як звичайно з лївобічної України, сильно попсовані і неповні або постягані з кількох пісень, чому очевидно автор не винуватий. Втягане пісень до календаря невластиве, бо йдучи консеквентно, треба би до нього втягати всї пісні загалом, але що тоді стало би ся з календарем? Не вважаючи на те, збірник приносить багато цікавого, а між народ. календарями він що до повноти буде стояти

все на однім із перших місць. Через те належить його признати додатним набутком для нашої літератури, а авторови побажати, щоби він й инші праці, про які згадує в передмові, міг у недовзї опублїкувати.

Вол. Гнатюк.

Vladimir Ardalić — Narodne pripovijetke iz Bukovice u Dalmaciji. Komentare napisao dr. Duro Polivka (відбитка з XIII/2 „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena“). Загреб, 1908, ст. 72.

Отся збірка містить 18 народних оповідань, переважно казок, але є між ними також кілька новель та леґенд. В оповіданях оброблені загально відомі та широко розповсюднені в Европі теми, між тим і в нас, які наведу тут коротенько: 1) Царівна, перемінена в жабу; парубок женить ся з нею і привертає їй давну постать. 2) Мати переслїдує доньку, красшу від себе. Дївчина втікає і попадає між розбійників, що її адоптують, а коли бачать, що вона по якімось часї лежить мертва, з жалю убивають себе всї до одного. Мертву знаходить королевич і заводить до себе. Скоро з неї зсунено зачарований перстень, вона ожиріває і королевич женить ся нею, по чім іде на війну. Королївна родить сина, а мужа повідомляють, що пса, та проганяють її. Королевич вертає, дізнаєть ся про правду, відшукує жінку і вже далї жиють спокійно. 3) Три сини глухонїмого короля шукають для нього лїків; знаходить наймолодший, але мусить за те багато перетерпіти від заздрісних старших, що одначе виходить йому на добро. 4) Два брати зїдають голову і серце незвичайної курки і стають опісля через те великими панами. 5) Юнак, що „за одним махом сто побивахом“. 6) Сестра зраджує брата і хоче його видати на смерть задля любаса, але все викриваєть ся і вона поносить кару. 7) Мудра дївчина і хлопець ненароджений, що їздив на неожеребленім кони і їв мясо неокоченого заяця. 8) Люта теща, що переслїдує невістку, яка приводить дїти з чудесними знаками. 9) Жінка зраджує мужа і настає на його смерть задля любаса (варіянт оповіданя під ч. 6). 10) Лакцїбрада і царевич, та його помічники: Перевернигора і Розвалистїна· 11) Вояк дезертир, невірна жінка і її любовник піп. 12) Три брати, перемінені в гайворонів і їх сестра, що віддаєть ся за царевича та приводить йому дїти, які підмінюють на котів. 13) Як чоловік навчив лїниву жінку працювати. 14) Царівна з сонцем, місяцем і звіздою та парубок і циган, що мають відгадати її знаки. 15) Як смерть зробила мужика лїкарем, що всїм давав раду від смерти, а собі не вмів. 16) Як св. Петро обдаровує трьох братів богацтвом і відбирає його назад у двох, що бідним не дають милостинї. 17) Про невірну жінку і сову ворожку. 18) Старий монах тримає в скринцї камінє, а товариші дума-

.ючи, що гроші, які їм лишить по смерти, надскакують дуже коло нього та потім гірко розчаровують ся.

Та не лише в збірці загально відомі теми — се не приносило би їй ніякої уйми, бо як відомо, тепер нові казки не творять ся, отже й ні звідки взяти збирачеви нових оповідань — але й старі теми можуть бути ріжно оповіджені. Треба признати, що оповідач чи оповідачі В. Ардаліча не належали до ліпших, а через те й їх оповіданя не вийшли так гарно, як могли би були вийти в инших уст. Поодинокі мотиви одного оповіданя повплїтані без потреби в друге, важні моменти пропущені, а підрядні схоплені — всього того не можна почислити на користь збірки. Через те можна признати за нею лише льокальне значінє і виключно з того боку її оцінювати.

До кождого оповіданя додав проф. Ю. Полївка довші або коротші коментарі, в яких наводить не лише богату літературу, при чім розділює поодинокі оповіданя на окремі теми, але й вичисляє анальоґії або ріжниці тем, через що улекшує значно дослїди над ними. Такі коментарі мають велику вартість і тому цїла збірка стане в великій пригоді кождому фолькльористови, що дослїджує народнї оповіданя.

В. Гнатюк.

Pieśni ludowe celtyckie, germańskie, romańskie, spolszczył Edward Porębowicz. Львів, 1909, ст. 38+192.

Проф. Е. Порембович впав на добру думку, познайомити польську публїку з західно-европейськими народнїми піснями, не знаними їй зовсїм, хоч вони з огляду на свою артистичність та красу заслугують, як і анальоґічні піснї инших народів, на познайомленне з ними, а не на іґнорованє їх так званими „інтелїґентними" верствами, як то звичайно доси було. Для того зробив він маленьку антольоґію, до якої увійшли піснї: бретонські, ірляндські, данські, норвеські, шведські, анґлїйські, німецькі, французькі, прованські, ґасконські і катальонські, італїйські, еспанські і портуґальські. На кінци збірки подані мельодії деяких пісень, числом 17, із яких можна пізнати взори західно-европейської народньої музики.

В збірці проф. Е. Порембовича більша частина пісень епічних, переважно баляди, менша лїричних. Розуміє ся, що на підставі мікроскопічної вибірки пісень поодиноких народів не можна робити ніяких висновків що до загальної їх характеристики, але за те можна зробити сей загальний висновок, що в кождого народа є прегарні піснї, які швидше заслугували би на переклад і ширенє, як друго- або третьорядні поети тих самих народів, яких не знати не була би ні для кого велика шкода.

Що до самого вибору пісень, то можна зовсім рішучо сказати, що він добірний та що ніякої пісні в нім не можна назвати негарною; вони всї гарні і можна лише говорити про степеноване краси між поодинокими піснями, а не її брак. Зазначимо при тім, що між балядами, які належать у значній мірі до міжнародного добра, бо зложені на вандрівні мотиви, є анальоґічні до відомих у нас. І так: Dwie siostry (ст. 11—13), в якій оброблений мотив про убійство сестри сестрою та про чудесну дудку, що виросла на гробі убитої, у нас знана вправді лише в прозовім оповіданю, але з останками пісні, захованої в словах:

Помалу, помалу, братчику, грай!
Не врази, не врази серденька в край.
Мене сестричка з світа згубила,
Ніж у серденько менї встромила.

„Potęga łez“ (ст. 55—56, скандинавська) відома у нас у кількох варіянтах, де мертвець приходить до коханки, що не переставала за ним плакати. — „Okrutna matka“ (ст. 74, анґлійська), що вбиває свої діти і за те чорти хапають її до пекла, у нас доволї популярна. — „Dzieciobójczyni“ (ст, 85, німецька), про покритку, що топить дитину і за те поносить опісля кару, знана в нас на цілій етноґрафічній теріторії від Лемків аж до Кубанців і друкована в численних варіянтах. — „Südele“ (ст. 91—93, німецька), оброблює тему про коршмарку, що відпускає свою служницю гостеви в ночи, який пізнає в пій сестру. — „Nurek“ (ст. 117—118, французька) скакає в воду по перстень дівчини на її бажанє і топить ся; у нас хлопець скакає по вінок. — „Ucieczka do Egiptu“ (ст. 120—122, провансальська) розробляє мотив про утечу Марії з Христом та про чудо, яке стало ся тодї, що селянинови виросла і дозріла пшениця в однїй хвили, яку він ледви сіяв. — „Donna Lombarda“ (ст. 135—136, італїйська) розроблює мотив про отроєнє мужа (брата) зміїною їдею на бажанє любки (у нас широко розповсюднена пісня про Сербина). — „Dziewczyna w winnicy“ (ст. 137—138, італїйська) оброблює мотив про дївчину, що заблукала в гаю і просить гультая вивести її звідти — з ріжними результатами.

Як бачимо, то навіть у такій невеликій збірцї доволї пісень, які нашу устну словесність звязують із европейською, а студії в сім напрямі, розпочаті М. Драгомановом та непродовжувані тепер нїким, довели би до світлих результатів, що дали би багато нового не лише для нашої етноґрафії, але й історії культури.

Окремої уваги в збірцї варті переклади коротеньких пісень,

анальоґiчних до наших коломийок та козачкiв: нiмецьких Schnaderhüpfeln (якi перекладчик фальшиво називае по польськи: „wyrwasy krawczyków“, бо вони не мають нiчого спiльного з кравцями); iталiйських sciuri, fiori, stornelli, villote; еспанських coplas i seguidillas; португальських copras (coplas). Багато мiж ними — то правдивi поетичнi перли, якi можна без ваганя зачислити до найвисших витворiв людського артизму.

Крiм перекладу пiсень подае проф. Е. Порембович iще бiблiоґрафiю лiтератури, з якої черпав, та невеликий вступ, в якiм наводить характеристику народньої поезiї взагалi, а польської в окрема, хоч i коротенько. Вiн констатуе, що народня поезiя належить на рiвнi з артистичним письменством до красної лiтератури (ст. 7) та що вона повинна стояти на чолi всякої iсторiї лiтератури, бо „z jednej strony, jako niezwyrodniały prawzór gatunku będzie miarą i sprawdzianem swojskości poetów narodowych; z drugiej jako najpierwotniejszy wyraz popędów artystycznych człowieka będzie ideałem tej naiwnej a rzetelnej sztuki, do której po okresach wyczerpania, przesytu rada powraca twórczość poetycka, by stamtąd zaczerpnąć świeżego, życiodajnego oddechu“ (ст. 15).

Так само справедливо завважуе автор, що народня творчiсть не однаково сильна у всiх народiв; богацтво тем менше в Нiмеччинi, нiж в Iталiї або Еспанiї, при тiм певнi роди переважають у певних краях, прим. на пiвночи епiка, на полудни лiрика; також творчiсть не буває постiйна; в однiм мiсци повстане нараз величезне число мотивiв, а потiм численнi поколiня повтаряють їх лише, нераз iз невеличкими змiнами (ст. 11). Щож до характеру народньої поезiї, то вона по думцi автора, залежить вiд трьох рiчий: вiд племiнних i народнiх прикмет, вiд ґеоґрафiчних умов та вiд висоти культури (ст. 14).

Питаня про те, хто творить народнi пiснi, автор не поясняе самостiйно. Вiн наводить лише з одного боку теорiю Ґрундтвiґа, що творцем народньої пiснi е нарiд, як збiрна одиниця, через що не можна нiколи вiднайти автора пiснi. Вправдi був хтось перший, що її виспiвав, але вiн був лише знарядом збiрної душi; кождий одначе мае право до такої пiснi i може робити в нiй змiни. З другого боку наводить автор теорiю Д'Анкони, Ґастона Парi й инших, що не признають нiякої мiстичної „збiрної душi“, але вважають творцями пiснi дiйснi одиницi, „którym tylko stanowisko społeczne i brak ambicji literackich przeszkadzają do rozgłosu“ (ст. 10).

На се треба сказати, що обi сi теорiї нинi не можуть мати нiякої вартости. Народнi пiснi повстають зовсiм так само, як i писанi i їх авторiв можна на певно винайти, коли би хто шукав за ними тодi, як

пісня появить ся. Очевидно, що як пісня перейде з села до села кілька повітів і аж тоді хтось впаде на думку шукати за автором і то в остатнїм селї, де її записав, то його не знайде, бо про нього нї лїтературні критики не пишуть, нї ґазетні телєґрами не подають ся, але про те він усе лишаєть ся реальною особою. Не можна також сказати, щоби між творцями народнїх пісень не було таких, що не мали би лїтературних амбіций; навпаки, можна сконстатувати, що є деякі навіть із великими амбіциями, і коли вміють писати та знають адреси 'яких видавництв, то утворені піснї висилають їм до друку, жадають за те гонорару і т. д. — зовсїм по новочасному. Бувають між ними навіть пляґіятори, що запишуть пісню від когось і видають її за свою. Се все відпадає одначе тоді, коли автор піснї неписьменний, а таких буває найбільше ще й тепер, щож говорити про давнїйші часи, коли знанє письма належало неначе до якихось прівілеїв? Як такий неписьменний автор дасть знати про себе, кому й куди? А що пісня вандрує і зміняєть ся, то се не диво; те саме дієть ся з піснями першого-лїпшого поета, коли попадуть на село і переходять із уст до уст без помочи друку.

Трошки апріористично виглядає твердженє автора, буцїм то „nowe temata epiczne przeważnie dziś już nie powstają; twórczość w tym kierunku prawie wszędzie jest zamknięta; dlatego pracą bezcelową jest gromadzenie ustawiczne t. z. „odmianek“, jak się to dzieje po czasopismach poświęconych ludoznawstwu“ (ст. 27). Коли мова про оспіванє способу перебігу якоїсь події, то тут дійсно трудно знайти щось нове. Возьмім прим. убійство, яке хоче оспівати народнїй поет. Нового роду убійства по стільки віках історії людства очевидно не можна би винайти. Але оспівати сам факт його новим способом і новими словами, з новими поглядами на справу, можна, і се дієть ся доси на наших очах. Через те нові піснї про убійство когось кимось творять ся й далї. Те саме треба сказати й про всї инші теми і епічні і лїричні. Що-ж до збираня варіянтів пісень (і загалом усяких творів народньої словесности), то коли тут розходить ся про безцїльне друкованє тих варіянтів, яке дійсно практикуєть ся по багатьох виданях, де редакторами бувають не фахові люди, але аматори, яким видаєть ся усе новозаписане новим, то в сїм випадку має автор рацію. Не мав би одначе її, коли схотїв би розтягнути своє твердженє загалом на всяке друкованє варіянтів. Він сказав же сам, що піснї в часї вандрівки зазнають ріжних змін. Колиж хто запише пісню в місцевости А і надрукує її, а опісля запише її в місцевости Б зі значними змінами і не хотїв би друкувати тому, що вже один варіянт надрукований, чи зробив би добре? Зовсїм нї, бо тодї мало мали би ми повних текстів пісень і коректних, а не знали би анї її історії, анї не могли би сконстатувати

місця (бодай приблизного) її повстаня, її ґеоґрафічного розширеня і популярности і т. и. А треба при тім мати на увазї, що піснї мають не лише естетично-лїтературне значінє, але й історичне і язикове і багато питань звязаних із ними можна вияснити лише на підставі цїлого ряду варіянтів, а не одного. Тому не самий факт друкованя варіянтів безцїльний, але друкованє аматорське, з яким дїйсно треба би раз покінчити.

Автор згадує також кількома словами про теперішний стан польської фолькльористики і се місце наведемо дословно, бо коли ми його констатували, то нас підозрівано про національну сторонничість. „Jeżeli chodzi w szczególności o pieśń ludową polską, to nie ujmując ogromnych zasług zbieraczom, trzeba rzec, że metoda prawdziwie naukowa takich badaczy jak Grundtvig, d'Ancona, Child, — jeszcze się do nas nie przebiła. Pojmował wpełni jej znaczenie nasz nieodżałowany ś. p. J. Karłowicz; podał wzór i sposób „Systematyki pieśni ludu polskiego" w „Wiśle" (t. III, IV, IX), ale po nim pracy tej na wielką skalę nikt nie podjął" (ст. 27—28). Коли автор свої слова про безцїльне друкованє варіянтів прикладав головно до польської фолькльористики, то мав повну рацію (повинен се був лише сказати виразнїйше), бо в нїй практикують ся се до нинї на широку скалю. І хоч у нїй врештою видано доволї багато фолькльорних матеріялів, то величезна більшість їх зібрана самими аматорами і дiлетантами, а навіть видавана такими самими людьми. Супротив того з тими матеріялами треба поводити ся дуже обережно, а в інтересї самої науки належить бажати, щоби сей стан змінив ся як найшвидше, хоч тепер між Поляками не видно великого запалу до фолькльористики і етноґрафії взагалї, не вважаючи на те, що полїтична „ludowa" партія істнує між ними доволї давно і числить не мало інтелїґентів, та повинна була причинити ся до більшого зближеня „панів" до „ludu".

Автор подає від себе проґраму дальшої дїяльности для польських фолькльористів звузивши її лише до самої піснї, але навіть у тій формі вона не особливо широка. Та про се вже не буду говорити на сїм місци. *Вол. Гнатюк.*

Prof. Karl Knortz, Der menschliche Körper in Sage, Brauch und Sprichwort, Вірцбурґ, Kabitzsch, 1909, ст. 240.

Отся „етноґрафічна анатомія" звісного автора — се збірка усяких приказок, пословиць, леґенд та переказів, що дотичать ріжних частий людського, а місцями і звірячого тїла. Матеріял збираний від ріжних народів, цівілїзованих і диких; використана устна словесність та старі хронїки.

Автор виходить від голови, називаючи її найважнїйшою частиною людського тїла, осїдком житя, розуму і т. д., вчить, як ріжні народи лїчать біль голови, далї оповідає про опирів без голови або з більшою скількостю голов. Опісля говорить про лисі голови та про ріжні способи прикрашуваня голов. Другий розділ займає ся заростом голови і лиця. З краски та способу ношеня волося, а також з заросту на лици, можна пізнавати характер або і суспільне становиско чоловіка. Лице причиняє ся теж до пізнаня вдачі його властителя; гарні лиця служать пожаданою прикрасою жіночого тїла, а прищі і бородавки на лици дуже його поганять. Око — се вікно душі; люди хорі на очи та слїпі дуже нещасливі. Є ріжні способи лїчити недуги очий і слїпоту. Є добрі і лихі очи; від погляду злих очий треба теж лїчити ся. Виколюванє очий вважало ся у богатьох народів карою за тяжкі провини. Характер чоловіка пробиває ся і в усї; особливо великі уха нё свідчать дуже добре про розум їх властителя. Позаушник або крученє за уха — се свого рода кара, але не така страшна, як прим. обтинанє уха. З шуму або дзвоненя в усї вміють ворожити. Ніс називаєть ся у одного автор „вивіскою“ (Aushängerschild) душі. Носи називають ся по формі і величинї: є носи малі і великі, прості і криві, довгі, горбаті та перкаті. Чищенє носа становить важну функцію в житю чоловіка; пчиханє ворожить щастє або нещастє — як до обставин. Досить неприємна річ, як з носа тече кров, але далеко гірше болюче, коли кому за кару відкусять або відріжуть ніс. Губа чоловікови дуже потрібна: до їди і до говореня; не меншё потрібний язик і зуби. Біль зубів дуже прикрий; найрадикальнїйшим ліком вирванє зуба, а деякі народи вірять, що вирвані зуби треба переховувати. Так само треба пильно ховати нігтї обтинані з пальців рук і ніг, а до операції обтинаня привязує дехто велику вагу. Рука — се симболь діяльности; особливо руки мерців мають чудотворну силу. Рука, що криво присягла або що зневажала родичів, не має в гробі спокою. Є люди, що ворожать з долонї; се хіроманти. Пальцї руки мають поділені між себе чинности і після того їх поназивано. Шия репрезентує житє, груди разом з серцем відвагу. Живіт і сумежні части вважає фолькльор неестетичними членами людського тїла; про грубих людий курсують ріжні думки і погляди. Горб на плечах не зачисляє ся до прикрас, а можна його позбутись тільки чудом. Ноги, підстава людського тїла, відграють важну ролю в забобонах, особливо велике значінє мають слїди ніг. Ходити босо вважаєть ся неприличним, тому-то культурні люди вживають черевиків. Кров се специяльний сок, що має в собі чудотворну силу житя; підлягає вона частим недугам, з яких найстрашнїйшою є проказа. Вилїчитись з прокази можна через купіль в крови дитини або чистої дївчини, що добровільно жертвує своє житє

за хорого. Кров відважного ворога додає сили і відваги; тому її пють вожди противної партії. „Побратимство крови“, розширене у деяких диких народів, робить ся сим способом, що один пє кров другого. На костях опирається ся ціле тіло. Кости мерців се сильний талїзман проти ворогів і чарів. Богато народів збирає кости мерців і або складає їх у великій пошанї, або роздає своякам і знайомим померших; з людських черепів роблять собі також посудини до пиття. Кости невинно вбитих враджують убійників, коли з них зробити сопілку або арфу. Кістяк є симбольом смерти.

Отсе в головних начерках зміст книжки. Трудно його передати в инакшій формі, коли хочеть ся вдоволитисьількома словами. Книжка писана з гумором, хоч річ трактована дуже поважно. Розклад матеріялу майстерний, так що автор часом одним реченєм полагоджує кілька справ. Кождий може прочитати отсю книжку з пожитком, коли не для науки, то бодай — для розривки.

Одно, що нас вражає, се те, що автор не використовує майже зовсім славянської словесности та етноґрафії; тільки в кількох місцях згадує про Чехів, Словінців, Поляків, а лиш один раз про Україну (ст. 144). А здаєть ся, коли хто пише про усї народи, треба заглянути і на північний схід Европи; тамошні народи що до етноґрафічних скарбів не стоять на останному місці. *М. Ч.*

Видання й статї обговорені в сїм томі:

А. Миловидовъ — Описаніе славянорусскихъ старопечатныхъ книгъ Виленской Публичной Библіотеки, 1908.

— Старопечатныя славяно-русскія изданія, вышедшія изъ западнорусскихъ типографій XVI—XVIII вв., 1908.

И. Свѣнцицкій — Опись музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ, 1908.

— Каталогъ книгъ церковно-славянской печати I, 1908.

F. Maurer — Völkerkunde, Bibel und Christentum, I, 1905.

К. Иностранцевъ — О древнеиранскихъ погребальныхъ обычаяхъ и постройкахъ, 1909.

L. Frobenius — Geographische Kulturkunde, 1904.

А. Шахматовъ — Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ, 1908.

В. Иконниковъ — Опытъ русской историографіи, II, 1908.

A. Sauer — Literaturgeschichte in Volkskunde, 1907.

S. Zachorowski — Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV w., 1909.

W. Sobieski — Henryk IV w obec Polski i Szwecyi 1602—1610, 1907.

— Zabiegi Dymitra Samozwańca o koronę polską, 1908.

K. Künstle — Die Legende der drei Lebenden und der drei Toten und der Totentanz, 1908.

Описанiе рукописей, хранящихся въ Архивѣ Святѣйшаго Правительств. Синода, II, 1906.

Н. Макаренко — Памятники украинскаго искусства XVIII ст., 1908.

Н. Чечулинъ — Очерки по исторiи русскихъ финансовъ въ царствованiе Екатерины II, 1906.

И. Филевичъ — Изъ исторiи Карпатской Руси, 1907.

Письма Тургенева къ Марко Вовчку, 1908.

Кубанскiй Сборникъ. 1909 годъ. Труды кубанскаго Областного Статистическаго Комитета, подъ редакцiею Л. Т. Соколова. Т. IV, 1908.

Статистико-економическiй обзоръ Херсонской губернiи за 1905 г., 1908.

П. Ивановъ — Жизнь и повѣрья крестьянъ Купянскаго уѣзда, Харьковской губернiи, 1907.

V. Ardalic — Narodne pripovijetke iz Bukovice u Dalmaciji, 1908.

E. Porębowicz — Pieśni Ludowe celtyckie, germańskie, romańskie, 1909.

K. Knortz — Der menschliche Körper in Sage, Brauch und Sprichwort, 1909.

Publikationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supinškyj-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševškyj, bis jetzt erschienen Bde I—LXXXVII (Geschichte, Archäologie. Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Elf Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XI enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševškyj (I. Teil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4·50, VIII u. IX B. 4·50. Bd. X—XI 4·50 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialen zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840 — 5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien — 3 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt I Bd. Preis 3 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 10 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratškyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowackyj, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke, 1 Teil, Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.

C Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede